

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Nagroda literacka Jasna Polana : ideologia, estetyka, poetyka

Author: Bartłomiej Kopczacki

Citation style: Kopczacki Bartłomiej. (2019). Nagroda literacka Jasna Polana : ideologia, estetyka, poetyka. Praca doktorska. Katowice : Uniwersytet Śląski

© Korzystanie z tego materiału jest możliwe zgodnie z właściwymi przepisami o dozwolonym użytku lub o innych wyjątkach przewidzianych w przepisach prawa, a korzystanie w szerszym zakresie wymaga uzyskania zgody uprawnionego.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Uniwersytet Śląski
Wydział Filologiczny
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

Bartłomiej Kopczacki

NAGRODA LITERACKA JASNA POLANA
– IDEOLOGIA, ESTETYKA, POETYKA

Praca doktorska

Promotor: prof. zw. dr hab. Piotr Fast
Promotor pomocniczy: dr hab. Andrzej Polak

Katowice 2019

SPIS TREŚCI

Słowo wstępne	3
Nagrody literackie. Rys etymologiczno-historyczny. Rola nagród w kulturze	6
Ideologia nagrody Jasnej Polany	19
Ideologia „prozy wiejskiej” w kontekście rosyjskiej tożsamości kulturowej	60
Poetyka i estetyka nagrody Jasna Polana	81
Zakończenie	189
Bibliografia	191
Streszczenie	202

Słowo wstępne

Fenomen nagrody literackiej, jej rola w dziedzinie literatury, nie znalazł się niestety w centrum zainteresowania badaczy. Jest to zastanawiające, ponieważ instytucja nagrody literackiej może być pomocna w badaniu literatury w danym kręgu kulturowym: ułatwia ona orientację, poruszanie się w niezliczonej liczbie tekstów. Dzięki wyróżnieniom przyznawanym autorom badacz, krytyk, a także „nieprofesjonalny” czytelnik jest w stanie wyrobić sobie zdanie na temat twórczości pisarzy. Niezaprzeczalny jest także aspekt estetyczny nagrody literackiej. W końcu wyodrębnienie nagrodzonego tekstu powoduje podniesieniem jego rangi pośród innych wytworów literackich. Wybór przez jury nagrody danego tekstu i, rzecz jasna, autora jest niczym innym jak podkreśleniem jego wartości estetycznej, która być może jest większa niż w przypadku utworów nienagrodzonych. Sądzę, że przyczyna pomijania przez badaczy teoretycznej strony nagrody literackiej wiąże się ze znacznym stopniem skomplikowania tej instytucji kultury. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na fakt, że nawet przy bardzo wstępnej refleksji dotyczącej nagród i ich roli w szeroko rozumianej kulturze, pojawia się wiele pytań, na które nie sposób odpowiedzieć bez zwrócenia się w kierunku licznych dziedzin wiedzy. Są nimi m.in: socjologia literatury (o ile można mówić o istnieniu samodzielnej dyscypliny o tej nazwie), badania kulturowe czy szkoły metodologiczne z dziedziny nauki o literaturze. Szczególnych problemów może nastroczać ostatni z wymienionych elementów: przy kompleksowej analizie korpusu tekstów artystycznych, stanowiących o charakterze danej nagrody literackiej, trudno wybrać jedną z wielu teorii, która mogłaby się stać podstawą-kluczem, zestawem pojęć ułatwiającym analizę /tekstów i kontekstów utworów.

Niniejsza praca stanowi próbę uzupełnienia luki w badaniach nad tym aspektem literatury rosyjskiej. Wybór padł na nagrodę przyznaną przez Muzeum Lwa Tolstoja w Jasnej Polanie. Nie jest to decyzja przypadkowa. Sam fakt odwołania się do spuścizny Tolstoja wydaje się dla badacza interesujące. Od razu można sformułować tezę o związku pomiędzy utworami rosyjskiego klasyka, a twórczością wyróżnioną przez jury Jasnej Polany. Nie bez znaczenia jest także zaangażowanie w ten projekt osób znaczących i ważnych w literackim środowisku Rosji. Tacy członkowie kapituły nagrody Jasnej Polany jak Paweł Basinski, Lew Anninski czy Walentin Kurbatow są znanymi uczestnikami rosyjskiego pola literackiego, których osądy są dla wielu wyznacznikiem literackiego smaku oraz sposobu mówienia o literaturze. Również nazwisko Władimira Tolstoja, praprawnuka autora *Wojny i pokoju*, pełniącego ważną funkcję państwową, stanowi dosyć ważny wątek w analizie „tekstu Jasnej

Polany”. O wysokiej pozycji nagrody w świecie literackim świadczy także zaangażowanie finansowe ze strony koreańskiej firmy Samsung. Do tego wszystkiego można dodać dużą liczbę kategorii, w których nagroda ta jest przyznawana. W kręgu zainteresowania Jasnej Polany znajdują się debiutanci oraz pisarze, którzy tworzą nowy kanon literatury rosyjskiej. Jak widać, szeroki zakres powiązań Jasnej Polany z licznymi tendencjami w literaturze oraz z życiem społecznym nie pozwala przejść wobec tej inicjatywy obojętnie.

Przed przystąpieniem do pracy nad dysertacją nie stawiałem sobie za cel udowodnienie konkretnej tezy. Było to spowodowane uwarunkowaniami, o których wspomniałem powyżej. Brak metodologii bezpośrednio odnoszącej się do badania zjawiska nagrody literackiej wymusił nieco intuicyjne podejście do badanego zaganiaenia. Dlatego proponuję, aby moje rozważania traktować bardziej jako próbę opisu nagrody Jasnej Polany niż jej kompleksową analizę. Pełna interpretacja zjawiska nagrody literackiej byłaby w tym przypadku raczej niemożliwa. Główną przeszkodę stanowi fakt, że Jasna Polana to dynamicznie rozwijający się proces. Już w momencie pracy nad rozprawą, zmianie uległa formuła nagrody — zmieniono nazwy kategorii, w której przyznaje się wyróżnienia, a także ich kryteria. Kompleksowe rozpatrzenie Jasnej Polany wymagałoby stałego uaktualniania zawartych w rozprawie tez. Nie zważając jednak na płynność „treści”, którą są coraz to nowe kategorie (czy zmiana nazwy) oraz nagradzane teksty, można wskazać na „formę” nagrody literackiej. „Ramą” Jasnej Polany jest tło ideologiczno-estetyczne, jak również jej strona teoretyczna rozumiana jako miejsce w polu literatury.

Spośród licznych tekstów wyróżnionych w Jasnej Polanie zdecydowałem się wyodrębnić dwanaście wchodzących w skład kategorii „XXI wiek” (XXI век), funkcjonującej w latach 2006–2016. Decyzję mogę uzasadnić tym, że to właśnie wówczas Jasna Polana miała najbardziej „stabilny” charakter przejawiający się w istnieniu wspomnianej kategorii. W pierwszych latach funkcjonowania nagrody (2003–2006) oraz po roku 2016, Jasna Polana posiadała inny format. Analiza tekstów nie stanowi jednak jedyne go celu rozprawy. Postaram się w miarę kompleksowo określić wymiar ideologiczny oraz estetyczny Jasnej Polany. W tym celu podzieliłem pracę na cztery części.

W części pierwszej (*Nagrody literackie. Rys etymologiczno-historyczny. Rola nagród w kulturze*) analizuję teoretyczny aspekt instytucji nagrody literackiej i jej miejsce w szeroko rozumianej kulturze. Uwagę skupiam na takich pojęciach jak pole literackie, prestiż, konsekracja dzieła sztuki, konwersja kapitału, oś ideologiczna, społeczna i prestiżowa. Oprócz tego dokonuję opisu historycznych przemian, jakim podlegała instytucja nagrody w Rosji od wieku XVIII po czasy współczesne.

Kolejna część zatytułowana *Ideologia nagrody Jasnej Polany* jest poświęcona próbie rekonstrukcji tła ideologicznego omawianej nagrody. W tym celu poddaję analizie sylwetki jurorów, bazując na ich wypowiedziach publicystycznych i krytycznoliterackich. Staram się także udowodnić tezę o istnieniu w miarę spójnego systemu wartości, łączącego członków jasnopolkańskiej kapituły, odnoszącego się nie tylko do literatury, lecz również do pozaliterackiego oceny rzeczywistości.

W następnym rozdziale (*Ideologia „prozy wiejskiej” w kontekście rosyjskiej tożsamości kulturowej*) dokonuję próby umiejscowienia światopoglądu członków jury Jasnej Polany pośród innych ideologicznych konceptów funkcjonujących w rosyjskiej przestrzeni intelektualnej. Poruszam tu niezmiernie istotny aspekt kulturotwórczy nagrody literackiej. Moim zdaniem przedsięwzięcie pod nazwą Jasna Polana pełni znaczącą rolę w kształtowaniu nowej rosyjskiej tożsamości. Co ciekawe, nagrodę można wpisać w procesy polityczne, zachodzące w Rosji.

W ostatniej części pracy (*Poetyka i estetyka nagrody Jasna Polana*) podejmuję kwestię istnienia cech wspólnych nagrodzonych utworów oraz ich związku z estetycznymi zapatrywaniami kapituły nagrody. Analiza koncentruje się wokół wybranych motywów, najbardziej charakterystycznych dla estetycznych zapatrywań jury. Kolejność analizowanych tekstów odpowiada kolejności ich wyróżnienia w Jasnej Polanie.

Nagrody literackie

Rys etymologiczno-historyczny

Rola nagród w kulturze

Nagrody literackie można interpretować dwojako. Po pierwsze, stanowią one akt woli grupy (krytyków, badaczy), który polega na wyodrębnieniu pewnego zjawiska kulturowego (utworu/utworów literackich) na podstawie wartości łączących daną grupę. Nagroda (w tym przypadku literacka) staje się próbą wyróżnienia pewnego wzorca literatury, proponowanego przez osoby przyznające nagrodę. Po drugie, w procesie ocenienia ujawniają się poglądy dotyczące literatury *sensu stricto*. Jedne nagrody kładą nacisk na warstwę estetyczną, inne natomiast premiuje tematykę (powieści historyczne, polityczne, związek z życiem codziennym, powiązania z innymi rodzajami sztuki). Oprócz takiego podziału, należy uwzględnić jeszcze jeden: nagrody przyznawane bądź mające swoje źródła w instytucjach historycznych, takich jak państwo, król/władze, kościół (mają często formę stypendiów, patronatu) oraz przez organizacje społeczne, kierujące się określonymi wartościami. Źródeł nagród literackich należy szukać w średniowiecznej Europie, w mecenacie kulturalnym władców i hierarchów duchownych¹. Pomimo różnic ideowych i estetycznych nagrody literackie łączy prawo do tzw. konsekracji dzieł sztuki.

Funkcja „konsekracji” wiąże się bezpośrednio z pytaniem stawianym na gruncie estetyki, a mianowicie, kiedy dzieło staje się dziełem sztuki? Artur Lipski w książce *Elementy socjologii sztuki. Problemy awangardy artystycznej XX wieku* przytacza poglądy amerykańskiego filozofa George’a Dickie’ego, który uważa, że dzieło sztuki jest artefaktem. Ważnym elementem „Świata Artystycznego” są instytucje dysponujące prawem do nadawania statusu artefaktu. Status ten jest nadawany dziełu przez konkretną instytucję, osobę, zespół posiadający prawo do „konsekracji”. Odbywa się to wewnątrz tzw. Świata Artystycznego (the Artworld), na który składają się wszelkie instytucje życia kul-

---

¹ Б. Дубин, *Литературные премии как социальный институт. Абрам Рейтблат и Борис Дубин о премиях дореволюционной России*, <http://magazines.russ.ru/km/2006/2/re4.html> (dostęp: 3.02.2016).

turalnego, twórcy i odbiorcy². Status instytucji występujących w „Świecie Artystycznym” jest zmienny, w różnym stopniu sformalizowany (autorytety, grupy lobbystyczne). Pomimo braku jasnej struktury wewnętrznej, istnieją — jak sugeruje Dickie — dwie podstawowe zasady rządzące tą sferą społeczną: brak możliwości samodzielnego nadania sobie statusu w tym środowisku (trzeba wejść w konkretną rolę: w przypadku literatury są nimi np. twórca, krytyk, wydawca itp.) oraz fakt, że instytucja wydająca werdykt w danej dziedzinie musi posiadać uznanie społeczne³.

Pojęcie „Świat Artystyczny” można utożsamiać z terminem zaproponowanym przez Pierre’a Bourdieu⁴, a mianowicie z „polem kulturowym”, którego częścią jest „pole literackie”. Sam Bourdieu nie zaprezentował konkretnej definicji pola. Na podstawie jego prac można interpretować je jako wybraną część działalności społecznej, rządzącej się określonymi prawami. Pole literackie wykształciło się na skutek wielowiekowy starć z polem władzy. Na przykładzie Francji Bourdieu pokazuje, że samookreślenie pola literackiego nastąpiło w tym kraju w II połowie XIX wieku wskutek powstania *nomosu*, czyli wartości, na których została ufundowana niezależność pola. W tym konkretnym przypadku były to niezależność wobec państwa i dystans do władzy. W każdym polu dochodzi do rywalizacji pomiędzy *habitusami*, czyli podmiotami utożsamiającymi się (czy chcącymi się utożsamiać) z danym polem. Historia danego pola — w tym przypadku pola literackiego⁵ — stanowi nieprzerwany konflikt o monopol w kategoriach postrzegania i oceny. Jest to rywalizacja o wspomniane wcześniej prawo do „konsekracji” dzieła literackiego. O wartości dzieła decydują różne instytucje: krytycy, historycy sztuki, wydawcy, członkowie akademii, jury przyznające nagrody⁶. Marcin Rychlewski w pracy *Książka jako towar, książka jako znak. Studia z socjologii literatury* zauważa, że w obrębie pola literackiego panuje hierarchiczny układ instytucji konsekrujących — na szczycie znajdują się bramami (osoby cieszące się największym autorytetem w polu)⁷. Andrzej Zawadzki, komentując tezy Bourdieu, opisuje pole jako siatkę obiektywnych relacji o charakterze opozycyjnym (dominacja–podporządkowanie, antagonizm–dopełnianie się, konsekrowany–nowicjusz). Pozycja w polu jest to miejsce uświęcone tradycją i regułami pola, z którego jego uczestnik może się wypowiadać. Rywali-

---

² A. Lipski, *Elementy socjologii sztuki. Problemy awangardy artystycznej XX wieku*, Atla 2, Wrocław 2001, s. 33–34. Lipski zwraca uwagę na słabe punkty w teorii amerykańskiego filozofa. Podkreśla dość niejednoznaczne traktowanie pojęcia artefaktu jako przedmiotu, którego wartość nadawana jest przez odpowiednie gremium. Eliminuje to chociażby z rzędu dzieł sztuki twórczość ludową czy „nieartystyczną” z założenia sztukę awangardową.

³ Tamże; s. 40.

⁴ Aleksander Lipski sugeruje przeprowadzenie badań mających na celu porównanie obu tych teorii. Patrz: A. Lipski, *Elementy socjologii sztuki...*, s. 33.

⁵ W dalszej części pracy pod terminem „pole” będę rozumiał pole literackie (chyba że wskazano inaczej).

⁶ P. Bourdieu, *Reguły sztuki: geneza i struktura pola literackiego*, przeł. A. Zawadzki, wyd. Universitas, Kraków 2001, s. 97–98, 243.

⁷ M. Rychlewski, *Książka jako towar, książka jako znak. Studia z socjologii literatury*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2013, s. 29.

zacja pomiędzy pozycjami w polu tworzy jego obraz⁸. Niemożliwe jest wytyczenie granic pola czy jego konkretnego obrazu. Jego cechą jest zmienność i dynamika, które stanowią odbicie rywalizacji w jego wnętrzu⁹.

Zarówno Dickie, jak i Bourdieu wykazują podobieństwo w analizie wycinka życia społecznego, które można określić jako sferę kultury, czy też bardziej szczegółowo — świat literacki (pole literackie). W tym miejscu warto zwrócić uwagę na instytucję pośredniczącą pomiędzy artystą i odbiorcą, czyli różnego rodzaju akademie, galerie, salony, walczące o dominację symboliczną w danym polu¹⁰. Mom zdaniem do tego rodzaju instytucji należy zaliczyć także nagrodę literacką. Nie jest ona wyłącznie elementem gry w obrębie pola literackiego, gdyż stanowi łącznik pomiędzy polem literackim i polem rynku wydawniczego, będącego częścią pola ekonomii.

Ekonomia prestiżu

W języku angielskim nagroda określona jest słowem *prize*, co wiąże się z łacińskim *premium* (nagroda, pieniądze) i pochodzi z sanskryckiego *prati* (przeciw, w zamian). Etymologia słowa w języku angielskim wskazuje — według Jamesa Englisha — na powiązania z retoryką kalkulacji. W związku z tym słowo to nasuwa skojarzenia z takimi pojęciami jak zbilansowanie, sprawiedliwość, zobowiązanie, dług¹¹. Stawiając za punkt wyjścia etymologię słowa, autor *Ekonomii prestiżu. Nagrody, wyróżnienia i wymiana wartości kulturowej* konstruuje swoją tezę dotyczącą ogromnej roli i powiązań nagród — nie tylko literackich — z ekonomią i działalnością nastawioną na zysk. Mimo że książka Englisha stawia tezy odnoszące się do nagród w ogóle, to z racji wykonywanej profesji i wykształcenia autora (krytyk literacki, literaturoznawca), można je zastosować do opisu nagród literackich *sensu stricto*. English zauważa, że nagroda ułatwia „transakcje rynkowe” pomiędzy agentami o odmiennych kapitałach, zainteresowaniach, dyspozycjach, czyli pomiędzy przedstawicielami różnych pól¹². Nagrody mają nadać wartość produktowi jednego pola w celu „sprzedaży” produktu przedstawicielowi innego pola:

nagrody stanowią najlepsze narzędzie negocjacji w transakcjach między kapitałem kulturowym i ekonomicznym, kulturowym i społecznym, bądź kulturowym i politycznym —

---

⁸ A. Zawadzki, *Pomiędzy genezą a strukturą: Pierre’a Bourdieu socjologia modernizmu literackiego*, w: *Odkrywanie modernizmu. Przekłady i komentarze*, red. i wstęp R. Nycz, Universitas, Kraków 1998, s. 281

⁹ Tamże; s. 283.

¹⁰ P. Bourdieu, *Reguły sztuki...*, s. 384.

¹¹ J.E. English, *Ekonomia prestiżu. Nagrody, wyróżnienia i wymiana wartości kulturowej*, przeł. P. Czapliński, Ł. Zaręba, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, s. 32.

¹² Tamże, s. 44.

co oznacza, że są najskuteczniejszymi instytucjonalnymi agentami wewnętrznej konwersji kapitału¹³.

Zjawisko konwersji kapitału wiąże się z przekształceniem wartości wytworzonej w polu literatury na wartość w innym polu. To zjawisko najlepiej widoczne jest w „grze” pomiędzy polem literatury a polem ekonomii. Aby zjawisko wewnętrznej konwersji kapitału mogło zadziałać, należy wziąć pod uwagę warunki, związane z historią nagród literackich. Zwraca na nie uwagę English, którego spostrzeżenia częściowo pokrywają się z zaprezentowanymi powyżej spostrzeżeniami tekstu Borisa Dubina. Rosyjski badacz wskazuje na źródła nagród literackich oraz na ich aspekt socjologiczny (nagrody wyrażają poglądy estetyczne, a także model literatury akceptowany przez daną grupę). English rozwija poglądy Dubina. Obaj zgadzają się co do tego, że podstawą nagród literackich od zawsze był osąd podparty określoną ideologią.

W swych rozważaniach English idzie jednak o krok dalej: gremium przyznające daną nagrodę miało na celu uczynienie z siebie ostatecznego autorytetu w danej dziedzinie (prawo „konsekracji”). Takie podejście wyróżniało liczne w nowożytnej Europie Akademie, mające służyć urzędniczej kontroli nad sztuką. Obecnie monopol na „konsekrację” literatury jest nieosiągalny: wobec samookreślenia pola literackiego oraz różnorodności wewnątrz niego (*anomia*) brakuje silnej instytucji, zdolnej pełnić rolę ostatecznej instancji w dziedzinie literatury (i sztuki ogólnie)¹⁴. Pomimo braku instytucji zdolnej wydać niepodważalny werdykt, czynnik estetyczno-ideowy jest znaczący z punktu widzenia uczestników pola ekonomii: utwór, wyróżniony przez jury cieszące się dużym autorytetem w polu literatury, zostaje tym samym „konsekrowany” — uzyskuje wartość estetyczno-symboliczną. Dzięki temu wydawca, działający w polu ekonomii, może dokonać konwersji kapitału wytworzonego w polu literatury na kapitał w polu ekonomii (czyli zysk). Znakomicie proces ten opisał Robert Escarpit, który stwierdził, że w warunkach gospodarki wolnorynkowej decydującą rolę na rynku książki odgrywa selekcja ekonomiczna (wydawca inwestujący w dzieło autora lub nie inwestujący) oraz selekcja-hierarchizacja, dokonywana przez intelektualistów — ta ostatnia grupa pełni rolę h cenzorówwstępnych, odtwarzających swoje wewnętrzne gusta¹⁵.

„Kapitałowe”, czy też „rynkowe” podejście do literatury, spotyka się z krytyką zwolenników tezy o niezależności sztuki reprezentującej wyższe wartości. Sądzę, że takie podejście do sztuki (w tym do literatury) jest błędne. Wypada zgodzić się z opinią wspomnianego już Marcina Rychlewskiego, zdaniem którego wszystkie książki podlegają *de facto* grze rynkowej (wyjątkiem są podręczniki szkolne, na które popyt jest stymulowany przez państwo). Trzeba także pamiętać o fakcie, że

---

¹³ Tamże; s. 32.

¹⁴ P. Bourdieu, *Reguły sztuki...*, s. 351.

¹⁵ R. Escarpit, *Literatura a społeczeństwo w: W kręgu socjologii literatury*, red. A. Mencwel, t. 1: *Stanowiska*, PIW, Warszawa 1980, s. 240.

czytelnik nie jest wyłącznie interpretatorem tekstu, ale także konsumentem oczekującym przyjemności z obcowania z książką¹⁶.

Znaczenie posiada także stosunek artystów do nagród. Praktycznie od zawsze większość z nich uważała, że nagrody ściągają sztukę w dół, pozbawiają ją wartości ponadczasowej. Patroni, mecenas i sponsorzy uważali z kolei, że wspierane przez nich nagrody stanowią znakomite narzędzie konwersji kapitału — pieniężnego w kulturowy (rozumiany np. jako sława po śmierci — przykładem są nagrody nazwane imieniem fundatora)¹⁷. Fakt ten stanowi przykład walki pomiędzy jednymi z wielu zasad pola literackiego: zasady hierarchizacji zewnętrznej i hierarchizacji wewnętrznej. Pierwsza z nich kieruje się kryterium sukcesu doraźnego, mierzonego komercyjnym rezultatem (nakład, uznanie społeczne, pierwszeństwo). Druga opiera się na uznaniu przez środowisko „kolegów po fachu”, a nie szerokiej publiczności. W polu literatury dochodzi do konfliktu pomiędzy tymi dwiema grupami — pomiędzy grupą merkantylną a środowiskiem nastawionym na elitarne, węższe rozumienie prestiżu¹⁸.

Według Englisha nagroda literacka funkcjonuje wokół trzech podstawowych osi — społecznej, instytucjonalnej i ideologicznej. Oś społeczna zakłada istnienie wokół nagrody pewnej wspólnoty ideałów (to co „nasze”, to co nas dotyczy). Z nagrodą związane wówczas inne wydarzenia kulturalne, takie jak festiwale, koncerty czy wystawy. Oś instytucjonalna jest historyczną pozostałością po epoce, w której ton życiu kulturalnemu nadawały rozliczne Akademie, zakładane przez władców i dostojników duchownych. W tej kategorii najważniejszy element stanowi funkcja, którą English określa jako pretendowanie do władzy i potwierdzenie jej posiadania (wspomniane już wielokrotnie prawo do „konsekracji”). Rola trzeciej osi sprowadza się do podkreślenia niezależności i wyjątkowości sztuki — jej ponadczasowego i pozaekonomicznego znaczenia. Sztuka pozostaje rzadkim i nadzwyczaj pożądanym dobrem. Pierwszą nagrodą, która dokonała połączenia tych tendencji była Nagroda Nobla¹⁹.

Nagrody literackie w Rosji

Proces kształtowania się instytucji nagrody literackiej w Rosji wyglądał nieco inaczej niż w krajach Zachodu. W związku z ograniczeniem możliwości swobodnego tworzenia wszelkich organizacji społecznych, ich rolę od lat 30. XIX wieku przejęły czasopisma (tzw. толстые журналы). To one właśnie kształtowały gusta i wyznaczały mody literackie. Pierwsze nagrody, w formie złotych i srebrnych medali, przyznawała, od drugiego dziesięciolecia XIX wieku, kontrolowana przez państwo

---

¹⁶ M. Rychlewski, *Książka jako towar...*, s. 18, 20.

¹⁷ J.E. English, *Ekonomia prestiżu...*, s. 51-57.

¹⁸ P. Bourdieu, *Reguły sztuki...*, s. 332.

¹⁹ Tamże; s. 59—61.

Akademia Rosyjska (powstała w 1783 roku). Zajmowała się ona głównie pracami nad słownikiem języka rosyjskiego, stąd w gronie laureatów widnieją wszystkim językoznawcy oraz, sporadycznie, literaci. Jej rola w kształtowaniu procesu formowania nagród literackich w Rosji polega na utworzeniu komitetu nagrody, który oceniał dzieła, a także publicznej formie wręczenia gratyfikacji. Istniała ponadto nagroda imienia hrabiego Uwarowa, którą można było otrzymać za prace poświęcone historii Rosji, a także za utwory dramatyczne. Laureatem nagrody był m.in Aleksander Ostrowski (*Burza*, 1860)²⁰.

Pierwszą typowo literacką nagrodą w Rosji była Nagroda Iwana Gieorgiejewicza Wuczyny (Премия Ивана Георгиевича Вучины), przyznana po raz pierwszy w roku 1872 przez Wydział Historyczno-Filologiczny Noworosyjskiego Uniwersytetu w Odessie²¹. Co ciekawe, pierwsze rosyjskie nagrody literackie przyznawano za sztuki teatralne. Jak twierdzi Dubin, komitety przyznające te wyróżnienia chciały złamać monopol teatrów państwowych i wprowadzić na scenę sztuki spoza kanonu lansowanego przez teatry moskiewskie i petersburskie. Ważną ideą, która przyświecała komitetowi nagrody, była także chęć pełnienia funkcji edukacyjnej-oświatowej. Teatr stanowił w tamtym czasie jedną z najlepszych i najbardziej rozpowszechnionych platform do prowadzenia takiej działalności. Warto wspomnieć również o Nagrodzie Gribojedowa (Грибоедовская премия) wręczonej po raz pierwszy w roku 1883. W odróżnieniu od nagrody Wuczyny nagradzano nią sztuki już wystawione na scenie. Liczba nagród „dramaturgicznych” nieustannie rosła. Kolejnymi były: nagroda Towarzystwa Literacko-Artystycznego w Petersburgu (przyznawana w latach 1900–1904), nagroda Związku pisarzy dramatycznych i muzycznych (1906–1917), Nagroda imienia Andrieja Kiriejewa (1915).

W roku 1881 utworzono Nagrodę Puszkina (Пушкинская премия), której znaczenie wynikało z nowatorskiego jak na tamte czasy charakteru: wyróżniano nią nie tylko utwory dramatyczne, ale także prozę i poezję oraz przekłady. Nagroda funkcjonowała w latach 1881–1919, a w jej komitecie zasiadali członkowie Akademii Nauk. Niestety programowo ignorowali oni literaturę modernistyczną (Andriej Biely, Zinaida Gippus, Anna Achmatowa, Fiodor Sołogub i in.), krytyczny realizm (критический реализм) czy utwory podejmujące tzw. palące problemy dnia codziennego (Boris Sawinkow). Pomimo niewątpliwego autorytetu osób przyznających nagrodę, jej wpływ na życie literackie był niewielki. W czasach przedrewolucyjnych istniało wiele innych nagród, które często miały tylko jedną edycję. Pomimo różnic ideowych i estetycznych, nagrody literackie przed rokiem 1917 miały jeden wspólny mianownik, a mianowicie niewielki wpływ na rynek czytelniczy.

---

²⁰ Informacje o historii nagród literackich zaczerpnąłem z tekstu: Б. Дубин, *Литературные премии как социальный институт. __Абрам Рейтблат__ и __Борис Дубин__ о премиях дореволюционной России.* <http://magazines.russ.ru/km/2006/2/re4.html> (dostęp: 17.09.2016).

²¹ We wcześniejszym okresie przyznawano nagrody, lecz były to jednorazowe przedsięwzięcia i nie miały charakteru czysto literackiego; Б. Дубин, *Литературные премии...*

W okresie radzieckim nagrody literackie (Nagroda Stalinowska, Leninowska i inne) stanowiły ważny element państwowego zarządzania literaturą. W ich przypadku trudno więc mówić o niezależnych podmiotach życia literackiego²². Owszem, rola nagród wzrosła, spadło jednak ich społeczne znaczenie. Czytająca publiczność nie miała większego wpływu na kształtowanie procesu literackiego (i przyznawanie nagród). Dlatego też nastąpił rozłam pomiędzy państwową polityką w dziedzinie literatury i społeczeństwem skutkujący obniżeniem prestiżu nagrody literackiej jako takiej²³.

Po upadku ZSRR

W latach 90. ubiegłego wieku dokonały się daleko idące zmiany: wobec wycofania się państwa z zarządzania życiem kulturalnym, nastąpił regres klasycznej krytyki literackiej, próbującej dostosować się do gry rynkowej. Jednym z narzędzi, które — przy braku państwowego mecenatu — mogło pobudzić zainteresowanie literaturą, okazała się instytucja nagrody literackiej²⁴. Zaczęła ona pełnić inne funkcje niż dawniej. Do ostatniej dekady XX wieku nagroda literacka jako instytucja spełniała rolę krytyka, mówiącego, co jest dobre, a co złe w literaturze²⁵. Zmianie uległ także aspekt finansowy nagród: pieniądze nie stanowią obecnie materialnego zabezpieczenia przyszłości autora (nagradzanego finansowo, by dalej tworzył), lecz jest raczej formą reklamy pisarza i jego dzieła²⁶. Przeobrażenia zaszły ponadto w intelektualnej warstwie przedsięwzięcia — nagroda literacka w postradzieckiej Rosji pełni raczej funkcję spisu „lektur”, książek, na które warto zwrócić uwagę²⁷. Pomimo przemian w życiu literackim Rosji, instytucja nagrody literackiej stara się zachować swoją rolę w opisie/interpretacji tendencji rozwojowych procesu literackiego w danym okresie. Na przykład, Michaił Butusow, zastępca redaktora naczelnego czasopisma „Nowyj Mir” i przewodniczący Rady Ekspertów nagrody „Bolszaja Kniga”, zauważył, że w zgłoszonych w roku 2015 do nagrody utworach przeważa tradycyjna powieść, w której pojawia się problem człowieka wobec historii w XX wieku²⁸. Tym

---

²² Rychlewski trafnie zauważa, że w państwach totalitarnych pole rynku wydawniczego, na które składają się takie elementy jak dystrybucja, sprzedaż, reklama, inwestycja, a także pole instytucji konsekrujących jest w pełni podporządkowane państwu, które wywiera naciski poprzez chociażby cenzurę. M. Rychlewski, *Książka jako towar...*, s.22.

²³ М.С. Зякина, *Феномен литературной премии в осмыслении и оценке современных критиков*, w: *Молодежь и наука: сборник материалов IX Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых с международным участием, посвященной 385-летию со дня основания г. Красноярск* <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2013/section053.html> (dostęp: 19.12.2016).

²⁴ Б. Менцель, *Перемены в русской литературной критике. Взгляд через немецкий телескоп*, <http://magazines.russ.ru/nz/2003/4/ment.html>.

²⁵ Т.А. Ветрова, *Литературные премии как феномен социо-культурной жизни России*, „Вестник Череповецкого государственного университета” 2015, nr 5, s. 37.

²⁶ Тамże, s. 38.

²⁷ А. Скорондаева, *Девять книг одного года*, <https://rg.ru/2015/05/19/kniga-poln.html> (dostęp 25.11.2016).

²⁸ <https://godliteratury.ru/events/bolshaya-kniga-2015-konservatizm-i-pochv> (dostęp 26.11.2016).

samym następuje powrót do tematyki charakterystycznej dla prozy wiejskiej²⁹. Paweł Basinski, jeden z członków jury nagrody Jasna Polana, zwraca uwagę na powrót tematyki łagrowej, która — pomimo literackich dokonań Sołżenicyna i Szalamowa — okazuje się niewyczerpana³⁰. Z drugiej strony, jak zauważa Maria Czerniak, nagrody literackie są czymś w rodzaju przewodnika, nawigatora w świecie literatury, niemniej nie można oceniać sytuacji literackiej danego kraju wyłącznie przez pryzmat nagród (o czym świadczy sytuacja Wiktora Pielewina i Władimira Sorokina, którzy nie są laureatami żadnej z najbardziej prestiżowych nagród literackich w Rosji, mimo ich niewątpliwego znaczenia w rosyjskim życiu literackim)³¹. Wypowiedź Marii Czerniak jest dosyć interesująca, ponieważ unaczynia zjawisko walki w obrębie pola kulturowego. Pielewin i Sorokin są laureatami wielu nagród literackich. Autor *Dnia oprycznika* jest laureatem np. nagrody „NOS” («НОС» Новая словесность) oraz Bolszoj knigi (Большая книга). Natomiast Pielewin został uhonorowany m.in. nagrodą Narodowy Bestseller 2004 (Национальный бестселлер-2004). Nagrody, którymi zostali wyróżnieni jedni z czołowych pisarzy rosyjskiego postmodernizmu, należą do ważniejszych wyróżnień w rosyjskim życiu literackim.

Obecnie nagrody literackie starają się wpłynąć na czytelników, na gust czytającej publiczności, na rynek książek, kreowany mechanizmem popytu i podaży. Aby lepiej oddziaływać na miłośników książek, środowisko przyznające daną nagrodę częstokroć posiłkuje się „siłą” autorytetu pisarzy, ekspertów czy tzw. gwiazd kultury. Jest to o tyle potrzebne, że obecnie więcej znaczy opinia przyjaciela polecającego książkę niż zdanie profesjonalnego krytyka³².

Nagroda Jasnej Polany

Nagroda Jasnej Polany została ustanowiona w 2003 roku przez muzeum Jasna Polana i firmę Samsung Electronics. W ciągu kilkunastu lat istnienia nagroda ta wielokrotnie zmieniała swoją formułę. W latach 2003–2005 była przyznawana w następujących kategoriach: „Wyróżniające się dzieło literatury rosyjskiej” („Выдающееся художественное произведение русской литературы”) oraz „Wyróżniające się debiutanckie dzieło literatury rosyjskiej” („Выдающееся дебютное художественное произведение русской литературы”). W latach 2006–2016 nagroda zmieniła formułę. Była

---

²⁹ Е. Степанчикова, *Первый юбилей Большой книги*, <http://rosvesty.ru/2160/kultura/9921-pervyy-yubileybolshoy-knigi/> (dostęp 25.11.2016).

³⁰ П. Басинский, *Невероятное. Очевидное*, <https://rg.ru/2015/05/25/basinsky.html> (dostęp 26.11.2016).

³¹ М.А. Черняк, *Литературная премия как диагноз актуальной словесности*, „Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований” 2016, nr 3–4, <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=147> (dostęp 20.12.2016).

³² Л.Д. Гудков, Б.В. Дубин, *Литература как социальный институт. Статьи по социологии литературы*, Новое литературное обозрение, Москва 1994, s. 167.

przyznawana w kategorii „Współczesna klasyka” („Современная классика”) i „XXI wiek” („XXI век”). W 2012 pojawiła się kolejna kategoria „Dzieciństwo. Lata chłopięce. Młodość” („Детство. Отрочество. Юность”), a w 2015 „Literatura zagraniczna” („Иностранная литература”). W tym samym roku została także stworzona kategoria „Wybór czytelników” („Выбор читателей”), której laureatem zostaje pisarz, zdobywający największą liczbę głosów czytelników. W roku 2017 ponownie zmieniono formułę nagrody, która będzie przyznawana w następujących kategoriach: „Współczesna rosyjska proza” („Современная русская проза”), „Literatura zagraniczna” („Иностранная литература”), „Wydarzenie” („Событие”) oraz „Wybór czytelników” („Выбор читателей”) ³³.

Na mapie literackich nagród Rosji Jasna Polana zajmuje specyficzne miejsce. Odwołując się do analizy nagród autorstwa Englisha, można dokonać jej opisu z punktu widzenia zawartego w niej „kapitału symbolicznego”, który ma decydujące znaczenie w świecie kultury. Angielski badacz uważa, iż nagrody, które powstały z pobudek czysto komercyjnych, szukają z czasem zysków symbolicznych ³⁴.

Nagroda Jasna Polana posiada ogromny kapitał symboliczny. Składają się na niego przede wszystkim instytucja przyznająca nagrodę (Muzeum Lwa Tołstoja — Музей-усадьба имени Л.Н. Толстого) oraz przewodniczący jury. Jest nim Władimir Iljicz Tołstoj, praprawnuk wielkiego pisarza. Kapitał symboliczny wzrósł ponownie w roku 2015, kiedy do istniejących kategorii dodano nagrodę „Literatura zagraniczna”. Zdaniem Englisha poszerzenie formuły nagrody o pisarzy zagranicznych służy zwiększeniu ekonomii jej prestiżu w danym kraju ³⁵. Dodatkowym elementem prestiżu staje się fakt, że Władimir Tołstoj jest także doradcą prezydenta Putina do spraw kultury. Fakt ten skutkuje stawianiem śmiałych tez dotyczących wpływu Kremla na nagrodę ³⁶. W prasie pojawiają się informacje na temat zarzutów stawianych Władimirowi Tołstojowi, który traktuje jakoby nagrodę jako sposób na promowanie własnej osoby (kosztem rosyjskiego środowiska literackiego), jak również południowokoreańskiej firmy Samsung ³⁷. Nie są to oskarżenia bezpodstawne. Pozwolę sobie odejść nieco od naukowego charakteru pracy na rzecz „publicystyki”. Sądzę, że tego rodzaju wolta pozwoli na nieco lepsze zrozumienie wzajemnych zależności i powiązań w rosyjskim polu literackim. Michaił

---

³³ Е. Зайцева, *Ясная Поляна сконцентрировалась* <https://godliteratury.ru/events/yasnaya-polyana-skonzentrirovalas> (dostęp 16.02.2017).

³⁴ J.E. English, *Ekonomia prestiżu...*, s. 82—108. Za przykład pozyskania takiego kapitału może służyć opisana przez Englisha historia amerykańskiej nagrody Turner Tomorrow Award for Fiction. Nagroda, która pomimo znacznych nakładów na wynagrodzenie laureatów (500 000 dolarów dla zwycięzcy) nie wzbudziła większego zainteresowania publiczności, gdyby nie fakt, że sponsorzy nagrody zdołali pozyskać (kupić?) znakomite jury, a dyrektorem Turner Award został Thomas Guinzburg (poważany nowojorski krytyk i wydawca, kilkakrotny przewodniczący rady American Book Awards).

³⁵ Tamże, s. 185–186.

³⁶ Д. Чёрный, *«Толстое» обстоятельство и настоятельство при царе Владимире*. <http://www.litrossia.ru/archive/item/200-tolstoe-obstoyatelstvo-i-nastoyatelstvo-pri-tsare-vladimire> (dostęp: 04.03.2016).

³⁷ У Самсунга появилось новое лицо, <http://litrossia.ru/item/8918-vyacheslav-ogryzko-u-samsunga-poyavilos-novoe-litso> (dostęp: 6.05. 2016).

Winogradow w artykule opublikowanym w „Literaturnoj Gazietie” opisuje działalność portalu Rok literatury (Год литературы) i konstatuje, że jest to kolejna trybuna dla liberalnych pisarzy. Całkowicie pomijani są tam tacy autorzy jak Eduard Limonow czy Aleksandr Prochanow. Zaznacza także, że na portalu wiele uwagi poświęca się osobom związanym z Jasną Polaną (Pawłowi Basińskiemu, Walentinowi Kurbatowowi, Aleksiejowi Warłamowowi, Jewgienijowi Wodołazkinowi, Władysławowi Otroszence), co może sugerować, że cały proces literacki w Rosji opiera się tylko na nich³⁸. W tym kontekście warto się bliżej przyjrzeć wspomnianemu portalowi. Został on założony w 2015 jako jedno z przedsięwzięć związanych z organizacją Roku Literatury (ogłoszonego przez rząd i prezydenta Putina) w Rosji. Całość tego projektu jest nadzorowana przez Komitet Organizacyjny

ds. Przeprowadzenia Roku Literatury w Rosji, który w 2016 roku przekształcił się w stały Komitet ds. Wspierania Literatury, Wydawnictw i Czytelnictwa³⁹. Jest to organizacja *de facto* kontrolowana przez rząd: obok licznych działaczy kultury (w tym członków jury Jasnej Polany — Warłamow, Basiński, Kurbatow), zasiadają w niej m.in. przewodniczący Dumy Państwowej, pierwszy Zastępca Ministra Kultury, przewodniczący Federacyjnej Agencji ds. Prasy i Komunikacji Masowej, kierownik Federalnej Agencji ds. Narodowości, dyrektor Rządowej Agencji Służby Prasowej i Informacji, przewodniczący Komitetu Kultury w Dumie, zastępca Ministra Edukacji i Nauki⁴⁰. Środki finansowe na działalność tego ciała ma zapewnić inna państwowa instytucja, wspomniana już Federacyjna Agencja ds. Prasy i Komunikacji Masowej (Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям). Sądzę, że na tym tle tezy o wpływie Kremla nie są całkowicie pozbawione sensu — jurorzy Jasnej Polany zasiadają w komitecie wspierającym czytelnictwo i literaturę, co może sugerować, że nagroda Jasnej Polany jest częścią kulturalnej polityki państwa rosyjskiego. Takiego zdania jest Jewgienij Bogaczow, który nazywa tę nagrodę „niemal państwową”⁴¹. Wobec powyższego, jednak trudno jest obronić tezę o bezpośrednim wpływie polityki na literaturę Rosji. Lew Gudkow i Boris Dubin zauważają, że obecna kultura literacka stanowi raczej zbiór różnych punktów widzenia na literaturę⁴². Potwierdzeniem tego faktu jest choćby mnogość nagród literackich (w Rosji) oraz brak państwowego, zinstytucjonalizowanego „mecenatu” w dziedzinie kultury. Dodatkowym argumentem przemawiającym przeciwko tezie o bezpośrednim wpływie polityki na literaturę rosyjską stanowią poglądy Mabel Berezin. Analizując sytuację literatury w faszystowskich Włoszech, Berezin proponuje model interpretacji wpływu państwa na literaturę: jeżeli państwo kontroluje treść produktów kulturalnych i/lub

---

³⁸ М. Виноградов, *Спорный сайт* http://www.lgz.ru/article/-50-6536-17-12-2015/spornyy-sayt/?-phrase_id=612448 (dostęp: 28.07.2017).

³⁹ *Комитет по проведению Года литературы в России будет преобразован*, <http://www.fapmc.ru/rospechat/newsandevents/newsagency/2016/02/item3.html> (dostęp: 28.07.2017).

⁴⁰ <https://godliteratury.ru/wp-content/uploads/2016/02/160-5-na-sayt-bez-pechatey.pdf> (dostęp: 28.07.2017)

⁴¹ Е. Богачков: *Ясная поляна и культурная политика*, <http://www.litrossia.ru/archive/item/8343-yasnaya-polyana-i-kulturnaya-politika> (dostęp: 28.07.2017).

⁴² Л.Д. Гудков, Б.В. Дубин, *Литература как социальный институт...*, s. 169.

proces ich produkcji, wtedy mamy do czynienia z totalitaryzmem; jeśli kontrola nie obejmuje żadnego z tych czynników — można mówić o pluralizmie⁴³. Sądzę, że wobec braku centralnej instytucji kierującej życiem literackim w Rosji, możemy mówić o istnieniu pluralizmu w jej kulturze, chociaż pewne czynniki (w tym władza państwowa) starają się kształtować proces literacki nie w sposób bezpośredni, lecz poprzez skomplikowany system zależności administracyjnych.

Specyfika nagrody Jasnej Polany polega także na połączeniu dwóch zjawisk występujących w środowisku krytyki literackiej. Wspomniani wyżej Lew Gudkow i Boris Dubin sądzą, że krytyka literacka bada „nurt” literacki według dwóch kryteriów, odróżniając autorów, których można nazwać kandydatami na klasyków (twórcy poruszający tzw. wieczne tematy), oraz twórców, poruszających w swoich dziełach problemy współczesności⁴⁴. Realizacja tych dwóch tendencji przez nagrodę Jasnej Polany polega na wyróżnieniu utworów w kategorii „Współczesna klasika” (tworzenie kanonu) oraz w kategorii „XXI wiek”. Co ciekawe, w 2017 roku zrezygnowano z pierwszej z tych kategorii, tłumacząc, że obecnie nie ma pisarzy, którzy swoją twórczością mogliby dorównywać klasykom literatury rosyjskiej, takim jak Faził Iskander, Andriej Bitow czy Walentin Rasputin⁴⁵.

Nagrodę Jasnej Polany można umieścić na proponowanych przez Englisha trzech osiach — społecznej, instytucjonalnej i ideologicznej⁴⁶. Budowanie wspólnoty odbywa się choćby poprzez promowanie pisarzy nagrodzonych Nagrodą Jasnej Polany (zamieszczanie na stronach internetowych oraz w mediach społecznościowych informacji o spotkaniach z autorami, promocja nagrodzonych książek itp.). Budowaniu wspólnoty służy także powoływanie laureatów Nagrody do jury (Jewgienij Wodołazkin, Władimir Otrosenko). W sferze instytucjonalnej (pretendowanie do władzy, konsekrowanie, namaszczenie) trudno jednoznacznie wykazać działania zmierzające do zdominowania rynku nagród literackich w Rosji, jednak szeroka formuła nagrody (liczba zróżnicowanych tematycznie kategorii) może — w mojej opinii — świadczyć o próbie zaprezentowania się jako autorytetu w dziedzinie literatury. Nawet zmiany, które zaowocowały zmniejszeniem liczby kategorii (2017 rok), wskazują na chęć zajęcia co najmniej ważnej (jeśli nie najważniejszej) pozycji w polu literatury. Dowodem na to wydaje się uzasadnienie decyzji o zmianie formuły nagrody: dwie kategorie („Współczesna proza rosyjska”, „Odkrycie”) pozwalają stwierdzić, że Jasna Polana dąży do wskazywania tego, co jest godne odnotowania we współczesnej literaturze rosyjskiej. Rezygnacja z kategorii „Współczesna klasika” i stwierdzenie, że obecnie nie ma pisarzy dorównujących talentowi nagrodzonym poprzednikom, mogą prowadzić do wniosku, że stworzono coś na kształt „panteonu” wielkich pisarzy, którym współcze-

---

⁴³ W. Griswold, *Najnowsze tendencje w dziedzinie socjologii literatury*, w: *Socjologia literatury. Antologia*, red. G. Jankowicz, M. Tabaczyński, przeł. M. Tabaczyński, Korporacja Ha!art, Kraków 2015, s. 26. W artykule przedstawione są poglądy Berezina zawarte w tekście: M. Berezina, *The Organization of Political Ideology. Culture, State and Theatre in Fascist Italy*, „American Sociology Review”, nr 56, 1991.

⁴⁴ Л.Д. Гудков, Б.В. Дубин, *Литература как социальный институт...*, s. 117.

⁴⁵ Е. Зайцева, *Ясная Поляна сконцентрировалась...*

⁴⁶ J. English, *Ekonomia prestiżu...*, s. 59-60.

śni nie mogą dorównać. Widoczna jest tu funkcja konsekracji: stwierdzono, że wielkim mistrzom pióra obecnie nikt nie dorównuje.

Oś ideologiczna jest opisywana przez Englisha jako uznanie statusu sztuki stanowiącej wartości wyjątkową, ponadczasową i pozaekonomiczną, lecz jednocześnie bardzo pożądaną. Nagroda Jasnej Polany stawia sobie za cel promowanie literatury, w której zawarte są uniwersalne „ideały humanizmu, miłosierdzia i moralności”. Wspomina się także o wyborze książki odpowiedniej dla okresu dojrzewania, która powinna „zaszczepić ideały sprawiedliwości, szacunku, miłości i honoru”⁴⁷.

Jury jako autorytet

Skład jury jest jednym z kluczowych aspektów instytucji nagrody literackiej. Wypełnia ono funkcję konsekrującą dzieło literackie. Można stwierdzić, że jurorzy *de facto* decydują o prestiżu przyznawanej autorowi nagrody. Sądzę, że jest to związane bezpośrednio z mechanizmem oddziaływania autorytetu w kulturze. Pomimo głoszonej tezy o upadku autorytetów we współczesnym świecie, instytucja ta nadal odgrywa ważną rolę w życiu społecznym. Jak zauważa Henryk Kiereś, autorytet występuje w każdej dziedzinie życia społecznego⁴⁸, więc także w literaturze. Funkcjonowanie autorytetu jest oparte na strukturze złożonej z kilku elementów. Iwan Jefremow opisuje ją następująco:

— podmiot-autorytet (субъект): osoba, bądź grupa osób, określona część społeczeństwa; autorytet może być jednostkowy (личностный авторитет), zbiorowy (коллективный авторитет) lub związany z instytucją społeczną (социальный институт);

— obiekt autorytetu (объект авторитета): środowisko oddziaływania autorytetu;

— sfera autorytetu: miejsce działalności i oddziaływania danego autorytetu⁴⁹.

Te trzy główne elementy można odnieść do instytucji nagrody literackiej poprzez określenie typu autorytetu (połączenie autorytetu jednostkowego — krytyk, autorytetu zbiorowego — grupa krytyków, czyli jury, oraz autorytet instytucji społecznej, jaką jest muzeum Lwa Tołstoja w Jasnej Polanie, bezpośrednio związane z tą nagrodą), środowisko oddziaływania autorytetu (szeroko rozumiany krąg czytelników, a także osoby zajmujące się zawodowo literaturą — krytycy, badacze), oraz sferę autorytetu, którą stanowi wycinek życia społecznego zwany sztuką, a bardziej szczegółowo — litera-

---

⁴⁷ Statut jest dostępny na oficjalnej stronie Nagrody Jasnej Polany: <http://www.yppremia.ru/> (dostęp: 26.04.2017).

⁴⁸ H. Kiereś, *Autorytet i cywilizacja*, „Człowiek w Kulturze. Pismo Poświęcone Filozofii i kulturze” 2011/2012, nr 22: *Rola autorytetu w kulturze*, s. 20–21.

⁴⁹ И.И.Ефремов, *Функции и роль авторитета как феномена социальной жизни*, „Философия и общество” 2005, nr 1(38), s. 38, http://www.socionauki.ru/journal/fio/archive/2005_1/. (dostęp: 26.04.2017).

turą. W rozważaniach dotyczących zagadnienia autorytetu nie można pominąć mechanizmu kreowania autorytetu. Paweł Tarasiewicz słusznie konstatuje, twierdząc, że:

autorytet jest pochodną ludzkiej aprobaty i wyboru. Posiadanie autorytetu bowiem znaczy tyle, co uznanie go w kimś, kto na to zasługuje. A bycie nim dla kogoś również wymaga czyjejś decyzji o jego akceptacji⁵⁰.

Należy zwrócić uwagę na podstawowy czynnik budowania autorytetu: musi on być zaakceptowany przez innych. Dalej Tarasiewicz dodaje drugi element, bez którego autorytet nie może funkcjonować: wiedza, fachowość oraz dokonania wymagane w konkretnym wycinku działalności ludzkiej⁵¹. Mimo faktu, że skład jury nie posiada formalnego mandatu do sprawowania swojej funkcji (upoważnienie od osób zainteresowanych i uczestniczących w tej sferze życia społecznego), trudno podważyć kompetencje osób zasiadających w tym gremium. Na ich korzyść przemawiają przede wszystkim kwalifikacje oraz dokonania na polu literatury. W związku z tym można stwierdzić,

że autorytet jury nagrody Jasna Polana jest oparty przede wszystkim na wiedzy i dokonaniach poszczególnych członków tego gremium. Warto dodać, że autorytetu nie można stworzyć, wykreować. Agnieszka Janiak twierdzi za Władysławem Stróżewskim, że „autorytet jest zjawiskiem o charakterze społecznym. Być autorytetem to być za autorytetem uznanym. Być uznanym — to znaczy być kimś, z czym zdaniem czy postępowaniem ktoś inny się liczy”⁵². W kontekście analizy nagrody literackiej warto także zasygnalizować jedną z najważniejszych funkcji, jaką sprawuje autorytet. Jest to funkcja oceniająca (аксиологическая). Według cytowanego wcześniej już Iwana Jefriemowa, funkcja oceniająca polega na reprezentowaniu przez autorytet określonego systemu wartości w danej sferze aktywności ludzkiej oraz na dokonaniu oceny (w tym przypadku dzieła literackiego) zgodnej ze swoimi poglądami⁵³.

---

⁵⁰ Ks. P. Tarasiewicz, *Pseudoautorytet zdemaskowany*, „Człowiek w Kulturze. Pismo Poświęcone Filozofii i Kulturze” 2011/2012, nr 22: *Rola autorytetu w kulturze*, s. 106. Autor zwraca także uwagę na inny typ autorytetu, a mianowicie na autorytet *ex definitione* — autorytet oparty na czynniku niezwiązanym z dobrowolną akceptacją, wynikający ze sprawowanej funkcji, czyli autorytet nadprzyrodzony (np. papież w Kościele Katolickim czy — wg ks. Tarasiewicza — ojciec w rodzinie. Posłuszeństwo wobec papieża jest dla katolików narzucone z góry, związane z zasadami uczestnictwa w Kościele). Taki typ autorytetu nie ma możliwości funkcjonowania w sferze kultury czy nauki, gdzie wyznacznikiem pozycji w polu (używając terminologii Bourdieu) jest fachowość i dokonania w danej dziedzinie.

⁵¹ Tamże, s. 106.

⁵² A. Janiak, *Możliwości antropologii komunikacji w rzeczywistości zmediatyzowanej — na przykładzie funkcjonowania pojęcia autorytetu*, „Via Communicandi. Prace z Antropologii Komunikacji i Epistemologii Społecznej”, Wrocław 2012, s. 58.

⁵³ И.И.Ефремов, *Функции и роль авторитета...*, s. 41.

Ideologia nagrody Jasnej Polany

Krytyk jest zwykłym czytelnikiem u szczytu sił⁵⁴

Harold Bloom

Jak już wcześniej wspomniałem, nagroda literacka jest instytucją. Jej ważną, (jeśli nie najważniejszą częścią) jest jury. Członkowie tego gremium nagradzają książki, które według nich są najlepsze czy przynajmniej warte odnotowania. Powstaje pytanie o czynniki, wpływające na kryteria wyboru. Wspomniany w poprzedniej części pracy Boris Dubin twierdzi, że wyodrębnienie konkretnego zjawiska kulturowego (w tym przypadku utworu literackiego) spośród innych ma podłoże w poglądach reprezentowanych przez członków jury. Podobnego zdania jest Derek Attridge, który stwierdza:

Naiwnością jest myślenie, że czytanie mogłoby być nieskażone zewnętrznymi motywacjami i celami, choćby dlatego, że od czasów Marksa, Darwina i Freuda wiemy, w jak małym stopniu możemy być świadomi ukrytych procesów i popędów warunkujących nasze zamierzenia i działania⁵⁵.

Powyższy cytat potwierdza jedynie przypuszczenia, że każdy osąd w dziedzinie sztuki jest podparty konkretnym systemem wartości czy ideologią. Attridge wprowadza pojęcie „instrumentalizmu” charakteryzującego w ocenę dzieł sztuki: opinia o nim jest oparta o istniejące wcześniej schematy wartości, a osoby dokonujące oceny dzieła sztuki (w tym wypadku literatury) starają się dopasować dany obiekt do rozwoju konkretnego projektu, który reprezentują⁵⁶.

Jak widać, obiektywna ocena dzieła sztuki jest właściwie niemożliwa — zawsze stoi za nią szerszy kontekst. Janusz Sławiński w szkicu poświęconym funkcjom krytyki literackiej opisuje kilka jej cech, które są niezwykle istotne także dla funkcjonowania nagrody literackiej. Najbardziej interesujący fragment dotyczy aktu krytycznego. Sądzę, że przyznanie nagrody danemu pisarzowi, wyróżnie-

---

⁵⁴ “The critic is a common reader raised to the highest power”. Tłumaczenie polskie za: P. Czapliński, *Powrót centrali: Literatura w nowej rzeczywistości*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007, s. 88.

⁵⁵ D. Attridge, *Jednostkowość literatury*, przeł. P. Mościcki, Universitas, Kraków 2004, s. 17.

⁵⁶ Tamże, s. 21,29.

nie konkretnego dzieła literackiego spośród wielu innych, jest aktem krytycznym, takim samym, jeśli nie bardziej znaczącym, jak recenzja książki. Podobieństwo polega właśnie na wyodrębnieniu utworu spośród wielu innych oraz uzasadnienie tej decyzji. Krytycy literaccy nie są obiektywni w swoich decyzjach. Sławiński pisze:

Akt krytycznoliteracki nigdy nie jest czysty, różne mogą być stopnie jego nieautonomiczności. W wypadkach skrajnych polega on wręcz na przeniesieniu całego układu: autor—dzieło—odbiorca na pola innych dziedzin społecznej komunikacji, w sfery wykreślone funkcjonowaniem innych instytucji: obyczajowych, religijnych, politycznych itp.⁵⁷

Moment odniesienia danego tworu kultury do innych aspektów życia społecznego jest najważniejszą cechą osądu krytycznego. Sławiński pisze o odniesieniu danego dzieła do określonego systemu i stwierdzenia czy dzieło jest wartościowe, czy przeciwnie⁵⁸. Przypomina to pojęcie „konsekracji” dzieł sztuki, przedstawione w poprzedniej części pracy. Polski literaturoznawca trafnie zauważa, że krytyka literacka postuluje pewien system wartości mający być „modelem literackich działań”⁵⁹. Sławiński zwraca także uwagę na analogie w działalności krytyki literackiej i instytucji kultury. W momencie, kiedy w wypowiedziach krytycznych dominują elementy postulatywne, są one zbliżone do działań instytucji organizujących życie literackie⁶⁰.

W tym miejscu zasadne staje się pytanie o ideologię instytucji (muzeum Lwa Tolstoja) organizującej przedsięwzięcie pod nazwą nagroda literacka Jasna Polana. Czy, być może, system ideologiczny nagrody, który — zgodnie z teorią mówiącą o niemożności oderwania się od systemu wartości w procesie lektury-oceny — znajduje się poza instytucją organizującą. Jest to kluczowa myśl w rozważaniach o naturze nagrody literackiej. Aby spróbować odpowiedzieć na to pytanie, postaram się dokonać analizy (rekonstrukcji) poglądów członków jury nagrody. Będzie mnie interesować ich punkt widzenia nie tylko na literaturę, ale także na szeroko rozumiany kontekst polityczno-społeczno-kulturowy. Uważam, że takiego rodzaju analiza pozwoli na lepsze umiejscowienie tej nagrody oraz wyróżnianych utworów w rosyjskim polu literackim, a także na szerszą analizę literatury z kręgu Jasnej Polany.

***

---

⁵⁷ J. Sławiński, *Funkcje krytyki literackiej*, w: tegoż, *Dzieło. Język. Tradycja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 183.

⁵⁸ Tamże, s. 188.

⁵⁹ Tamże, s. 192.

⁶⁰ Tamże, s. 198.

Materiał, który poddaję tu oglądowi, obejmuje eseje literackie, artykuły prasowe, wywiady, programy telewizyjne z udziałem jurorów oraz — w niektórych przypadkach — analizy stosowanego w mówieniu o literaturze języka czy omówienia poglądów członków jury. Nie w każdym przypadku udało się uzyskać kompletną odpowiedź na postawione problemy. Sądzę, że odnalezienie konkretnych tekstów zawierających pełniejsze informacje na temat interesujących mnie kwestii są mało prawdopodobne. Jest to wynikiem zajmowanych przez niektórych jurorów (np. Władimira Tolstoja czy Aleksieja Warłamowa) funkcji *de facto* urzędniczych, co siłą rzeczy musi skutkować „ostrożnością” w wypowiedziach.

Lew Anninski

Lew Anninski to rosyjski krytyk, pisarz, publicysta i literaturoznawca. Urodzony w 1934 roku w Rostowie nad Donem. Jak sam przyznaje, duchowe inspiracje czerpał z dzieł zarówno filozofów zachodnich (Immanuel Kant, Georg Hegel), jak i rodzimych myślicieli (m.in. Mikołaj Bierdajew, Wasilij Rozanow, Lew Szestow, Gieorgij Fiedotow). Literaturą rosyjską zainteresował się już w ósmej klasie szkoły podstawowej i wtedy też postanowił zajmować się nią profesjonalnie.

W 1956 zdał egzaminy wstępne na studia doktoranckie, jednak nie został na nie przyjęty (ze względu na wydarzenia na Węgrzech ograniczono liczbę kandydatów — według Anninskiego — w „celu ozdrowienia ideologii”⁶¹). Pierwszą pracę, jaką podjął, było tworzenie opisów do zdjęć zamieszczanych w gazecie „Советский Союз”, skąd został zwolniony po sześciu miesiącach ze względu na „zawodową nieprzydatność”⁶². Wtedy postanowił zająć się pracą krytycznoliteracką. Publikował w takich czasopismach jak „Литературная газета” (1957–1960), „Знамя” (1960–1967), „Дружба народов” (1972–1991, 1993), „Литературное обозрение” (1990–1992), „Родина” (od 1992), „Время и мы” (1998). Anninski ma także epizod pracy w Instytucie Socjologii Stosowanej Akademii Nauk ZSRR (Институт конкретных социологических исследований АН СССР (1968–1972))⁶³.

Anninski jest autorem właściwie niezliczonej ilości publikacji⁶⁴, w tym prac literaturoznawczych i publicystycznych. Jego obecność w jury nagrody Jasnej Polany nie jest przypadkowa: krytyk jest autorem pracy poświęconej Lwu Tolstojowi⁶⁵.

---

⁶¹ Л. Аннинский, *Какая Россия мне нужна?*, Эксмо, Москва 2004, s. 8.

⁶² Tamże, s. 8.

⁶³ Większość danych dotyczących Lwa Anninskiego zaczerpnąłem z noty biograficznej zamieszczonej na oficjalnej stronie internetowej nagrody Jasnej Polany, (http://www.yppremia.ru/zhyuri/anninskiy_lev_aleksandrovich/) (dostęp: 4.05.2017).

⁶⁴ http://www.yppremia.ru/zhyuri/anninskiy_lev_aleksandrovich/ (dostęp: 4.05.2017).

⁶⁵ *Лев Толстой и кинематограф*, Искусство, Москва 1980.

Trudno jednoznacznie określić poglądy polityczne Anninskiego. Jak sam twierdzi, polityka „przyprawia go o mdłości”⁶⁶. W czasach radzieckich był członkiem Komsomołu, jednak nie wstąpił w szeregi KPZR. Jak sam określa, było to spowodowane „czysto biologicznym instynktem”⁶⁷. Może się to wydać nieco zaskakujące, skoro w Związku Radzieckim — państwie totalitarnym — zaangażowanie polityczne było niemalże wymogiem epoki. Anniskiemu udało się tego uniknąć. Wynika to także z jego postawy życiowej, która stanowi manifest wewnętrznej niezależności:

Potrzebna jest zwyczajna niezależność osobowości: przyciskają — przeciwstawiasz się; powtarzają ciągle to samo — ignorujesz; szaleją — zachowujesz jasność umysłu; chwają się racjonalnością — jesteś gotowy na szaleństwo; zatykają usta — mówisz oczami, zmęczeniem, znakami; każą krzyczeć — milczysz. To nie jest poszukiwanie „złotego środka”. Raczej — to rzucenie się na przeciwną burtę jachtu, aby się nie wywrócić⁶⁸.

Analizując teksty badacza można w nich odnaleźć pewne sugestie pozwalające na opis jego poglądów dotyczących historii, literatury, kultury czy charakteru narodowego Rosjan, które tworzą pewną spójną całość. Pomocne w procesie rozpoznania idei, bliskich Anniskiemu, są jego wypowiedzi publicystyczne zebrane choćby w cytowanej już przeze mnie książce *Какая Россия мне нужна*. Jest to zbiór tekstów z lat 90., w których Anninski porusza bardzo szerokie spektrum zagadnień.

W książce tej duży nacisk jest położony na historyczne determinanty kształtujące Rosję. Główną ideą, która przewija się w tekstach badacza, jest idea euroazjatyizmu. Anniski zauważa, że Rosja jest tkanką, która powstała na skutek wielowiekowych tarć pomiędzy cywilizacjami zamieszkującymi obszar dzisiejszej Rosji: południowoeuropejskiej (Słowianie), północnoeuropejskiej (Finowie) i azjatyckiej (Chazarowie, Mongołowie)⁶⁹. Sądzi ponadto — wbrew rosyjskim nacjonalistom — iż żaden „pra-Rosjanin” nie istniał: Rosjanin powstał w skutek zmieszania się wszystkich ludów zamieszkujących tę część świata⁷⁰. Euroazjatyzm nie jest dla Anniskiego prostym wyborem pomiędzy licznymi ideami funkcjonującymi w rosyjskim kręgu kulturowym. Jak pisze — „Euroazja jest realno-

---

⁶⁶ «Вообще говоря, политика вызывает у меня тошноту», *Тут молотит*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 282.

⁶⁷ „Но потом — словно стрелка какая-та в душе встала поперёк: в партию — нет! Необъяснимо. Чисто биологический инстинкт: не вступать в это место”. Л. Аннинский, *Какая Россия...* s. 9.

⁶⁸ „Нужна нормальная независимость личности: давят — сопротивляешься; долдонят — игнорируешь; безумствуют — сохраняешь трезвость; хвастаются трезвостью — готовишься к безумию; затыкают рот — говоришь глазами, мучанием, знаками; волокут орать — молчишь. Это не поиск «золотой середины». Скорее — это бросок на противоположный борт при повороте яхты: чтоб не перевернулась”. *Перекраска фасадов*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 183.

⁶⁹ Тамże, s. 13.

⁷⁰ *Если встанет*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 473.

ścią, w której groźba rozpadu przez wieki była kompensowana szaleńczą twórczą energią, która z plemion stworzyła naród⁷¹».

Analizując pojęcie ludności zamieszkującej Eurazję, rosyjski badacz ma wiele zastrzeżeń dotyczących uznania jej za naród. Przede wszystkim uważa, że naród tworzy się tylko w momencie wielkiego zagrożenia, katastrofy, która może spowodować jego unicestwienie⁷². Zwraca także uwagę na skrajności występujące w charakterze narodowym Rosjan: szczerze nienawidzą oni swoich wrogów i natychmiast umieją ich pokochać, jeśli okażą się oni przyjaciółmi. Cecha ta jest bezwzględnie wykorzystywana przez władzę⁷³, w stosunku do której mieszkańcy Rosji nie potrafią być lojalni: albo szczerze jej nienawidzą, albo bezmyślnie się jej oddają⁷⁴. Czy istnieje recepta na taką sytuację? Zaprezentowane przez Anninskiego rozwiązanie jest na wskroś pozytywistyczne: zdrowy rozsądek i praca⁷⁵. Zdrowy rozsądek oraz instynkt samozachowawczy powinny — według Anninskiego — wejść do rosyjskiej świadomości oraz podświadomości⁷⁶.

Sporo miejsca w poglądach jurora Jasnej Polany zajmuje kwestia Imperium oraz tzw. „idei rosyjskiej”. Zdaniem Anninskiego i, że Imperium nie było projektem rosyjskim, lecz wszechświatowym, wszechobejmującym, starochrześcijańskim. Miało być następcą starożytnego Rzymu⁷⁷. W jego kreowaniu uczestniczyły wszystkie ludy zamieszkujące ogromne rosyjskie przestrzenie, chcące realizować światowe zadanie — budowanie Imperium⁷⁸. Dla Anninskiego Rosjanie nie są zwykłym narodem: jest to supernacja (superetnos) zbudowany z wielu narodowości, podobny do Amerykanów czy Hindusów⁷⁹. Jednak rezultat działań zmierzających do zbudowania Imperium okazuje się negatywny. Światowy rozmach, wielkość w skali niemalże kosmicznej okazały się walką z pustką. Każda próba odtworzenia Imperium musi się skończyć kolejnymi problemami i konfliktami⁸⁰.

Dosyć interesujące jest także pojęcie swojego rodzaju misji dziejowej realizowanej przez Rosjan. Anninski twierdzi, że to Los stawia przed każdym narodem wyzwania i tylko od narodu zależy, czy je podejmie⁸¹. Nie jest to łatwe zadanie. Naród, aby istniał, musi nie tylko stwierdzić, że jest; musi

---

⁷¹ „Евразия — реальность, в которой угроза разлома и распада веками компенсировалась бешеной энергией творчества, создавшей из племен — народ”. *Евразийский разлом*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*s.168.

⁷² «Знаем ли мы народ?», w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*s.114.

⁷³ *O Santa simplicitas*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*s.156-157.

⁷⁴ *Невиноватые*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*s.533.

⁷⁵ „Спасёт нас только здравый смысл. И работа. Все остальное придется стерпеть”. *Очередной последний шанс*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*s.237.

⁷⁶ *Не кровь и не почва*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*s.530.

⁷⁷ „Империя возникла не как РУССКАЯ, она возникла как «всемирная», «вселенская», «кафолическая», «древнехристианская». Как наследница Рима. Именно Рима, а не Италии”. *Зубная боль*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 177.

⁷⁸ Там же.

⁷⁹ *Не кровь и не почва*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 529.

⁸⁰ *А если исчезнем?*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 233-234.

⁸¹ *Не кровь и не почва*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 529.

zdecydować się na realizację misji w ludzkości. Idea, misja dziejowa, wielkie zadanie łączące mieszkańców tej części globu są niezbędne: bez nich wszystko się rozpadnie i zamiast Rosjan na tym terytorium pozostanie jedynie „materiał etniczny”⁸². I tu pojawia się problem: czym tę Ideę wypełnić?⁸³ Na pewno nie będzie to socjalizm, który — niezależnie od odmiany — w Rosji zamieni się według Anninskiego w wariant koszarowy⁸⁴. Skąd więc naród ma zaczerpać tę ideę? Źródłem jest jednostka — jej osobowość stanowi źródło przeciwstawiania się każdej masowej psychozie, nieważne, czy jest to idea internacjonalistyczna czy nacjonalistyczna⁸⁵. Anninski ponadto twierdzi, że każda idea została do Rosji przywieziona z zewnątrz — na miejscu dochodzi tylko do procesu adaptacji. Jedynie euroazjatyzm jest rdzennie rosyjski, ponieważ wynika on z samego faktu istnienia Rosji na styku Europy i Azji⁸⁶.

Motyw Imperium pojawia się także w charakterystyce literatury rosyjskiej naszkicowanej przez Anninskiego:

Wielka literatura rosyjska jest korelatem Imperium Rosyjskiego. [...] Z początku literatura wprowadza do twierdzy-Imperium duchowy, „swojski” fundament (Dzierżawin), potem następuje moment równowagi pomiędzy jednostką a Imperium (Puszkina, Tolstoj), potem jednostka zaczyna nadwierać państwową twierdzę i prorokuje jej upadek (Dostojewski, Błok). Natomiast literatura radziecka jest odpowiedzią na ten scenariusz: najpierw jednostka zaciera się, rozpuszcza w państwie, zlewa się z nim i pojawia się to, co nazywane jest literaturą wielkiego stylu. Moment równowagi znowu przechodzi w wyrazisty bunt jednostki przeciwko państwowemu naciskowi i pojawia się literatura o wydźwięku tragicznym (od Majakowskiego do Mandelsztama, od Szołochowa do Płatonowa i Grossmana). Przyszłe pokolenia będą na przemian wspominać to bohaterską, to tragiczną stronę tej historii, w zależności od ich teraźniejszych bolączek⁸⁷.

Wielka literatura rosyjska idzie w parze z Imperium, jest jego wynikiem. Jeśli chodzi o czasy bliższe bardziej współczesne, to Anninski na początku lat 90. nie dołączył do sporu pomiędzy dwoma skrzydłami świata literackiego — liberalnym i tzw. patriotów. Jak sam zaznacza, pewnego dnia

---

⁸² „Не станет великой задачи — все расточится. Останется «этический материал». *Евразийский разлом*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...* s.168.

⁸³ „Русская идея в данном месте Земли неизбежность; проблема — ее наполнение” w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 11.

⁸⁴ *Зубная боль*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 176.

⁸⁵ *Перекарска фасадов*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 180-181.

⁸⁶ *Процедура конструирования идеи как образ жизни*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 556–557.

⁸⁷ „Великая русская литературы возникает как коррелят Российской Империи. [...] Сначала литература доводит под крепость Державы душевный, «домашний» фундамент (Державин), потом наступает момент равновесия личностного и имперского начал (Пушкин, Толстой), потом личность начинает расшатывать государственную крепость и пророчит ей гибель (Достоевский, Блок). Советская литература — реакция на этот сюжет: сначала личность яростно стирается, растворяется в государстве, сливается с ним; возникает то, что называется литературой большого стиля. Момент равновесия опять-таки переходит в яростный бунт личности против подавления ее государством, и возникает литература трагического звучания (от Маяковского к Мандельштаму, от Шолохова к Платонову и Гроссману). Будущее человечество станет попеременно вспоминать героическую и трагическую стороны этой истории в зависимости от того, что у человечества будет болеть”. Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 11.

otrzymał przedzieloną na pół kartkę z pytaniem: do którego związku pisarzy chce należeć. Anninski postawił strzałki w obu kolumnach, dodając, że konflikt w środowisku literackim go mierzi⁸⁸. Daleko mu do liberalnej krytyki, która wieściła śmierć poważnej literatury i inwazję literatury niskich lotów (Anninski odpowiada: można przecież tego nie czytać). Nie zgadza się także z obozem „patriotów”, którzy chcą odtworzyć „wielki styl” literatury radzieckiej: pisząc odezwy, nie zauważają oni bowiem, że nie mają czytelników, i tak naprawdę Rosja nie koncentruje się już wokół słowa⁸⁹. Z tą ostatnią uwagą związana jest polemika z Walentinem Kurbatowem (*nota bene* także członkiem jury nagrody Jasna Polana). Pomimo zgodności „ideowej” w wielu dziedzinach, różni ich rzecz elementarna: Anninski zauważa, iż Rosja przestaje być krajem literaturocentrycznym, czego Kurbatow zdaje się nie widzieć⁹⁰.

Poglądy krytyka i badacza można umiejscowić w szerokich ramach rosyjskiego tradycjonalizmu, pozbawionego jednak nacjonalistycznej i szowinistycznej okras. Anninski jest rosyjskim patriotą. Wierzy, że istnieje coś takiego jak charakter narodowy, zakorzeniony mocno w czasach przedhistorycznych i przedkulturowych, który zmienia się tak wolno, jak sama natura⁹¹. Nie odrzuca dziedzictwa poprzednich epok, wierzy w cykliczność rozwoju państwa i narodu (nowe zastępuje stare, ale go całkowicie nie odrzuca). Unika opowiedzenia się po stronie jakiegokolwiek doktryny, twierdząc, że „dowolna doktryna wybrana przez nas dzisiaj, już jutro zostanie opluta przez nasze dzieci⁹²”. Jedyne, na czym można polegać, to zdrowy rozsądek i wewnętrzne poczucie moralności⁹³. Odpowiadając na pytanie zawarte w tytule jego książki (*Какая Россия мне нужна?*), odpowiada z prostotą: każda⁹⁴.

Paweł Basinski

Paweł Basinski należy do czołowych rosyjskich krytyków i literaturoznawców. Autor licznych publikacji naukowych i utworów prozatorskich zajmuje wyrazistą pozycję w rosyjskim polu literackim. Świadczy o tym może nawiązanie do niego przez czołowych pisarzy-postmodernistów (Pieliewin, Sorokoin), którzy w swoich powieściach kreują postaci wprost nawiązujące do Basinskiego (bohater *Generation II* Pieliewina nosi nazwisko Bisiński — Бисинский; w Sorokinowskim *Dniu*

---

⁸⁸ *Если встанет*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s.469.

⁸⁹ Tamże, s. 469-470.

⁹⁰ *Есть ли вещи, о которых писать нельзя?* w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 226–227.

⁹¹ *Нация мы или не нация?* w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 280.

⁹² *Вместо эпилога*, w: Л. Аннинский, *Какая Россия...*, s. 600

⁹³ Tamże.

опрычника figuruje jako Pawło Basinia — Павло Басиня). O miejscu Basinskiego i jego wpływie na środowisko literackie w Rosji świadczy także zainteresowanie językiem jego wypowiedzi krytycznych. Jelena Nabijewa zauważa, na przykład:

Biorąc pod uwagę główny cel gatunku [recenzji — B.K] czyli oddziaływanie na czytelnika, indywidualny styl P. Basińskiego jest efektywny, ponieważ autor wykorzystuje wielopoziomowy arsenał chwytów : graficznych (od dużych liter do wydzielenia i kursywy), leksykalnych (okazjonalizmy i metafory), stylistycznych (oprócz stylu publicystycznego wykorzystuje elementy stylów naukowego i potocznego) oraz dialogizację. Teksty jego recenzji obfitują w fakty, literackie paralele i przyciągają uwagę czytelnika jasno wyrażoną pozycją autora, podbudowaną argumentami⁹⁵.

W konkluzji Nabijewa stwierdza, że według niej język, którym posługuje się Basinski w swoich tekstach krytycznych, w pełni odpowiada kryteriom stawianym temu rodzajowi tekstów⁹⁶. Literackie odwołania do osoby Basińskiego oraz analiza naukowa jego stylu pisania jednoznacznie potwierdzają tezę, że jest on pierwszorzędny krytykiem oraz badaczem, z opiniami którego należy się liczyć.

Laureat nagród Antybooker i Bolszoi Knigi urodził się w 14 listopada 1961 roku we wsi Frołowo w guberni wołgogradzkiej. Ukończył uniwersytet w Saratowie oraz Instytut Literatury na Uniwersytecie Moskiewskim, którego jest pracownikiem. Od roku 1981 publikuje teksty krytyczne w takich pismach jak „Литературная газета”, „Новый мир”, „Октябрь”, „Знамя”, „Дружба народов”, „Наш современник”. Jest także redaktorem działu kultury w „Российской газете”, a od roku 1993 jest członkiem liberalno-demokratycznego Związku Pisarzy Rosyjskich (Союз российских писателей)⁹⁷. autorem swoim dorobku ma bestsellerowe książki poświęcone Lwu Tołstojowi: *Лев Толстой: бегство из рая* (2010; książka przetłumaczona na język polski: *Lew Tołstoj. Ucieczka z raju*, przeł. J. Czech, Warszawa 2015), *Святой против Льва. Иоанн Кронштадтский и Лев Толстой: История одной вражды* (2013), *Лев Толстой — свободный человек* (2016).

Przyglądając się sylwetce Basinskiego, można odnieść wrażenie, że jest on całkowicie oddany swojej pracy. Badanie literatury rosyjskiej stanowi dla Basińskiego sens życia. W przeciwieństwie do innych rosyjskich krytyków autor *Ucieczki z raju* nie wypowiada się na tematy polityczne wprost.

---

⁹⁵ „С точки зрения коммуникативной целеустановки жанра «воздействовать на читателя» индивидуальный стиль П. Басинского эффективен, потому что автор использует арсенал разноуровневых приемов: графических (от прописных букв до выделения и курсива), лексических (оказионализмы и метафоры), стилистических (кроме публицистического, элементы научного и разговорного стиля), а также приемы диалогизации монологической речи. Тексты его рецензий изобилуют фактическими данными, литературными параллелями и привлекают внимание читателя четкой авторской позицией, которая открыто выражается и аргументируется”. Е.А. Набиева, *Индивидуальный стиль П. Басинского (на примере Рецензий из «литературной газеты»)*, w: „Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика” 2/2010, http://www.vestnik.vsu.ru/content/phyllolog/2010/02/toc_ru.asp (dostęp: 18.05.2017).

⁹⁶ Tamże;

⁹⁷ http://www.yppremia.ru/zhyuri/basinskiy_pavel_valerevich/ (dostęp: 18.05.2017).

W rozmowie z Zacharem Prilepinem stwierdza krótko — jestem apolityczny. Dodaje jednak, że jest przeciwnikiem wszelkich rewolucji, które zazwyczaj niszczą słabych, a zadaniem cywilizacji jest ich ochrona⁹⁸. Pomimo deklarowanego dystansu do polityki, nie unika oczywiście wypowiedzi na ten temat. Najczęściej nie wypowiada swoich poglądów wprost, lecz ubiera je natomiast w literackie metafory. Przykładowo w jednym z tekstów przyrównuje prezydenta Putina do Turgieniewowskiego Bazarowa. Podkreśla, że Putin-Bazarow jest silny jak bohater *Ojców i dzieci* i, podobnie jak literackie *alter ego*, najlepszy ze wszystkich „bohaterów”. W tej sile, podobnej bazarowskiej, jest jednak pewna słabość: Putin, niczym Bazarow, choć silny i mądry, jest jednocześnie słaby i bezbronny⁹⁹. Ślady politycznego myślenia rosyjskiego literaturoznawcy można odnaleźć w tekście poświęconym incydentowi powieszenia kukły wyobrażającej Aleksandra Sołżenicyna na bramie muzeum Gułagu. Kukła, zawieszona przez bliżej nieokreśloną organizację młodych komunistów, została „ozdobiona” napisami „zdrajca”, „największy wróg Ojczyzny” itp. Sam Basiński sprzeciwia się karaniu sprawców tego incydentu: „Jestem przekonany, że dopóki jest to możliwe, ludzi należy uświadamiać, nie karać”¹⁰⁰. Lepiej tego nie robić, pojawili gdyż wówczas pojawią się kolejni zawodowi rewolucjoniści. Co ciekawe, Basinski zgadza się z większością postulatów organizacji stojącej za tym zdarzeniem: do walki z zabobonami religijnymi, pragnieniu wolności i możliwości swobodnego rozwoju osobowości każdej jednostki czy dążeniu do proletariackiego internacjonalizmu. Odrzuca jednak argument, wedle którego że powyższe cele należy zrealizować drogą rewolucji¹⁰¹.

Umiarkowane poglądy Basinskiego widoczne ujawniają się także w jego wypowiedzi na temat historii Rosji. W tekście *Этим летом в Иркутске* słowa krytyk zauważa:

Cała nasza historia jest podobna do naszego systemu wersyfikacji — ważne gdzie się postawi akcenty. Od tego zależy, czy ona „brzmi” czy „nie brzmi”. Jest wzniosłą poezją czy też przyziemną prozą¹⁰².

W dalszej części tekstu Basinski opisuje sytuację w Irkucku gdzie stoi pomnik Lenina, generała Kołczaka, cara Aleksandra III i Jurija Gagarina. Według niego nie ma w tym nic złego: niech na-

---

⁹⁸ *Прилепин и писатель Павел Басинский. Часть I*, <https://www.youtube.com/watch?v=TikgYlNcy-Z0> (dostęp: 17.05.2017).

⁹⁹ П. Басинский, *Базаров 12. Путин — ты наш Базаров!*, <http://new.topos.ru/article/2128> (dostęp: 25. 05 2017).

¹⁰⁰ „Я убежден, что пока это возможно, людей нужно вразумлять, а не наказывать”. П. Басинский, *Новое средневековье*. <https://rg.ru/2016/10/16/pavel-basinskij-borites-s-predrassudkami-i-prochim-mrakobesiem.html> (dostęp: 25.05.2017).

¹⁰¹ Tamże.

¹⁰² „Вся наша история похожа на наше стихосложение. При ее прочтении очень важно, как расставить акценты. В зависимости от этого она либо «звучит», либо «не звучит», становится возвышенной поэзией или пошловатой прозой”. *Этим летом в Иркутске*, w: П. Басинский, *Скрипач не нужен*, wyd. АСТ, Moskwa 2015.

stępne pokolenia zdecydują co z tym zrobić¹⁰³. Sądę, że powyższe stwierdzenia wskazują na ważny aspekt współczesnej rosyjskiej tożsamości, a mianowicie na jej rozdarcie pomiędzy pozornie sprzecznymi elementami, a także na to, że Rosja jako koncept ideowy znajduje się w fazie przejściowej. Ważną wskazówką przy rekonstrukcji poglądów Basinskiego jest myśl, zgodnie z którą przyszłe pokolenia powinny same zdecydować, kto będzie ich autorytetem. To nie władza ma nadawać ton myśleniu o historii, lecz nasi następcy, czyli społeczeństwo.

Krytyk wypowiada się negatywnie o próbach wszelkiej współpracy pisarzy z władzą. W jednym z wywiadów stwierdza, że nie zna żadnych pozytywnych przykładów współdziałania pisarzy i władzy, negatywnych natomiast jest aż nadto. Nie oznacza to jednak wrogiego stanowiska Basińskiego wobec władzy. Uważa on, że jest rządem to bardzo odpowiedzialne zadanie, o wiele bardziej skomplikowane i zajmujące niż profesja pisarza-artysty. Jeśli ludzie kultury chcą współpracować z władzą, to najlepszym rozwiązaniem jest działanie nie na poziomie kremlowskim, lecz na poziomie instytucji kultury — muzeów, domów kultury czy szkół¹⁰⁴. Basinski negatywnie ocenia także postawę pisarzy, którą można określić jako usprawiedliwianie brutalnych działań władzy: dla niego jest to oznaką moralnego upadku¹⁰⁵. Odmowa podejmowania kontaktu z władzą jest także powiązana z postawą Basinskiego-krytyka. Według niego prawdziwy krytyk jest samotnym wilkiem, który powinien mówić, że król jest nagi. Niestety, takiej krytyki literackiej w Rosji już nie, gdyż brakuje nań zapotrzebowania¹⁰⁶.

Na podstawie tych szczątkowych informacji można wniosek dojść do wniosku, że Basiński jest osobą apolityczną, dążącą do niezależności bez względu na okoliczności. Błędem byłoby jednak uznać taką postawę za emanację liberalnych czy postmodernistycznych tez o niezależności sztuki i uwolnieniu jej od wszelkich ograniczeń. Basinski stoi na przeciwnym biegunie — uważa, że sztuka to nie tylko gra i zabawa. Dlatego oczekuje od sztuki i literatury czegoś więcej. Kluczem do zrozumienia jego postawy może być tekst *Как сердцу высказать себя?*, zamieszczony w zbiorze esejów i artykułów *Скрипач не нужен*.

W artykule tym rosyjski krytyk odpiera zarzuty kolegów z środowiska literackiego (Natalii Iwanowej, Dmitrija Bykowa, Aleksandra Agiejewa, Wiaczesława Kuricyna) zarzucających, że: „[...] Basinski opowiada się za jakąś ciepłą, ludzką i uczuciową sztuką (przy czym robi to bardzo agresywnie)”¹⁰⁷. Juror nagrody Jasna Polana proponuje pojęcie uczuciowości (сердечность), które stanowi klucz interpretacyjny do zrozumienia jego poglądów. Basinski twierdzi, że obecnie w Rosji panuje

---

¹⁰³ „Будущее поколения сами разберутся, в каком месте им забор сломать, а в каком — оставить”. Tamże, s. 328.

¹⁰⁴ Павел Валерьевич Басинский: интервью http://www.sinergia-lib.ru/index.php?id=1371&section_id=-1476 (dostęp: 17.05.2017).

¹⁰⁵ Tamże.

¹⁰⁶ Прилепин и писатель Павел Басинский...

¹⁰⁷ *Как сердцу высказать себя?*, w: П. Басинский, *Скрипач не нужен...*, s. 259.

kultura bezuczuciowa (бессердечная культура), której najlepszym przykładem jest postmodernizm. Ten nurt i filozofia zaczynały swoją karierę od gier z kulturą, jednak bardzo szybko przyswoiły sobie techniki charakterystyczne dla mass mediów i głównym zadaniem kultury uczyniła zarabianie pieniędzy, służących wygodnemu życiu pisarza i artysty¹⁰⁸. To zjawisko nie deprymuje krytyka. Wedle niego taki stan rzeczy jest świadectwem nieuniknionego kresu takiej kultury¹⁰⁹. Twierdzi, że zupełnie nie chce mu się mówić o konkretnych utworach tego typu kultury, która znajduje usprawiedliwienie dla wszelkich słabości, nawet dla duchowego zepsucia. Taka kultura wiedzie ku katastrofie (гибельный путь)¹¹⁰. W innej wypowiedzi Basinski mówi otwarcie, że w rosyjskiej literaturze brakuje dobra. Pisarze, rywalizując ze sobą, zatracają w swojej twórczości człowieczeństwo¹¹¹. Dla Basinskiego kolejną charakterystyczną cechą współczesnej literatury rosyjskiej jest jej okrucieństwo (motywy i historie opowiadane przez pisarzy) oraz wulgarny język, który nie powinien wchodzić do literatury, stanowiącej, bądź co bądź, miejsce publiczne¹¹². Krytyk przyznaje wprost, że o wiele łatwiej określić, czym jest kultura bezuczuciowa niż uczuciowa, przy czym pomocna przy jej definiowaniu okazuje się literatura rosyjska¹¹³. Wychodząc od strofy wiersza Tiutczewa *Silentium*¹¹⁴, poprzez analizę twórczości Fiodora Dostojewskiego, Andrieja Płatonowa i Borisa Jekimowa, Basinski stwierdza:

Uczuciowa kultura jest nie tylko antyegoistyczna, ale jest także bardzo konkretna. Serce nie może wypowiedzieć się *po prostu*, nie mając żadnego adresata. [...] Ona nie jest po prostu „lirycznym porywem”, jest miłością czynną, działającą¹¹⁵.

Wśród przedstawicieli kultury uczuciowej Basinski wymienia m.in. Walentina Rasputina, Michaiła Tarkowskiego i Jewgienija Nosowa. Dodaje, że tak naprawdę ten typ kultury przejawia się także w miejscach nieoczekiwanych: u Władimira Makanina, Wiktora Pieliewina czy Władimira Sorokina¹¹⁶. Z umiarkowaną postawą zrywa, gdy mówi o latach 90. zeszłego wieku. Zapytany przez liberalną krytyczkę Natalię Iwanową, co sądzi o współczesnych atakach na „liberalne” wartości, odpowiada:

---

¹⁰⁸ Tamże, s. 263.

¹⁰⁹ Tamże, s. 263.

¹¹⁰ Tamże, s. 270.

¹¹¹ П. Басинский: *Чего не хватает современной литературе?* <https://www.youtube.com/watch?v=yTGG8PatJf4> (dostęp: 25.05.2017).

¹¹² Tamże.

¹¹³ Tamże, s. 264.

¹¹⁴ Как сердцу высказать себя? Другому как понять тебя? Поймет ли он, чем ты живешь? Мысль изреченная есть ложь.

¹¹⁵ „Сердечная культура не только антиэгоистична, но и очень конкретна. Сердце не может высказаться вообще, безадресно [...] Она не просто «лирический порыв», она — деятельная любовь”. Тамże, s. 267, 269.

¹¹⁶ Тамże, s. 270.

Żadnej liberalnej idei w Rosji w latach 90. nie było. Był za to okrutny podły, a z pewnością kryminalny przerób własności państwowej. Pojawili się nie liberałowie, lecz posiadacze „fabryk, gazet i promów”. [...] Nie ma żadnego nacisku krytyki na wartości liberalne. Jest tylko zgaga i mdłości, przeżywane przez całkiem mądrych ludzi, spowodowane długim życiem w kryminalnym państwie¹¹⁷.

Ta deklaracja pozwala postawić Basińskiego w jednym szeregu chociażby z Zacharem Prilepinem, który nie mniej krytycznie wyrażał się o Rosji ostatniej dekady XX wieku.

Poglądy jurora Jasnej Polany spotykają się także z polemiką. Mark Lipowiecki twierdzi, że Basinski swoim apelem (Lipowiecki nazywa to donosem) dotyczącym „odgradzenia” uczniów od podręcznika do literatury, w którym jest rozdział o Sorokinie, wpłynął w sposób pośredni na akcję organizacji „Idący razem” (Идущие вместе)¹¹⁸, polegającej na paleniu książek autora *Dnia oprycznika*¹¹⁹. Lipowieckiego rażą również gusta artystyczne Basinskiego. Twierdzi on, że „[...] sam Basiński zajął honorowe miejsce obrońcy realizmu, który w jego rozumieniu jest religijną sztuką, napędzanym chęcią osiągnięcia absolutnej, „Boskiej doskonałości”¹²⁰. Niedwuznaczne gesty Basinskiego w dziedzinie krytyki literackiej przypominają — według Lipowieckiego — oficjalną estetykę czasów radzieckich¹²¹.

Basinski wyraża także swoją opinię na temat rosyjskich nagród literackich. W tekście *Марафонцы и спринтеры* (Марафонцы и спринтеры) zauważa, że polityka współczesnych rosyjskich nagród literackich jest ukierunkowana na wyróżnianie powieści. Spowodowało to pojawienie się zjawiska grafomanii, które — według krytyka — w Rosji rozkwitło. Dla Basinskiego to nie powieść, lecz opowiadanie jest wyznacznikiem kunsztu autora. Według niego, w najbliższym czasie (tekst jest datowany na 26 października 2012) w Rosji nastąpi odrodzenie gatunku opowiadania¹²². Można stwierdzić, że sam krytyk w pewnym stopniu kreuje ten trend: nagrodą Jasnej Polany (w interesującym nas okresie tj. w latach 2006 — 2016) zbiory opowiadań zostały dwukrotnie uhonorowane w kategorii „XXI wiek”. Mowa o książkach Michaiła Tarkowskiego *Замороженное время* i Jewgienija Kasimowa *Назовите его Христовым. Сборник повестей и рассказов*. Nagrody literackie nie są jednak

---

¹¹⁷ „Никакой либеральной идеи в России с начала 1990-х годов не осуществлялось. Осуществлялся жесткий, подлый и безусловно криминальный передел государственной собственности. Появились не либералы, а владельцы «заводов, газет, пароходов». И надо считать народ полным быдлом, чтобы предположить, что все это он примет как должное. А литературные критики? Они ведь тоже не из пробинок родились. И не самые глупые люди в стране. Нет никакого давления критики на либеральные ценности. Есть оскомины и тошнота у достаточно умных людей, вызванные слишком долгим проживанием в криминальном государстве”. w: Н. Иванова, *Либерализм: взгляд из литературы. Литература и либеральное сознание в современной России*, Москва 2005, Новое издательство s. 98-99.

¹¹⁸ Organizacja młodzieżowa założona w 2000 roku przez prezydenta Władimira Putina. W 2007 połączyła się z organizacją „Nasi” (Наши).

¹¹⁹ Н. Иванова, *Либерализм: взгляд из литературы...*, s. 118-119.

¹²⁰ „Зато сам Басинский занял почетную позицию охранителя устоев реализма, который в его понимании оказался религиозным искусством, движимым постижением «Божьей», абсолютной истины”. Tamże;

¹²¹ Tamże;

¹²² *Марафонцы и спринтеры* w: П. Басинский, *Скрипач не нужен...*, s. 349-352.

dla Basinskiego narzędziem pozwalającym na dokonanie opisu sytuacji literackiej w Rosji. Zawsze rodzą się wątpliwości odnośnie mechanizmów działania tej instytucji. Nie jako chodzi tu o niechęć do tego typu przedsięwzięć (sam Basinski zasiada w jury kilku rosyjskich nagród literackich) — po prostu brakuje obiektywnych narzędzi pozwalających stwierdzić, kto jest najlepszy. Sam krytyk wymienia kilkoro autorów według niego „najmocniejszych”: Zachara Prilepina, Władimira Sorokina, Wiktora Pieliewina, Aleksieja Iwanowa, Romana Sienczina, Olgę Sławinkową. Przy czym zaznacza, że nie ma obecnie nikogo, kogo można by postawić na pierwszym miejscu¹²³.

Najlepszym podsumowaniem poglądów Pawła Basinskiego są jego własne słowa, dotyczące rzekomego podziału na „liberałów” i „konserwatystów”, sugerowanego przez Natalię Iwanową. Jego zdaniem:

Żadnego podziału nie ma. Z jednej strony istnieje tylko cyniczne porozumienie dziennikarzy, którzy podzielili między sobą media, z drugiej, braterska korporacja utalentowanych ludzi, którzy nie uczestniczą w procesie ciągłego fałszowania, kłamstwa i cynizmu tak nazywanych ideologów. [...] Jesteśmy niegłupimi, utalentowanymi dziennikarzami. Nie okradaliśmy kraju, nie podlizywaliśmy się oligarchom — jesteśmy wolni. I to wszystko¹²⁴.

Sądzę, że do tej właśnie kategorii ludzi — wolnych, niezależnych, z zasadami — można zaliczyć Pawła Basinskiego. Jego poglądy polityczne, tezy wysuwane pod adresem sztuki, pozwalają uznać go za umiarkowanego konserwatystę, odrzucającego wszelkie skrajności, jak w życiu, tak i w sztuce.

Aleksiej Warłamow

Urodzony 23 czerwca 1963 roku w Moskwie Aleksiej Warłamow zajmuje poczesne miejsce w rosyjskim środowisku literackim. W pierwszej kolejności świadczą o tym jego powieści (m.in. *Купавна*, *Одиннадцатое сентября*, *Лох*, *Рождение*), a także zdobyte nagrody literackie (Antybo-oker, nagroda im. Aleksandra Solżenicyna, Nagroda Literacka przyznawana przez Patriarchę Moskiewskiego, *Bolszaja Kniga*). Nie mniej istotne wydaje się stanowisko rektora Instytutu Literatury im. Maksyma Gorkiego. Rosyjski krytyk i badacz jest także członkiem kolegiów redaktorskich takich

---

¹²³ П. Басинский, *Чего не хватает современной литературе*, <https://www.youtube.com/watch?v=yTGG8PatJf4> (dostęp: 5.02.2018).

¹²⁴ „Никакого размежевания нет. Есть циническое корпоративное согласие журналистов, поделивших между собой средства массовой информации, и есть корпоративное братство талантливых людей, которым нет дела до бесконечных подлогов, вранья, цинизма так называемых принципиальных «идеологов». [...] То есть мы с тобой неглупые, талантливые журналисты. Мы не обворовывали страну, не лизали задницы олигархам, мы свободны. Вот и все”, w: Н. Иванова, *Либерализм: взгляд ...*, s. 98–99.

gazet i czasopism, jak „Литературная учеба” „Октябрь” „Роман-газета”. Od 2014 roku Warłamow zasiada w jury nagrody Jasnej Polany. Jest znany także z książek wydanych w serii „Жизнь замечательных людей”. Pisał o Michaiile Priszwinie, Aleksieju Tołstoju, Walentinie Rasputinie, Michaiile Bułhakowie i Andrieju Płatonowie. Należy do Związku Pisarzy Rosyjskich¹²⁵.

Aleksieja Warłamowa można zaliczyć raczej do literackich konserwatystów. O konserwatyzmie rosyjskiego pisarza, krytyka i badacza świadczą jego duchowe inspiracje i gusta literackie. W grupie autorów cenionych przez Warłamowa znajdują się m.in. Aleksander Sołżenicyn, Wiktor Astafiew, Walentin Rasputin, Ludmiła Pietruszewska oraz Andriej Bitow. Wedle niego są to „święte imiona w literaturze rosyjskiej”¹²⁶. Spośród pisarzy współczesnych Warłamow wymienia Zachara Prilepina, Romana Sienczina i Siergieja Szargunowa¹²⁷. Łatwo zauważyć, że przeważają w tym spisie autorzy zaliczani do nurtu „prozy wiejskiej”¹²⁸ (Astafiew, Rasputin) oraz przedstawiciele tzw. nowego realizmu (Prilepin, Sienczin, Szargunow). Reprezentują oni w swojej twórczości tendencję konserwatywną, nastawioną na tzw. tradycyjne wartości charakterystyczne dla rosyjskiej tożsamości kulturowej.

W jednej ze swoich wypowiedzi Warłamow stwierdza wprost, że literatura rosyjska — podobnie jak dusza człowieka — w swojej osnowie jest literaturą chrześcijańską¹²⁹. Poproszony o opinię na temat pomysłu wprowadzenia do rosyjskich szkół przedmiotu, na którym będą wykładane podstawy wiedzy o prawosławiu uważa, że jest to znakomity pomysł, który pomaga walczyć ze złem i z upadkiem poziomu nauczania w szkole oraz „debilizacją” rosyjskiej młodzieży. Sądzi, że Biblia i literatura — pomimo wielu konfliktów pojawiających się na tym tle w życiorysach największych rosyjskich pisarzy — nigdy nie były sobie obce i ze sobą nie konkurowały¹³⁰. W wielu swoich wypowiedziach podkreśla wagę klasycznej literatury rosyjskiej. Zapytany o to, czy nowe pokolenie potrzebuje „Tołstojów” i „Dostojewskich”, odpowiada następująco:

---

¹²⁵ http://www.yppremia.ru/zhyuri/varlamov_aleksey_nikolaevich/.

¹²⁶ *Книжная полка Алексея Варламова. Портрет читающего писателя*, <http://litinstitut.ru/content/knizhnaya-polka-alekseya-varlamova-portret-chitayushchego-pisatelya> (dostęp: 7.06.2017).

¹²⁷ *Оглянувшись в будущее Беседу вел А. Мазлий*, <http://magazines.russ.ru/voplit/2016/5/oglyanuvshis-v-budushee.html> (dostęp: 7.06.2017).

¹²⁸ Proza tego nurtu odcisnęła zauważalny ślad na twórczości literackiej Andrieja Warłamowa. Paweł Basiński zalicza Warłamowa do autorów spod znaku „prozy wiejskiej”. Patrz: *Русская литература XX века. Прозаики, поэты, драматурги: био-библ. словарь: в 3 т.*, red. Н. Н. Скатова. — М.: ОЛМА-ИПРЕСС Инвест, Москва 2005, str. 333.

¹²⁹ *Алексей Варламов: «Русская литература обладает огромным потенциалом воздействия»* <http://litinstitut.ru/content/aleksey-varlamov-russkaya-literatura-obladaet-ogromnym-potencialom-vozdeystviya> (dostęp: 7.06.2017).

¹³⁰ *„Летнее чтение” с писателем Алексеем Варламовым* <https://rg.ru/2010/05/31/otvety-site.html> (dostęp: 7.06.2017).

Wydaje mi się, że rosyjska klasyka wchodzi w spis niezbędnych życiowych przeżyć, których w określonym wieku człowiek powinien doznać, niezależnie od tego, czy ich pragnie, czy nie. Tak trzeba, tak zostało przyjęte. To część naszego życia i to należy dzieciom objasnić¹³¹.

Słowa te wiążą się bezpośrednio z miejscem sztuki we współczesnym świecie. Warłamow uznaje, że epoka globalizacji i kosmopolityzmu właśnie się kończy: kultura staje się coraz bardziej narodowa, ojczysta¹³². Celem sztuki powinno być zapobieżenie entropii ludzkiej osobowości oraz potwierdzanie godności jednostki ludzkiej¹³³. Powyższe sformułowania można interpretować następująco: literatura narodowa stanowi spoiwo danej (rosyjskiej) wspólnoty oraz jednostek w niej uczestniczących. Oznacza to zwrot ku tradycyjnym, konserwatywnym wartościom, które głosi Warłamow. Zapytany o udział w jednej z organizacji skupiającej konserwatystów i liberałów odpowiada:

Moje zadanie polega na tym, aby pokazać liberalnie myślącemu inteligentowi ograniczenie jego sądów i upewnić go w tym, że tak naprawdę wszystko jest o wiele bardziej złożone¹³⁴.

Kwestia „korzeni” czy „gleby” powinna być zdaniem krytyka ważna także dla pisarzy. Wedle Warłamowa, nie mogą oni istnieć bez uwzględnienia tzw. poczucia ojczyzny (чувство родины); nawet jeżeli autor tworzy w manierze „ultrapostmodernizmu”, nie może całkowicie wyzwolić od swojego związku z „regionalnością”¹³⁵. Podkreślenie związku z miejscem, z konkretną przestrzenią pojawia się także w mowie wygłoszonej na Międzynarodowym Forum Kultury w Sankt Petersburgu. Zdaniem Warłamowa, język rosyjski jest oknem na świat dla literatur narodów Rosji. Tylko za jego pośrednictwem mogą one wypłynąć na szersze wody. Dyrektor Instytutu Literatury proponuje utworzenie Domu Literatur Narodowych, który mógłby stworzyć platformę dla „wymiany kulturowej, dialogu i uświadomienia sobie faktu, że język rosyjski jest systemem krwionośnym”¹³⁶. Jest to wyzwanie epo-

---

¹³¹ „Но мне кажется, что русская классика входит в перечень необходимых жизненных действий, которые в определенном возрасте человек должен получить независимо от того, хочет он это получить или нет. Это так надо, это так принято, это часть нашей жизни и это нужно детям объяснить”. А. Варламов: *«Зачем мучить детей чтением»* <http://litinstitut.ru/content/aleksey-varlamov-zachem-muchit-detey-chteniem> (dostęp: 8.06.2017).

¹³² *Россия—XXI: жизнь по законам культуры* <http://magazines.russ.ru/druzhba/2014/8/24st.html> (dostęp: 8.06.2017).

¹³³ *Оглянувшись в будущее. Беседу вела А. Маглий* <http://magazines.russ.ru/voplit/2016/5/oglyanuvshis-v-budushee.html> (dostęp: 7.06.2017).

¹³⁴ „Моя задача показать либерально мыслящему интеллигенту ограниченность его суждений и убедить его в том, что на самом деле все было намного сложнее”. А. Варламов, *«В либеральной ассоциации я готов занимать правое место, в патриотическом объединении — левое»*, <http://litinstitut.ru/content/aleksey-varlamov-v-liberalnoy-associacii-ya-gotov-zanimat-pravoe-mesto-v-patrioticheskom> (dostęp: 7.06.2017).

¹³⁵ Там же.

¹³⁶ „Мне кажется, это очень хорошее начинание, потому что такой дом мог бы стать площадкой для культурного обмена, для диалога, для понимания, осознания того факта, что русский язык — это

ki: „jeżeli się tym nie będziemy zajmować, to na miejsce języka rosyjskiego przyjdą inne języki, a to dlatego że ludzie, którym nie podoba się przyjaźń między narodami Rosji, jest bardzo dużo¹³⁷” — twierdzi Warłamow, nie precyzując dokładnie, komu dobre relacje pomiędzy narodami zamieszkującymi Rosję przeszkadzają. Powyższe stwierdzenia można interpretować jako pogląd, zgodnie z którym język rosyjski jest i — *de facto* — powinien być jednym z najważniejszych spoiw w przestrzeni zajmowanej przez narody Federacji Rosyjskiej. Warłamow nie unika tematu relacji pomiędzy Rosją i innymi państwami. Uważa, że w historii Rosji widoczny jest proces przypominający sinusoidę: po okresach zbliżenia ze światem, przechodzą czasy zamknięcia, odrzucenia wszystkiego co obce. Rosjaninowi myślenie w kategoriach okrażenia przez wrogów nie jest zupełnie obce. Właśnie teraz (wywiad pochodzi z roku 2016) Rosja znajduje się w okresie odrzucenia świata. Najważniejsze, twierdzi Warłamow, by wyjść z tego czasu bez szczególnych strat¹³⁸.

Rosyjski pisarz i krytyk trafnie charakteryzuje współczesną sytuację literatury i czytelnictwa w Rosji. Podług niego literatura rosyjska posiada ogromną siłę wpływu na człowieka¹³⁹, niemniej jednak czytająca publika i autorzy działają zgodnie z prawami rynku: czytelnik oczekuje konkretnego „produktu”, pisarz — chcąc osiągnąć sukces — musi się dostosować¹⁴⁰. Warłamow zaznacza ponadto, że w literaturze ważna jest szczerłość autora. Juror Jasnej Polany stwierdza: „czytelnik nie jest idiotą” i od razu rozpozna fałsz w utworze napisanym wyłącznie w zgodzie z obowiązującą modą¹⁴¹. Co ciekawe, będąc zwolennikiem przeciwstawienia się kulturowej entropii współczesnego człowieka, przekonuje, że podziały w polu literatury rosyjskiej, tak silnie zarysowane w latach 90. XX wieku, ostatecznie zanikły. „Jest tylko książka i czytelnik” — zauważa, dodając, że zjawisko to w następnych latach będzie się jedynie pogłębiać¹⁴². Warłamow widzi kryzys „tłustych żurnalów”, ale uważa je za niezwykle ważny czynnik kształtujący literaturę rosyjską. Sądzi, że są one niezbędne dla młodych autorów: w sytuacji, w której każdy może wydać książkę samodzielnie, wydrukowanie tekstu w czasopiśmie literackim, uwzględniającym wyłącznie literacką jakość utworu, jest najlepszą rekomendacją

кровеносная система, и именно через русский язык эти литературы будут приходить "к граду и миру". *Стенограмма выступления ректора литинститута Алексея Варламова на международном культурном форуме в Санкт-Петербурге*, <http://litinstitut.ru/content/stenogramma-vystupleniya-rektora-litinstituta-alekseya-varlamova-na-mezhdunarodnom-kulturnom> (dostęp: 12.06.2017).

¹³⁷ „К сожалению, если мы этим не будем заниматься, то свято место пусто не бывает, вместо русского языка могут прийти другие языки, потому что людей, которым не очень нравится дружба народов России, много”, *Стенограмма выступления ректора...* <http://litinstitut.ru/content/stenogramma-vystupleniya-rektora-litinstituta-alekseya-varlamova-na-mezhdunarodnom-kulturnom> (dostęp: 12.06.2017).

¹³⁸ *Оглянувшись в будущее...* <http://magazines.russ.ru/voplit/2016/5/oglyanuvshis-v-budushee.html> (dostęp: 7.06.2017).

¹³⁹ Там же.

¹⁴⁰ *Душа на вывоз*, <https://rg.ru/2009/02/12/varlamov.html> (dostęp: 7.06.2017).

¹⁴¹ А. Варламов, *«Зачем мучить детей ...»* <http://litinstitut.ru/content/aleksey-varlamov-zachem-muchit-detey-chteniem> (dostęp: 7.06.2017).

¹⁴² *Оглянувшись в будущее...*

i stwierdzeniem, że dany autor coś sobą reprezentuje¹⁴³. W mojej opinii to stwierdzenie jest kolejnym przykładem funkcjonowania zjawiska „konsekracji” dzieł sztuki, charakterystycznym dla pola literatury. Ze słów Warłamowa można wysnuć wniosek, że konsekracji powinny dokonywać nie tylko nagrody literackie ale także prasa literacka, reprezentująca środowisko literackie. Juror Jasnej Polany tłumaczy także fenomen popularności prozy non-fiction. Według niego, ten typ literatury jest potrzebny współczesnemu człowiekowi, który żyje w świecie fikcji i umowności. Non-fiction stanowi przeciwwagę dla chaosu i rozpadu, zjawisk charakterystycznych dla współczesności. Proza zaliczana do tego gatunku pozwala zrozumieć, „jak to było naprawdę”¹⁴⁴.

Walentin Kurbatow

Walentin Kurbatow wyróżnia się na tle pozostałych jurorów. Po pierwsze, jest najstarszym członkiem jury Jasnej Polany (urodził się w 1939 roku). Po drugie, nie zajmował się działalnością prozatorską. Jak sam twierdzi, nigdy nie pisał, ponieważ ma świadomość, że krytyk przechodząc próg literatury pięknej, często ponosi porażkę: wie jak pisać, lecz zazwyczaj tworzy przeciętny utwór¹⁴⁵. Kurbatow nie ogranicza się wyłącznie do artykułów krytycznoliterackich. Jest autorem kilku książek: biografii pisarzy rosyjskich, m.in. Wiktora Astafiewa (*Виктор Астафьев. Литературный портрет*), Michaiła Priszwina (*Михаил Пришвин: Жизнеописание идею*) czy Walentina Rasputina (*Валентин Распутин: Личность и творчество*). Opublikował także książkę będącą zapisem 28-letniej korespondencji z Wiktorem Astafiewem (*Крест бесконечный (переписка с В.П. Астафьевым)*). Dodatkowo w dorobku Kurbatowa znajdują się eseje (np. *Перед вечером, или Жизнь на полях*) oraz notatki z podróży do Turcji (*Турция. Записки русского путешественника*). Krytyk jest laureatem wielu nagród, takich jak m.in.: nagroda Administracji Okręgu Pskowskiego (премия администрации Псковской области), patriarszej Nagrody Literackiej (Патриаршая литературная премия), nagrody im. Lwa Tołstoja (премия имени Л.Н. Толстого) czy nagród przyznawanych przez magazyny literackie „Litieraturnoje obozrenie”, „Smiena”, „Urał”, „Nasz sovriemennik”, „Družba Narodow”. Zasiadał także w jury nagrody im. Apollona Grigorjewa i „Nacbestu” (Национальный бестселлер)¹⁴⁶. Od 2005 roku widnieje w składzie jury nagrody Jasna Polana¹⁴⁷.

---

¹⁴³ Tamże.

¹⁴⁴ Tamże.

¹⁴⁵ В. Курбатов, «Астафьев зашел в церковь одной ногой» <http://newslab.ru/article/283415> (dostęp: 15.07.2017).

¹⁴⁶ http://www.yppremia.ru/zhyuri/kurbatov_valentin_yakovlevich/

¹⁴⁷ С. Чупринин, *Русская литература сегодня. Новый путеводитель* <https://info.wikireading.ru/242287> (dostęp: 18.07.2017).

Ważną kwestią, jaką chciałbym poruszyć przy analizie postaci Kurbatowa jest jego stosunek do prawosławia, decydującego o stylu jego wypowiedzi oraz poglądach. Opowiada się on zdecydowanie po stronie tradycyjnej, prawosławnej tożsamości. Deklaruje się jako osoba wierząca, biorąca aktywny udział w życiu cerkwi prawosławnej. Dla niego religia nie jest sprawą prywatną — jest sensem życia. także fakt ten oddziałuje na język jego wypowiedzi. Za przykład religijnego światopoglądu może służyć fragment tekstu poświęconego konfliktowi pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami przekazania moskiewskiej świątyni Chrystusa Zbawiciela pod jurysdykcję Cerkwi. Próbuąc pogodzić obie protestujące strony, Kurbatow zwraca się do osób ze swojego pokolenia:

A my, którzy już się wystarczająco „namitingowaliśmy” [cudzysłów mój — B.K.], w swoim czasie, powinniśmy sobie przypomnieć, że na „początku było Słowo” i potwierdzić, że zrozumieliśmy siłę i znaczenie tego Słowa, oraz że możemy dzięki niemu rozwiązać wszystkie światowe problemy. I wtedy będziemy mogli nazwać się człowieczeństwem, w którym wszyscy jesteśmy dziećmi Bożymi [...] ¹⁴⁸.

Zdaniem Kurbatowa, religia prawosławna powinna także odgrywać ważną rolę w przestrzeni publicznej. W wywiadzie wyemitowanym na prawosławnym kanale Sojuz TV, twierdzi on wprost, że Cerkiew musi odważnie wejść w przestrzeń polityczną. Jest to niezbędne dla stworzenia wspólnej dla całego narodu idei ¹⁴⁹. Liberalna demokracja i związany z nią wolny rynek nie są dla Rosji dobrym rozwiązaniem. Polemizując z Fukuyamą, krytyk stwierdza, że historia się nie skończyła: nie sposób wejść w materialny świat rynku i jednocześnie utrzymać świat duchowy Świętej Rusi. Obie te tendencje się wykluczają: rynek wymaga stałego kłamstwa i oszustwa, prowadzi do zniszczenia duchowości. Dodaje, że w Rosji nigdy nie uda się przekształcić religii w „niedzielny klub”, tak jak ma to miejsce w kulturze amerykańskiej. Rosjanin nie jest w stanie „stać w cerkwi mechanicznie” ¹⁵⁰, musi przeżywać religię całym sobą. Zaznacza, że dla niego życie w społeczeństwie konsumpcyjnym jest poniżające ¹⁵¹. Powstaje pytanie, dlaczego akurat prawosławie winno być duchowym oparciem dla Rosjan? Kurbatow wyjaśnia to następująco: w latach 90. wszyscy wróciliśmy do Cerkwi i zaczęliśmy zanosić

---

¹⁴⁸ „А мы-то, уж нами́тинговавшие́я в своё время, мы-то уж должны были вспомнить, что «вначале было Слово», и подтвердить, что мы поняли значение и силу этого Слова и можем решить им все проблемы мира и, наконец, с полным правом зваться человечеством, где все мы — дети Божьи [...]” В. Курбатов, *Две правды* <http://www.litrossia.ru/archive/item/9725-valentin-kurbatov-dve-pravdy> (dostęp: 10.07.2017).

¹⁴⁹ *Церковь и общество. От 27 июня. Беседа с писателем В.Я. Курбатовым. Часть 2* <https://www.youtube.com/watch?v=WgJNqcrN6SE> (dostęp: 10.07.2017).

¹⁵⁰ В.Курбатов, *Вопрошающий день* <http://pereprava.org/jurnal-pereprava-article/1981-voproschayuschiy-den.html> (dostęp: 10.07.2017).

¹⁵¹ В: Курбатов, *Митинги - крайняя степень человеческой безответственности*, <https://ok-inform.ru/szfo/pskov/84615-pskovskij-klassik-valentin-kurbatov-mitingi-krajnyaya-stepen-chelovecheskoj-bezotvetstvennosti.html> (dostęp: 10.07.2017).

do Boga nasze ziemskie sprawy, obdarzając go ziemskimi cechami¹⁵², lecz Bóg nie spełnił tych prośb. Wkrótce odwróciliśmy się więc od Niego i ubraliśmy się w europejski strój, który nam nie pasuje, ponieważ dusza pamięta o historycznych ojcowskich przykazaniach (dotyczących tożsamości). Rezultatem jest brak jakiegokolwiek tożsamości, skutkujący rozpowszechnioną w Rosji samowolą — w literaturze, teatrze i kinie — która zajmuje miejsce ideologii¹⁵³. Krytyk zauważa, że Rosja stoi obecnie na rozdrożu (porównuje sytuację w 2017 roku z tym, co się działo w 1917 roku) i wzywa Rosjan do samookreślenia się¹⁵⁴. Kurbatow symbolicznie definiuje historyczne rozdroże, na którym stanęła Rosja, porównując architekturę moskiewskiego City i Kremla. Wedle niego style te są odwrócone niczym dwie głowy rosyjskiego orła. Z jednej strony „martwe piękno” miejsca, w którym królują „menagerowie i speechwriterzy”, posługujący się cudzą mową i posiadający inny sposób myślenia, z drugiej — Kreml i Sobór Uspienski, wyrażające „pokrzepiającą serce tradycję”. Wyjście z tego konfliktu Kurbatow opisuje za pomocą metafory: jest nim dialog zbudowanej w stylu bizantyńskim Świątyni Chrystusa Zbawiciela i ascetycznego konstrukttywizmu budynku Dumy Państwowej, w których łączą się „niebo i ziemia, słowo i Słowo, Zakon i Łaska”¹⁵⁵. W tej wypowiedzi dochodzi do głosu religijny styl Kurbatowa: Słowo jako symbol i nawiązanie do religijnego znaczenia tego terminu („Na początku było Słowo”) czy metafora łączności nieba i ziemi. Nie można traktować takiego sposobu wzbogacania stylu wypowiedzi jako zarzutu. Jednak analizując teksty publicystyczne Kurbatowa, można odnieść wrażenie, że momentami popada on w religijny mistycyzm. Za przykład może służyć choćby metafora pochodząca z jego tekstów, która wskazuje drogę narodowi rosyjskiemu ku przemianie. Chodzi o Drabinę Jakuba, łączącą niebo i ziemię: „Na pierwszy szczebel wejdziemy sami, na kolejny wejść będzie łatwiej — Bóg nam pomoże”¹⁵⁶. Kolejnym śladem myślenia bliższego mistycyzmowi religijnemu jest stwierdzenie, że prawdziwe rosyjskie serce łączy czynnik ziemski i niebiański i dzięki temu uratuje świat¹⁵⁷. Najprawdopodobniej jest to nawiązanie do koncepcji bogoczłowieczeństwa, czyli połączenia czynnika boskiego i ludzkiego w każdej jednostce oraz do idei głoszonej przez Fiodora Dostojewskiego, a znanej jako „wszechczłowieczeństwo”¹⁵⁸. Kurbatow stwierdza, z pewną przes-

---

¹⁵² „Мы переодеваем Бога в собственные одежды, приписываем Ему собственное миропонимание и решительно требуем от Него нашего человеческого миропонимания”. Tamże.

¹⁵³ Tamże.

¹⁵⁴ В. Курбатов, *Две правды* <http://www.litrossia.ru/archive/item/9725-valentin-kurbatov-dve-pravdy> (dostęp: 10.07.2017).

¹⁵⁵ „А разрешение, а выход мнится тоже в архитектурной метафоре — в диалоге византийского храма Христа Спасителя и аскетического конструктивизма Государственной Думы, в их взаимном слышании земли и неба, слова и Слова, Закона и Благодати”. В. Курбатов, *Сохраним?* <http://www.litrossia.ru/archive/item/9532-valentin-kurbatov-sokhranim> (dostęp: 10.07.2017).

¹⁵⁶ „На первую ступеньку встанем, на вторую, а там уже легче, там Бог поможет”. В. Курбатов, *Митинги — крайняя степень...*

¹⁵⁷ *Церковь и общество. От 27 июня. Беседа...*

¹⁵⁸ Patrz: Богочеловечество (Bogoczłowieczeństwo), Всечеловек/всечеловечность („Wszechczłowiek”/„wszechczłowieczeństwo”) w: *Mentalność rosyjska. Słownik*. Opracował i zredagował Andrzej de Lazari z po-

da, że język rosyjski został stworzony w Raju i zadaniem Rosjan jest podzielenie się z nim ze światem¹⁵⁹.

Swoich poglądów politycznych Kurbatow nie wyraża eksplicitnie, to można go zaliczyć do zwolenników obozu władzy w Rosji. Jest on członkiem Prezydenckiej rady ds. Kultury (wraz z przewodniczącym jury Nagrody Jasnej Polany Władimirem Iljiczem Tołstojem oraz jurorem Alek-siejem Warłamowem¹⁶⁰), a także jednym z sygnatariuszy listu działaczy kultury popierających działania prezydenta Putina w sprawie Krymu¹⁶¹. Interesujący jest jego komentarz do zdarzenia, które miało miejsce w jednej z pskowskich cerkwi: grupa kobiet poprosiła kapłana, aby ten pomodlił się za zdrowie „prezydenta Władimira”. Dla Kurbatowa jest to oznaka „miłości i żywego znaku jedności”¹⁶².

Dużo ciekawsze od poglądów politycznych są zapatrywania krytyka na literaturę i sztukę. W pierwszej kolejności Kurbatow dokonuje rozróżnienia (za definicją ze słownika Dala) na kulturę, która jest „mądrą glebą” (*умная почва*), narodowo-duchową przestrzenią, kształtowaną przez wieki, próbującą sięgać Nieba, oraz sztukę (*искусство*), rozumianą jako „wiedza, umiejętność rozwinięta poprzez nawyk bądź naukę” (*знание умение, развитая навыком или учением способность*). Dla lepszego zobrazowania swojego stanowiska Kurbatow uzupełnia, że „ikona — to kultura, a „Czarny kwadrat” — to sztuka”¹⁶³. Obecnie, twierdzi, coraz bardziej jesteśmy pogrążeni w sztuce, która szuka „obcego wzroku i uwagi” (*ищут как раз чужого взгляда и внимания*). Sztuka przeciwstawia się kulturze:

Kultura wydaje się hamulcem, uzdą dla samowoli sztuki, co jest szczególnie widoczne w teatralnych „nowych odczytaniach” klasyki. Czym bardziej nowe „odczytanie”, tym bardziej jest ono oddalone od serca, tradycji, Boga i świata. Dobro jest proste i odkryte, zło — wynalazcze, pełne barw, czarujące i kuszące [...] ¹⁶⁴.

Kontynuując swą myśl Kurbatow stwierdza, że sztuka wypowiada wojnę kulturze oraz próbuje pozbawić sensu takie pojęcia jak „Ojczyzna, dobro, idea, sprawiedliwość” (*Родина, добро, идея, справедливость*)¹⁶⁵. W momencie, kiedy kultura zaczyna „określać samą siebie” (*определять себя*),

---

mocą Mariana Brody, Jerzego Faryny, Wandy Radolińskiej i ks. Abp Szymona Romańczuka, wyd. Śląsk, Katowice 1995, s.10

¹⁵⁹ *Церковь и общество. От 27 июня. Беседа...*

¹⁶⁰ <http://kremlin.ru/structure/members/7> (dostęp: 5.02.2018).

¹⁶¹ <http://mkrf.ru/press-tsentr/novosti/ministerstvo/deyateli-kultury-rossii-v-podderzhku-pozitsii-prezidenta-po-ukraine-i-krymu> (dostęp: 5.02.2018).

¹⁶² В. Курбатов, *Ещё как!* <http://pereprava.org/privacy/3346-esche-kak.html> (dostęp: 10.07.2017).

¹⁶³ В. Курбатов, *Дома или на постоялом дворе...* <http://pereprava.org/culture/3583-doma-ili-na-postoyalom-dvore.html> (dostęp: 10.07.2017).

¹⁶⁴ „Культура уже кажется тормозом, уздой для своевольного искусства, что особенно видно по театральным «новым прочтениям» классики. И чем новее такое «прочтение», тем оно и дальше от сердца, традиции, Бога и мира. Добро открыто и просто, а зло — изобретательно и картинно, обольстительно, искусно и искучительно [...]”. Tamże.

¹⁶⁵ Tamże.

to przestaje być życiem i zamienia się jedynie w „gałąź”, „dziedzinę” (*отрасль*) której można pokazać miejsce w hierarchii struktur społecznych. Proces ten oznacza, że naród przestaje być narodem. Kultura i naród są pojęciami tożsamymi. Zatraca się podświadoma więź, łączącą niegdyś cara i chłopą, społeczeństwo zaczyna się dzielić:

Jak zaczęli się dzielić na „rosję”, „fronty” i „pospolite ruszenia”, to i kultura zaczęła się dzielić na „masową”, „intelektualną”, „duchową”. Przestała być glebą i także przyczyniła się do rozrywania Rosjanina na słowianofila i zapadnika, patriotę i demokratę, tradycjonalistę i postmodernistę. Im dalej w las, tym więcej drzew. [...] A przecież już w Ewangelii było napisane, że „każde królestwo od wewnątrz skłócone pustoszeje”¹⁶⁶.

Powyższe przeciwstawienie kultury sztuce widoczne jest w każdej dziedzinie życia, także w tej sferze, którą Kurbatow zajmuje się na co dzień — w literaturze. Juror Jasnej Polany negatywnie wypowiada się na temat nowych zjawisk w literaturze rosyjskiej ostatnich lat. Zakłada, że być może z Wiktorem Pieliewinem znalazłby wspólny język: sam mówiłby po „chrześcijańsku”, natomiast autor *Generation P* po „buddyjsku”. Jeżeli chodzi o innych przedstawicieli rosyjskiego postmodernizmu — Kurbatow wspomina Sorokina i Wiktora Erofiejewa — to z nimi nie ma o czym rozmawiać. Autora *Telluri* nazywa wprost „gównianym gnostykiem” (*Ну, вот такой гностик-говностик...*)¹⁶⁷. Kurbatow krytycznie wypowiada się także o próbach nowych odczytań klasycznych utworów Puszkina, dokonywanych przez Teatr Kolady. Jak twierdzi, zła książka może odcisnąć piętno na osobowości czytelnika, podobnie jest ze spektaklami tworzonymi przez Koladę. Dlatego też, będąc w teatrze na jego spektaklu, „najlepiej wziąć płaszcz z garderoby i wyjść na ulicę”¹⁶⁸. Niechęć krytyka do współczesnej literatury związana jest także z niemożnością rozpoznania w tekście prawdziwego, realnego życia, tak, jak to można zrobić chociażby w książkach Astafiewa¹⁶⁹. Jest to o tyle ważne, że literatura jawi się Kurbatowowi jako „dziecko ulicy”, odbicie prawdziwego życia: jeżeli bohater powieści krzyczy, że jest źle, to oznacza, że „źle się dzieje w państwie duńskim”. W obecnych czasach jest coraz więcej tekstów, a coraz mniej w nich życia¹⁷⁰.

---

¹⁶⁶ „Ну а как пошли делиться «россии», «фронты» и «ополчения», то тут уж и культура пошла делиться на «массовую», «интеллектуальную», «духовную», перестала быть почвой, какой являлась при рождении понятия, и тоже пошла рвать русского человека на славянофила и западника, патриота и демократа, традиционалиста и постмодерниста. И чем далее, тем мельче. [...] А Евангелие вон ещё когда предупреждало, что «разделившееся в себе царство не устоит». w: В. Курбатов, *Проповедь исповеду* <http://magazines.ru/ss.ru/druzhba/2011/9/ku20.html> (dostęp: 10.07.2017). Przekład fragmentu Ewangelii wg św. Mateusza za: *Pismo Święte Nowego Testamentu i Psalmy*, Pallotinum, Poznań 2004, s. 31.

¹⁶⁷ В. Курбатов, *«Астафьев зашел в церковь одной ногой» ...*

¹⁶⁸ В. Курбатов, *Митинги — крайняя степень человеческой безответственности* <https://ok-inform.ru/szfo/pskov/84615-pskovskij-klassik-valentin-kurbatov-mitingi-krajnyaya-stepen-chelovecheskoj-bezotvetstvennosti.html> (dostęp: 15.07.2017).

¹⁶⁹ В. Курбатов: *«Астафьев зашел в церковь одной ногой» ....*

¹⁷⁰ *Церковь и общество. От 27 июня. Беседа с писателем В.Я. Курбатовым. Часть 2* <https://www.youtube.com/watch?v=WgJNqcrN6SE> (dostęp: 18.07.2017).

Krytyk negatywnie wypowiada się też o rosyjskich nagrodach literackich. Zauważa ironicznie, że gdyby zebrać wszystkich laureatów rosyjskich nagród (których — zdaniem Kurbatowa — jest zbyt wiele¹⁷¹), udałooby się stworzyć niewielką „autonomiczną republikę literacką”¹⁷². Oceniając utwory w kategorii XXI wiek (chodzi o Jasną Polanę), dostrzega, iż uczucia i sposób myślenia charakterystyczne dla poprzedniego stulecia pomału się wyczerpują. Ustępują one miejsca „zabawie ze stylem, ironii i przenoszeniu człowieka ze świata realnego w metafizyczny”. Proces ten będzie się umacniać. „Humanistyczna tradycja” XX wieku stanowi jedynie hamulec dla pełnej wolności¹⁷³ (rozumianej bardziej jako wspomniana już wcześniej „samowola”). Zdaniem Kurbatowa powstanie nagrody Jasnej Polany było spowodowane potrzebą stworzenia miejsca, w którym mogliby się spotkać przedstawiciele dwóch największych związków pisarzy i przestać się wzajemnie wyzywać (*собачиться*)¹⁷⁴.

Analizując światopogląd Walentina Kurbatowa, nie sposób ominąć jego stosunku do tzw. prozy wiejskiej. Odwołania do tego nurtu i twórców z nim związanych, zajmują sporo miejsca w rozważaniach badacza. W jednej ze swoich wypowiedzi juror Jasnej Polany konstatuje, że „proza wiejska” była ostatnią literaturą chrześcijańską; autorzy należący do tego środowiska potrafili jednocześnie serce narodu — obecnie nikt już tego nie potrafi¹⁷⁵. Zmierzch tego typu literatury i całego systemu poglądów z nią związanych, Kurbatow opisuje za pomocą następującej metafory:

Wygląda na to, że literatura „zbiera manatki” i raz na zawsze przeprowadza się do miasta. Jeśli nie do stolicy, to przynajmniej do miasta gubernialnego. [...] Jeżeli już pisarz opisuje wieś czy miasteczko, to robi to z wyrozumiałością człowieka dorosłego w stosunku do dziecka, „rozumiejąc” i uśmiechając się do swojego „zrozumienia”¹⁷⁶.

„Proza wiejska” pożegnała się z narodem, czyli z pojęciami typu tradycja, dom, historia, wspólnota wiary czy idei. Przyszedł czas literatury „miejskiej”, zachwycającej się ulotnymi uczuciami, przed którą nie ma już schronienia w świecie literatury „wiejskiej”¹⁷⁷. W tekście napisanym po odejściu Walentina Rasputina zaznacza, że wraz ze śmiercią pisarza skończyła się wielka literatura rosyjska, która pamiętała znaczenia słowa „naród” i „sama była tym narodem, jego pamięcią, sumie-

---

¹⁷¹ Ю. Беликов, В. Курбатов, *На мосту, меж двумя берегами* <http://magazines.russ.ru/din/2012/5/b5.html> (dostęp: 18.07.2017).

¹⁷² В. Курбатов, *От «процесса» к процессу*, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2011/2/ku14.html> (dostęp: 18.07.2017).

¹⁷³ В. Курбатов, *Материя жизни*, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2013/2/k14.html> (dostęp: 18.07.2017).

¹⁷⁴ Ю. Беликов, В. Курбатов, *На мосту...*

¹⁷⁵ *Церковь и общество. От 27 июня. Беседа с писателем В.Я. Курбатовым. Часть 2...*

¹⁷⁶ В. Курбатов, *Свидетели преходящего*, <http://magazines.russ.ru/inostran/2010/5/ku4.html> (dostęp: 18.07.2017.)

¹⁷⁷ Тамże.

niem i wiarą”. Rosja teraz została siłą wprowadzoną na nową drogę, prowadzącą ku zupełnie innej Rosji¹⁷⁸.

Jewgienij Wodołazkin

Jewgienij Wodołazkin w porównaniu na przykład Lwem Anninskim czy Pawłem Basinskim jawi się jako postać szczególna. W przeciwieństwie do wymienionych krytyków i badaczy, których dorobek tekstowy obejmuje eseje o literaturze, historii Rosji i rosyjskiej tożsamości, Wodołazkin z rzadka wypowiada się na ten temat. Materiały dotyczące jego poglądów i zapatrywań polityczno-estetycznych są nad wyraz skąpe. Taki stan rzeczy rezultatem wynika z życiorysu Wodołazkina, który od końca lat 80. zajmuje się głównie pracą naukową i dopiero w ostatnich latach, dzięki powieściom *Лавр* czy *Аввакум* dał się poznać szerokiej publiczności jako uczestnik pola literackiego. Dopiero po jego zaistnieniu w środowisku literackim pojawiły się teksty, na podstawie których można podjąć próbę rekonstrukcji poglądów ideowych pisarza.

Zastanawia, dlaczego Jewgienij Wodołazkin znalazł się w jury nagrody literackiej, która w założeniach jest przedsięwzięciem dalekim od racjonalizmu badań naukowych, przypominającym raczej projekt ideowo-estetyczny. Sądzę, że można wskazać dwa powody obecności w tym gronie: po pierwsze jest autorem dwóch bestsellerowych powieści, a więc osobą rozpoznawalną, zwracającą uwagę obserwatorów na każdy projekt, w którym uczestniczy. Po drugie, jako naukowiec, specjalista w dziedzinie literatury staroruskiej, zwiększa prestiż „Jasnej Polany”, którą można zareklamować jako miejsce, w którym „konsekracja” dzieł sztuki odbywa się na dwóch poziomach —krytki literackiej (która z samej swojej natury „osądza” literaturę pozycji ideowych) i naukowej. Drugi komponent, moim zdaniem, może „łagodzić” ideologiczny wymiar instytucji nagrody literackiej Jasnej Polany (przyjmując złudne wprowadzenie założenie, że nauka *ex definitione* pozostaje neutralna światopoglądowo). O zaangażowaniu Wodołazkina w prace jury świadczą też jego związki na niwie profesjonalnej, które poniżej omówię w dalszej części.

Urodzony w Kijowie w 1964 roku Jewgienij Wodołazkin jest pracownikiem naukowym Instytutu Literatury Rosyjskiej Rosyjskiej Akademii Nauk. Instytucja ta jest znana powszechnie jako Domem Puszkina (Пушкинский Дом). Określenie to wchodzi w skład oficjalnej nazwy oraz jest używane w szeroko rozumianej publicystyce. Wodołazkin pracuje tam od roku 1990. Obronił dwie prace naukowe: doktorską, zatytułowaną (*Хроника Георгия Амартола в древнерусской литературе*) oraz habilitacyjną (*Всемирная история в литературе Древней Руси (на материале хронографического и палейного повествования XI–XV вв.)*). Od wielu lat współpracuje z Muzeum

---

¹⁷⁸ В. Курбатов, *Последний. Валентин Курбатов памяти Валентина Распутина*, <http://pereprava.org-/culture/3258-posledniy-valentin-kurbatov-pamyati-valentina-rasputina.html> (dostęp: 18.07.2017).

Lwa Tolstoja w Jasnej Polanie, będąc głównym redaktorem wspólnie wydawanego almanachu „Текст и традиция”. Wodołazkin jest także laureatem nagrody Jasnej Polany i Bolszoj Knigi (chodzi o powieść *Лавр*; przetłumaczoną na 28 języków, w tym na polski¹⁷⁹. W Jury nagrody Jasnej Polany zasiada od 2015 roku¹⁸⁰.

Z nielicznych wypowiedzi pisarza należy wyróżnić te, które pozwalają naszkicować jego sylwetkę. Chodzi m.in. o obszerny wywiad *Человек в центре литературы*, zamieszczony na portalu pravmir.ru¹⁸¹. W tekście tym dostrzec zwraca uwagę kilka kluczowych myśli, charakterystycznych dla światopoglądu Wodołazkina. W pierwszej kolejności mówi on o stosunku jednostki do społeczeństwa i polityki. Centralnym punktem odniesienia pozostaje dlań jednostka, człowiek, od którego naprawdę istocie rzeczy wszystko się zaczyna. Twierdzi, że „społeczeństwo nie jest żadną abstrakcyjną częścią, i, być może, nie ma takiej części. Częścią jest ludzka dusza. I to właśnie nią — według pisarza — trzeba się zająć”¹⁸². Podkreślenie roli jednostki nie oznacza jednak, że jest ona wszechmocna. Juror Jasnej Polany nie wierzy w zdolność jednostki do wpływania na sprawy całego kraju. Pyta wprost: „Czy możesz wpłynąć na sytuację w kraju? Pewnie tak. A czy twój wpływ jest istotny? Myślę, że niezbyt”¹⁸³. Nie jest to jednak postawa wycofania, emigracja wewnętrzna. Wodołazkin wierzy, że każdy człowiek musi zacząć od zmiany własnej osobowości, dlatego, jest to bowiem jedyna przestrzeń, podlegająca działaniu jednostki w sposób bezpośredni.

Z dużą dozą ostrożności przyznać można przyjąć, że w postulatach pracy nad sobą, odnowy duchowej narodu, pobrzmiewają echa poglądów Aleksandra Solżenicyna, wyłożonych w jego późnych esejach (*Как нам обустроить Россию* lub *Россия в обвале*). Solżenicyn ostrzegał w nich przed rozpadem duchowym i wzywał do rzetelnej pracy na rzecz obrony narodowego oblicza¹⁸⁴. Warto zwrócić uwagę na znacząca różnicę pomiędzy rosyjskim noblistą a Wodołazkinem: Solżenicyn w całej swojej eseistyce (oraz twórczości literackiej) oskarża władzę radziecką o zniszczenie rosyjskiego charakteru narodowego, ducha oraz moralności obywateli. Autor *Awiatora* zdaje się, mniej lub bardziej świadomie, polemizować z tym stanowiskiem. Zauważa, że każda władza stanowi odbicie moralnego stanu społeczeństwa. W jego przekonaniu można krytykować władzę, lecz w pierwszej kolejności należy dokonać krytyki samego siebie, zacząć od przemiany wewnętrznej: „władza i organizacja życia społecznego jest wyłącznie fikcją i przedłużeniem tego, co znajduje się w na-

---

¹⁷⁹ J. Wodołazkin, *Laur*, przeł. Ewa Skórska, wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2015.

¹⁸⁰ http://www.yppremia.ru/zhyuri/vodolazkin_/ (dostęp: 19.06.2017).

¹⁸¹ Евгений Водолазкин, *Человек в центре литературы* <http://www.pravmir.ru/chelovek-v-centre-literatury> (dostęp: 24.06.2017)/

¹⁸² „Не больше, но и не меньше. А общество — это не абстрактная единица, и вообще, наверное, нет такой единицы. Единица — это человеческая душа. И ею, на мой взгляд, нужно заниматься”. Tamże.

¹⁸³ „Можешь ты повлиять на ситуацию в стране в целом? Да, наверное, можешь. Велико ли твое влияние? Думаю, что не очень” Tamże.

¹⁸⁴ A. Solżenicyn, *Rosja w zapaści*, przeł. Juliusz Zychowicz, wyd. Politeja, Warszawa 1999, s. 131.

szych duszach”¹⁸⁵. Tych słów nie sposób interpretować jako biernej postawy wobec władzy czy niesprawiedliwego systemu społecznego. Należy mówić o swojej niezgodzie, ale w krytyce i działaniach trzeba mieć na uwadze, aby nie stać się częścią masy: „każdy ruch, który stawia przed sobą wielkie cele społeczne jest — według mnie — podejrzany”¹⁸⁶. Wodołazkin sprzeciwia się radykalnym formom przemiany społecznej: dla niego barykady są szaleństwem, które do niczego nie prowadzi¹⁸⁷.

Poglądy polityczne Wodołazkina wyróżniają się na tle pozostałych jurorów Jasnej Polany. Pisarz deklaruje się jako zwolennik „zachodniego społeczeństwa”, podkreśla, że wystarczająco długo mieszkał w Niemczech, aby przekonać się do zachodniego ustroju społeczno-politycznego. Niemniej autora *Lauru* trudno zaliczyć do grona rosyjskich „liberałów”. Najlepszą metaforą jego stosunku do demokracji i jej szans rozwoju w Rosji są następujące słowa:

Podoba mi się demokratyczny styl sprawowania władzy. Ale podoba mi się także chodzić w koszuli z krótkim rękawem. W Rosji mogę sobie na to pozwolić tylko w lipcu i sierpniu. A w Hiszpanii w koszuli z krótkim rękawem mogę chodzić nawet pół roku. Po prostu inne warunki. Możemy akceptować lub nie tę bądź inną formę rządu i organizacji społeczeństwa, ale powinniśmy rozumieć, że jest ona jedyną i obiektywną rzeczywistością. [...] Można spierać się o pogodę. Jednak należy rozumieć, że to jest rzeczywistość. I cokolwiek zmienić można tylko dając osobisty przykład. Jeżeli mówimy o pogodzie — to ciepło się ubrać¹⁸⁸.

Wedle Wodołazkina, kwestia zmiany ustroju zależy nie od woli mniejszej czy większej grupy osób. Decydują tu tzw. obiektywne okoliczności, które determinują życie ludzi zamieszkujących daną przestrzeń. Nie sposób implementować dowolnych rozwiązań społeczno-politycznych bez uwzględnienia „czynnika lokalnego”. Pogląd ten przeciwstawia się rosyjskim elitom, optującym na rzecz prozachodniego kursu rozwoju Rosji. Demokracja zachodnia, zauważa Wodołazkin, opiera się na jednostce, a właściwie na jednostkowej odpowiedzialności każdego człowieka:

Tam [na Zachodzie — B.K] człowiek nie rzuci niedopałka na ziemię, nawet jeśli nikt na niego nie patrzy. Jest to tak zwana anonimowa odpowiedzialność. Odpowiedzialność nie

---

¹⁸⁵ „И власть, и устройство жизни — это лишь функция, лишь продолжение того, что творится в наших душах”. Евгений Водолазкин: *Человек в центре литературы* <http://www.pravmir.ru/chelovek-v-centre-literatury>.

¹⁸⁶ „Просто надо понимать, что любое движение, которое ставит большие общественные цели, на мой взгляд, подозрительно”. Там же.

¹⁸⁷ „Исходя из этого, я могу сказать, что баррикады для меня неприемлемы как некая бессмыслица, которая ни к чему не ведет”. Там же.

¹⁸⁸ „Мне нравится демократический стиль правления. Но мне ещё нравится ходить в рубаше с короткими рукавами, например. Чего я в России не могу себе позволить — кроме как в июле и в августе. А в Испании ходят полгода в рубаше с короткими рукавами. Просто иные условия.

Мы можем принимать или не принимать ту или иную форму правления и организации общества, но мы должны понимать, что она объективно и единственно возможна. [...] Можно оспаривать погоду. Но надо понимать, что это данность. И изменить здесь что-то можно только персональным образом. Если речь о погоде — тепло одеться”. Там же.

wynikająca ze strachu, że od tyłu podejdzie policjant i nałoży na ciebie mandat, a biorąc się z wiedzy, że niedopałek należy wrzucać do kosza. Tak samo należy spluwać do kosza. U nas nie ma takiej świadomości. Nie mamy w sobie odpowiedniej ilości osobistej odpowiedzialności¹⁸⁹.

Wypowiadając się na temat konfliktu na Ukrainie Wodołazkin twierdzi, że jest tam proces podejmowana próba wprowadzenia zachodniego stylu rządzenia, ale powątpiewa w możliwość odgórnego zarządzania tym zjawiskiem¹⁹⁰. Uważa, że w kraju z tak tragicznym doświadczeniem dziejowym jak Rosja, możliwe są wyłącznie zmiany ewolucyjne: reformy muszą być spokojne i powolne, przeprowadzane w sposób demokratyczny¹⁹¹. Ważną deklaracją autora *Lauru*, są słowa na temat religii. Otwarcie przyznaje się on do praktykowania prawosławia¹⁹². Jak zaznacza, przeszedł wewnętrzną ewolucję w kierunku chrześcijańskiego personalizmu, dzięki któremu próbuje oceniać każdą sprawę nie z punktu widzenia ideologii, lecz w odniesieniu do wewnętrznego, religijnego poczucia dobra i zła¹⁹³.

Poglądy Wodołazkina dotyczące tożsamości kulturowej Rosji także wyróżniają się na tle pozostałych jurorów. Jak wcześniej już odnotowałem, deklaruje się on jako zwolennik zachodniej demokracji i uważa się za Europejczyka. Punkt widzenia badacza jest zbieżny poglądów poglądami wyrażonymi przez Dmitrija Lichaczowa, jego mentora i mistrza, ale także przyjaciela¹⁹⁴.

Sądzę, że w tym miejscu warto zaburzyć nieco rytm narracji i przedstawić, przynajmniej skróto, tezy Lichaczowa na temat rosyjskiej tożsamości. Moim zdaniem wiele myśli wypowiedzianych przez słynnego rosyjskiego akademika światopoglądu oddziało w sposób znaczący na poglądy Wodołazkina. Lichaczow wychodził z założenia, że Rosja stanowi część Europy. Wysnuwał taki wniosek, analizując europejski typ kultury, wskazując na jej uniwersalność i różnorodność oraz na otwartość na inne kultury. Twierdził, że kultura rosyjska również należy do europejskiego kręgu kulturowego, ponieważ spełnia trzy podstawowe warunki: Rosja jest krajem o chrześcijańskich korzeniach, kultura rosyjska jest uniwersalna i tolerancyjna (wielość kultur występujących w Rosji obok siebie), oraz to,

---

¹⁸⁹ „Там человек не бросит окуроч на землю, даже если на него никто не смотрит. Это так называемая анонимная ответственность. Ответственность не оттого, что ты боишься, что сзади подойдет полицейский и тебя оштрафует, а оттого, что ты знаешь, что окуроч надо бросать в урну. И плевать надо в урну. У нас с этого осознания нет. У нас нет в должной мере личной ответственности человека”. Тамże.

¹⁹⁰ „Вот сейчас на Украине хотят западного общества, которое мне, например, очень нравится. Я довольно долго жил на Западе, в Германии. Так ведь не бывает, чтобы назначили западный образ жизни”. Тамże.

¹⁹¹ *Писатель Евгений Водолазкин об уроках 1917 года и о переезде утопии из России на Запад* https://www.dp.ru/a/2017/01/19/Oni_nachinajut_rastit_v_se (dostęp: 27.06.1990).

¹⁹² „Я не старообрядец, я хожу в общую нашу православную церковь, но при этом я очень сочувствую старообрядцам и чувствую долю той общей громадной вины, которая у России в отношении старообрядцев несомненна”. *Евгений Водолазкин: Человек в центре литературы* <http://www.pravmir.ru/chelovek-v-centre-literatury> (dostęp: 5.02.2018).

¹⁹³ *Писатель Евгений Водолазкин об уроках 1917 года...*

¹⁹⁴ *Линя Жизни. Евгений Водолазкин*. https://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20872/episode_id/1463448/video_id/1585549/ (dostęp: 27.06.2017).

że Rosja zawsze była oddana idei wolności człowieka (świadczą o tym takie zjawiska jak słowiańskie wiece, kozaczyzna czy bunty chłopskie Razina i Pugaczowa). Do poczucia wolności Wodołazkin dodaje jeszcze dążenie do skrajności, które Rosjanie powinni rozwijać także w życiu duchowym¹⁹⁵. Zwraca uwagę podobieństwo pomiędzy Lichaczowem i Wodołazkinem — choćby w postrzeganiu jednostki i postulatcie jej rozwoju duchowego. Podobieństwa są widoczne także w sądach na temat Europy: laureat Jasnej Polany stwierdza za swoim mistrzem, że sama Europa jest niejednorodna.

W związku z tym Rosja może być postrzegana jako „wariant” kultury europejskiej, w wersji bizantyńskiej, w niczym nie gorszej¹⁹⁶. Warto także odnotować polemikę pomiędzy Wodołazkinem a przedstawicielami teorii eurazjatyckiej. Jego zdaniem „wszystko jest o wiele bardziej skomplikowane, niż widzą to euroazjaci”¹⁹⁷.

Analizując poglądy Wodołazkina nie można pominąć jego związków z literaturą. Badacz interesująco opowiada o swojej decyzji zajęcia się pisarstwem: do 42 roku życia wystarczała mu praca naukowa, która, jak wiadomo, opiera się na racjonalizmie. Potem doszła do głosu emocjonalna strona osobowości, dopełniająca dominujący element racjonalny. Takie połączenie jest — według Wodołazkina — stanowi istotę literatury¹⁹⁸. Interesująca wydaje się także jego teza, zgodnie z którą postmodernizm ze swoją poetyką „nożyczek i kleju, fragmentów swoich i cudzych utworów, skomponowanych w coś nowego”¹⁹⁹ nawiązuje do literatury średniowiecza, która często korzystała z zapożyczonych motywów, ich obróbki oraz przepisywania całych fragmentów tekstu²⁰⁰.

Wodołazkin z dużą dozą ostrożności podchodzi do aktywnego uczestnictwa w życiu literackim w Rosji. W 2014 roku oznajmił, że pomimo wielu zaproszeń, nie wstąpił do związku pisarzy (przy czym nie określił do którego)²⁰¹, co nie uległo zmianie do tej pory. Być może wiąże się to nie tylko z potrzebą osobistej niezależności, ale także postulatem przełamania podziałów w rosyjskim środowisku literackim. Wodołazkin uzasadnia to stwierdzeniem, że pisarze powinni stać ponad ide-

---

¹⁹⁵ Д.С. Лихачев, *О национальном характере русских*, w: tegoż: *Об интеллигенции*, Российская Академия Наук, Санкт-Петербург 1997, s. 369, 375.

¹⁹⁶ „Да, внутри. Нет, Вы знаете, здесь даже разделение не на Европу и Азию. Потому что Европа тоже очень разная, и у неё была очень непростая история. Я, безусловно, по своей идеологии и складу европеец. Но европеец в особом смысле в —том смысле, который в это слово вкладывал Лихачев. Он говорил: «Россия — это тоже Европа, просто это византийская Европа». А византийская Европа — это Европа. Ничуть не хуже”. *Евгений Водолазкин: Человек в центре литературы* <http://www.pravmir.ru/chelovek-v-centre-literatury> (dostęp: 5.02.2018)

¹⁹⁷ „Это всё сложнее, чем, допустим, трактуют евразийцы”. Tamże.

¹⁹⁸ *Линя Жизни. Евгений Водолазкин*.

¹⁹⁹ „Это литература ножниц и клея, фрагментов своих и чужих произведений, скомпонованных во что-то новое.” w: Ю. Рахаева, *Лавры Средневековья* <https://rg.ru/2013/09/24/vodolazkin.html> (dostęp: 27.06.2017).

²⁰⁰ Tamże.

²⁰¹ *Евгений Водолазкин: Человек в центре литературы* <http://www.pravmir.ru/chelovek-v-centre-literatury> (dostęp: 5.02.2018).

ologią²⁰². Obserwując proces literacki ostatnich lat, autor *Awiatora* zauważa, że literatura odgrywa coraz większą rolę w społeczeństwie, czego potwierdzeniem było spotkanie przedstawicieli środowiska literackiego z prezydentem Putinem²⁰³. Jako członek jury „Jasnej Polany”, Wodołazkin wypowiada się także na temat samych nagród. Twierdzi, dość pragmatycznie, że tego rodzaju instytucja jest potrzebna, choćby dlatego, że zwiększa nakłady książek i daje szansę nagrodzonym pisarzom przeżyć rok czy dwa. Prócz tego jest „latarnią morską” dla czytelnika — sam zaleca czytanie *short listy* nagród literackich²⁰⁴.

Reasumując, Jewgienij Wodołazkin to dość wyrazista postać w jasnopolańskim jury — naukowiec, dla którego literatura stanowi formę realizacji nieracjonalnej, ematywnej części osobowości. Choć pisarz przejawia prozachodnie sympatie, to nie sposób utożsamiać go z rosyjskimi liberałami, chcącymi modernizować Rosję bez uwzględnienia rosyjskich uwarunkowań. Wodołazkina, który przez wiele lat nie był aktywny na polu literackim, uznany można uznać za przeciwieństwo jak Lew Anninski czy Paweł Basiński.

Władisław Otroszenko

Władisław Otroszenko to jedyny zawodowy pisarz w jury nagrody Jasnej Polany. Choć pozostali jurorzy mają w swoim dorobku dokonania prozatorskie, to obecnie zajmują się pisanem książek literaturoznawczych, krytyką literacką, pracą naukową, eseistyką lub pełnią funkcje administracyjne (Warłamow). Otroszenko jest także najbardziej „umiędzynarodowionym” członkiem jury. Jego twórczość została doceniona za granicami Rosji: został laureatem włoskiej nagrody Grinzane Cavour; w 2014 utwór *Gogoliana i inne historie* zajął pierwsze miejsce na V Międzynarodowym Konkursie Literackim „Najlepsza Książka Roku”. Był stypendystą, a obecnie jest rezydentem Międzynarodowego Domu Pisarzy we francuskim Saint-Nazaire. Reprezentował Rosję na Międzynarodowym Kongresie «Post-Scripta» w Bolonii (2003), Festiwalu Rosyjskim w Rzymie (2004) oraz na Międzynarodowym Kongresie UNESCO w Wenecji (2006). W swojej ojczyźnie był wyróżniony nagrodami m.in. Jasnej Polany (2003), Iwana Pietrowicza Biełkina (2004), Nagrody Literackiej im. Gorkiego (2006). Był także laureatem nagrody czasopisma „Oktjabr” (1999), finalistą Antybookera (2000) oraz nagrody im. Andrieja Biełego (2007). Publikuje w takich czasopismach jak „Oktjabr”, „Znamia”, „Wopro-

---

²⁰² Tamże.

²⁰³ Tamże. Chodzi o Всероссийское литературное собрание, <http://kremlin.ru/events/president/news/19665> (dostęp: 2.06.2018).

²⁰⁴ *Линия Жизни. Евгений Водозазкин...*

sy Litieratury” i innych. Jego powieści zostały przetłumaczone na ponad dziesięć języków, w tym na angielski, francuski, włoski, niemiecki i chiński²⁰⁵.

Autor *Gogoliany* zajmuje specyficzne miejsce w rosyjskim środowisku literackim. Nie angażuje się w polityczne polemiki, co sprawia trudność w odtworzeniu jego poglądów. Niewiele jest wypowiedzi Otroszenki na temat rosyjskiej tożsamości czy bieżącej polityki. W odróżnieniu od pozostałych jurorów, którzy aktywnie uczestniczą w życiu społecznym i politycznym Rosji, wyrażają kontrowersyjne poglądy i idee, Otroszenko zdaje się stać nieco na uboczu głównego nurtu zdarzeń. Jego punkt widzenia można rekonstruować wyłącznie na podstawie nielicznych wypowiedzi, w których dominujące miejsce zajmuje literatura. Nie jest to, oczywiście, zarzut. Chciałbym tylko zwrócić uwagę na nieco odmienny styl funkcjonowania pisarza w rosyjskim środowisku literackim: brak bezpośredniego zaangażowania i publicznego ogłoszenia poglądów dotyczących bieżącej polityki i sytuacji społecznej.

Otroszenkę należy uznać za osobę o raczej liberalnych przekonaniach. Można tak sądzić na podstawie jego opinii, zaprezentowanych w dyskusji na temat języka rosyjskiego. Twierdzi on, że język to system, który istnieje poza nami i posiada zdolność do samoorganizacji. Stanowi ponadto ograniczenie naszego postrzegania świata, jest granicą, za którą nie wiadomo co się znajduje. Nie jest problemem, że język rosyjski mógłby adaptować na swoje potrzeby alfabet łaciński; język może wszystko — może stać się „martwy”, a potem nagle się odrodzić. Podsumowując, pisarz stwierdza: jeżeli z językiem są jakieś problemy, to niech radzi sobie sam²⁰⁶. Otroszenko jest daleki od stawiania dramatycznych diagnoz mówiących o upadku młodego pokolenia. Konstatuje, że współczesna młodzież nie stoi pomiędzy dwiema epokami, co wyróżnia równolatków Otroszenki, i z większą pewnością przyjmuje współczesny świat. Jego ideałem jest młody, wykształcony człowiek, który czyta Dostojewskiego, a jednocześnie potrafi zarabiać pieniądze²⁰⁷. Charakterystyczny światopogląd pisarza daje o sobie znać także w podejściu do religii: sam uznaje się za „kosmopolitę”, człowieka ekumenicznego — nosi „katolicki” medalion z wizerunkiem Matki Boskiej i nie zajmują go spory i różnice pomiędzy Cerkwią prawosławną i Kościołem katolickim²⁰⁸. To ciekawe, szczególnie na tle postawy Walentina Kurbatowa, osoby mocno zaangażowanej w życie religijne.

Trudno „zaufać” esejom Otroszenki. W odróżnieniu od pozostałych członków jury, którzy w wypowiedziach eseistycznych dają wyraz swoim poglądom, Otroszenko pisze swoje eseje w sposób „literacki”:

---

²⁰⁵ http://www.yppremia.ru/zhyuri/otroschenko_vladislav_olegovich/

²⁰⁶ М. Амелин, Б. Екимов, О. Ермаков, В. Кальпиди, С. Кекова, И. Клех, В. Отрошенко, О. Павлов, А. Цветков, *Язык наш свободен*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2006/12/ia9.html> (dostęp: 12.08.2017).

²⁰⁷ Н. Дардыкина, *Мистификатор Владислав Отрошенко*, <http://www.mk.ru/editions/daily/article/2006/05/16/182537-mistifikator-vladislav-otroschenko.html> (dostęp: 12.08.2017).

²⁰⁸ Tamże.

Są to małe nowele, których fabuła jest zbudowana na realnych faktach. Są zbudowane według zasad utworu literackiego a nie artykułów popularyzatorskich. Nie jestem literaturoznawcą, Interesuje mnie intuicyjne przeniknięcie przedmiotu²⁰⁹.

Tatiana Rybalchenko przekonuje, że Otrosenko przy odtworzeniu historycznoliterackich faktów stosuje zasady literatury pięknej, czyli „wyobrażenie, przeobrażenie, wymysł i domysł”²¹⁰. Z kolei Natalia Iwanowa, stwierdza, że „Otrosenko gra w zachwycające gry literackie, które częściowo przypominają Borgesa”²¹¹. Rybalchenko stara się także opisać mechanizmy, z których korzysta Władysław Otrosenko. Wskazuje kilka aspektów filozofii dzieł literackich stosowanych przez omawianego autora. Są nimi:

- teksty-świadectwo minionych realiów, ponieważ tekst jest bardziej wieczny niż fenomeny rzeczywistości
- teksty-mistyfikacje, wymyślona realność
- teksty-przeobrażenie rzeczywistości, ucieleśnienie idealnych możliwości
- teksty przejawiające mistyczne, tajne, niedostępne rozumienie bytu²¹².

Włoska badaczka twórczości Otrosenki, Gabriela Imposti dodaje, że posiada on charakterystyczną koncepcję fantastyczności, bliską Gogolowi, polegająca na „deformowaniu” rzeczywistości. Imposti przytacza słowa jurora Jasnej Polany, z których wynika, że Otrosenko stara się znaleźć w rzeczywistości całkowicie nierzeczywiste elementy, dzięki czemu można wyrazić więcej niż poprzez zwykły opis tego, co realne²¹³. W kontekście analizy twórczości pisarza mówi się także o żywiole gry i karnawałowości²¹⁴. Gry literackie pozwalają odnieść jego teksty do poetyki postmodernizmu²¹⁵, a stosowane przezeń zabiegi sprzyjają, podług Natalii Iwanownej, lepszemu poznaniu rosyjskiej historii i tożsamości²¹⁶. Interesujące jest to, że pomimo zaliczenia twórczości Otrosenki do

---

²⁰⁹ „Это маленькие новеллы, сюжеты которых основаны на реальных фактах. Они построены по принципу художественного произведения, а не популяризаторской статьи. Я не литературовед. Мне интересно интуитивное проникновение в предмет”. В. Отошенко, *Рассказать бы Гоголю про нашу жизнь...*, <http://bookmix.ru/groups/viewtopic.php?id=3215&from=ipost> (dostęp: 17.08.2017).

²¹⁰ T. Rybalchenko, *Мистификация и демистификация текста в романе В. Отошенко Персона вне достоверности*, „Acta Polono-Ruthenica 14”, Olsztyn 2009, s. 224.

²¹¹ „Владислав Отошенко играет в какие-то такие замечательные литературные игры, которые могут отчасти напомнить, конечно же, о Борхесе”. Владислав Отошенко, <https://www.svoboda.org/a/-106754.html> (dostęp: 17.08.2017).

²¹² „1. Тексты — свидетельство исчезнувших реалий, ибо текст вечнее феноменов действительности;
2. Тексты — мистификация, выдумка реальности;
3. Тексты — преобразование действительности, воплощение идеальных потенций;
4. Тексты — проявление мистического, то есть тайного, недоступного пониманию бытия”. Тамże, s. 231.

²¹³ Г. Имполи, *Фантастическое пространство и время в творчестве Владислава Отошенко*, w: *Текст и традиция, альманах*, nr. 2/2014, Санкт-Петербург, wyd. «Росток», s. 181–182.

²¹⁴ А. Эбанойдзе, *Дерево твердых пород. О книге Владислава Отошенко «Персона вне достоверности»*, http://www.litkarta.ru/dossier/ebanoidze-ob-otroshenko/dossier_9286/ (dostęp: 21.08.2017).

²¹⁵ T. Rybalchenko, *Мистификация и демистификация текста...*

²¹⁶ Владислав Отошенко...

postmodernizmu, sam pisarz zdecydowanie odcina się od takiego „zaszufladkowania”. Mówi wprost: „Bóg dla mnie nie umarł. Wierzę także w boską naturę słowa [...]. Z taką wiarą nie mogą być postmoderniści”²¹⁷.

W twórczości literackiej oraz w wypowiedziach pisarza zwraca uwagę motyw przestrzeni, jak również związany z nim motyw Imperium. Zdaniem Otrosenki pojęcie Imperium i dążenie do opanowania jak największych przestrzeni zostało odziedziczone przez Rosjan po Mongołach. Różnica pomiędzy Imperium Mongołów a Rosją polega na tym, że władcy z rodu Czyngiz-Chana nie spoglądali na ogromne przestrzenie z zawstydzeniem czy zmieszaniem — uważali się za panów świata. Otrosenko zauważa, że pisarze rosyjscy w całej historii próbowali „poradzić” sobie z ogromnymi przestrzeniami Imperium. Z jednej strony, śladem Mongołów, próbowali siłą wyobraźni, w swoich myślach, utrzymywać instytucję Imperium, z drugiej odczuwali całkowicie obcy Mongołom strach przed ogromnym, wręcz gigantycznym terytorium swojego państwa²¹⁸. Ze słów pisarza można wyczytać, że współczesna Rosja bierze początek nie od Księstwa Moskiewskiego, lecz właśnie od Ordy. Nie jest to dziedzictwo pozytywne: wraz z dążeniem do opanowania jak największej przestrzeni odziedziczono negatywne aspekty instytucji imperium: daniny składane urzędnikom (współczesna korupcja?) oraz niska wartość ludzkiego życia. Imperium Mongołów istnieje nadal w formie duchowej paraleli. Ciekawą metaforą wyraża Otrosenko styl sprawowania władzy na ogromnych euroazjatyckich przestrzeniach: władca jest niczym obóz koczowników, przemieszczającym się po kraju. Przybędzie do jednego zakątka Imperium, „zrobi porządek”, a po odjeździe wszystko zostaje po staremu²¹⁹.

Władimir Iljicz Tolstoj

Praprawnuk wielkiego pisarza jest — moim zdaniem — najważniejszą osobą spośród jurorów nagrody Jasnej Polany. Nie chodzi wyłącznie o pełnioną przezeń funkcję, przewodniczącego jury. Potomek Lwa Tolstoja stanowi największy kapitał symboliczny instytucji nagrody literackiej, będący swojego rodzaju magnesem przyciągającym uwagę czytelników oraz sponsorów (nagrody są współfinansowane przez firmę Samsung). Poza tym, jest to „darmowa” reklama przedsięwzięcia. Co ciekawe, biogram Tolstoja nie jest zamieszczony razem z biogramami innych członków jury, co stanowi kolej-

---

²¹⁷ „Бог для меня не умер, и к тому же я верю в божественную природу слова [...]. С такой верой я не могу быть постмодернистом”. В.Отрошенко, И.Кукулин, *Американские степи и монголо-венецийское пограничье (идентичность литератора в многослойном мире)*, <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/66/vi18.html> (dostęp: 17.08.2017).

²¹⁸ В. Отрошенко, *Писатель и пространство*, <http://magazines.russ.ru/october/2004/12/otr14.html> (dostęp: 18.08.2017).

²¹⁹ *Москва как Новый Каракорум*, http://www.ng.ru/fakty/2005-04-21/1_moskva.html, (dostęp: 18.08.2017).

ny argumen potwierdzający tezę, że potomek autora *Wojny i Pokoju* jest zwornikiem łączącym krytyków-jurorów.

Władimir Iljicz Tołstoj urodził się 28 września 1962 roku Moskwie. Jest absolwentem Wydziału Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Łomonosowa. W latach 1982 — 1992 pracował w magazynie „Студенческий Меридиан”. Był redaktorem historyczno-publicystycznego almanachu „Воскресение” oraz magazynu stowarzyszenia „Мир и музей”. Redaguje literacki magazyn „Ясная Поляна”, a także „Яснополянский сборник”, poświęconemu twórczości Lwa Tołstoja. Od roku 1994 Władimir Tołstoj pełni funkcję dyrektora muzeum Lwa Tołstoja w Jasnej Polanie; od 1997 roku jest przewodniczącym Centralnej Rady Stowarzyszenia Pracowników Muzealnych regionów Rosji²²⁰. Z kolei od 1995 roku jest członkiem Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM). Oprócz przewodnictwa jury nagrody Jasnej Polany, zasiada także w jury nagrody Bolszaja Kniga²²¹.

Działalność Tołstoja osadzona jest na dwóch płaszczyznach. Pierwszą z nich to praca na rzecz zachowania dziedzictwa autora *Wojny i pokoju* dla potomnych, która realizuje się poprzez muzeumdom w Jasnej Polanie. Oprócz muzeum, w Jasnej Polanie działa także przedszkole. Wychowuje się w nim dzieci zgodnie z zasadami opracowanymi na bazie filozofii Lwa Tołstoja. Planowana jest także budowa gimnazjum i szkoły²²². Według słów Władimira Tołstoja jego sławny przodek stanowi markę samą w sobie. Przy jej wykorzystaniu świadomie tworzy się cały system nowych marek, realizowanych poprzez rozwój miejsc związanych z życiem rodziny Tołstojów: majątku Nikolskoje-Wiazienskoje czy miasta Krapivna²²³. Jedną z marek towarzyszących temu procesowi jest nagroda literacka Jasna Polana, która winna być także miejscem ochrony i umocnienia podstaw pola kulturowego²²⁴. Niemale znaczenie ma utrzymywanie więzi rodzinnych z rodem Tołstojów rozsiętym po całym świecie poprzez organizowanie zjazdów rodzinnych.

Ta sfera działalności pokrywa się częściowo z inną, którą można by określić jako urzędniczą: obok kierowania muzeum w Jasnej Polanie, Tołstoj jest także doradcą prezydenta Putina do spraw kultury (od roku 2012). Działalność na tym stanowisku zaowocowała dokumentem zatytułowanym *Podstawy państwowej polityki kulturalnej* (Основы государственной культурной политики), przyjętym w 2014 roku, którego Tołstoj był współautorem i propagatorem. Dokument zakłada m.in. nowe podejście do kultury, rozumianej nie tylko jako sfera usług, ale także jako podstawa życia społeczne-

---

²²⁰ Центральный совет Ассоциации музейных работников регионов России.

²²¹ <http://ypmuseum.ru/ru/muzey/istoria/65-2011-08-19-09-30-03.html>.

²²² *Линия жизни. Владимир Толстой*, <https://www.youtube.com/watch?v=maW0x7sIo5s> (dostęp: 28.08.2017).

²²³ Е. Литовченко, *Город N. Как помочь провинциальным российским музеям?*, <https://rg.ru/2011/02/08/-krapivna.html> (dostęp: 28.08.2017).

²²⁴ М. Балашкина, *Традиция длить жизнь*, w: *60 параллель*, nr. 4 (39) 2010, s. 60.

go²²⁵. Jego kluczowym elementem są stwierdzenia na temat wartości, jakie powinna reprezentować kultura narodowa. W przypadku Rosji chodzi o takie tradycyjne wartości jak miłość do Ojczyzny, uczciwość, praworządność, wartości rodzinne, szacunek do starszych i poszanowanie uczciwej pracy. Celem polityki kulturalnej jest kulturowe, duchowe i narodowe samookreślenie Rosji. Podkreśla się także wielonarodowy potencjał państwa oraz jego specyficzne uwarunkowania geograficzno-kulturowe. Jest to program długofalowy, zakładający wychowanie nowego pokolenia w przeciągu 15–20 lat²²⁶.

W wywiadach udzielanych w okresie przygotowywania dokumentu określającego zadania państwa w sferze kultury Tolstoj wielokrotnie zaznaczał swoją pozycję i wyrażał poglądy na temat sytuacji i roli kultury w Rosji. Dla doradcy prezydenta Putina kultura stanowi podstawę życia społecznego, bazę, na której budowane są inne aspekty życia kraju²²⁷. Tolstoj dostrzega przede wszystkim problemy wynikające z dostępu do takich instytucji kultury jak teatry, muzea czy szkoły muzyczne. Wynika to z ogromu terytorium i nierównej dystrybucji dóbr kultury²²⁸. Kwestię tę można rozwiązać wyłącznie przy wydatnym wsparciu państwa dla instytucji kultury, które nie jest określane według zasad rynkowych. Bez tego rodzaju pomocy utraci się więź między pokoleniami²²⁹. Krytyczna sytuacja w sferze kultury wynika także z kryzysu autorytetów. Według Tolstoja, nie ma obecnie w rosyjskim życiu kulturalnym postaci na miarę Aleksandra Sołżenicyna, Dmitrija Lichaczowa czy Walentina Rasputina, których poglądy były szeroko komentowane i z którymi należało się liczyć. Moralne autorytety w literaturze czy, szerzej, w kulturze, są niezwykle istotne, ale nie można ich stworzyć czy wyznaczyć²³⁰.

Tolstoj określa także podstawy funkcjonowania nagrody literackiej Jasnej Polany. Zaznacza, że nagroda uwzględnia wyłącznie wartości literackie utworu²³¹, chociaż nie ukrywa, że jest znaczenie ma także „duch moralny” utworu i „tolstojowska maniera pracy z tekstem”. Dodaje, że jednym z pryncypiów nagrody jest „przyciąganie” autorów spoza stolicy. Charakteryzuje także jurorów na-

---

²²⁵ Толстой: «Основы государственной культурной политики» придают культуре новый статус, <https://vz.ru/news/2014/12/24/722105.html>

²²⁶ Указ Президента Российской Федерации об утверждении основ государственной культурной политики, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102364581&intelsearch=%D3%EA%E0%E7+%CF%F0%E5%E7%E8%E4%E5%ED%F2%E0+%D0%EE%F1%F1%E8%E9%F1%EA%EE> (dostęp: 29.08.2017).

²²⁷ Владимир Толстой. "Ближний круг" Марины Иргашевой, <https://www.youtube.com/watch?v=F3Fgwr d2VzM> (dostęp: 28.08.2017).

²²⁸ Д. Теплых, Владимир Толстой: «В искусстве нужно отличать хорошее от плохого, а не новаторское от традиционного», <http://www.gornovosti.ru/tema/interview/vladimir-tolstoy-v-iskusstve-nuzhno-otlichat-khorosheye-ot-plokhogo-a-ne-novatorskoye-ot-traditsionnogo444445546.htm> (dostęp: 28.08.2017).

²²⁹ Владимир Толстой река народная в Ясную Поляну. Беседовала Ольга Шевлякова, в: „Русское поле. Российский аграрно-публицистический и литературно-художественный журнал”, nr 3/2015 s. 13.

²³⁰ М. Визель, Властитель дум не назначается. Чего ждет от фестиваля Владимир Толстой, советник президента РФ по культуре?, <https://rg.ru/2015/06/23/tolstoi.html> (dostęp: 30.08.2017).

²³¹ В. Толстой, «Право художника определяется мерой его таланта», „Юность” nr 3 (710), 2015, http://unost.org/downloads/library/2015_03.pdf (dostęp: 29.08.2017).

grody: przedstawiciele sowieckiej szkoły krytyki (Anninski, Kurbatow) oraz członków młodszego pokolenia — Basiński, Otrosenko, Warłamow²³². Na podstawie tych informacji można stwierdzić, że nagroda Jasnej Polany ma być łącznikiem pomiędzy pokoleniami oraz miejscem wymiany poglądów na temat literatury. Tolstoj nieświadomie potwierdza przedstawioną kilkakrotnie w tej pracy tezę, że każda nagroda literacka nie koncentruje się wyłącznie na wartościach artystycznych (o ile to w ogóle możliwe) tekstu, lecz jest odzwierciedleniem ideologii. Każdy czytelnik (w tym także krytyk) reprezentuje bowiem określony światopogląd.

Dla Władimira Tolstoja literatura jest moralnym fundamentem²³³. Dlatego też proponuje on swoje pomysły na nauczanie literatury w szkole. Uważa, że program doboru lektur i sposób ich omawiania, zawierający elementy literaturoznawstwa, jest nieadekwatny do realnych potrzeb młodych ludzi. Jego największym marzeniem byłaby taka zmiana w nauczaniu literatury ojczystej, która prowadziłaby do rozszerzenia kręgu czytelników, zachęcała do literatury, niekoniecznie „klasyków”²³⁴. Ma to ogromny wpływ na kształtowanie nowych pokoleń Rosjan, ponieważ literatura rosyjska, twierdzi Tolstoj, poszukuje odpowiedzi na najważniejsze dla człowieka pytania²³⁵. Paradoksalny wydaje się stosunek przewodniczącego jury Jasnej Polany do sztuki i twórczości jako takiej: z jednej strony podkreśla, że artysta jest wolny i niczego nie musi, z drugiej zaś zaznacza, że twórca powinien być posłuszny „rozumnym ograniczeniom, wynikającym z prostych wewnętrznych zasad moralnych” („Но есть разумные ограничения, которые побуждаются простыми нравственными внутренними законами”)²³⁶.

Jako potomek pisarza, Władimir Tolstoj często pytany jest o stosunek do twórczości wielkiego przodka. Odpowiada, że nie zawsze był zafascynowany dziełami autora *Wojny i pokoju* i dopiero w późniejszym okresie życia przekonał się do jego dzieł. Podług niego, najważniejszymi utworami są *Anna Karenina*, *Kozacy* oraz pamiętniki z okresy młodości, w których „późny wnuk” znajduje odpowiedzi na swoje obecne rozterki czy pytania²³⁷. W jednym z wywiadów został zapytany o własną twórczość literacką. Tolstoj stwierdza, że nie ma na nią czasu, choć w wieku 21 lat napisał powieść, która spłonęła w pożarze jego podmoskiewskiego domu²³⁸.

---

²³² Е. Бейлина, Владимир Толстой: «Я — за неспешное, вдумчивое движение вперед», <http://www.-unkniga.ru/face/980-tolstoy-nespeshnoe-razvitiye.html> (dostęp: 28.08.2017).

²³³ Линия жизни. Владимир Толстой...

²³⁴ С. Зорина, Книга и книжные магазины в культурном пространстве России, „Книжная индустрия”, nr.3 (155), 04. 2016, s. 12.

²³⁵ С. Зорина, Будет ли Россия читающей в XXI веке?, „Книжная индустрия”, nr 3 (115), 04.2014, s. 13.

²³⁶ П. Басинский, Кому должен художник. Как отличить фальшь от новаторства, знает советник президента Российской Федерации Владимир Толстой, <https://rg.ru/2014/02/04/tolstoy.html> (dostęp: 30.08.2017).

²³⁷ Линия жизни. Владимир Толстой...

²³⁸ Г. Прутков, Владимир Толстой: Традиции надо собирать и преумножать (праправнук Льва Толстого о семье, Православии, университете), <http://www.taday.ru/text/1657567.html> (dostęp: 31.08.2017).

Zajmując wysokie stanowisko urzędnicze, Tolstoj unika jednoznacznych wypowiedzi na temat polityki. Właściwie jego poglądy da się wyczytać tylko między wierszami. W trakcie pracy nad dokumentem dotyczącym podstaw polityki kulturalnej państwa Tolstoj zwrócił uwagę na nieefektywność państwowej administracji. Twierdzi, że jeżeli rozwiązanie danego problemu leży w gestii kilku instytucji państwowych, to jest on właściwie nie do rozwiązania²³⁹.

W kwestiach rosyjskiej tożsamości o zapatrywaniach Tolstoja może świadczyć przede wszystkim przywoływany wcześniej dokument o kulturowej polityce państwa. Wartości, które winne być propagowane i chronione, są jednoznacznie konserwatywne czy nawet tradycjonalistyczne. Sam Tolstoj uważa się za „człowieka rosyjskiego”, silnie związanego z prawosławiem, jednak ma wiele zastrzeżeń co do organizacji kultu czy obrzędu. Podkreśla, że nie podobają mu się te same aspekty, które przeszkadzały jego wielkiemu przodkowi, Lwu Tolstojowi²⁴⁰. Co się tyczy cech narodowych Rosjan, Tolstoj uważa, że najgorszą z nich stanowi brak chęci do wzięcia na siebie odpowiedzialności oraz niechęć i nieumiejętność wyrażania swoich poglądów²⁴¹.

***

Przedstawianie sylwetek poszczególnych jurorów stanowi punkt wyjścia do próby umiejscowienia ich poglądów na wspólnej platformie ideowo-estetycznej. Zanim to nastąpi, chciałbym skupić się na niemniej ważnym punkcie, tj. na teoretycznej klasyfikacji krytyków literackich. Przydatnym narzędziem służącym takiemu opisowi jest klasyfikacja i charakterystyka czytelników zaproponowana przez Janusza Lalewicza. Wykorzystanie tej metodologii jest adekwatne do stawianego tu problemu, ponieważ tak naprawdę każdy krytyk jest również czytelnikiem. Terminy stosowane przez Lalewicza mogą sprawiać wrażenie nieco żartobliwych, niemniej są one bardzo trafne. Badacz wyróżnia następujące typy czytelników: pożeracz (czyta książki „lekkostrawne”), smakosz (odpowiednio wykształcony erudyta; uważa się za czytelnika wyrafinowanego, wyznaje elitarystyczną wizję literatury; posiada sprecyzowane poglądy), dietetyk (degustuje i ocenia; zajmuje się literaturą zawodowo), kucharz (pisarz-czytelnik), szef kuchni (wydawca), kucharz-amator (pisze sequele, fanfiki)²⁴². Za pomocą tych „kulinarnych” metafor można scharakteryzować członków jury „Jasnej Polany”: do „dietetyków” trzeba zaliczyć Pawła Basinskiego, Lwa Anniskiego i Walentina Kurbatowa; „kucharzami” są w tym gronie Władisław Otrosenko, Aleksiej Warłamow i Paweł Basinski. Praktycznie do wszystkich juro-

---

²³⁹ Е. Бейлина, *Владимир Толстой: «Я — за неспешное...*

²⁴⁰ Г. Прутцко, *Владимир Толстой: Традиции надо собирать...*

²⁴¹ М. Балашкина, *Традиция длить жизнь...*, s. 63.

²⁴² М. Rychlewski, *Książka jako towar...*, s. 120-125.

rów pasuje kategoria „smakosza”, czyli osoby z odpowiednią wiedzą literaturoznawczą i z określonymi wymaganiami stawianymi literaturze.

Wspólna ideologia?

Przedstawiwszy skrótowe charakterystyki wszystkich członków kapituły omawianej nagrody, można się pokusić o zrekonstruowanie łączących ich „miejsc wspólnych”. Uważam, że takim wspólnym mianownikiem, ideowym łącznikiem, wszystkich jest zjawisko określane terminem. prozy wiejskiej. Analizując wypowiedzi jury Jasnej Polany, natrafiamy na deklaracje sugerujące związek z tą właśnie orientacją ideową ideowo-estetyczną. Można odnieść wrażenie, że postawiona teza ma nieco spekulacyjny charakter. Wypowiedzi jurorów nie zawsze zawierają bezpośrednie odwołania do prozy wiejskiej i jej systemu wartości. Niemniej powstaje wrażenie, że wiele głoszonych przez nich opinii zawiera w sobie widoczne ślady systemu ideowego „prozy wiejskiej”.

Ideologia „prozy wiejskiej”

Twórczość pisarzy zaliczanych do nurtu „literatury wiejskiej” stanowi bardzo interesujące zjawisko w literaturze rosyjskiej XX wieku. Już od momentu ukształtowania się tego nurtu, czyli od przełomu lat 60. i 70. była ona ściśle związana z kwestiami ideologicznymi nurtującymi społeczeństwo radzieckie. Jak zauważają Naum Lejderman i Mark Lipowiecki, pisarze wiejscy jako pierwsi postawili kwestię „braku duchowości” we współczesnym *dieriewieniszczikam* społeczeństwie, wyrażając tym samym troskę o kondycję moralną narodu. Jednocześnie zaczęli szukać dróg do przezwyciężenia krytycznego stanu rzeczy²⁴³. Swoją pozycję autorzy ci wyrażali w utworach nie tylko za pomocą środków artystycznych. Jak twierdzi Bożena Żejmo:

Kategoria literatura „wiejska” określa raczej światopogląd niż tematykę pisarską. Wykazuje ona chorobliwą wręcz skłonność do mesjanizmu, do łączenia kompleksu wyższości etnicznej, narodowej i religijnej wyjątkowości z kompleksem niepełnowartościowości²⁴⁴.

---

²⁴³ Н.Л. Лейдерман, М.Н. Липовецкий, *Современная русская литература: 1950 — 1990 годы: учебное пособие для студентов высших учебных заведений*. В 2 т., т. 2.: 1968–1990, Издательский центр «Академия», Москва 2003, s. 80.

²⁴⁴ B. Żejmo, *Problemy etyczne we współczesnej literaturze i publicystyce rosyjskiej (lata 60.–90.)*, Ibidem, Łódź 2000, s. 33.

Przyjmując tę optykę polskiej badaczki można stwierdzić, że kwestie estetyczne były u prozaików „wiejskich” podporządkowane ideologii. Literacka forma miała wyrażać określony system wartości i przekazywać konkretny punkt widzenia na rzeczywistość. Żejmo wymienia także główne koncepty ideologiczne charakteryzujące prozę wiejską: utopijny obraz wsi, antyurbanizm (miasto niszczy prawdziwą wspólnotę i on odchodzi od wartości uniwersalnych), a także antyokcydentalizm (wiara w misjonizm narodu rosyjskiego, uosabiającego prawdziwe wartości wobec „pseudowartości” Zachodu), połączony z negacją racjonalizmu i indywidualizmu²⁴⁵.

Powyższe stwierdzenia mogą wydać się truizmami dla osób obeznanych z literaturą rosyjską. Z tego powodu chciałbym opisać źródła ideologii prozy wiejskiej. W tym celu nad wyraz przydatna okazuje się znakomita publikacja Anny Razuwałowej, która zrekonstruować wskazuje na ideologiczne podstawy nurtu. Studium rosyjskiej badaczki obejmuje także badania nad związkami pomiędzy systemem wartości pisarzy wiejskich i ich życiem prywatnym — wiele motywów przewijających się w utworach „wiejskich” nie jest rezultatem ich teoretycznych przemyśleń, lecz wynikiem życiowego doświadczenia (np. niechęć do kultury miejskiej wynika z „odrzucenia” pisarzy wiejskich przez wielkomiejską elitę uniwersytecką w okresie studiów). Zakres badań rozprawy Razuwałowej koncentruje się na latach 60. i 70., jednak tezy w niej zawarte pozwalają dostrzec korzenie światopoglądu opisywanej grupy pisarzy.

Proza wiejska — ideologia

Razuwałowa umieszcza rozkwit prozy wiejskiej w procesie społeczno-polityczno-kulturowym zapoczątkowanym w latach 60. XX wieku przez kierownictwo partii komunistycznej. Rozpoczynając nowy program polityczny, starano się rozszerzyć platformę poparcia wewnątrz partii, co miało służyć wzmocnieniu „prawicowego”, narodowo-bolszewickiego skrzydła. Proza nurtu wiejskiego odpowiadała temu zamierzeniu: pisząc o tradycji, duchowości, etyce narodu rosyjskiego, wzmacniała etnos rosyjski wewnątrz ZSRR. Wedle niektórych teorii proza wiejska została stworzona przez państwo — miała pełnić rolę koncesjonowanej opozycji. Niemniej ważnym czynnikiem była chęć wywołania podziałów w środowisku rosyjskiej inteligencji²⁴⁶. Czy, w związku z tym, można uznać, że pisarze wiejscy „kolaborowali” z władzą? Rosyjska badaczka zaznacza, że każdy przypadek

---

²⁴⁵ Tamże; s. 32,44,46.

²⁴⁶ А. Разувалова, *Писатели-«деревенщики»: литература и консервативная идеология 1970-х годов*, Москва 2015, s. 36-38,-61-62.

należy rozpatrywać indywidualnie. Ogólnie rzecz ujmując, nie był to konformizm — raczej wykorzystanie sytuacji, którą stwarza system, do „mówienia własnym głosem”²⁴⁷.

Umieszczenie prozy „wiejskiej” w kontekście ideowym *poczwiennictwa*²⁴⁸, czy właściwie *neopoczwiennictwa*, nie budzi większych kontrowersji wśród badaczy. Mówi się nawet o bezpośrednim związku z tą ideologią, nazywając takich twórców jak Walentin Rasputin czy Władimir Sołouchin *neopoczwiennikami*²⁴⁹. W tym miejscu warto — dla porządku — przypomnieć główny koncept tego kierunku intelektualnego, jakim jest słowo *poczwa* (почва), oznaczające glebę, która ma symbolizować rosyjskość. Wedle XIX-wiecznych klasyków tego nurtu, inteligencja „oderwała” się od narodu-gleby. Zadaniem inteligencji winien być powrót do rosyjskich korzeni i „zlanie” się z narodem rosyjskim²⁵⁰. Neopoczwiennictwo lat 60. i 70. sformułowało postulaty, które można ująć w następujący sposób:

— tradycja jest symbolem ewolucyjnego rozwoju społeczeństwa. Zostaje ona przekształcona w „pozytywny” biegun antytezy „nowe”–„stare”, przy czym „nowe” rozpatrywano jako „obce” (nie unikając przy tym „etnokulturowej okrasy”). Rewolucja postrzegana jest jako czynnik negatywny, ponieważ burzy, ale jednocześnie zawarte są w niej elementy pozytywne, ponieważ na miejscu „starego” powstaje „nowe”;

— tradycja jest także ucieleśnieniem substantywnych cech kultury rosyjskiej. Powiązane jest to ze stwierdzeniem mówiącym o istnieniu niezmienny cech narodu rosyjskiego, które są zdolne do przemian i transformacji²⁵¹.

Według Razuwałowej, twórczość takich pisarzy jak Biełow czy Rasputin była używana, a wręcz wykorzystywana, przez środowisko nacjonalistyczno — neopoczwiennickie jako argument do potwierdzenia swoich tez w dyskusji z adwersarzami. Jako przykład poglądów i języka stosowanego przez ten odłam rosyjskiej krytyki literackiej tamtego czasu może posłużyć postać Wiktora Czałmajewa. W artykule z roku 1968 twierdzi on, że jego ideałem jest „gleba” rosyjska, którą przeciwstawia „gnijącemu”, mieszczańskiemu zachodowi, „bezdusznej”, „kosmopolitycznej” Ameryce, „porządnej Danii etc.”²⁵². Wiele myśli neopoczwienników podobało się pisarzom „wiejskim”, np. utożsamienie awangardy w sztuce z kapitalizmem (w opinii pisarzy nurtu wiejskiego, elementy literatury modernizmu, takie jak eksperymenty z językiem, było oznakami „snobizmu”), czy utożsamianie po-

---

²⁴⁷ Tamże, s. 69-70.

²⁴⁸ Polskie tłumaczenie tego pojęcia stosuję za Andrzejem de Lazari, który zwrócił uwagę na nieprzetłumaczalność tego terminu. Patrz: A. de Lazari, *W kręgu Dostojewskiego. Poczwiennictwo*, Ibidem, Łódź 2000, s. 9.

²⁴⁹ И.А. Полуэктова, *Творчество В. Солоухина в контексте «неопочвенничества» XX века*, w: *XX век как литературная эпоха: сборник статей*, wyd.: НАУКА-ЮНИПРЕСС, Воронеж 2011., s. 162.

²⁵⁰ Patrz: Возвращение к почве, w: *Mentalność rosyjska Słownik...* s. 16. Także w tej definicji podkreśla się związek pisarzy wiejskich z poczwiennictwem.

²⁵¹ A. Разувалова: *Писатели-«деревенщики»...*, s. 75-76.

²⁵² A. de Lazari, *Kategorie narodu i narodowości w estetyce i ideologii radzieckiej*, w: *Czy Moskwa będzie trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, wyd. Śląsk, Katowice 1995, s. 74.

etyki realizmu z „realistycznym” podejściem do rzeczywistości (Razuwałowa przytacza interesujące wypowiedzi Rasputina i Załygina, w których realizm w literaturze jest zrównywany z pojęciem „realistyczny”, „rzeczywisty”)²⁵³. Zdaniem Razuwałowej, pisarze wiejscy, unikając konfrontacji w sporze między liberałami a nacjonalistami, sami dodawali do neopoczwinnictwa oryginalne elementy. W ich rozumieniu neopoczwinnicki konserwatyzm polegał na przeciwstawieniu się liberalizmowi: to, co „nowe” w narodzie nie powinno przychodzić z zewnątrz, lecz powstawać ewolucyjnie. Konserwatyzm to symbol stałości, będącym w ich mniemaniu warunkiem samorozwoju narodu. Warto zaznaczyć, że mimo licznych ideowych podobieństw do środowiska neopoczwinnickiego, konserwatyzm prozaików wiejskich nie był upolityczniony²⁵⁴.

Pośrednio lub bezpośrednio wyrażane poglądy pisarzy „wiejskich” zdają się przeżywać renesans. Razuwałowa zauważa, że na początku XXI wieku *dieriewienszczykow* zaczęto szczerze nagradzać i wyróżniać (częstokroć pośmiertnie), w tym także wieloma nagrodami państwowymi i odznaczeniami. Pojawia się pytanie, czy wyróżnienie pisarzy wiejskich wynika z docenienia artystycznych wartości ich dzieł, czy też chodzi o kontekst ideowy ich twórczości?²⁵⁵ Ta uwaga rosyjskiej badaczki stanowi punkt wyjścia do dalszych rozważań o socjologicznej naturze nagrody „Jasnej Polany” i jej związkach z władzą. Na początek XXI wieku przypada początek rządów Putina, którego środowisko polityczne odwołuje się do idei *poczwinnictwa*. Píše o tym Aleksiej Radugin. Ideologię kremlofskich polityków nazywa on „prawosławnym poczwinnictwem”²⁵⁶. Również nagroda „Jasnej Polany” zaczęła być przyznawana mniej więcej w tym samym czasie (2003 rok). O związkach „Jasnej Polany” z ideologią prozy wiejskiej świadczy także wyróżnienie Walentina Rasputina, Andrieja Bitowa, Wiktora Lichonosowa, Wasilija Bielowa czy Borisa Jekimowa w kategorii „Współczesna klasyka” (Современная классика), co sugeruje postrzeganie ich twórczości pryzmatem jako nadającej się do umieszczenia ich w kanonie klasycznej literatury rosyjskiej (są „kandydatami na klasyków”)²⁵⁷.

Jurorzy a ideologia

W kontekście pytań o inspiracje czy gusta literackie krytyków, w wypowiedziach członków kapituły wielokrotnie pojawiają się nazwiska takich pisarzy jak Walentin Rasputin, Wiktor Astafiew,

---

²⁵³ A. Разувалова: *Писатели-«деревенщики»...*, s. 291, 296.

²⁵⁴ Tamże, s. 101 — 102.

²⁵⁵ Tamże, s. 17 — 18.

²⁵⁶ А.А. Радугин, *Идеология почвенничества — идейно-ценностный инструмент легитимизации власти в современной России*, http://www.vestnik.vsu.ru/content/phylosophy/2010/01/toc_ru.asp (dostęp: 17.09.2017).

²⁵⁷ Co ciekawe, Razuwałowa w swojej pracy pisze także o próbach umieszczenia pisarzy wiejskich w ramach „dziedziczności”, „kontynuacji” wielkich tradycji literatury rosyjskich, podejmowanych już w latach 60. Zob. A. Разувалова, *Писатели-«деревенщики»...*, s. 234 - 355.

Wasilij Bielow czy Wasilij Szukszyn. wypowiedziach uwaga ta dotyczy szczególnie Walentina Kurbatowa (który ubolewa, że proza wiejska przemija) oraz Aleksieja Warłamowa, zaliczonego niekiedy wprost do pisarzy wiejskich²⁵⁸. Również przewodniczący jury Władimir Tolstoj bardzo pozytywnie wyraża się o Walentinie Rasputinie, stawiając go (obok Sołżenicyna — także mającego swój wkład w rozwój prozy wiejskiej — i Lichaczowa) w rzędzie moralnych autorytetów. Nie można przejść obojętnie wobec też zawartych w dokumencie określającym politykę kulturalną państwa, opracowanym przy znaczącym udziale prawnuka Lwa Tolstoja, w którym pobrzmiewają postulaty mówiące o podtrzymywaniu „tradycyjnej” rosyjskiej tożsamości. Lew Anninski, uważany w swoim czasie za krytyka liberalnego, już w latach 70. i 80. używał w dyskusjach o literaturze i nowych tendencjach języka krytyki ortodoksyjnej i narodowo-patriotycznej²⁵⁹. Paweł Basinski wysuwa postulat „uczuciowości” i „serca” w literaturze, co jest także ważnym czynnikiem filozofii „prozaików wiejskich”, którzy zawsze preferowali czytelników raczej przeżywających lekturę emocjonalnie²⁶⁰. Spore znaczenie ma także element ewolucyjny: Basinski, podobnie jak Jewgienij Wodołazkin, jest przeciwny wszelkim rewolucjom i opowiada się właśnie za ewolucyjnym charakterem rozwoju państwa i społeczeństwa. Najtrudniej znaleźć elementy światopoglądu związanego z „prozą wiejską” w wypowiedziach Władysława Otrosenki. Z drugiej strony, większość jurorów można umiejscowić w nurcie tradycjonalizmu i konserwatyzmu, charakterystycznym dla prozaików „wiejskich”. Sądzę, że nawet przy pewnych trudnościach z umiejscowieniem Otrosenki w tym kontekście, nie ma to większego znaczenia: o charakterze nagrody decyduje kolegiąlnie jury, a w większości można je zaliczyć do jednego kręgu ideowego, który można uznać za krąg ideowy nagrody Jasnej Polany.

***

Proza „wiejska” często postrzegana jest jako miejsce-depozytariusz tradycyjnych dla tożsamości rosyjskiej kodów kulturowych. W artykule poświęconym analizie uniwersum kulturowemu prozy wiejskiej czytamy, że literaturę tego nurtu można, a nawet należy czytać i interpretować na różne sposoby. Niemniej:

Kody kulturowe prozy wiejskiej drugiej połowy XX wieku nie nikną z czasem i, tak samo jak pół wieku temu, kształtują system uniwersalnych ogólnoludzkich wartości. Cała pro-

---

²⁵⁸ Rosyjski literaturoznawca Aleksander Nemzer uważa go wręcz za epigona prozy wiejskiej; w: *История русской литературной критики*, red: Е. Добренко, Г. Тиханова, Новое Литературное Обозрение, Москва 2011, s. 646.

²⁵⁹ Tamże; s. 509.

²⁶⁰ А. Разуvalова, *Писатели-«деревенщики»*, s. 304.

za wiejska stanowi odpowiedź na pytanie: czy nie czas zebrać porzucane przez człowieka kamienie?²⁶¹

Powyższy cytat dowodzi, że badania prozy wiejskiej w wielu przypadkach nie są przeprowadzane z zachowaniem należytego dystansu. *Explicite* przyjmuje się tezę, że jedynie proza wiejska potrafi wyrażać „wysokie” wartości. Jak zauważa wielokrotnie cytowana już Razuwałowa, pisarze wiejscy nie posiadają „monopolu” na „rosyjskość”: ich silny związek z tematem rosyjskiej tożsamości polega na tym, że leżał on w centrum ich zainteresowań²⁶². Próbie wyjaśnienia związków pomiędzy ideologią prozy wiejskiej a rosyjską tożsamością kulturową poświęcona będzie kolejna część pracy.

---

²⁶¹ „Однако культурные коды деревенской прозы второй половины XX века не тускнеют со временем и все так же, как и почти полвека назад, формируют систему общечеловеческих ценностей.[...] Вся деревенская проза — это ответ на вопрос: не пора ли собирать некогда в изобилии разбросанные человеком камни?”. Л. Звелинская Л. Икитян, *Культурные «универсумы» деревенской прозы: контексты понимания*, w: „Научный журнал «Культура и цивилизация»”, nr 2/2016, s. 266-267. <http://publishing-vak.ru/archive-2016/culture-2.htm> (dostęp: 16.09.2017).

²⁶² А. Разувалова, *Писатели-«деревенщики»*...s. 55-56.

Ideologia „prozy wiejskiej” w kontekście rosyjskiej tożsamości kulturowej

Умом Россию не понять,
Аршином общим не измерить:
У ней особенная стать –
В Россию можно только *верить*.

Ф. И. Тютчев

У них что-то не так с головой, у этих русских
Anna-Lena Laurén²⁶³

W poprzedniej części rozprawy starałem się opisać główne koncepty związane z ideologią „prozy wiejskiej”. Podstawowym pojęciem, wokół którego koncentruje się ten nurt literatury rosyjskiej, jest naród-*gleba*. Moje dalsze rozważania poświęcone są próbie opisanie tożsamości kulturowej społeczeństwa rosyjskiego (*gleby*) i odniesieniu jego cech konstytutywnych do systemu wartości zawartego w twórczości pisarzy „wiejskich”.

Pełny opis wszystkich zależności kształtujących rosyjską tożsamość kulturową znacznie wykracza poza zakres niniejszej pracy. W związku z powyższym ograniczę się do najważniejszych (moim zdaniem) myśli, które pomogą odnieść literaturę kręgu Jasnej Polany do szeroko rozumianego rosyjskiego „spektrum” ideologicznego. Przede wszystkim należy wymienić oraz ustosunkować się do kilku metod badania tożsamości kulturowej.

Kultura a kształtowanie tożsamości

Aby badać zjawisko tożsamości społeczno-kulturowej²⁶⁴, warto odpowiedzieć na pytanie, czym tak naprawdę jest kultura. Antonina Kłoskowska proponuje następującą definicję:

---

²⁶³ А. Л. Лаурен, *У них что-то не так с головой, у этих русских*, ИД Флюид, Флюид-Урал, Москва 2010.

Globalne, antropologiczne pojęcie kultury obejmuje zatem różnorodne postacie zjawisk: przedmioty stanowiące wytwory ludzkiej działalności, same działania, a wreszcie stany psychiczne człowieka: postawy, dyspozycje, nawyki, stanowiące rezultat wcześniejszych oddziaływań oraz przygotowanie i warunek przyszłych zadań²⁶⁵.

Powyższa definicja uwzględnia wpływ różnorodnych wytworów człowieka (kultury) na kształtowanie jednostki. Powstaje pytanie, czy kultura może kształtować wyłącznie tożsamość jednostki, czy też tworzyć tożsamość grupy. W badaniach poświęconych tożsamości społeczno-kulturowej funkcjonują dwie szkoły. Według pierwszej z nich, jedynym realnym obiektem badań jest jednostka, dla której kultura (zespół czynników) stanowi jedynie tło działań. Drugie podejście sugeruje, że kultura i wytworzona przez nią tożsamość jest czymś tak samo namacalnym jak jednostka, kształtowana właśnie kulturą²⁶⁶. Niemniej, jak zaznacza Robert Szwed, istnieją dwa typy tożsamości: tożsamość osobista jednostki (zespół wrodzonych cech i właściwości rozwijanych w ciągu życia) oraz tożsamość zbiorowa, będąca „produktem” zbiorowości. Podług niego, tożsamość zawsze jest kształtowana na uprzednio istniejących elementach kultury²⁶⁷. Marian Golka zaznacza z kolei, że:

Tak czy inaczej, w powstawaniu osobowości trzeba dostrzegać rolę innych ludzi i kultury — tego wszystkiego, co jednostkę otacza bezpośrednio i pośrednio, tego, co tworzy środowisko jej życia²⁶⁸.

Słowa polskiego badacza kierują uwagę na inny, nie mniej ważny aspekt tożsamości społeczno-kulturowej — element interakcji społecznej. Jest ona kluczowa w procesie tworzenia zarówno tożsamości indywidualnej, jak i zbiorowej. Kateryna Novikova stwierdza, że jednostka zawsze należy do pewnych grup, z której każda buduje swój układ współrzędnych. Osobowość kształtowana jest na przecięciu wielu tendencji i właśnie dzięki wpływom zewnętrznym jednostka formuje swoją tożsamość. Badaczka przytacza także poglądy niemieckiego socjologa Georga Simmela, zdaniem którego rozwój indywidualnej tożsamości początkowo kształtowany jest „zewnętrznie” (przekazanie cech

---

²⁶⁴ W literaturze przedmiotu istnieje wiele terminów dotyczących tożsamości o bardzo podobnym znaczeniu, z pozoru łatwych do wyjaśnienia. W niniejszej pracy będę się opierał na objaśnieniach zaproponowanych przez Mariana Golkę, które można streścić następująco: tożsamość społeczna — cechy przypisywane jednostce przez innych ludzi; tożsamość zbiorowa — związki pomiędzy grupami społecznymi, etnicznymi, klasami społecznymi czy zawodami. Najważniejszym czynnikiem wyróżniającym ten typ tożsamości jest poczucie „kolektywnego MY”, zbudowanego wokół własnej historii, wspólnych przodków, mitów, religii, ideologii, języka, symboli czy przestrzeni; tożsamość społeczno-kulturowa — świadomość istnienia cech genealogicznych kultury, której jest się uczestnikiem (aspekt obiektywny) oraz stosunek do jej symboli i wytworów (aspekt subiektywny). M. Golka, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 115–117.

²⁶⁵ A. Kłosowska, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 27.

²⁶⁶ R. Szwed, Tożsamość i obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków pomiędzy tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych, Wyd. KUL, Lublin 2003, s. 23, 27–29.

²⁶⁷ Tamże, s. 61.

²⁶⁸ M. Golka, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007, s. 101.

i wzorów zachowań funkcjonujących w danej grupie). Dopiero wraz z procesem wychowania i dojrzewania człowiek rozwija się „wewnętrznie”, czyli tworzy swój charakter²⁶⁹.

Charakter narodowy

W badaniu cech charakterystycznych zbiorowości (narodów) często pojawia się sformułowanie „charakter narodowy”. W swojej publikacji poświęconej analizie tego zjawiska, Edmund Lewandowski przytacza dwa skrajne stanowiska opisujące to zagadnienie. Dla części badaczy charakter narodowy istnieje, jest czymś realnym. Przejawia się on m.in. w określonych przez geografę cechach danej społeczności — charakterystycznych układach społecznych (Kazimierz Dobrowolski) czy też statystycznym występowaniu danego zespołu cech, wzorów postępowania (Jan Szczepański). Przeciwnicy poglądu o istnieniu charakteru narodowego podkreślają z kolei, że społeczeństwo nie jest sumą, lecz syntezą wielu podgrup (brak jednego typu ogólnonarodowego — Antonina Kłoskowska). Pojawia się także argument że charakter narodowy to XIX-wieczny przeżytek (Jerzy Topolski), że jest obskuranci (Hieronim Kubiak). Według Lewandowskiego: „[...] charakter narodowy to wspólny większości danego społeczeństwa zespół postaw i wzorów postępowania, ukształtowany historycznie i względnie trwały”²⁷⁰. Przeciwnikiem używania terminu „charakter narodowy” był Aleksander Hertz, zdaniem którego nie istnieją konstytutywne cechy czy duchowe doświadczenie narodu, ponieważ przymioty danej społeczności wytwarzały się w procesie dziejowym, jako skutek przemian społecznych. Tak naprawdę, twierdzi Hertz, narody są do siebie bardzo podobne, co — paradoksalnie — nie wyklucza charakterystycznych dla danej wspólnoty cech²⁷¹. W związku z problemami metodologicznymi oraz sporami na temat istnienia tzw. charakteru narodowego, w niniejszej pracy chciałbym się zdystansować od tego pojęcia. Podzielam pogląd badaczy, którzy zarzucając charakterowi narodowemu jego statyczny charakter, przejawiający się w wierze w istnienie niezmiennych cech danej społeczności. Według mnie lepszym wyborem jest korzystanie z pojęcia tożsamości społeczno-kulturowej.

---

²⁶⁹ K. Novikowa, *Spoleczne teorie tożsamości: przegląd wybranych koncepcji*, „Journal of Modern Science”, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej w Józefowie, 2013, s. 381–383.

²⁷⁰ E. Lewandowski, *Charakter narodowy Polaków i innych*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2011, s. 15–27.

²⁷¹ A. Hertz, *Swojskość i obcość*, w: *Socjologia nieprzedawniona. Wybór publicystyki*, red. J. Garewicz, PIW, Warszawa 1992, s. 136–139.

Tożsamość społeczno-kulturowa

Na korzyść tej decyzji przemawia uwzględnienie przez badaczy (tej orientacji) istnienia dynamicznych procesów wewnątrz danej społeczności kształtujących jej tożsamość. Jak twierdzi cytowany już Robert Szwed, tożsamość społeczno-kulturowa może być opisana poprzez trzy cechy: trwałość (istnieje konkretny „rdzeń” kultury), różnorodność (kultura utrwalona w wielu jej wytworach oraz instytucjach) i dynamiczność (zmienia się sposób manifestowania tożsamości oraz stosunek do wytworów kultury). Ostatnia z cech, według mnie, jest najważniejsza: nie wszyscy członkowie danej społeczności muszą podzielać ten sam punkt widzenia na kulturę. Jest on zmienny w zależności od miejsca i czasu. Nie muszą także w ten sam sposób oceniać wytworów kultury, w której uczestniczą²⁷². Dynamizm przejawiający się w zmianie postrzegania swojej własnej kultury i jej wytworów nie oznacza całkowitego „wyzwolenia” się z czynników tworzących daną kulturę. Jak konstatował Erik Erikson, każda jednostka na końcu procesu kształtowania osobowości nosi w sobie coś, co było przyswojone na początku formowania tożsamości²⁷³.

Myśl ta stanowi doskonale uzupełnienie rozważań o pochodzeniu i przyswajaniu kultury, a także o źródłach tożsamości społeczno-kulturowej. Wskazuje ono nie na stałe, niezienne cechy funkcjonujące w danej społeczności, jak to ma często miejsce w badaniach nad charakterem narodowym, lecz na proces przyswojenia dynamicznych/zmiennych cech danej społeczności przez jednostkę (kształtowaną przez grupę). Mechanizm budowania jednostkowej tożsamości można odnieść do konstruowania tożsamości społeczno-kulturowej. Jak wspomniałem, kultura jest „dziedziczna” — nowe zawsze jest budowane na bazie starego.

Choć pojęcie tożsamości społeczno-kulturowej może wydawać się wyczerpujące — jest ona dynamiczna, zakłada rozwój ideowo-kulturowych conceptów w procesie interakcji pomiędzy członkami danej grupy — to warto postawić pytanie, gdzie konkretnie znajdują się wszystkie idee kształtujące tożsamość grupy. Zgodnie z teorią charakteru narodowego są one „przyrodzone” każdej jednostce. Stosując pojęcie tożsamości społeczno-kulturowej, można stwierdzić, że czynniki budujące świadomość grupy są produkowane oraz reprodukowane przez uczestników konkretnej grupy. Wszystko to wykazuje podobieństwo do charakteru narodowego i sugeruje obecność świata idei w uświęconych tradycją instytucjach czy tekstach. Moim zdaniem oba podejścia wskazują na istnienie pewnych trwałych praw przyrodzonych danej grupy, co zakłada dość spekulatywny charakter rozważań, często oddalonych od racjonalnej metodologii badań naukowych. W związku powyższym będę korzystać

---

²⁷² R. Szwed, *Tożsamość i obcość kulturowa...*, s. 53.

²⁷³ K. Novikowa, *Spoleczne teorie tożsamości...*, s. 386–388.

z teorii „nacjosfery”, zaproponowanej przez Michaiła Timofiejewa w pracy *Нациосфера. Опыт анализа семиосферы наций*²⁷⁴

Doświadczenie „nacjosfery”

Badając kwestię tożsamości Timofiejew właściwie nie oddala się zbyt od „klasycznych” wyobrażeń dotyczących tożsamości społeczno-kulturowych. Podkreśla on moment interakcji i przekazywania pewnych wzorców w obrębie danej społeczności, jak również zaznacza dynamizm przemian wewnątrz nacji — przestrzeń społeczna to system wzajemnych relacji pomiędzy jej uczestnikami. W jego przekonaniu istnienie nacji oparte jest na zmiennych figurach, a nie na stałych wzorcach²⁷⁵. Rosyjski uczony zdecydowanie odrzuca możliwość uznania tożsamości za coś stałego (wspólnota oparta na języku, kulturze czy stosunkach gospodarczych), podkreślając anachroniczność takiego podejścia. Zauważa przy tym, że takie rozumienie kwestii tożsamości jest — niestety — najbardziej rozpowszechnione w rosyjskich badaniach nad tym zagadnieniem²⁷⁶. Stanowisko to można potraktować jako polemikę m.in. z tak zwanymi tradycjonalistami, wskazującymi na niezmienność cech rosyjskiego narodu-*gleby*, który posiada swój nieprzemijający charakter. Kluczem do pełnego zrozumienia tez stawianych przez Timofiejewa jest terminologia związana z semiotyką. Tytułowa „nacjosfera” to — według badacza — „otoczka”, program komputerowy, wewnątrz którego opisywane są i konstruowane procesy tworzące „nację”. Podług niego „nacjosfera” to miejsce podobne do składu, magazynu, gdzie chronione są idee, myśli i symbole, służące do konstrukcji dyskursu nacji i wyobrażeń na jej temat. Jest to także część społecznej i semantycznej przestrzeni zwanej (za Łotmanem) „semiosferą”²⁷⁷.

Timofiejew nie pomija też problemu definiowania różnicy pomiędzy narodem a nacją — nad wyraz istotnej kwestii tożsamości rosyjskiej. Jego zdaniem nacja stoi wyżej od narodu, ponieważ jest stworzona i scalana przez władzę polityczną. We współczesnej Rosji istnieje poważny problem samo-identyfikacji — większość Rosjan nie potrafi określić się poprzez pryzmat pojęć

---

²⁷⁴ М.Ю. Тимофеев, *Нациосфера. Опыт анализа семиосферы наций*, wyd. Ивановский государственный университет, Иваново 2005.

²⁷⁵ Tamże, s. 49–50.

²⁷⁶ Tamże, s. 61–62.

²⁷⁷ Tamże, s. 5–6, 54. „Semiosferę” można definiować jako abstrakcyjną (a jednocześnie realną) przestrzeń złożoną z tekstów stworzonych w danym języku. Istnienie semiosfery pozwala na zaistnienie procesu semiozy, czyli tworzenia, interpretowania i przetwarzania nowych znaków/tekstów. Jest ona zamknięta przestrzenią — może być poznawana tylko za pomocą języka, na bazie którego jest zbudowana. Zawiera w sobie także „jądro”, stanowiące fundament, na którym jest zbudowana. *Семиосфера*, w: Я. Левченко, *Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы*, <http://diction.chat.ru/semiosfera.html> (dostęp: 2.03.2018).

русский/российский²⁷⁸. W związku z tym Timofiejew uważa, iż jedynym realnym bytem nie jest dana grupa ludzi, społeczność, której cechy są zmienne, lecz właśnie tytułowa „naciosfera” czyli zbiór tekstów, które *de facto* są nacją²⁷⁹.

W przedstawionych na początku rozdziału definicjach kultury i tożsamości przewijał się motyw dziedziczności pewnych cech, zachowań, światopoglądu. Przekazywanie kodów kulturowych oraz ich utrwalanie dzięki takim instytucjom społecznym jak rodzina, szkoła, państwo. Andrzej de Lazari w tytule jednego ze swoich artykułów używa sformułowania „zaprogramowanie kulturowe”²⁸⁰, które sugeruje pewne obiektywne różnice pomiędzy polskim i rosyjskim postrzeganiem świata. „Zaprogramowanie kulturowe” można traktować w kategoriach ciekawego *bon motu*, w sposób jednoznaczny zwracający uwagę na organiczną sprzeczność w mentalności Polaków i Rosjan. Słowo „zaprogramowanie” może jednak sprowadzić nas na inny sposób myślenia w kwestii tożsamości. „Zaprogramowanie” oznacza bowiem świadome działanie, ukierunkowane na osiągnięcie konkretnego celu²⁸¹. Czy celem tym może być także „wygenerowanie” tożsamości grupy? Zdaniem Timofiejewa jest to możliwe: celem dyskursu nacji jest dążenie do uzyskania efektu jedności. Píše on:

Będę wychodził z założenia, że istnienie nacjonalnych społeczności jest z jednej strony rezultatem obiektywizacji, konstruowania, wspierania lub podkreślania różnic w ramach praktyk socjokulturowych, a z drugiej strony — celowego rozprzestrzenienia idei jedności, mającej na celu homogenizację społeczności²⁸².

Powyższe słowa zwracają uwagę na świadome kształtowanie tożsamości danej grupy. Timofiejew wprowadza także pojęcie „nacionalizacji” (przyswojenia) znaczeń (idei, konstrukcji semantycznych) w „naciosferze”. Procesowi temu służą „kanały nacionalizacji”, takie jak środki masowego przekazu, system edukacji, sztuka i kultura popularna. Podstawowym środkiem komunikacji jest język²⁸³. Obok językowego elementu Timofiejew wymienia także inne czynniki, będące matrycą do konstruowania dyskursu nacji. Są to: przestrzeń (terytorium), czas (stosunek do historii), system wartości, wspólnoty etniczne, religijne i kulturowe, stosunek do innych nacji²⁸⁴.

---

²⁷⁸ Tamże, s. 59–60, 68

²⁷⁹ Tamże, s. 93.

²⁸⁰ A. de Lazari, *Polskie i rosyjskie zaprogramowanie kulturowe (szkic problemu)*, w: *Polacy i Rosjanie — przewyciężenie uprzedzeń*, red. A. de Lazari, T. Rangincka, Ibidem, Łódź 2006.

²⁸¹ *Zaprogramować*, *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/zaprogramowac;2543680.html> (dostęp: 3.03.2018).

²⁸² „Мы будем исходить из того, существование национальных сообществ является результатом, с одной стороны, объективации, конструирования и поддержания или подчеркивания различий в рамках социокультурных практик, а с другой — целенаправленного распространения идеи единства с целью гомогенизации сообщества”. М. Ю. Тимофеев, *Нациосфера...*, s. 47.

²⁸³ Tamże, s. 101.

²⁸⁴ Tamże, s. 36.

Tezy zaprezentowane przez Timofiejewa w znacznej mierze pokrywają się z teoriami charakteru narodowego i tożsamości społeczno-kulturowej. W każdym z tych kierunków badawczych występują te same elementy: dynamizm rozwoju tożsamości grupowej, idea „zakonserwowania” pewnych wzorców w instytucjach społecznych, służących do przekazywania istotnych dla danej społeczności wartości. Znaczenie posiada również proces interakcji pomiędzy jednostkami, które budują w ten sposób własną tożsamość. *Novum* wprowadzone przez Timofiejewa polega na tym, że w odróżnieniu od innych teorii „tożsamościowych” kładzie on nacisk na proces świadomego kształtowania tożsamości, polegający na wyborze konkretnej idei-znaku występującej w „nacjosferze”. Jego zdaniem proces formowania homogenicznej wspólnoty zachodzi w różnych sferach społecznych i zależy od scenariusza, warunkowanego socjokulturowym kontekstem²⁸⁵.

Praca rosyjskiego badacza pozwalają nieco inaczej spojrzeć na kwestię rosyjskiej tożsamości. W przekonaniu Mariana Brody cechą charakterystyczną rosyjskiej tożsamości (począwszy od czasów Piotra I) jest: „społeczno-kulturowa nietożsamość, wewnętrzne pęknięcie, brak — i próby finalnego odzyskania czy osiągnięcia — własnej tożsamości”²⁸⁶. W tym samym artykule polski badacz pisze o działaniach podejmowanych przez rosyjską inteligencję, której celem jest synteza „Wschodu” i „Zachodu”. Z drugiej strony zaznacza, że wielu rosyjskich myślicieli szukało alternatywnych wobec „zachodniego” modeli rozwoju²⁸⁷. Cytowany już wcześniej Władimir Katasonow wyróżnia kilka tendencji i kierunków ideowych funkcjonujących we współczesnej Rosji. Są nimi: „droga na Zachód”, komunizm, konserwatyzm połączony z nacjonalizmem oraz prawosławie²⁸⁸. Przytaczam powyższe uwagi badaczy na potwierdzenie tez proponowanych przez Timofiejewa; już sam fakt istnienia różnych orientacji ideowych można traktować jako świadome odwołanie się do idei-znaków znajdujących się w rosyjskiej „nacjosferze”. Istnienie wielu pomysłów (scenariuszy) na stworzenie rosyjskiej tożsamości świadczy on o różnorodności ideowej (a nawet mentalnej) środowisk tworzących nowe koncepcje.

Tożsamość państwa rosyjskiego

Przyjmując pogląd autora *Nacjosfery*, wedle którego naród/nacja nie są samoistnymi bytami posiadającymi „wrodzoną” tożsamość, lecz tworzonymi wedle scenariusza konstrukcjami opartymi na tekstach, chciałbym opisać jednego z głównych tożsamościowych „scenarzystów” — państwo rosyj-

---

²⁸⁵ Tamże, s. 52.

²⁸⁶ M. Broda, *Rosyjskiej inteligencji problemy z Rosją*, w: *Tożsamość, indywidualizm, wspólnotowość...*, s. 14.

²⁸⁷ Tamże, s. 15, 18.

²⁸⁸ W. Katasonow, *Проблема идентичности...*, w: Tamże, s. 273–277.

skie. Jak zauważa Igor Gibielew, na terytorium zajmowanym przez kolejne wcielenia państwowości rosyjskiej (Ruś, Imperium Rosyjskie, ZSRR, Federacja Rosyjska), aspekt identyfikacji etnicznej nigdy nie był najważniejszy. Głównym czynnikiem definiowania tożsamości było państwo²⁸⁹. Podobnie twierdzi Timofiejew, zdaniem którego trudno sobie wyobrazić jakikolwiek symbol państwowości rosyjskiej (obejmującej także grupy etniczno-kulturowe nie-Rosjan) bez odwołania się do „русской” semiosfery²⁹⁰. Nie uważam, oczywiście, że państwo samo w sobie posiada konkretną tożsamość. Chodzi mi o ideologię, znak, tekst władzy, który jest obecnie przez państwo rosyjskie propagowany (czyli świadomie „wyciągnięty” z nacjosfery). Co prawda, pojawiają się głosy o ideologii państwowej. Władimir Katasonow twierdzi na przykład, że współczesne państwo rosyjskie nie ma nic do zaproponowania w planie ideowym²⁹¹. Moim zdaniem jest to teza na wskroś niezadowolająca, publicystyczna, można bowiem wskazać teksty, będące podstawą próby określenia ideologicznej zawartości doktryny, na której zasadza się współczesna rosyjska władza. Jako dobry przykład może posłużyć artykuł Władimira Putina zatytułowany *Россия: национальный вопрос*, opublikowany w periodyku „Nowaja Gazieta” w 2009 roku²⁹².

Artykuł-manifest prezydenta Federacji Rosyjskiej, jeżeli pominąć polityczno-propagandową zawartość tekstu, zawiera nad wyraz interesujące myśli, dzięki którym można dostrzec ideowy fundament współczesnej władzy politycznej w Rosji. Tekst ten można z łatwością zinterpretować za pomocą narzędzi służących nacji samookreśleniu (albo w byciu określanym). Fakt bezpośredniej wypowiedzi prezydenta Putina potwierdza jedną z tez Timofiejewa, tę mianowicie, wedle której państwo jest jednym z czynników tworzących nację. Prezydent Rosji twierdzi, że naród rosyjski powstał z połączenia wielu etnosów, którego jądrem jest język rosyjski²⁹³ i kultura rosyjska (kolejne „kanały nacjonalizacji”). Wedle niego Rosjaninem jest ten, kto, niezależnie od pochodzenia etnicznego, utożsamia się z rosyjskim kodem kulturowym. Kultura oraz system edukacji pomagają również określić, kto jest „swoj” a kto „obcy”, co sprzyja dążeniu do jednolitości (kolejny czynnik wyróżniony przez autora *Nacjosfery*). Istotnym aspektem tekstu prezydenta Rosji jest nacisk, jaki kładzie on na współpracę pomiędzy państwem a tradycyjnymi religiami Rosji — prawosławiem, islamem, judaizmem i buddyzmem (relacja do innych wyznań). W artykule mowa jest także o integracji przestrzeni euroazjatyckiej (odwołanie się do elementu identyfikacji w przestrzeni)²⁹⁴. Putin nie pomija przy tym aspektu historycznego. Przekonuje, iż potomkowie białogwardzistów oraz czerwonych komisarzy powinni odna-

---

²⁸⁹ И.В. Гибелев, *Социокультурная топография предубеждений*, w: *Полцы и Росжане — превзысіе і прэдысідзі...*, s. 270.

²⁹⁰ М.Ю. Тимофеев, *Нациосфера...*, s. 59-60.

²⁹¹ Тамże, s. 272.

²⁹² В.Путин, *Россия: национальный вопрос*, http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html (dostęp: 23.07.2017).

²⁹³ Sam fakt napisania tekstu w języku rosyjskim może być symbolem: język rosyjski jest tu pierwiastkiem integrującym wieloetniczną i wielokonwesyjną wspólnotę.

²⁹⁴ Тамże.

leżeć swoje miejsce we wspólnym państwie (samookreślenie w stosunku do czasu w ujęciu diachronicznym). W pewnej mierze prezydent Rosji nawiązuje do jeszcze jednego czynnika wyróżnionego przez Timofiejewa, tj. stosunku do innych nacji. Putin wspomina o wrogach, głoszących hasła rasistowskie, wysuwających koncepcję samostanowienia narodów czy nawołujących do ostatecznej likwidacji Imperium. Nie trudno domyślić się kogo on ma na myśli (prawo do samostanowienia narodów jest, jak wiadomo, jednym z fundamentów świata zachodniego; likwidacja pozostałości po Imperium to jeden z postulatów stawianych przez niektórych byłych „poddanych” Imperium; element rasistowski jest typowy dla ekstremalnej części ruchu nacjonalistycznego, szczególnie w Rosji).

Przedstawione tezy, stanowiące *summę* poglądów zaprezentowanych w artykule Putina, pozwalają na podjęcie dalszej interpretacji. W poprzednim rozdziale przytoczyłem opinie badaczy przekonujących, że po dojściu do władzy obecnego prezydenta Rosji w polityce Kremla dokonał się zwrot w kierunku idei *poczwiennictwa*. Sądzę, że tekst Putina potwierdza to stanowisko, rzuca jednak także nowe światło na samo pojęcie narodu-*gleby*. Definicja tego terminu została przez Putina znacznie rozszerzona: nie mówi on wyłącznie o etnosie rosyjskim (русские), lecz o politycznym narodzie rosyjskim (россияне). Stawia tezę, zgodnie z którą naród rosyjski, *gleba* rosyjska, jest zlepkiem wielu nacji i wyznań, połączonych ze sobą rdzeniem językowo-kulturowym. Podkreśla istnienie wspólnego kodu kulturowego oraz systemu wartości, obejmującego wszystkich mieszkańców Federacji Rosyjskiej. Równie ważny jest czynnik przestrzenny: misja euroazjatyckiej integracji wymaga dosyć precyzyjnego określenia granic narodu-*gleby*. Jednym z najważniejszych i najbardziej czytelnych nawiązań do idei *poczwiennictwa* wydają się sformułowania opisujące „moralną siłę narodu”²⁹⁵, która pomogła Rosji przetrwać najgorsze momenty w historii. Jest to, moim zdaniem, odwołanie się do jednej z głównych myśli opisyujących teorię charakteru narodowego: naród jako wspólnota posiada niezbywalne cechy („moralna siła” ratująca państwo w każdej sytuacji kryzysowej).

Obok oficjalnego stanowiska Kremla, warto odnotować także stanowisko Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i lansowaną przez nią koncepcję „świata rosyjskiego” (русский мир). Jest to o tyle uzasadnione, że w badaniach nad kwestią miejsca zjamowanego przez Cerkiew Prawosławną w społeczeństwie często pojawia się wątek mniej lub bardziej formalnego sojuszu „ołtarza z tronem”. Patriarchat Moskiewski może być także postrzegany jako jeden z ważniejszych kanałów nacjonalizacji znaczeń. W propagowanej przezeń idei „świata rosyjskiego” występują bowiem elementy *poczwiennictwa*; wszak system etyczny, rzekomo stały dla narodu-*poczwy*, jest w domyśle oparty na prawosławnym chrześcijaństwie.

„Świat rosyjski” miałby obejmować wszystkich wyznawców prawosławia, także zamieszkujących kraje wchodzące niegdyś w skład Imperium Rosyjskiego i ZSRR. W idei tej podkreślana jest

---

²⁹⁵ Tamże.

wież łącząca mieszkańców Ukrainy, Białorusi oraz innych krajów ze „Świątą Rusią” oraz dążenie do podporządkowania Patriarchatowi Moskiewskiemu wspólnot tam zamieszkujących²⁹⁶. Dosyć ciekawym tropem wskazującym na współpracę Cerkwi i państwa jest sam przymiotnik „rosyjski” (a właściwie „русский”; niestety język polski nie znajduje odpowiednika dla opozycji русский–российский co niewątpliwie utrudnia interpretację tej idei) w nazwie tego konceptu. Dlaczego nie „świat prawosławny”? Według mnie rosyjska Cerkiew Prawosławna ma bardzo podobny punkt widzenia na naród-*glebę*, podobnie też wyznacza jego granicę (Putin pisze o przestrzeni euroazjatyckiej, Cerkiew zaś mówi o „Świętej Rusi” obejmującej tereny leżące obecnie poza terytorium Rosji, a wpisujące się w definicję Eurazji).

W przytoczonych dwóch nad wyraz ważnych dla kształtowania rosyjskiej tożsamości ideach pojawia się często odwołanie do tradycji, cech przyrodzonych narodu rosyjskiego, wspólnoty prawosławnej, których spoiwem są rzekomo istniejące stale więzi kulturowe. Przyjmując stanowisko proponowane przez Timofiejewa²⁹⁷, nie można zapominać o tym, że powyższe idee są kwestią wyboru odpowiedniego scenariusza. I tak na przykład Paweł Rojek przytacza jeszcze inne koncepcje tożsamości tkwiące w rosyjskiej nacjosferze. Są nimi: atlantyzm (uznanie Rosji za część cywilizacji zachodniej — idea mająca swe korzenie w czasach Piotra I, a odnowiona pod koniec lat 80.), eurazjatyzm (odrzućcie związków z Zachodem na rzecz dziedzictwa Złotej Ordy, czyli ekspansji w kierunku wschodnim) oraz insularyzm (Rosja jako wyspa; alternatywa wobec atlantyzmu i związanego z eurazjatyzmem „zwrotu” w kierunku wschodnim)²⁹⁸.

Wspomniany artykuł Putina pozwala zanegować tezę o braku propozycji „tożsamościowej” ze strony państwa rosyjskiego. Można ją różnie oceniać, niewątpliwie jednak istnieje. Należy także zaznaczyć, że — zgodnie z poglądami głoszonymi przez Timofiejewa — program Kremla stanowi zaledwie jedną z wielu możliwości. Jest świadomym wyborem idei-znaku spośród wielu innych rozwiązań pojawiających się w dyskursie na temat nacji czy — ujmując rzecz szerzej — w rosyjskiej semiosferze.

Artykuł obecnego prezydenta Federacji Rosyjskiej należy postrzegać w szerszym kontekście budowania tożsamości zbiorowej. Jak zauważył autor *Nacjosfery*, państwo może być jednym z głównych czynników w budowaniu wspólnoty. Wystąpienie Władimira Putina potwierdza to przypuszczenie. Warto zaznaczyć, że historia Rosji dowodzi, iż w tej kwestii czynnik państwowy zawsze

---

²⁹⁶ K. Chawryło, *Sojusz ołtarza z tronem. Rosyjski Kościół Prawosławny a władza w Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015, s. 21. Tezę tę podważa i zmusza do interpretacji roli Cerkwi w kształtowaniu idei państwowej nadanie 6 stycznia 2019 roku przez patriarchę konstantynopolskiego Bartłomieja I autokefalii Cerkwi ukraińskiej.

²⁹⁷ Koncepcja rosyjskiego badacza ma swoje źródła w konstruktywistycznej teorii tożsamości społecznej, w myśl której narody i nacje są konstruktami kulturowymi. Patrz: M. Ю. Тимофеев, *Национализм...*, s. 9, 19.

²⁹⁸ P. Rojek, *Przekleństwo Imperium. Źródła rosyjskiego zachowania*, Wydawnictwo M, Kraków 2014, s. 56–63.

był niezwykle ważny (jeśli nie najważniejszy): państwo rosyjskie odniosło niemałe sukcesy na polu budowania jednolitej tożsamości społeczeństwa. Obecnie, twierdzi Władimir Watonosow, większość mieszkańców Federacji Rosyjskiej określa się jako „русские”²⁹⁹. Tekst prezydenta Rosji to nie jedyny sposób kształtowania tożsamości zbiorowej. Zdaniem Jeleny Cumarowej, w 2011 roku władze rosyjskie podjęły decyzję o rozpoczęciu działań mających na celu budowę ogólnorosyjskiej tożsamości, dzięki którym będzie można przełamać, a przynajmniej załagodzić konflikty pomiędzy poszczególnymi narodami Rosji. Wynikiem tych działań winna stać się ogólnorosyjska tożsamość, oparta na obywatelskim patriotyzmie³⁰⁰. Naród rosyjski będzie narodem obywatelskim (nacją), czyli tworem skupiającym wszystkich mieszkańców Federacji Rosyjskiej wokół instytucji państwa, bez względu na ich przynależność etniczną³⁰¹.

Niemalą rolę w budowaniu nowej, ponadetnicznej tożsamości odgrywał i nadal odgrywa język rosyjski, drugie obok państwa spoiwo łączące zróżnicowane grupy kulturowe zamieszkujące Rosję. Wspomina o tym także autor *Nacjosfery*, dodając, że jest on głównym źródłem komunikacji w „kanałach nacjonalizacji”³⁰². Kontekstem językowym rosyjskiej tożsamości zainteresował się Oleg Leszczuk. W książce zatytułowanej *Rosyjski etniczny obraz świata w aspekcie kulturowo-cywilizacyjnym i lingowsemiotycznym* badacz dystansuje się od stwierdzenia na temat jednolitego rosyjskiego charakteru narodowego, słusznie zauważając, że Rosja jest zbyt zróżnicowanym kulturowo i etnicznie państwem, aby istniała możliwość opisanie jednego zestawu cech, charakterystycznych dla tej społeczności³⁰³. Z tego powodu Leszczuk analizuje materiał językowy (głównie frazeologizmy), wyjaśniając na jego bazie tendencje, które wpłynęły na ukształtowanie się rosyjskiej tożsamości. Wyróżnia on sześć głównych cech rosyjskiej tożsamości zbiorowej. Są nimi: cechy turańskie (ekspansjonistyczne), słowiańsko-pogańskie (trybalizm), bizantyńsko-feudalne, żydowskie, konsumpcjonistyczne oraz tzw. cechy specyficzne³⁰⁴. Pojawia się pytanie, dlaczego akurat w tym języku przejawiają się wpływy innych grup etnicznych, „obcych” w stosunku do русских? Sądzę, że jest to przejaw kolonizującej roli języka rosyjskiego. Proces kolonizacji polega także na integracji w obrębie języka jednego narodu, zamieszkującego przestrzeń państwa rosyjskiego, cech specyficznych innych grup etniczno-kulturowych. Innymi słowy można to ująć jako zawłaszczenie systemu wartości zawartego w języku

---

²⁹⁹ W. Katasonow, *Проблема идентичности в постсоветской России*, w: *Tożsamość, indywidualizm, wspólnotowość w kulturze rosyjskiej*, red. A. Rażny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 269.

³⁰⁰ Е. Цумарова, *Политика идентичности в регионах России: теоретический и практический аспекты (на примере республики Карелия)*, Санкт-Петербург 2014, s. 77-78.

³⁰¹ O. Nadskakuła, *Kategorie „swój” i „obcy” w rosyjskim myśleniu politycznym*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013, s. 103.

³⁰² М. Ю. Тимофеев, *Нациосфера...*, s. 101.

³⁰³ O. Leszczuk, *Rosyjski etniczny obraz świata w aspekcie kulturowo-cywilizacyjnym i lingowsemiotycznym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 7.

³⁰⁴ Tamże, s. 25, 58, 93, 130, 149, 160.

mniejszości przez dominującą językowo większość. Zauważalny jest także proces odwrotny. Język rosyjski nie jest tylko *lingua franca* w przestrzeni euroazjatyckiej, ale został *de facto* narzucony przedstawicielom innym narodów zamieszkujących Rosję. Według Leszczuka dla 95% mieszkańców Rosji, język rosyjski jest językiem ojczystym³⁰⁵. Jak z tego wynika, państwo rosyjskie w celu budowania ponadetnicznej politycznej tożsamości posługuje się nie tylko władzą polityczną, ale także językiem, będącym głównym kanałem komunikacji i nacjonalizacji (w końcu cytowany tekst Putina napisany został także w języku rosyjskim). Rezultatem tego działania jest świadome przekazywanie pewnego systemu wartości (przekonań) wszystkim mieszkańcom Rosji, bez względu na ich wyznanie czy narodowość.

Rozważania o tożsamości państwo rosyjskie można podsumować następującymi wnioskami. W oficjalnej ideologii Kremla zauważalne jest wyraźne nawiązanie do idei *poczwiennictwa* poprzez odwołanie się do narodu-*gleby*, który został rozszerzony, przynajmniej w wymiarze oficjalnym, na wszystkie narody zamieszkujące państwo rosyjskie. Głównym instrumentem służącym do konstruowania tożsamości społeczno-kulturowej jest język rosyjski, który w znacznej mierze wchłonął „nierusskie” elementy kulturowe i zaczął służyć propagowaniu idei jedności nacji, rozumianej jako wspólnota polityczna. Jej jądro stanowi kultura rosyjska (русская). Zastanawia, jakie wartości niesie sobą ten wariant *poczwiennictwa*. Wedle Olgi Nadszakuły, propagowanie idei jednego narodu rosyjskiego, jednocześnie wieloetnicznego i wielokonfesyjnego, połączonego jedną władzą polityczną, stanowi — w zamyśle Kremla — sposób na uzyskanie pożądanej przez rosyjskie czynniki rządzące wspólnoty i utworzenie kręgu „swojskości”³⁰⁶. Za pomocą kategorii „swojskości” i „obcości” postaram się bardziej szczegółowo scharakteryzować *poczwiennictwo* współczesnego państwa rosyjskiego.

„Swoi” i „obcy”

Binarna opozycja „swojskości” i „obcości” wydaje się nad wyraz przydatna w kontekście badań nad kształtowaniem tożsamości społeczno-kulturowej współczesnego społeczeństwa rosyjskiego. Wykorzystanie pojęć „swoj”-„obcy” nie jest przypadkowe. W przeciwieństwie do charakteru narodowego, zakładającego istnienie stałych, niezmiennych cech danej społeczności czy teorii dotyczących tożsamości grupowych nie zawsze wolnych od myślenia bliskimi spekulacjom, „swojskość” i „obcość” wydają się doskonałym narzędziem do opisu przemian w postrzeganiu rzeczywistości przez daną społeczność. Są one bardzo pomocne w badaniu tekstów służących konstruowaniu rosyjskiej

---

³⁰⁵ Tamże, s. 7.

³⁰⁶ O. Nadszakuła, *Kategorie „swoj” i „obcy”*..., s. 135.

tożsamości. Jak zaznacza Andrzej Kępiniski, „swojskość” i „obcość” od XIX wieku stanowi najważniejsze z kryteriów w procesie budowania tożsamości mieszkańców Rosji³⁰⁷.

Podział świata na to, co „swoje”, i na to, co „obce”, nie zaczął się — wbrew twierdzeniu Aleksandra Hertza — w czasach formowania się nowoczesnych narodów³⁰⁸. Należy zauważyć, że postrzeganie świata podług tych kategorii miało charakter instynktowny, nieracjonalny. Narodziły się one w czasach prehistorycznych i polegały na prostym różnicowaniu pomiędzy grupami zbieraczy, rywalizujących o pożywienie i inne surowce niezbędne do przetrwania³⁰⁹. W szkicu poświęconym historii tego zagadnienia Leonid Wasiljew zaznacza, że dopiero w procesie rozwoju cywilizacyjnego omawiane kategorie uległy rozszerzeniu o różnicowanie w oparciu o religię, język, status społeczny i majątkowy³¹⁰. Można do tego dodać czynnik przestrzenny — „swoje” jest blisko, „obce” zaś — daleko³¹¹. Niezwykle ważnym aspektem tej problematyki, o którym nie sposób nie wspomnieć, jest rozróżnienie pomiędzy „innością” i „obcością”. Jak zaznacza Robert Szwed, istnieje zasadnicza różnica pomiędzy „obcym” a „innym”; inny różni się „obiektywnie”, np. kolorem skóry czy wyznaniem. „Obcy” to „inny”, którego postrzega się emocjonalnie — najczęściej przypisując mu cechy negatywne³¹². Na tej podstawie można przyjąć, że nie tylko „obcość”, ale także związana z nią „swojskość”, może być konstruktem narzucanym i powielanym przez instytucje kultury. Co więcej, „inny” nie zawsze musi być przeciwnikiem, wrogiem. Istnienie przestrzeni JA („swojego”) oraz INNEGO („obcego”) nie musi być polem walki, lecz miejscem dialogu³¹³.

Dla lepszego zrozumienia znaczenie użytych kategorii postaram się opisać główne cechy „obcego” i „swojego”, występujące w koncepcji zaprezentowanej we wspomnianym tekście Putina.

„Obcy” i „swoi”

„Obcość” nie sposób jednoznacznie zaliczyć do cech negatywnych. Według Aleksandra Hertza „obcość” to sposób reakcji na to, co różne od nas. Zaliczenie kogoś do kategorii „obcych” jest niezależne od rzeczywistych cech i właściwości podmiotu — „obcy” jest wartością subiektywną i irra-

---

³⁰⁷ A. Kępiniski, *Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, PWN, Warszawa-Kraków 1990, s. 166.

³⁰⁸ A. Hertz, *Swojskość i obcość...* s. 131–133.

³⁰⁹ M. Golka, *Imiona wielokulturowości*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2010, s. 157.

³¹⁰ Л.С. Василев, *Комплекс «свои–чужие» как историко-культурный и социально-политический феномен*, w: *Мы и они. Конформизм и образ другого. Сборник статей на тему ксенофобии*, ред. Л.С. Василев, А.Л. Рябин, Книжный Дом Университет, Москва 2007, s. 28, 90–95

³¹¹ С.Ч. Луцицкая, *Проблема «своих» и «чужих»: к постановке вопроса*, w: *Мы и они. Конформизм и образ другого...*, s. 128.

³¹² R. Szwed, *Tożsamość i obcość kulturowa...*, s. 68.

³¹³ О.Ю. Малинова, *Концепт «другого» в исследованиях идентичности: анализ современных дискуссий*, w: „Политическая наука”, nr 4, Москва 2015, s. 154–169.

cjonalną³¹⁴. Bernhard Waldenfels, zauważa z kolei, iż „obcość” zaczyna się już na poziomie jednostki: każdy z nas nosi imię nadane mu przez „innych”, „obcych”. Mówimy ich językiem, przyswajamy kulturę, w której się kształtujemy (albo która nas kształtuje)³¹⁵. Niemiecki filozof uważa tę wskazującą na niezwykle ważny, pozytywny czynnik „obcości”: pomaga ona w tworzeniu tego, co „swoje”. Ten sam mechanizm odnosi się nie tylko do budowania tożsamości jednostki. Kontakt z reprezentantami „obcych” kręgów kulturowych pomaga nam w lepszym zrozumieniu samych siebie³¹⁶. Jak zauważył socjolog Georg Simmel, „obcy” jest kimś, kto przychodzi i zostaje, jednocześnie pozytywnie oddziałując na społeczność, w której się pojawił. Niemiecki uczony podkreśla bezstronność, obiektywność, swobodę praktyczną i teoretyczną „obcego” w sytuacji braku skrzepowania „miejscowymi” tradycjami, kulturą lub przesadami. „Obcy” jest nam bliższy, jeżeli posiadamy z nim wspólne cechy narodowe, społeczne, zawodowe czy ogólnoludzkie³¹⁷. Jednak nie zawsze komunikacja z „obcym” charakteryzuje się otwartością. Zdaniem Mariana Golki, wobec „obcego” możemy odczuwać rezerwę, obawiać się go, odczuwamy niepokój. Czasami, pomimo długiego kontaktu, nie pojawia się sytuacja zaufania. Wobec zagrożenia ze strony „obcego” stosuje się mechanizmy obronne: wysiedlenie/eksterminacja, kpina, ośmieszanie, pouczanie, pielęgnowanie poczucia własnej wyższości czy też dążenie do zmiany „innego”/„obcego”. Proces konstruowania i utrwalania obrazu „obcego” jest świadomy: określane są jego cechy kategoryjne (np. rasa, narodowość), przy czym w wielu przypadkach budowany obraz „obcego” nie ma konkretnego odniesienia — „obcy” pozostaje kategorią absolutną³¹⁸. Skrajne przykłady wzbudzania wrogości do „obcych” przyniosła rewolucja francuska, wprowadzająca nienawiść do konkretnych osób, jak również systemy totalitarne, do granic możliwości piętnujące to, co nie jest „swoje”³¹⁹.

Opisanie tzw. „swojskości” można by sprowadzić do prostego wyliczenia cech przeciwnych wobec „obcego”. Przywoływany już kilkakrotnie Marian Golka stwierdzi, że „[...] swojskość to poczucie pełnej i błogiej integracji z osobami, które się dobrze zna, którym się ufa i które uznaje za podobne do siebie. Te wszystkie osoby to właśnie „swoi”³²⁰. Ten sam badacz wymienia cechy „swojego” (za Danutą Lalak), takie jak znajomość, podobieństwo, zaufanie, łatwość komunikowania, wspólne symbole, pozytywne emocje³²¹. W przytoczonych fragmentach książki Mariana Golki można z łatwością odnaleźć czynniki wpływające na kształtowanie „swojskości”; osoby, które są nam dobrze znane,

³¹⁴ A. Hertz, *Swoi przeciwko obcym*, w: *Socjologia nieprzedawniona. Wybór publicystyki*, s. 155.

³¹⁵ B. Waldenfels, *Podstawowe motywy fenomenologii obcego*, przeł. J. Sidorek, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009, s. 116.

³¹⁶ С.Ч. Лучицкая, *Проблема «своих» и «чужих»...*, s. 120.

³¹⁷ G. Simmel, *Socjologia*, przeł. M. Łukasiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 300–303.

³¹⁸ M. Golka, *Imiona wielokulturowości...*, s. 165, 172, 188, 184–185.

³¹⁹ Л.С. Василев, *Комплекс «свои-чужие» как историко-культурный...*, s. 90–95.

³²⁰ M. Golka, *Imiona wielokulturowości...*, s. 165.

³²¹ Tamże, s. 174.

zazwyczaj mieszkają blisko nas (czynnik przestrzenny), zaufanie i podobieństwo może wynikać ze wspólnych cech osobowości lub z podobnego statusu społecznego oraz językowego pokrewieństwa. Podobnie jak w przypadku „obcości”, „swojskość” może być kreowana. Jej granice są płynne, niestałe, uwarunkowane różnymi czynnikami³²². Przykłady znajdujemy choćby w powieści George’a Orwell’a *Rok 1984*, gdzie uczuciami wrogości lub przyjaźni odgórnie sterują rządzący. Jednak głównym czynnikiem warunkującym „bycie swoim” wewnątrz wspólnoty pozostaje akceptacja ze strony innych jej uczestników, co raz jeszcze wskazuje na czysto subiektywny i irracjonalny wymiar omawianych kategorii³²³. Istotnym elementem „swojskości” jest ponadto spójność wewnątrz grupy. Może być ona wytworzona na bazie już istniejących wyznaczników (wspólny język, historia, miejsce zamieszkania, przynależność do określonej grupy społecznej, więzy krwi) lub inspirowana zagrożeniem ze strony „obcych”³²⁴.

W koncepcji zaprezentowanej przez prezydenta Putina, a co za tym idzie przez współczesne państwo rosyjskie, można odnaleźć elementy kreowania obrazu „swojego” i „obcego”. Już wcześniej udało się wstępnie rozpoznać „obcych”, do których zalicza się Zachód, podmioty dążące do zlikwidowania „resztek” po Imperium oraz środowiska nacjonalistyczne. Te ostatnie wbijają klin w pokojową koegzystencję polietnicznego narodu rosyjskiego. Do kategorii „swoich” zostały z kolei zaliczone wszystkie grupy etniczne i religijne zamieszkujące państwo rosyjskie, dzielące ten sam system wartości, posługujące się językiem rosyjskim oraz utożsamiające się z kulturą rosyjską. Tekst prezydenta Rosji wskazuje także na istnienie „znaczącego Innego”, który zajmuje szczególnie ważne miejsce w konstruowaniu własnej tożsamości³²⁵. Znaczącym innym w tej koncepcji pozostają kojarzone z Zachodem wartości, jak również sam Zachód. Użycie tak ogólnikowych stwierdzeń (kraje uważane za część świata zachodniego nie są przecież jednorodne) nie jest przypadkowe: obraz innego/obcego stanowi zazwyczaj ogólne wyobrażenie, nieposiadające konkretnego odniesienia³²⁶. Jak pisze cytowana już kilkakrotnie Olga Nadskakuła, Zachód, który jest uosobiany głównie przez takie podmioty jak USA i NATO (ale nie tylko), stanowi w oczach elit kremlowskich realne zagrożenie, które wzmaga proces konsolidacji grupowej („swoich”) wobec czynnika zewnętrznego („obcych”). Dystans wobec Zachodu znajduje uzasadnienie nie tylko w rozpowszechnionym w rosyjskiej semiosferze punkcie widzenia, ale także w oficjalnych dokumentach Federacji Rosyjskiej³²⁷.

---

³²² A. Hertz, *Swoi przeciwko obcym...*, s. 149.

³²³ Ю.М. Плюсин, «Свои» и «чужие» в русском провинциальном городе, „Мир России” nr 3 2013, <https://mirros.hse.ru/issue/view/440> (dostęp: 23.03.2018).

³²⁴ M. Golka, *Imiona wielokulturowości...*, s. 171.

³²⁵ T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2008, s. 9.

³²⁶ M. Golka, *Imiona wielokulturowości...*, s. 185.

³²⁷ O. Nadskakuła, *Kategorie „swój” i „obcy”...*, s. 305.

Kim są pozostali „obcy” i „swoi”? Odwołując się do pracy *Kategorie „swój” i „obcy” w rosyjskim myśleniu politycznym* Olgi Nadsakuły, można stwierdzić, że „obcy” występują nie tylko w świecie zewnętrznym, ale także wewnątrz terytorium Federacji Rosyjskiej. Krakowska badaczka, analizując problem rosyjskich konfliktów etnicznych i religijnych oraz zagadnienie ksenofobii czy wręcz nienawiści pomiędzy różnymi grupami etniczno-religijnymi, wskazuje na fiasko polityki łagodzenia napięć międzyetnicznych³²⁸. Choć tezy stawiane przez urzędującego prezydenta Rosji uwzględniają czynnik „obiektywny” (różnorodność kultur, narodowości i wyznań), to mają one jednak charakter przede wszystkim postulatyczny.

***

Wypada także zwrócić uwagę na przestrzenny charakter „swojskości” i „obcości” i związanego z nim motywu granicy. Jak już wspominałem, to, co „obce” znajduje się daleko, a „swojskie” — blisko. Marian Golka dokonuje klasyfikacji różnych typów granicy. Wyróżnia następujące granice: „linia okopów” (brak współpracy pomiędzy graniczącymi stronami), „rzeka” (obie strony są podzielone pasywnie — przeciwnicy wiedzą o sobie nawzajem, lecz rzeka uniemożliwia otwarty konflikt), „mur” (strona budująca go pragnie się oddzielić od przeciwnika, dążąc jednocześnie do uniknięcia konfliktu), „parkan” (bardzo symboliczna, obie strony się znają, są przyzwyczajone do siebie), „ulica” (dzielona i wykorzystywana przez obie strony, posiadające świadomość wzajemnych różnic)³²⁹. Interesujące może być wykorzystanie tych metaforycznych opisów instytucji „granicy” w badaniach modelu rosyjskiej tożsamości społeczno-kulturowej. Jak się wydaje, wiele konceptów nacji znajdujących się w rosyjskiej „nacjosferze” wytycza bardzo wyraźną granicę pomiędzy tym, co „swoje” i „obce”. Opisuując różne koncepcje będące podstawą rosyjskiej polityki imperialnej wspomniany już Paweł Rojek, dokonuje ciekawego odkrycia. Spośród trzech idei rozpowszechnionych we współczesnym „katalogu konstrukcji nacji”, aż dwie (insularyzm i euroazjatyzm) określają, po pierwsze, granice państwa (a co za tym idzie, także narodu-*gleby*), po drugie podkreślają odmienną Rosji wobec świata, co tworzy klarowny podział na „swoich” i „obcych”. Również idee proponowane w ciągu stuleci przez państwo i elity rosyjskie (np. Moskwa jako III Rzym czy idea „socjalizmu w jednym kraju”, współczesna koncepcja „świata rosyjskiego”) zwracają uwagę na różnice i istnienie granic pomiędzy tym, co „swoje” i tym, co „obce”, definiując jednocześnie wartości pożądane wewnątrz „swojego” terytorium. Dokładne określenie granic zewnętrznych w wymienionych konceptach ideowych nasuwa skojarzenie z granicą-„murem”. Do tego typu granicy odwołuje się także Putin, który niezwykle wyraźnie

---

³²⁸ Tamże, 158–159.

³²⁹ Tamże, s. 263–265.

określa granice świata rosyjskiego oraz jego części składowe i fundamenty. Na nich właśnie powinna się opierać współczesna Rosja. Sądzę, że współczesne państwo rosyjskie w swojej nadbudowie ideologicznej dąży do zbudowania metaforycznego muru wokół „swojej” ziemi, *poczwy*. Świadczy o tym zanegowanie przynależności Rosji do świata zachodniego i eksponowanie jej cech wyjątkowych, narzucenie języka i kultury rosyjskiej jako czynnika definiującego nową tożsamość społeczeństwa. Próby jednoznacznej oceny historii (uznanie wspólnego dziedzictwa „białych” i „czerwonych”) mogą być odczytywane jako (faktyczna) próba wykluczenia jednostek i grup, mających odmienne zdanie na dane tematy (można tu przywołać chociażby środowiska liberalnodemokratyczne, „okcydentalne”, opowiadające się za integracją ze strukturami zachodnimi — NATO i UE). Inną cezurą widoczną w tekście-manifeście prezydenta Rosji jest granica-„ulica”, którą autor *Imion wielokulturowości* przyrównuje do placu targowego, tj. miejsca, gdzie koegzystują ze wzajemną dla siebie korzyścią różnorodne grupy³³⁰. Podkreślanie przez prezydenta Putina faktu współistnienia na terytorium Federacji Rosyjskiej wielu religii i narodowości jest niczym innym jak afirmacją metafory „targowiska”. Zwraca uwagę na wzajemne korzyści i zachęca do współpracy mającej na celu zbudowanie nowej rosyjskiej tożsamości. Według Olgi Nadskakuly jest to działanie pragmatyczne: chodzi o stworzenie ogólnorosyjskiej tożsamości, z którą mogą się utożsamiać wszyscy Rosjanie. Atrakcyjność tego projektu polega na uwzględnieniu czynnika obiektywnego, czyli realnego zróżnicowania wewnątrz społeczeństwa rosyjskiego³³¹. Należy odnotować, że idee, według których odbywa się konstruowanie nacji, w szczególności aspekt przestrzenny (i związana z nią granica), mają niemały rezonans społeczny, czyli są skutecznie implementowane w świadomości mieszkańców Rosji. Uderzające są statystyki na temat postrzegania Rosjan przez siebie samych: jak podaje Rojek aż 71% Rosjan odczuwa odrębność kulturową od Zachodu³³². Nawet pośród osób należących do tzw. młodego pokolenia 39% ankietowanych wierzy, że istnieje osobna cywilizacja rosyjska³³³. W innym badaniu jedynie 7% ankietowanych posiada poczucie jedności z Europejczykami³³⁴.

Jasna Polana w kontekście „nowego poczwienictwa”

Zaprezentowany wstęp dotyczący koncepcji tożsamości oraz opozycji swojskości i obcości był niezbędny do próby opisania idei-znaku, do którego odwołuje się instytucja nagrody Jasnej Polany. W moim przekonaniu należy uznać instytucję nagrody literackiej za jeden z kanałów nacjonaliza-

---

³³⁰ Tamże, s. 267.

³³¹ O. Nadskakula, *Kategorie „swój” i „obcy”*..., s. 135.

³³² P. Rojek, *Przekleństwo Imperium*..., s. 59.

³³³ http://ruskline.ru/analitika/2011/10/11/russkaya_identichnost_v_xxi_veke/ (dostęp: 17.06.2016)

³³⁴ <http://www.russkiymir.ru/publications/189957/> (dostęp: 17.06.2016)

cji. Jak zauważa Irina Siemienienko, państwo nie jest jedynym czynnikiem kształtowania tożsamości narodowej. Rosyjska badaczka do ośrodków zaangażowanych w budowę tożsamości zalicza także środki masowego przekazu, różne grupy społeczne, biznesowe oraz instytucje kultury³³⁵. Ponieważ nagroda literacka to instytucja kultury, można przyjąć, że Jasna Polana w sposób nieunikniony wpływa na proces budowania tożsamości. Powstaje wobec tego pytanie o idee reprezentowaną i propagowaną przez tę nagrodę. W poprzednim rozdziale wskazywałem na *poczwiennictwo*, którego cele najlepiej wyraża „proza wiejska”. Z drugiej strony warto zwrócić uwagę na związki pomiędzy *poczwiennictwem* Jasnej Polany a polityką państwa. W obu przypadkach mamy do czynienia z bardzo podobnym, przynajmniej moim zdaniem, rozumieniem pojęcia narodu-*gleby*. Porównując ideologię współczesnego państwa rosyjskiego i ideowego podglebia nagrody Jasnej Polany, powstaje wrażenie, że instytucja Jasnej Polany stanowi jedno z narzędzi wykorzystywanych przez władze państwowe do budowania współczesnej tożsamości. Chciałbym jednak zakwestionować tego typu stwierdzenie. Moim celem jest wskazanie pewnych punktów stycznych pomiędzy ideowym „tekstem władzy” a „tekstem” Jasnej Polany. Nie biorę pod uwagę osobistych powiązań istniejących pomiędzy Jasną Polaną i państwem, które są mi nieznane. Sądzę, że podobieństwo pomiędzy tymi podmiotami wynika z faktu nawiązania do tego samego znaku pozostającego w „nacjosferze” (świadomie zależnie lub nieświadomie niezależnie).

Postaram się opisać nagrodę Jasnej Polany za pomocą czynników zaproponowanych przez Timofiejewa, wokół których kształtuje się dyskurs nacji. Pragnę zauważyć, że w tej części pracy koncentruję się na socjologicznych aspektach nagrodzonych utworów, nie poruszając kwestii poetyki i treści. W analizowanej kategorii („XXI wiek”) można dokonać następującego podziału zależnie od kategorii *Nacjosfery*:

- Przestrzeń

Miejsce akcji utworów znakomicie koresponduje z rozszerzonym pojęciem *gleby*. W nagrodzonych tekstach zawarta jest bardzo szeroka panorama narodu-*gleby*. Lokacje, w których przedstawione są losy bohaterów, są nad wyraz zróżnicowane: Kaukaz (*Упали с неба три яблока* Narine Abgarjan, trylogia Arsena Titowa *Тень Бехистунга*), Syberia (*Замороженое время* Michaiła Tarkowskiego, *Золото бунта или Вниз по реке теснин* Aleksieja Iwanowa, częściowo *Зулейка открывает глаза* Guzel Jachiny), Łotwę (*Жили-были старик со старухой* Jeleny Katiszonok), Jekaterynburg (*Назовите меня Христофором* Jewgienija Kasimowa; również sporo miejsca zajmuje

---

³³⁵И. Семененко, *Национальные практики формирования гражданской идентичности: опыт сравнительного анализа*, w: *Идентичность как предмет политического анализа. Сборник статей по итогам Всероссийской научно-теоретической конференции (ИМЭМО РАН, 21–22 октября 2010 г.)*, red. И.С. Семененко Л.А. Фадеева, В.В. Лапкин, П.В. Панов, ИМЭМО РАН, Москва 2011, s. 101.

miasto to na stronach trylogii Arsena Titowa), wyspa Kołgujew i Rosja północna (*Остров или оправдание бессмысленных путешествий* Wasilija Gołowanowa), Rosja centralna (*Санька Zachara Prilepina*, *Лавр* Jewgienija Wodołazkina), Moskwa (*Остров или оправдание бессмысленных путешествий* Gołowanowa, *Санька Zachara Prilepina*), Tatarstan i Wschodnia Syberia (*Зулейка открывает глаза* Guzel Jachiny). W biografii Aleksandra Sołżenicyna autorstwa Ludmiły Saraskiny przestrzeń zmienia się wraz z kolejnymi miejscami pobytu rosyjskiego noblisty (rodzinny Rostów, Kaukaz, Kazachstan, Azja Centralna, Białoruś, Moskwa, Europa Zachodnia, USA i inne). W większości utworów akcja rozgrywa się we wsi lub w niedużym mieście, lecz pojawiają się także światowe (Moskwa, Paryż, Wenecja) metropolie.

- Czas

W interesujących mnie utworach czas występuje w ujęciu synchronicznym i diachronicznym. Pierwszą grupę stanowią utwory traktujące o czasach względnie nam współczesnych: elementy świata przedstawionego pozwalają sytuować opisywane zdarzenia pomiędzy końcem lat siedemdziesiątych a początkiem XXI-wieku. W niektórych przypadkach podana jest konkretna data powstania lub czasu akcji. Do grupy tej należą takie utwory: *Упали с неба три яблока* (Abgarjan), *Замороженное время* (Tarkowski), *Назовите меня Христорофом* (Kasimow), *Остров или оправдание бессмысленных путешествий* (Gołowanow), *Санька* (Prilepin). Diachroniczne ujęcie czasu cechuje z kolei utwory, które można zaliczyć do gatunku powieści historycznej. Są nimi: *Золото бунта или Вниз по реке теснин* (Iwanow; akcja utworu osadzona w końcówce XVIII wieku), *Зулейка открывает глаза* (Jachina; lata 30-50 XX wieku), *Жили-были старик со старухой* (Katiszonok; lata 30.–50. XX wieku). Podejście diachroniczne występuje także w biografii Sołżenicyna (*Сольженицын*, okres życia pisarza 1918–2008). Podział ten jest bardzo umowny, ponieważ w kilku przypadkach mamy do czynienia z naprzemiennym ujęciem synchronicznym i historycznym (choćby poprzez reminiscencje). Szczególny przypadek stanowi utwór Jewgienija Wodołazkina (*Лавр*), którego akcja rozgrywa się w XV-wiecznej Rusi Moskiewskiej; niemniej wiele elementów nawiązuje do świata współczesnego (szerzej napiszę o tym w kolejnym rozdziale). Trudno dokładnie określić czas utworu *Потерял слепой оуду* Aleksandra Grigorienki. Analizując świat przedstawiony, można domyślić, że chodzi o okres pomiędzy latami siedemdziesiątymi a współczesnością.

- Język

Wszystkie interesujące mnie utwory zostały napisane w języku rosyjskim. Pojawiające się w nich słowa zapożyczone z innych języków (tatarski, ormiański, nieniecki), opatrzone są odpowiednimi przypisami wyjaśniającym ich znaczenie. Obecność języka rosyjskiego można interpretować jako

pragmatyzm autorów nie-русских, dążących do pozyskania jak największej grupy czytelników (Guzel Jachina, Narine Abgarjan). Świadczy to ponadto o dominacji języka rosyjskiego — najlepszego narzędzia komunikacji pomiędzy autorem i czytelnikiem w Rosji.

- System wartości

Większość utworów jest wyróżnia klasyczna dla „prozy wiejskiej” opozycja miasta i wsi oraz związany z nią konflikt wartości (nowoczesność *versus* tradycjonalizm). Zauważalne są również konflikty, które można opisać podług następujących opozycji: młodość–starość (*Замороженое время, Санька*), tradycja–nowoczesność (*Замороженое время, Остров или оправдание бессмысленных путешествий*), ideowość–nihilizm (*Санька*), obowiązek–odrzućenie wszelkiej powinności (*Сольженицын, Тень Бехистунга, Лавр*), religia–ateizm (*Жили-были старик со старухой*)i inne.

- Wspólnoty etniczne, religijne i kulturowe

Kategoria „XXI wiek” jest bardzo bogata nie tylko pod względem „geograficznym”, ale także etnicznym, kulturalnym i religijnym. Utwory wyróżnione w tej kategorii pozwalają nam ujrzeć cały naród-*glebę*, zarówno w ujęciu synchronicznym, jak i diachronicznym. Napotykamy obraz społeczności tatarskiej, „ludów Północy” (Nieńcy), rdzennych mieszkańców Kaukazu i Syberii, a także osoby zamieszkujące Rosję centralną, Syberię, Łotwę czy Ural. Postaci występujące w nagrodzonych tekstach stanowią plejadę typów ludzkich (są to m.in. oficerowie armii carskiej, współczesny polityk, średniowieczny znachor-uzdrowiciel, młody rewolucjonista, podróżnik-odkrywca, *jurodiwij*, pisarz-noblista). Nie zostały pominięte wspólnoty religijne: staroobrzędowcy, muzułmanie, wyznawcy szamanizmu i prawosławni.

- Stosunek do innych nacji

W analizowanych utworach ważne miejsce zajmują przedstawiciele różnych kręgów kulturowych. Ich opis najczęściej zbudowany jest na zasadzie opozycji „my”–„oni”. Przykładami poruszających problem kontaktów międzykulturowych są głównie następujące utwory: *Назовите меня Христорофом* (stosunek do Francuzów i Niemców), *Остров или оправдание бессмысленных путешествий* (Francuzi), biografia Aleksandra Solżenicyna (opis kontaktów pomiędzy autorem *Archipelagu Gułag* a mieszkańcami krajów Europy Zachodniej i USA), *Жили-были старик со старухой* (Łotysze, Niemcy), *Золото бунта или Вниз по реке теснин* (rdzenne narody Syberii), trylogia *Тень Бехистунга* (Anglicy, Turcy, mieszkańcy Kaukazu), *Лавр* (Włosi, Turcy). Istotny jest także aspekt kolonialny: w tekstach Michaiła Tarkowskiego i Aleksieja Iwanowa Syberia staje się tłem dla działań rosyjskich bohaterów.

***

Powyższe stwierdzenia można traktować jako wstęp do analizy interesujących mnie utworów. Uwagi natury socjologicznej pozwalają na sformułowanie wstępnych wniosków, dotyczących relacji pomiędzy ideologią państwa rosyjskiego i Jasną Polaną. Można zauważyć punkty styczne, pokrewieństwo ideowe. W kolejnej części pracy skoncentruje się na poetyce utworów, która nie jest wolna od ideologicznych uzależnień.

Poetyka i estetyka nagrody Jasna Polana

Powieść jest obrazem rzeczywistego życia i obyczajów oraz czasu, w którym została napisana.

C. Reeve, *Progress of romance*, Londyn 1785³³⁶

Реализм, ограничивающийся кончиком своего носа, опаснее самой безумной фантастичности, потому что слеп.

Ф.М. Достоевский, «*Подросток*»³³⁷

W poprzednich częściach pracy starałem się wykazać, że nagroda przyznawana przez Muzeum Lwa Tolstoja w Jasnej Polanie w sposób znaczący nawiązuje do ideologicznego tła prozy „wiejskiej”. W tej części rozprawy skupię się na analizie utworów i postaram się odpowiedzieć na pytanie, czy (lepiej: w jakim stopniu/mierze, bo że nawiązują napisałeś już w poprzednim zdaniu) teksty nagrodzone (wyróżnione) w kategorii „XXI wiek” nawiązują w swojej poetyce oraz ideologii do nurtu „wiejskiego” w literaturze rosyjskiej.

W pierwszej kolejności chciałbym zaznaczyć, że kompleksowa analiza wszystkich utworów (12 tekstów) nastęrcza niemałych trudności interpretacyjnych. Mamy do czynienia z kilkunastoma dziełami rozmaitych autorów, z których każdy wyróżnia się pod względem poruszanych tematów, budowy świata przedstawionego i języka. Jednakże już pobieżna lektura ujawnia pewne cechy wspólne. Uderza fakt odwoływania się do konkretnego rodzaju literackiego. Wszystkie utwory zostały napisane z wykorzystaniem epickiego rodzaju twórczości, który Dorota Korwin-Piotrowska charakteryzuje następująco:

Utwory epickie łączy obecność narracji, czyli opowieści, oraz narratora — opowiadającego podmiotu, relacjonującego zdarzenia, który zwykle znajduje się poza światem przedstawionym. Narracja jest głównie relacją z przebiegu zdarzeń, ale prezentowane są w niej także wyglądy osób czy miejsc oraz cytaty z wypowiedzi bohaterów, może również zawierać komentarz³³⁸.

---

³³⁶ Cyt. Za: R. Wellek, A. Warren, *Teoria literatury*, przeł. M. Żurowski, J. Krycki, I. Sieradzki, PWN, Warszawa 1970, s. 291.

³³⁷ Ф.М. Достоевский, *Подросток*, Государственное Издательство Художественной Литературы, Москва 1961, s. 145.

³³⁸ D. Korwin-Piotrowska, *Poetyka. Przewodnik po świecie tekstów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 78.

Za krakowską badaczką nie stosuję pojęcia epika, ponieważ — jak twierdzi Korwin-Piotrowska — obecnie trudno mówić o istnieniu czystych form rodzajowych i gatunkowych. Jej zdaniem „epickość” tekstu wiąże się obecnie z występowaniem narracyjnej opowieści o świecie przedstawionym³³⁹. Jeżeli mówić o manierze pisania, to w znacznej mierze mamy do czynienia z realizmem. Korwin-Piotrowska dookreśla także ramy realizmu. Wymienia ona trzy główne tendencje w ramach tego prądu: realizm jako powiązanie świata rzeczywistego ze światem przedstawionym; realizm jako preferowanie określonej tematyki oraz odrzuceniem elementów fantastycznych; realizm jako styl — stwarzanie efektu realności³⁴⁰. Mimo to stwierdzenia polskiej literaturoznawczyni nie wyjaśniają pojęcia realizmu w sposób kompleksowy. Pojawia się wątpliwość, czy miarą realizmu jest jedynie bliskość świata przedstawionego utworu do świata rzeczywistego, uzyskana poprzez odrzucenie fantastyki i wytworzenie złudzenia naśladownictwa realności pozaliterackiej w utworze? Sądzę, że należałoby doprecyzować pojęcie realizmu.

Przede wszystkim należy przypomnieć myśl Aliny Brodzkiej, która dziś wydaje się truizmem: nie ma jednego realizmu. Już w XIX wieku inaczej wyglądał realizm francuski, a inaczej angielski³⁴¹. Autorzy „realistyczni” różnią się od siebie podejmowaną tematyką oraz sposobem jej przedstawienia. Wątpliwości budzi także wyróżniony przez Korwin-Piotrowską postulat powiązania świata utworu literackiego z rzeczywistością realną. Czy realizm ma polegać na „ślepych” odwzorowaniu rzeczywistości? Badacze od dawna są zgodni, że tendencji realistycznej w literaturze nie można utożsamiać z naturalizmem. Jak zauważył Stephan Kohl, próba idealnego przeniesienia rzeczywistości pozaliterackiej do tekstu jest niemożliwa. Zwraca on także uwagę, że realizm konstytuuje się w momencie, w którym autor dzieła subiektywnie odnosi się do rzeczywistości pozaliterackiej. Zakłada to intencjonalność w doborze faktów przez twórcę oraz kreację świata przedstawionego, nie ślepe powielanie rzeczywistości (jak to często miało miejsce w przypadku naturalizmu)³⁴². Wątpliwości związane z bezrefleksyjnym opisem rzeczywistości pozaliterackiej na kartach utworu literackiego przedstawił

---

³³⁹ Tamże, s. 78.

³⁴⁰ Tamże, s. 35.

³⁴¹ A. Brodzka, *O pojęciu realizmu w powieści XIX i XX wieku*, w: „Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, nr. 55/2, 357–383, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1964-t55-n2/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1964-t55-n2-s357-383/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1964-t55-n2-s357-383.pdf [dostęp: 15.12.2018]

³⁴² Stephan Kohl, *Teoria realizmu : próba syntezy*, w: „Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej”, nr. 72/3, 383–419, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1981-t72-n3/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1981-t72-n3-s383-419/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1981-t72-n3-s383-419.pdf [dostęp: 15.12.2018]

także Michaił Chrapczenko, który stwierdził, że pisarza realisty nie można traktować niczym gramofonu, który wiernie odtwarza melodie zapisane na płycie³⁴³. W podobnym tonie wyraża się Damian Grant w swojej książce poświęconej rozwojowi realizmu w XIX wieku. Wyróżnia on dwie najwcześniejsze tendencje w obrębie tego prądu. Pierwsza z nich to *consientious realism* (realizm skrupulatny, sumienny), który przekształcił się w naturalizm. Drugą natomiast jest *consious realism* (realizm przytomny, świadomy). Ten typ realizmu oparty jest na twierdzeniu, że realności nie da się poznać, a każdy pisarz ma swoje własne kryteria prawdy, niemożliwej do poznania w wymiarze obiektywnym³⁴⁴. Nie można także bezkrytycznie przyjąć stwierdzenia Korwin-Piotrowskiej o odrzuceniu przez realizm elementów fantastycznych. Oznaczałoby to zanegowanie istnienia bardzo charakterystycznego nurtu w literaturze — realizmu magicznego. Dlatego uważam, że zaproponowane przez Granta pojęcie *consious realism* w znakomity sposób neutralizuje wszystkie wątpliwości związane z użyciem pojęcia realizm. Podkreślenie faktu posiadania przez poszczególnych pisarzy własnych wyznaczników prawdy pozwala stwierdzić, że nie są oni skrupowani określonymi tematami czy sposobem kreowania świata przedstawionego. Jest to ważne, ponieważ utwory z kręgu Jasnej Polany, pomimo cech wspólnych, takich jak epickość i odwołanie się do konkretnej realności (w przekroju synchronicznym lub diachronicznym), różnią się od siebie interpretacją świata realnego oraz sposobem kreacji świata przedstawionego utworu. Zwraca uwagę także typ narracji: we wszystkich interesujących mnie tutaj utworach jest ona prowadzona w trzeciej osobie, co zazwyczaj stanowi cechą charakterystyczną realizmu.

Sądzę, że można dokonać bardzo uproszczonej klasyfikacji analizowanych w dalszej części rozdziału utworów. Za najbardziej związane z realizmem należy uznać biografię Aleksandra Solżenicyna autorstwa Ludmiły Saraskiny, opowieść Michaiła Tarkowskiego *Замороженное время*, trylogię Arsena Titowa, *Сапкję* Zachara Prilepina i *Жили были старик со старухой* Jeleny Katiszonok. Na pograniczu realizmu i realizmu magicznego proponuję umiejscowić zbiór tekstów Jewgienija Kasimowa *Назовите меня Христофором*, *Зулейка открывает глаза* Guzel Jachiny, *Остров или оправдание бессмысленных путешествий* Wasilija Gołowanowa, *Лавр* Jewgienija Wodołazkina oraz *Потерял слепой дуду* Aleksandra Grigorienki. Najbardziej „magicznym” utworem spośród analizowanych proponuję uznać *Упали с неба три яблока* Narine Abgarjan. Bardziej szczegółowa charakterystyka utworów, także z punktu widzenia gatunku zostanie przeprowadzona w dalszej części pracy.

---

³⁴³ M. Chrapczenko, *Indywidualność twórcza pisarza*, przeł. Z. Dobrzeńska, w: *Wokół problemów realizmu*, Biblioteka Krytyki Współczesnej, PIW, Warszawa 1977, s. 217.

³⁴⁴ D. Grant, *Realism*, Methuen, London 1970, s. 19, 20, 47.

***

Określenie ram teoretycznych analizowanych utworów rodzi pytanie o wymiar estetyczny nagrody Jasna Polana. W pierwszej części pracy opisywałem mechanizm konsekracji dzieł sztuki, czyli wyróżnienia danego wytworu kultury z szeregu innych. Jest to decyzja czysto subiektywna, zależna od światopoglądu i zapatrywań estetycznych konkretnego gremium. Konsekracja czy też wyodrębnienie jest jednym z najbardziej elementarnych zadań estetyki. Maria Gołaszewska pisze o tym, że nie istnieje piękno absolutne. Piękno jest „wytwarzane” przez człowieka, poprzez próbę określenia jego wyznaczników³⁴⁵, co oznacza, że instytucja nagrody literackiej w znacznej mierze kreuje swoje kanony piękna, nagradzając wybrane utwory i twórców. Można stwierdzić, że Jasna Polana w miarę precyzyjnie określa swoje estetyczne zapatrywania: nagradzane są utwory utrzymane w manierze realizmu (rozumianego przeze mnie jako subiektywna interpretacja rosyjskiej rzeczywistości przez konkretnych autorów, której przejawem jest kreacja świata przedstawionego w ich utworach). W pewnym sensie jury nagrody mówi wprost o wymiarze estetycznym nagrody, chociażby w licznych nawiązaniach w swoich wystąpieniach publicystycznych adresowanych do autorów z kręgu prozy „wiejskiej”.

Pisząc o estetyce, Gołaszewska zwraca uwagę na niezwykle istotną kwestię, a mianowicie socjologiczną rolę sztuki. Wedle niej:

W zastosowaniu do badań nad sztuką socjologia skierowuje się głównie ku twórcom i odbiorcy — nie bada jednak ani samych przeżyć twórczych, ani przeżyć odbiorczych, lecz warunki, przejawy i rezultaty owych przeżyć, mające znaczenie dla społeczności, wywierające na nią wpływ, kształtujące postawy innych ludzi i będące impulsem do powstawania nowych związków międzyludzkich³⁴⁶.

Ten nieco przydługi cytat niemalże idealnie wpisuje się w przedstawioną przeze mnie tezę o roli Jasnej Polany w procesie budowania nowej świadomości rosyjskiej, którą nazwałem „nowym pocziwnictwem”. Rezultatem przeżyć twórczych i warunków, które je kształtują, może być istniejąca wśród nagrodzonych pisarzy świadomość zamieszkiwania niezwykle zróżnicowanego pod względem kulturowym kraju. Widoczne jest to najwyraźniej w tematyce poruszanych utworów, obejmującej opis licznych grup etnicznych i umiejscowienie akcji dzieł w skrajnie różnych zakątkach Rosji. Jednak najbardziej interesująca wydaje się myśl dotycząca kształtowania nowych postaw i nowych związków międzyludzkich. To zadanie jest spełniane przez Jasną Polanie na płaszczyźnie pozaliterackiej, o czym pisałem w poprzednim rozdziale. Warto dodać, że poetyka może być także narzędziem w rywalizacji w obrębie pola literatury (i nie tylko w nim). Zgodzę się z poglądem Michaiła Berga przekonującego o tym, że poetyka stanowi jeden z elementów rywalizacji w obrębie literatury. Przedmiotem rywaliza-

---

³⁴⁵ M. Gołaszewska, *Zarys estetyki. Problematyka, metody, teorie*, PWN, Warszawa 1986, s. 11–12.

³⁴⁶ Tamże, s. 37.

cji jest prawo do określania granic sztuki, a także ochrona i rozprzestrzenienie konkretnych wartości. Dodaje, że procesy te wychodzą poza literaturę. Głównym celem jest w tym wypadku władza, rozumiana jako możliwość wpływania na procesy społeczne³⁴⁷. Potwierdza to tezy stawiane w poprzedniej części pracy: analizowana nagroda pośrednio próbuje kształtować postawy społeczne. W związku z powyższym można uznać, że poetykę utworów-laureatów Jasnej Polany *nolens volens* należy interpretować jako głos w pozaliterackiej dyskusji nt. nowej rosyjskiej tożsamości.

***

Wskazanie na „epickość” tekstów oraz umiejscowienie ich w nurcie realizmu (z niewielkimi zastrzeżeniami) w znaczący sposób pozwala na określenie pokrewieństwa z nurtem prozy „wiejskiej”, której obce były eksperymenty na poziomie języka, konstrukcji świata przedstawionego czy sposobu prowadzenia narracji. Te elementy nie są jednak decydujące. Cytowana w poprzednim rozdziale Katherine Parthé wyróżniła grupę motywów charakterystycznych dla prozy „wiejskiej”. Są nim: wieś z wyraźnie zaznaczoną granicą pomiędzy „swoim” i „obcym”, przyroda — element życia codziennego (las, ogród, strumienie, pola i inne), dom jako budynek oraz metafora wiejskiego życia rodzinnego i społecznego, „mała ojczyzna” (родные места) — nie cały kraj, lecz najbliższa okolica, w której bohater wyrósł i żyje, czas — cykliczny, powolny, odnoszący się do takich konceptów jak: przeszłość, pamięć, nostalgia, dzieciństwo, język ojczysty — pisarze „wiejscy” wyraźnie akcentowali w swoich utworach różnicę pomiędzy językiem wsi i miasta; ich teksty wyraźnie się różnią od prozy kołchozowej czy młodzieżowej (mowa o okresie klasycznej „prozy wiejskiej” — lata 50.–70.)³⁴⁸. Przedstawiona przez amerykańską badaczkę klasyfikacja posłuży mi jako punkt orientacyjny w analizie utworów laureatów nagrody Jasna Polana, będzie stanowić aparat metodologiczny. Ponadto chciałbym także zwrócić uwagę na jeden z najważniejszych czynników kształtujących tożsamość społeczno-kulturową, czyli stosunek do tzw. „obcych”, którzy licznie występują na kartach analizowanych tekstów.

***

Przed rozpoczęciem analizy należy wspomnieć o stanie badań nad utworami w interesującej mnie kategorii. W gronie nagrodzonych znajdują się autorzy uznani, w odniesieniu do których badacz dys-

---

³⁴⁷ М. Берг, *Литературократия. Проблема присвоения и перераспределения власти в литературе*, Новое литературное обозрение, Москва 2000, s. 7.

³⁴⁸ К. Парте, *Русская деревенская проза...*, s. 20-30.

ponuje bardzo szeroką literaturę krytyczną i analityczną (np. Zachar Prilepin, Guzel Jachina, Jewgienij Wodołazkin, Michaił Tarkowski, Ludmiła Saraskina) oraz osoby, których twórczość nie znalazła się jeszcze w kręgu zainteresowań badaczy (np. Narine Abgarjan, Arsen Titow, Jewgienij Kasimow, Aleksandr Grigorienko, Jelena Katiszonok). Bardzo interesującym projektem, który dostarcza wielu informacji o autorach Jasnej Polany jest blog rosyjskiego pisarza i krytyka Konstantina Trunina. Znajdują się tam jego krytyczne wypowiedzi o utworach nagrodzonych najważniejszymi rosyjskimi nagrodami literackimi (Русский Букер, НОС, Большая Книга)³⁴⁹. Kolejność omawianych w rozdziale utworów pokrywa się z kolejnością w jakiej zostały one uhonorowane nagrodą Jasna Polana w latach 2005–2017.

Алексей Иванов, *Золото бунта или вниз по реке теснин*

Akcja utworu pisarza mieszkającego w Permie pisarza osadzona jest w syberyjskiej przestrzeni końca XVIII wieku, cztery lata po zakończeniu powstania Pugaczowa. Młody flisak — Ostasza — stara się oczyścić imię swojego ojca, który rzekomo odkrył miejsce ukrycia skarbu przywódcy buntu, a następnie upozorował własną śmierć, aby cieszyć się nowym życiem dzięki zdobytemu majątkowi. Ostasza, wierząc w szlachetność i niewzruszone zasady moralne ojca (Pieriechoda), podejmuje działanie mające udowodnić, że śmierć rodzica była wynikiem przypadku (potem okazuje się, że było inaczej — barka Pieriechoda została umyślnie uszkodzona, na skutek czego rozbiła się o kamienie). W drodze ku prawdzie bohater musi przezwyciężyć wiele przeciwności, do których zaliczają się dybiący na jego życie przyrodni bracia, pragnący wydobyć zeń wiedzę — którą ten rzekomo posiada — na temat miejsca ukrycia skarbu, ostracyzm środowiska flisaków, zainteresowanie skarbem ze strony władzy państwowej oraz kryzys własnej tożsamości. Iwanow kreśli w utworze szeroką panoramę społeczeństwa syberyjskiego: staroobrzędowcy wraz z licznymi odłamami tego ruchu, rdzenni mieszkańcy Syberii zamieszkujący niedostępne lasy i góry, chłopci, flisacy, właściciele hut żelaza (główny towar transportowany przez flisaków) i inni. To krótkie streszczenie mogłoby sugerować przynależność utworu do gatunku powieści historycznej lub nawet przygodowej. Jest jednak inaczej. Ilość motywów i problemów poruszanych przez Iwanowa stwarza tak naprawdę nieograniczone możliwości interpretacyjne.

Powieść Aleksieja Iwanowa wywołała niemałe poruszenie w gronie czytelników. Wcześniej jej autor był znany głównie z utworów utrzymanych w gatunku fantastyki. Szerszemu czytelnikowi Iwanow zaprezentował się bestsellerową powieścią *Географ глобус пропил* (1995). Opublikowane

---

³⁴⁹<http://trounin.ru/category/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%B8/> (dostęp: 10.04.2018).

w roku 2005 *Золото бунта* stało się przyczyną burzliwych dyskusji, pełne skrajnych emocji. Spór dotyczył m.in. gatunku. Sergiej Bielakow przypomina określenia pojawiające się w wypowiedziach krytyków: poemat romantyczny, historyczno-etnograficzne fantasy, powieść regionalna³⁵⁰. Krytycy przyrównują *Золото бунта*... do współczesnych kryminałów³⁵¹, *Odysei* Homera i *Ulissesa* Joyce'a (podobieństwo struktury)³⁵². Utwór Iwanowa nazywa się także rosyjskim *Władcą Pierścieni*³⁵³, a Władimir Bondarienko zalicza go do „literatury imperialnej” i nazywa „nową narodową epopeją”³⁵⁴. Nie zabrakło także głosów krytycznych. Jak zauważa Galina Czydinowa, powieść, pomimo osadzenia go w historycznych realiach końca XVIII wieku, niewiele ma wspólnego z prawdą. Podług niej:

Немудрено, что историческая каша в голове автора книги заваривается на основательном историческом невежестве, перемешанном с убеждением в собственной исторической компетенции³⁵⁵.

Ta sama badaczka dodaje, że Iwanow oczernia wspólnoty starowierców, oskarżając ich o przemoc, rozpustę i brak wszelkich zasad moralnych. Jej zdaniem Tego typu literatura poważnie utrudnia narodowe odrodzenie, które jest niemożliwe bez oparcia się na religii³⁵⁶. Sądzę, że takie ukazanie wiary prawosławnej było świadomą decyzją pisarza. Jak zauważa cytowany Bielakow, w świecie stworzonym przez autora *Золото бунта*... nie ma miejsca na chrześcijaństwo. Nawet słowo Bóg w jego utworach pisane jest małą literą. Świat przedstawiony utworu wypełniają pogańskie wierzenia i lokalni bogowie. Bohaterowie prawosławni nawet się nie modlą³⁵⁷. Dość ciekawie o powieści Iwanowa pisze Konstantin Trunin, który uważa, że fabuła została stworzona na wzór gry komputerowej. Bohater posiada określony „quest” — zbiera informacje w celu realizacji misji. Czytelnik nie może jednak wpływać na losy bohaterów, w związku z czym nie jest to „gra komputerowa”, tylko „solucja”³⁵⁸. Według Trunina, Iwanow napisał utwór, który o wiele lepiej sprawdziłby się w adaptacji fil-

³⁵⁰ С.Беляков, *Географ и его боги*, <http://magazines.russ.ru/voplit/2010/2/be2.html> (dostęp: 18.04.2018).

³⁵¹ Г. Юзефович, *Русский дух*, «Эксперт» nr 34 (480) 12 сентября 2005. http://expert.ru/expert/2005/34/34ex-knigi3_6871/ (dostęp: 18.04.2018).

³⁵² Ю. Володарский, *Голливуд на чусовой*, <http://www.ivanproduction.ru/recenzii/zoloto-bunta/gollivud-na-chusovoj.html> (dostęp: 17.04.2018).

³⁵³ В. Иткин, «*Золото бунта*» А. Иванова — русский «властелин колец», <http://www.ivanproduction.ru/recenzii/zoloto-bunta/zoloto-bunta-a.-ivanova-russkij-vlastelin-kolecz.html> (dostęp: 18.04.2018).

³⁵⁴ В. Бондаренко, *Я русский, значит — имперский! (фрагмент статьи)*, <http://www.ivanproduction.ru/recenzii/zoloto-bunta/ya-russkij-znachit-imperskij-fragment-stati.html> (dostęp: 18.04.2018).

³⁵⁵ Г. Чудинова, *Опять — на баррикады? Очередное глумление над православием и народными традициями*, <http://www.ivanproduction.ru/recenzii/zoloto-bunta/opyat-na-barrikadyi-ocherednoe-glumlenie-nad-pravoslaviem-i-narodnyimi-tradicziyami.html> (dostęp: 17.04.2018).

³⁵⁶ Tamże.

³⁵⁷ С.Беляков, *Географ и его боги*...

³⁵⁸ Solucja: rozwiązanie, rozwikłanie (sprawy, zagadnienia). Patrz: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/-solucja;5498883.html>. Cytowany słownik języka polskiego zaznacza, iż jest to słowo dawne, obecnie nieużywane w języku codziennym. Słowo to jest natomiast bardzo popularne w środowisku fanów gier komputerowych.

mowej — przynajmniej można by oszczędzić czytelnikowi wysiłku tworzenia w głowie zów³⁵⁹.Siergiej Bielakow przytacza także opinie mówiące o tym, że pisarz tworzy „śmieciową literaturę” (*треш-литература*), nie będącą niczym więcej, jak tylko „literackim projektem”³⁶⁰.

Niezwykle interesującym tropem w badaniach nad twórczością pisarza jest próba odczytania jego tekstów w kluczu postkolonialnym. Zdaniem Ilji Kukulina twórczość Iwanowa (utwory *Сerpдце Пармы*, *«Message» Чусовая* oraz *Золото бунта, или вниз по реке теснин*) mają podwójny charakter: kolonialny i postkolonialny. W omawianej tutaj powieści Kukulin dostrzega obie tendencje: postkolonialna polega na połączeniu hybrydowej tożsamości kolonizatora (Rosjan zasiedlających Ural) oraz pamięć o kulturze kolonizowanych (rdzenni mieszkańcy). Kolonializm z kolei przejawia się w obrazie kobiet z plemienia Mansów (w utworze funkcjonujących pod dawną nazwą Wogułowice — вогулы), irracjonalnych i nienasyconych seksualnie, posiadających zdolności magiczne³⁶¹.

***

O czym w takim razie jest powieść Iwanowa? Pisarz i dziennikarz Siergiej Kuzniecowa pisze w recenzji, że nie jest to utwór ani o historii, ani o miłości, a także nie o Rosji. Tekst Iwanowa traktuje o wiele ważniejszej rzeczy — o duszy oraz związanej z nim mistycyzmem³⁶². W podobnym tonie analizuje utwór Dmitrij Bykow. W swoim obszernym tekście poświęconym analizie *Золото бунта...* stwierdza, że jest to kolejna epopeja o „sektantwie” narodu i kultury rosyjskiej, nie tylko religijnym, ale także mentalnym. W tekście Iwanowa sprzecają się wszyscy: „pugaczowcy”, przedstawiciele różnych sekt prawosławnych, żołnierze, zwolennicy carycy Katarzyny Wielkiej. Jednak te spory nie prowadzą do żadnego dobra: każda ze stron konfliktu dąży do zniszczenia pozostałych uczestników sporu. Według Bykova jest to metafora całej rosyjskiej historii, w której największym przegranym jest sam naród. Pisze on:

„Solucja” oznacza dokładny opis czynności, które należy wykonać, aby zrealizować określone cele w danej grze komputerowej.

³⁵⁹ К. Трунин, Алексей Иванов “Золото бунта, или Вниз по реке теснин” (2005), <http://trounin.ru/aivanov05/> (dostęp: 18.04.2018).

³⁶⁰ Тамże.

³⁶¹ И. Кукулин, «Внутренняя постколониализация»: формирование постколониального сознания в русской литературе 1970–2000 годов, в: *Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, red. А. Эткинд, Д. Уффельманн, И. Кукулин, Новое Литературное Обозрение, Москва 2012, s. 892–893. Innym aspektem twórczości Iwanowa, który znalazł się w kręgu zainteresowań badaczy jest wpływ utworów pisarza na rozwój turystyki w Kraju Permskim. Okazuje się, że prawie 1/4 przybywających w te okolice turystów zna twórczość Iwanowa i odwiedza miejsca występujące w jego utworach, co zwiększa turystyczny potencjał regionu. Patrz: В.Абашев, А.Фирсова, *Творчество Алексея Иванова как фактор развития внутреннего туризма в Пермском крае*, „Вестник пермского университета” 2013, nr 3 (23), s. 183–189.

³⁶² С. Кузнецов, Алексей Иванов. *Золото бунта*, <https://skuzn.livejournal.com/306930.html> (dostęp: 18.04.2018).

Потому, собственно, ни одна из побед — вне зависимости от того, консерваторы побеждают или либералы, — не приводит здесь к народному благу: главная цель победившего сектанта — истребление несогласных. Вот почему наша история — череда истреблений, вот почему весь путь ивановского Осташи — путь вражды³⁶³.

Trop wskazujący na „sektantwo” kultury i narodu rosyjskiego nie jest obcy literaturze rosyjskiej. Wystarczy wspomnieć słynnych „bolszewików-skórzane kurtki” i ich personifikację w postaci Kurta Wana z utworu *Miasta i lata* Konstantina Fiedina. O tym bohaterze napisano, że jest skrajnością w ruchu rewolucyjnym, bezwzględnie eliminującym swoich wrogów, zamkniętym na inne idee³⁶⁴. Niezbyt różni się od niego „skórzane kurtki” przedstawione przez Borysa Pilniaka (*Nagi rok*) czy Władimira Zazubrina (*Drzazga*).

***

W centrum przestrzeni powieści Iwanowa znajduje się rzeka Czusowaja (Чусовая). Wokół rzeki koncentruje się życie mieszkańców całej okolicy: położone są nad nią osady, służy ona jako główny szlak komunikacji. Daje ona również Życie — flisacy na spławach zarabiają pieniądze. Motyw rzeki w utworze jest niezwykle istotny. Rosyjska badaczka Olga Karnauchowa słusznie zauważa, iż nie jest to zwykła rzeka: Czusowaja jest jednym z bohaterów utworu. Karnauchowa twierdzi, że rzeka daje życie (woda). Jest także symbolem moralnego oczyszczenia, ale także niesie śmierć (choćby ojca głównego bohatera). Dodaje, że w powieści rzeka jest księgą, którą trzeba w pełni przeczytać i zrozumieć³⁶⁵. Czusowaja jest także punktem orientacyjnym w świecie bohatera. Co ciekawe, obok rzeki występuje także motyw lasu. Nie jest on jednak „lasem-żywicielem”. Nieprzebyte lasy są miejsce niebezpiecznym, zamieszkałym przez bezwzględnych, wyjętych spod prawa poszukiwaczy złota (s. 185–186), prawosławnych starowierców, starców, którzy nauczają „prawdziwej” wiary (s. 158–169) oraz rdzenną ludność Uralu. Ostasza, zapuszczając się głębiej w las mówi: „Заблудиться он не заблудится. Речка рядом — главная примета” (s. 75–76). Jednak kiedy punkt odniesienia w przestrzeni, jakim jest rzeka znika, młody flisak panikuje:

---

³⁶³ Д. Быков, *Сплавщик душу вынул, или В лесах других возможностей*, http://magazines.russ.ru/povyi_mi/2006/1/by12.html (dostęp: 18.04.2018).

³⁶⁴ М. Кузнецов, *Года испытаний*, w: К.Федин, *Города и год*, Правда, Москва 1981, s. 6.

³⁶⁵ О. А. Карнаухова, *Образ реки в романе А. Иванова «Золото бунта, Или вниз по реке теснин»*: Лингвостилистический Аспект, „Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта» 2011, вып. 8, s. 109–113.

Отчаяние сквозняком продуло душу Осташи [...] Где же четврѣхсотвѣрстная лента Чусовой со скалами, барками и пристанями? Где зеркала прудов, а возле них — огромные заводы с кипричными фабриками и водобойными колёсами, с высоченными трубами домен? [...] Где тот мир, в котором он жил всю жизнь? (s. 207).

Nie umie on chodzić po lesie, nie może się odnaleźć w plątaninie ścieżek: „[...] всё только для посвящённых, всё непонятное, всё тайное” (s. 181). W swoim postrzeganiu przestrzeni las i rzeka to dwa różne światy: „Он — человек реки, а люди леса — это вогулы, это скитники” (s. 181). Las jest także miejsce grzechu, w którym „biali” mężczyźni szukają „płatnej” miłości „tubylczych” kobiet (s. 80). Niebezpieczeństwo lasu bywa także śmiertelnym — w lesie ginie zastrzelony przyjaciel Ostaszy, Fiedka (s. 570–572). Nie tylko główny bohater dzieli świat na rzekę i las. Czyni to również ludność „tubylcza”. Jeden z ostatnich szamanów mówi wprost:

Я лесом живу, что он даст — то ем, тем пользуюсь, лишнее продаю. Лесом я хожу. На что мне река? Это не моя дорога. Это ваша дорога, русских, что без ума и страха (s. 60)

***

Istotne miejsce w utworze zajmuje nieżyjący ojciec Ostaszy. Nie tylko w oczach syna jest wzorem do naśladowania. Prawosławny duchowny Flegont (Флеронт) charakteryzuje go następująco: „Слышал я разговоры о Переходе: мол, жил по совести [...] А батя словно послан к нам был, чтобы сказать: можно жить по совести и выжить, можно³⁶⁶. Młody bohater próbuje żyć tak jak jego ojciec, co okazuje się niełatwym zadaniem: „Раньше казалось: надо быть как батя, да и все. А вот не выходит... [...] Для всех он [Ostasza — В.К.] чужой, нежеланный, неправильный” (s. 194–195.). Nieżyjący ojciec bohatera pełnił też funkcję „porządkującą” życie Ostaszy. Symbolem tej właściwości może być opis rodzinnego domu protagonisty. Za życia Pierechoda dom miał swojego gospodarza: [...] — всегда у него дверцы хлопали, посуда брякала, дрова в пещи трещали и стреляли [...]. При батя порядок был в доме, батя всякого хлама и рухляди не терпел (s. 82). Po śmierci ojca w domu mieszka samotnie macocha Ostaszy, Makaricha (Макариха). Wracając po długiej nieobecności w rodzinne progi, bohater zauważa, że:

Окна Макариха выбила, посавцы повалила, тяжёлые медные образа швырнула к порогу. Пол был засыпан черепками битой посуды. Поганую кадушку старуха заколотила печке в зев, и с пода стёк и замёрз, как блевотина, поток помоев (s. 442).

---

³⁶⁶ А. Иванов, *Золото бунта, или вниз по реке теснин*, АСТ, Москва 2015, s. 100-101. Dalej cytuję na podstawie tego wydania. Numery stron podaję w nawiasie.

Brak gospodarza spowodował materialny upadek domu oraz doprowadził do samobójczej śmierci macochy Ostaszy (powiesiła się).

***

Spółeczność zamieszkująca przestrzeń w utworze Iwanowa jest szczególna: jest miejscem, które chroni: „[...] древнеправославную русь, словно рванный, прожжённый, пробитый пулями папыс” (s. 54). Ludność żyjąca nad rzeką Czusowaja w większości należy do licznych odłamów staroobrzędowców, co mogłoby sugerować jej wysoki poziom moralności. Jednak naród w powieści Iwanowa nie jest w żaden sposób gloryfikowany. Nie jest on nosicielem zasad moralnych, pozytywnego systemu etycznego. Można powiedzieć, że naród to bezkształtna masa. Jeden z flisaków dzieli się z Ostaszą swoimi przemyśleniami o narodzie. Mówi o nim tak:

Народ –межеумок. Нету в нём воли за себя [...]Для нас, парень, дело первее души. На что царь наставит — таковыми и будет. Прикажет младенцев резать — таковым и будем. Прикажет младенцев резать — всех вырежем. [...] Пойми ты, нету у народа лика (s. 527).

W kolejnej rozmowie pomiędzy tymi bohaterami, Ostasza próbuje zrozumieć dlaczego nikt nie wierzy w historię niewinności jego ojca. W odpowiedzi słyszy, że opowiedział narodowi nie tę bajkę co trzeba (s. 624). Jest to symboliczne — naród bez oblicza, słuchający rozkazów, wręcz ich oczekujący, potrzebuje opowieści, w którą może uwierzyć. Jednak wiara w „bajkę” nie przychodzi sama. Jak w końcu stwierdza Ostasza: „А вот для народа правда только через кровь живёт” (s. 594). Krew może tu być symbolem poświęcenia za swoje ideały, za swoją „prawdę”. Jednak tylko świętym — wedle słów głównego bohatera — udało się przekonać w ten sposób innych: zwykły człowiek nie jest w stanie tego dokonać (s. 596). Dodaje jednak, że jest to sprzeczne wobec religii — przecież Bóg nauczał o bezkrwawej ofierze, co jest obce narodowi-*glebie*: „Потому, видать, и не приходит царство божие, что народ, лика лишённый, одну только плеть понимает, а божьего гласа не слышит” (s. 594). Powstanie Pugaczowa było czymś w rodzaju „testu” moralności narodu-*gleby*, którego nie zdał: „[...]после пугачёвщины народ не болтал лишнего. У каждой за душой имелся свой грех” (s. 95). Przykładem szczególnego okrucieństwa czasów Pugaczowa są przyrodni bracia Ostaszy — Gusiewowie. Uwolnieni z więzienia przez buntowników, powrócili do swojej rodzinnej wsi, aby „wyrównać rachunki” z ludźmi, którzy „zabrali” im nielegalnie prowadzoną karczmę. Zabili człowieka, który nią zarządzał, a następnie brutalnie zgwałcili jego córki. One, w akcie zemsty, ostatkiem sił, poderżnęły gardła swoim oprawcom, gdy ci spali. Mieszkańcy wsi zareagowali w nieoczekiwany sposób: zamiast „cieszyć” się z „ukarania” gwałcicieli, zlinczowali obie siostry — Nastię

i Marusię (s. 88-89). Również w czasie spływu mają miejsce zdarzenia całkowicie sprzeczne z podstawowymi zasadami moralnymi. Przykładowo, Ostasza jest bliski śmierci na barce — strzelec posyła kulę dosłownie kilka centymetrów od bohatera (s. 537).

Jeżeli chodzi o głównego bohatera utworu, stara się on żyć wedle reguł środowiska w którym przebywa. Przykładowo, jest on niezwykle przywiązany do krzyża, który nosi na piersi:

Уйти без креста?... Что — крест, вера то с собою...[...] Нет, без креста нельзя [...] Над каждым крещённым добрая Богородица держит свой покров, а крест — как скрепа, чтобы бури этот покров не сдули (s. 183)

Również w życiu codziennym zasady życia społeczności starowierców nie są mu obce. Częstowany jedzeniem nie zgadza się jeść z „obcego” naczynia:” — Не надо, тётка. — Осташа рукой остановил бабу, доставшую помытую деревянную чашку. — Мы из своего едим, не скоромимся” (s. 32). Jednak stosunek do reguł wiary i wynikających z niej zasad moralnych bywa u Ostaszy „nieco” ambiwalentny. Deklarowane przywiązanie do religii stoi w sprzeczności wobec czynów bohatera. Nie ma żadnych oporów przed stosunkiem płciowym z niejaką Bojте (Бойте), wiedźmą-szamanką z pogańskiego plemienia Mansów (s. 431) oraz innymi kobietami (s. 127–128, 220, 236–237). W natłoku licznych spraw i komplikacji życiowych zapomina o także całkowicie o kalendarzu świąt religijnych, wyznaczających rytm życia każdego wierzącego człowieka (s. 455). O jego grzechu przypomina mu zjawia słynnego buntownika Jemeliana Pugaczowa, który wylicza młodemu bohaterowi jego grzechu, wydając jednoznaczny osąd o — Ostasza już stracił swoją duszę (s. 442 — 455). Ostasza nie zgadza się z nim, jednak w kolejnym fragmencie powieści okazuje się, że flisak nie przeżywa z powodu swoich grzechów i przewin większych rozterek moralnych:”Осташа ни о чём не жалел из этого, что сотворил. Что ж, пусть будет так, как было” (s. 459).

***

Chciałbym jeszcze wrócić do wątku kolonialnego w *Золото бунта*.... Można odnieść wrażenie, że cały utwór jest tak naprawdę opowieścią o konfliktach pomiędzy kolonizatorami na obcej ziemi. Taki sposób interpretacji jest sugerowany chociażby ilością bohaterów „obcych” w utworze. Jest ich troje: Bakir (Бакир), poszukiwacz ukrytych skarbów, Bojте (Бойте), wiedźma i kochanka Ostaszy oraz Szakuła (Шакула). Każda z tych postaci jest w jakiś sposób ofiarą rosyjskich przedsięwzięć i „porachunków” pomiędzy „białymi ludźmi” (kolonistami): żona Bakira została zgwałcona i zamordowana przez żołnierzy jednego z atamanów Pugaczowa, wskutek czego sam Bakir doznał urazu psychicznego (s. 24–25). Szakuła z kolei wyrzuca przybyłym w te strony Rosjanom, że nie mógł się ożenić, ponieważ zabrali one wszystkie miejscowe kobiety, aby „tubylcy” wyginęli. A i Pugaczow „всю

мою старость отравил” (s. 70). Rosjanie-kolonizatorzy odpowiadają także za zniszczenie dawnego świata, co wywołuje gniew rzeki Czusowaja, nazywanej przez „tubylców” Changlawit (Ханглавит):

Как вы, русские, начали тут хозяйничать, сбесился Ханглавит. Каждую весну по лугам, по лесам течёт, кричит, как медведь, скалы грызёт, деревья рвёт. Старики такого не помнили. На кого Ханглавит злится, На вас. Вы его дразните, беды не чуя (s. 66–67).

Dalej dodaje, że słynny zdobywca Uralu, Jermak, zamiast zniszczyć starych bogów, wrzucił ich podobizny do wody, która nie jest ich naturalnym środowiskiem — są przecież bogami lasów. W swojej niemocy zamienili się w kamienie, którymi poprzecinana jest rzeka (s. 67). W lesie zostali inni bogowie, lecz wedle szamana są one złe i nieporadne. Te dobre zostały utopione przez Jermaka (s. 68). Jednak Szakuła nie załamuje rąk. W planie jego zemsty kluczową rolę odgrywa Bojte. Mówi ona Ostaszy, że każdy mężczyzna-Rosjanin, który się z nią kocha, traci duszę. Następnie Szakuła: „[...] украденные души в жертву скалам приносит. Дух скалы душу сожрёт, а человек без защиты сам где угодно сгинет” (s. 259). Z ust Bojte padają także oskarżenia w stronę gospodarczego wykorzystania rzeki, co jest niezgodne z prawami naturalnymi: „Потому, что вы совсем не по нашему закону живёте! [...] Ханглавит мстит, духи бьют ваши лодки! А вам железо людей дороже!” (s. 258–259). Co ciekawe, z „usług” szamana korzysta także Konon (Конон), jeden z najbogatszych przewoźników na rzece. Zmusza on — grożąc śmiercią — Szakułę do tego, aby ten „zaczarował” skały, w celu uchronienia swoich barek przed rozbiciem (s. 259). Może to być przykład typowego przenikania kultur. Proces ten zachodzi także w odwrotną stronę: rdzenni mieszkańcy przejęli od Rosjan zwyczaj ogradzania swoich domów płotem, chociaż nie bardzo wiedzą, w jakim celu to ma służyć (s. 63). Co ciekawe, utwór Iwanowa nie przyczynia się do utarcia krzywdzących stereotypów. Dokładne odtworzenie kultury „obcego” w utworze, przyczynia się do przezwyciężenia uprzedzeń i stereotypów pomiędzy wieloetnicznymi mieszkańcami współczesnego Kraju Permskiego³⁶⁷.

Zachar Pripelin *Sankja*

Według Aleksieja Kosobrodowa, Prilepin jest twórcą w zachodnim rozumieniu słowa tj. realizującego się w wielu sferach jednocześnie³⁶⁸. Działalność prozaika nie ogranicza się wyłącznie do tworzenia

---

³⁶⁷ Т. А. Сироткина, *Репрезентация «другого» в художественной картине мира*, „Вестник Челябинского государственного университета”, nr 7 (336), 2014, s. 198.

³⁶⁸ А. Колобродов, *Захар*, Издательство АСТ, Москва 2015, s. 369.

kolejnych utworów. Prilepin jest także niezwykle płodnym publicystą³⁶⁹ oraz działaczem politycznym. Weteran drugiej wojny czeczeńskiej zaangażował się także w konflikt w Donbasie: organizował pomoc humanitarną dla dwóch separatystycznych republik oraz został komisarzem politycznym w jednym z batalionów, walczących przeciwko armii ukraińskiej³⁷⁰. Powszechnie znane są kontrowersyjne poglądy polityczne Prilepina. Związany ze środowiskiem narodowo-bolszewickim, propagującym wielkorosyjski nacjonalizm i ideę imperialną, wyraża się bardzo krytycznie o rosyjskich środowiskach liberalno-demokratycznych. Twierdzi, że tzw. „liberałowie” to zwolennicy gospodarki rynkowej, nie negujący stanu posiadania rosyjskiej burżuazji. Dla „liberałów” upadek ZSRR był w pełni uzasadniony, logiczny i korzystny dla kraju³⁷¹. Sam Prilepin, ze niezwykle ważne uznaje takie pojęcia jak „chrześcijański socjalizm”, „Święta Ruś”, „lewicowe Imperium”³⁷². Nie unika także krytyki polityki Kremla³⁷³. Publicystyczny głos pisarza nie jest jednak zwykłym udziałem w debacie politycznej, polegającej na zaznaczeniu swojego stanowiska i propagowaniu konkretnych rozwiązań bieżących problemów. Polska badaczka, Katarzyna Urszula Roman, zauważa, że światopogląd autora *Patologii* zakłada poszukiwania „wielkiej narracji”, czyli spójnego obrazu świata. Według literaturoznawczyni:

buntuje się on [Prilepin — B.K] przeciwko porządkowi liberalno-demokratycznemu, zbudowanemu na fundamentach wolnego rynku oraz przeciwko wpisanemu weń założeniu o ekspansywnym charakterze ludzkiej natury³⁷⁴.

Dodaje ona, że światopogląd rosyjskiego pisarza jest bardzo spójny z zawartością ideową jego dzieł, w których pisarz powtarza diagnozę stawianą w swojej publicystyce³⁷⁵, choć pojawiają się również głosy wskazujące na coś zupełnie przeciwnego. Mark Lipowiecki, analizując wybrane utwory pisarza z Niżnego Nowogrodu stwierdza, że są one kompletnie niespójne pod względem ideologicznym, co

---

³⁶⁹ Jego artykuły opublikowane pierwotnie na blogu oraz różnych portalach internetowych zostały opublikowane w formie drukowanej. Patrz: 3. Прилепин, *Летучие бурлаки*, АСТ, Москва 2015; 3. Прилепин, *Не чужая смута. Один день — один год*, АСТ, Москва 2015.

³⁷⁰ *Захар Прилепин сформировал в Донбассе собственный батальон*, <https://lenta.ru/news/2017/02/13/kombat/> (dostęp: 6.06.2018).

³⁷¹ 3. Прилепин, *Почему вы либералы*, <http://1000inf.ru/news/19889/> (22.08.2016). Pojęcie liberałowie ujmuję w cudzysłów, ponieważ pisarz używa go raczej w publicystycznym znaczeniu, nie wskazując jednoznacznie jakie środowisko czy osoby ma na myśli.

³⁷² 3. Прилепин, *Мы не зайчики!*, http://www.aif.ru/culture/person/zahar_prilepin_my_ne_zaychiki (29.08.2016).

³⁷³ Szczegółowej Analizie poglądów politycznych pisarza na materiale jego wystąpień publicystycznych, poświęciłem dwa teksty: *Polityka i władza według Zachara Prilepina w: Obrazy władzy we współczesnej kulturze rosyjskiej*, red. B. Brzeziński, B. Garczyk, M. Jedliński, T. Nakoneczny, M. Lachowicz, Oficyna Wydawnicza Epigram&Contributors, Bydgoszcz 2017, s. 155–164 oraz *Zachara Prilepina potyczki z towarzystwem*, „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze”, nr 28, Katowice 2018, s. 122–137.

³⁷⁴ K.U. Roman, *Zwrot polityczny w literaturze rosyjskiej, czyli „Lewy Front Sztuki” według Zachara Prilepina*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” nr 6/2014, s. 235

³⁷⁵ Tamże.

wynika z faktu, że Prilepin nie porównuje swoich utworów i zawartych w nich tez³⁷⁶. Autor *Sańki* jest często atakowany przez liberalną krytykę literacką, oskarżającą go o antysemityzm, wierność ideom stalinowskim oraz nacjonalizm. Jak zauważa biograf Prilepina, w wielu przypadkach krytyka jego dzieł nie wynika z ich niskiej jakości, lecz z negatywnego nstawienia wobec Prilepina-człowieka³⁷⁷. Nie zmienia to faktu, że twórczość pisarza spotyka się z niemałym zainteresowaniem ze strony świata literackiego i nie tylko. Halina Waskielewicz stwierdza, że Prilepin uzyskał status pisarza „kultowego”. Jest to wynikiem m.in. poruszanej przez niego tematyki społecznej oraz wprowadzeniu nowego typu bohatera: młodego mężczyzny, romantycznego rewolucjonisty, gotowego poświęcić się dla ojczyzny³⁷⁸. Podobnie o bohaterze Prilepina wypowiada się Aleksandr Prochanow, pisząc, że Sańka to brutalna, gotowa zabijać i umierać w imię swoich ideałów osobowość³⁷⁹. W związku ze społeczną tematyką Paweł Basinski nazwał swojego czasu Prilepina „nowym Gorkim”³⁸⁰. Pisze się także jakoby utwór Prilepina był swojego rodzaju kontynuacją *Matki* Gorkiego. Aleksander Tiszyn, czyli tytułowy Sańka, miałby być „synem” gorkowskiej *Matki*³⁸¹.

W dalszej analizie skoncentruje się na dwóch, moim zdaniem, kluczowych elementach powieści. Pierwszym z nich jest wymiar przestrzenny, czyli miasto i wieś, oraz związana z nimi symbolika. Drugim elementem jest natomiast ideologia, stanowiąca jeden z najbardziej istotnych motywów tekstu.

***

Powieść Prilepina została poddana przez badaczy dogłębnej i wieloaspektowej analizie. Wiele jej elementów wskazuje na bezpośredni związek z tradycją „prozy wiejskiej”. Najbardziej znaczącym nawiązaniem do tego typu literatury jest motyw wsi. Ewa Pańkowska podjęła próbę opisanie tej lokacji. Twierdzi ona, że świat prilepinowskiej wsi jest obrazem agonii. Podkreśla, że w utworze, podobnie jak u innych „nowych realistów” wieś jest mroczna i beznadziejna, umiera jako ostoja tradycji i mentalności narodu rosyjskiego i nie ma póki co szans na odrodzenia. Upadek wsi oznacza utratę

---

376 М. Липовецкий, *Политическая моторика Захара Прилепина*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2012/10/li12.html> (dostęp: 6.06.2018).

³⁷⁷ А. Колобродов, *Захар...*, s. 277.

³⁷⁸ Х. Васькович, *Притчевая обезьяна Захара Прилепина*, „Преглед Русыстычны” 2013, nr 2 (142), s. 136–137.

³⁷⁹ А. Проханов, *В наступающих заморозках погибнут целые пласты*, <http://sankya.ru/otzivi/aleksandr-prohanov-pogibnut-celie-plasti.html> (dostęp: 11.06.2018).

³⁸⁰ П. Басинский, *Новый Горький явился*, <https://rg.ru/2006/05/15/sanjka.html> (dostęp: 6.06.2018).

³⁸¹ О.С. Сухих, «Очень своевременные книги» (о традициях ф.м. Достоевского и М. Горького в романе Захара Прилепина «Са́нька»), „Филология. Искусствоведение. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского” nr 6, 2008, s. 290.

więzi z tradycją, ojczyzną, przodkami, korzeniami kultury³⁸². Wieś dosłownie jest pochłaniana przez przyrodę: „Заброшенные, вросшие в землю сараи, стоявшие вдоль дороги, чернели отсыревшими боками, прогнившими досками.”(*Санька*, s. 48,2)³⁸³. Uciekające życie jest widoczne także w braku zwierząt gospodarskich: wieś nie pachnie już nawozem, lecz „сыростью и грязью”(46,1).

Powrót do symbolicznej *gleby* jest bardzo trudny. Po śmierci ojca głównego bohatera, matka Sańki postanawia pochować swojego męża w jego rodzinnej wsi. Decyzja o miejscu pochówku została przyjęta przez protagonistę bez wahania: „Всё равно в этом мерзком городе, который всегда был противен Саше, отца хоронить было нельзя. (s. 128,5)”. Choć miasto, w którym zamieszkuje bohater, jest mu nieprzyjemne, nie odczuwa on także związku ze wsią. Jak zaznacza, nigdy nie odwiedził wiejskiego grobu swojego dziadka (s. 434,5). Miasto i wieś są osobnymi bytami, niemającymi ze sobą kontaktu, który jest o utrudniony. Do wsi zamieszkaney przez dziadków bohatera nie łatwo się dostać: „Ни в осень, ни зимой, ни весной — если только в теплом и сухом мае — в деревню было почти не проехать.”(s. 41,9). Wkroczenie ze strefy miasta do strefy wsi wywołuje zdziwienie jej mieszkańców. Symboliczną wydaje się scena przejazdu wynajętego przez rodzinę Sańki autobusu, wiozącego trumnę z ojcem, przez jedną z wsi. Mijają starca, który „[...]смотрел вслед автобусу удивленно. Даже махнул рукой, когда автобус проехал, — куда, мол, дурни: там некуда”(s.134,8). Kierowca autobusu, niezbyt entuzjastycznie nastawiony do pomysłu odbycia kursu na wieś, z lekceważeniem odnosi się do tamtejszych mieszkańców, stwierdzając, że poza miastem nadal korzysta się z sań z zaprzęgniętymi końmi (s.134,8). Wpadając w nieprzejezdną zaspę, kierowca zostawia swoich pasażerów na pastwę losu. Zmuszeni są oni do niesienia trumny ojca Sańki na własnych ramionach. Droga jest niełatwa:

Вновь потащили.

Наезжали на колдобины, останавливались, приподнимали гроб, выползали.

Еще попадали на поломанные сучья. Вырывали их из-под гроба со скрежетом, зло отбрасывали в кусты. (s.143,2).

Można stwierdzić, że nawet przyroda uniemożliwia dotarcie do ostoji i źródła rosyjskiej tożsamości. Zamiast niej widzą tylko pustą, białą przestrzeń: „Безлюдье... — шептал Саша тихо. — На безлюдье льды... Снеги и льды...” (s. 132,2). Bohaterowie toną w śnieżnych zaspach, przedzierają się przez krzaki, raz po raz opuszczając trumnę. Jak zauważa Pańkowska, trumna ojca bohatera jest

---

³⁸² E. Pańkowska, *Мир умирающей российской деревни в творчестве «новых реалистов» (на материале романов: Санька Захара Прилепина и Елтышевы Романа Сенчина)*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 15, Poznań 2015.

³⁸³ W analizie wykorzystuję elektroniczną wersję książki: 3. Прилепин, *Санька*, wyd. АСТ, [epub]. Numer strony podaję w nawiasie.

так напrawdę jedynым капіталем jaki obecnie Rosja posiada³⁸⁴. W czasie kolejnej podróży na wieś, tym razem ze swoimi partyjnymi kolegami, znowu pojawia się motyw surowej przyrody, utrudniającej podróż: „Проехали одну деревню, снег все валил, упрямый и безнадежный, обильный, как из засады, и на полпути ко второй деревне — засели.(s. 436,6). Myślę, że umiejscowienie prób dotarcia na wieś w czasie najmniej sprzyjającej pory roku należy uznać za symboliczne: zima to nie tylko „śmierć” przyrody, ale także oznaka zgonu wiejskiej lokacji, która nie kojarzy się z ciepłem chłopskiej chaty, lecz z mroźnym oddechem śmierci i wszechogarniającą ciemnością (Чернела деревня за спиной, почти без огней, s. 436,6). We wsi spotykają starca, zwracającego uwagę na beznadziejną sytuację panującą w okolicy: „И мужиков в деревне — четыре человека вместе со мной” (s. 442,9). Twierdzi on, że młodzi ludzie przyjechali na wieś, po to, aby od czegoś uciec. Żywi on także nadzieję na to, że już wkrótce wszyscy mieszkańcy miast wręcz przybiegną na wieś, ponieważ one „Скоро загорится”(s. 440,8). Dzieli się on również swoimi przemyśleniami na temat historii Rosji. Dla niego trwa ona od 17 pokoleń, symbolizowanych przez tyleż osób: „Нас всех можно в эту избу усадить — вот те и вся история...”(s. 442,9). W swojej przemowie oburza się na ludzi, którzy starają się oszukać Boga i zrzucić na niego odpowiedzialność za wszystkie spotykające ich nieszczęścia i swoją bierność:

Думают, подмяли его под себя, заставили его оправдывать слабость свою. Мерзость свою и леность, которую то милосердьем теперь назовут, то добротой. Чуть что — и на Бога лживо кивают: «Бог так решил. Бог так сказал. Бог так задумал». И снова гребут под себя, у кого насколь когтей хватает. А откуда им, глупым, знать, что Он задумал, что по Его воле, а что от попустительства Его?... (s. 442,9).

Wprowadzenie motywu starca, który dzieli się swoją życiową mądrością, nawiązuje — według Pańskowskiej —klasycznej literatury rosyjskiej³⁸⁵. Postać starca-rezonera można także interpretować jako symbol „kiczu” charakterystycznego dla literatury radzieckiej³⁸⁶. Postać ta odsyła ponadto do systemu wartości zawartego w „prozie wiejskiej”, gdzie starzy ludzie zazwyczaj byli źródłem tradycyjnej moralności oraz ostoją kultury narodowej. Jednak u Prilepina wygląda to nieco inaczej. Starzec nie daje żadnej recepty na problemy dręczące współczesne społeczeństwo. W zamian snuje on przynębiający, wręcz tragiczny scenariusz przyszłości:

И говорю вам: скоро побежите все, как поймете, что от вас устали. Но бежать будет некуда: все умерли, кто мог приютить. В сердцах ваших все умерли, и приюта не будет никому...(s. 442,9).

---

³⁸⁴ E. Pańkowska, *Мир умирающей российской...*, s. 118.

³⁸⁵ Tamże, s. 119.

³⁸⁶ E. A. Василевич, *Жанровые особенности романа Захара Прилепина «Санька»*, „Русская литература. Исследования”, вып. 17, Київ 2013, s. 163.

Wszyscy, w domyśle ludzie mieszkający na wsi, umierają. Nie będzie się już do kogo zwrócić po radę i pomoc w sytuacji, kiedy nastąpi ostateczny krach wszelkich wartości. W jego przekonaniu Bóg już się wszystkimi (Rosją?) zmęczył (s. 442,9). Kończąc swoją wypowiedź stwierdza wprost: „Нету выхода вам больше, так” (s. 442,9).

***

Oprócz obrazu wsi w powieści Prilepina występują także inne lokacje-toposy. Marina Sielemieniewa wyróżnia jeszcze dwa obrazy: Moskwę oraz „prowincjonalne miasto”, w którym mieszka Tiszyn³⁸⁷. Obie te lokacje mają dla bohatera znaczenie symboliczne. Na stolicę patrzy on oczami „prowincjusza”. Jak pisze Sielemieniewa, Sańkja chodzi po nieznanym placu, obok pomnika nieznanego pisarza, porusza się po bardzo abstrakcyjnym centrum miasta³⁸⁸. Tiszyn uważa, że stolica jest przepełniona pograżanymi we własnych sprawach ludźmi, którzy „[...]не видят тебя вовсе”(s. 160,1). Postrzega on to miasto jako centrum czysto materialnego życia pozbawionego ducha:

В столице хорошо лишь в первые минуты, когда выходишь из поезда или выпрыгиваешь из электрички, а в кармане лежат лишние рубли. Покупаешь на них какую-нибудь непропеченную дрянь, с липкой сарделькой, бутылку пива, стоишь у стойки вокзала, как всякий провинциал в ожидании чего-то... Один в большом городе, юн. Хорошо (s. 160,1–162,2).

W samym środku miasta odnajduje pustkę („[...]только пластмассовая пустота”(s. 162,2). Jednak biada temu, kto nie ma żadnego kąta w stolicy. Wtedy ona zamienia się w „насильницу”, która wysysa wszystkie siły ze zbłąkanego wędrowca, który odnajduje się „[...]с больной головой черт знает где, посередь бесконечного города, бестолковый и пустой”(s. 160,1-162,2). Moskwa pełni w utworze funkcję symboliczną. Nie stanowi tylko prostej antytezy spokojnego wiejskiego życia czy cywilizacyjnego projektu zagrażającemu prowincji. Przede wszystkim stolica jest czymś w rodzaju „czasu przyszłego niedokonanego” Tiszyna. To jeden z możliwych do zrealizowania scenariuszy życia bohatera³⁸⁹, który otrzymuje propozycję pracy partyjnej i związanego z nią wynagrodzeniem. Mimo wszystko odrzuca tę propozycję.

---

³⁸⁷ М. Селеменова, *Пространственные образы романа З. Прилепина «Санькя»*, „Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина”, <https://cyberleninka.ru/article/n/prostranstvennye-obrazy-romana-z-prilepina-sankya> (dostęp: 9.06.2018).

³⁸⁸ Тамże.

³⁸⁹ Тамże.

Bezimienne rodzinne miasto bohatera, położone „пятьсот верст от столицы”(s. 39,8) jest jego „czasem terazniejszym”. Znakomicie ukazuje ono miejsce zajmowane przez Tiszyna w społeczeństwie. Jego sytuację tak opisuje Sieliemieniewa:

Саша становится для родного города инородным телом, чьи мысли, политические взгляды, поступки не согласуются с нравственно-философской парадигмой провинциального жителя. Тишину чужда местечковость мышления, он мыслит глобальными категориями [...] ³⁹⁰.

Tiszyn okazuje się ciałem obcym w organizmie rodzinnego miasta. Nie jest związany z jego sprawami, które są mu one w zasadzie obce. Stanowi to zaprzeczenie kluczowego dla „prozy wiejskiej” motywu stron rodzinnych bohatera, z którymi ten zazwyczaj się utożsamia, koncentrując swoją działalność w obrębie rodzinnej wsi, najbliższej okolicy. Sańkja jest niczym włóczęga w swoim mieście: przemieszcza się pomiędzy własnym mieszkaniem (nie domem, a raczej sypialnią), siedzibą towarzyszy partyjnych („bunkier”), a dworcem kolejowym, z którego odjeżdżają pociągi do Moskwy ³⁹¹. Zwraca uwagę chwyt zastosowany w opisie tej lokacji. W centrum miasta, naprzeciwko siebie, znajdują się dwie wrogie Tiszynowi „instytucje”: siedziba partii rządzącej oraz restauracja McDonald’sa (s. 400,4). Również ważnym punktem na mapie miasta jest supermarket, będący symbolem polaryzacji społeczeństwa ³⁹², której ofiarą pada sam protagonista. Nie należy on do bywalców tego sklepu, odwiedza go właściwie z nudów („От нечего делать[...]”(s. 373,0). Oglądając stoiska z rzadkimi rybami, zagranicznymi serami, różnymi rodzajami mięsa i markowymi alkoholami, „Передвигался там, зачарованный[...]”(s. 373,0). Przypatruje się podjeżdżającym samochodom oraz ludziom opuszczającym sklep z torbami pełnymi zakupów. Tiszyn to autsajder nowego społeczeństwa, nie partycypujący w ogólnym wzroście dobrobytu. On i jego najbliższe otoczenie są praktycznie poza nawiasem „nowych czasów”:

Саша никогда не пробовал и не пробовала его мать, вкус которой не известен ни Позику, ни Негативу, ни Шаману, ни Паяле... да и никому, наверное, из «союзников» этого города (s. 373,0).

Ukazanie Tiszyna i jego środowiska jako „równych w biedzie” wydaje się wielce symptomatyczne. Wszyscy „biedni” są dobrzy, natomiast ludzie dobrze sytuowani przedstawiani są w negatywnym świetle ³⁹³. Nie może zatem dziwić, że zła sytuacja ekonomiczna staje się jednym z katalizatorów wywołujących sprzeciw wobec zastanego porządku.

---

³⁹⁰ Там же.

³⁹¹ Там же.

³⁹² Е. А. Василевич, *Жанровые особенности...*, s. 164.

³⁹³ Там же.

***

Poglądy polityczne Tiszyna okazują się dość proste. Sam określa je następująco:

С тех пор как повзрослел, к армейскому возрасту — все стало очевидным. Неразрешимых вопросов больше не возникало. Бог есть. Без отца плохо. Мать добра и дорога. Родина одна.

«Волга впадает в Каспийское море...» — пошутил над собой Саша и не усмехнулся внутренне. Да, впадает (s. 157,4).

W dalszej części utworu poglądy młodego rewolucjonisty prezentowane są bardziej szczegółowo. Dochodzą one do głosu na przykład w sporze z Bezlotowem, przyjacielem zmarłego ojca Sańkji. Tiszyn stwierdza wówczas wprost: „Я русский. Этого достаточно. Мне не надо никакой идеи”(s. 94,8). Swoją polityczny temperament bohater realizuje w szeregach partii po nazwie „Союз созидających”. Tiszyn wstąpił do niej, gdyż w pewnym momencie wszystko wokół straciło dlań jakiegokolwiek znaczenie (s.157,4). W centrum jego zainteresowań pozostaje Ojczyzna, gleba, dzieci, robotnicy i staruszkowie (s. 366,7), a rosyjski liberalizm uznaje za gorszy od dżumy (s. 366,7). Zdaje sobie sprawę z sytuacji kryzysowej, w której znalazła się Rosja: jeśli nie podejmie się działań mających na celu odbudowę państwa, to za 30 lat Rosji i narodu rosyjskiego już nie będzie — zostaną jedynie Czeczeni i Chińczycy (s. 99). Receptą na palące problemu według Tiszyna może być tylko rewolucja:

И мы сейчас сдвинем земную ось, повергнем Россию в кровавый хаос, и все обвалится. Я даже начинаю гордиться нами... А мы ведь — случайность, Алексей. Нас случайными сквозняками согнало. Революция приходит не сверху и не снизу — она наступает, когда истончаются все истины....[364,6]

Wewnętrzna przemiana, bunt nie jest wyłącznie postulatem Sańkji. Jego partyjny towarzysz, Rogow, mówi wprost, że uczciwiej jest „wyrzynać” swoich, niż napadać na sąsiednie kraje (s. 105,3). Postulatów tych nie można interpretować inaczej niż w kategoriach prymitywnego, żywiołowego anarchizmu³⁹⁴, pozbawionego jakiegokolwiek głębszej refleksji, będącego tak naprawdę aktem rozpacz, a nie przemyślaną propozycją. Bunt ma charakter pozaideologiczny, emocjonalny. Tiszyn jest w stanie oddać się całkowicie „sprawie”, lecz nie ma żadnej wizji tego, co należy zrobić po ewentualnym zwycięstwie³⁹⁵. Jedynym realnym działaniem jest straceńcza śmierć. Według Sańkji: „Смысл в том, чтобы знать, за что умереть.”(s. 501,7).

---

³⁹⁴ С. Беляков, *Заговор обреченных, или Захар Прилепин как зеркало несостоявшейся русской революции*, http://magazines.russ.ru/novy_mi/2006/10/be15.html (dostęp: 9.06.2018).

³⁹⁵ А. Малышева, *«Клинический реализм» Захара Прилепина*, Воронеж 2016, s. 38,41.

Głównym oponentem protagonisty jest wspomniany Bezlutow. Reprezentuje on tzw. „liberałów”, którzy funkcjonują jako figura retoryczna w publicystyce samego Prilepina. Nie tłumaczy on jednak zbyt dokładnie, czym ma być to środowisko. Inaczej dzieje się w powieści. Dzięki postaci Bezlutowa można lepiej zrozumieć pozycję ideową autora *Klasztoru*, jak również kim są owi „liberałowie”³⁹⁶. Przedstawiciel tego nurtu w powieści stanowczo sprzeciwia się idei rewolucji. Według niego „Россия не вынесет еще одной ломки — сама разломится на части — и уже никаким совком ее не собрать тогда.” (s. 370,9). Działalność partii, do której należy Tiszyn, ocenia negatywnie. Uznaje ją za całkowicie obcą tradycji rosyjskiej:

Это очень ярко — ваши листовки, ваши речи, ваши крики на площади, флаги. Девушки ваши с тонкими лицами... Это не совсем по-русски, не в нашей традиции, но ярко все равно. (s. 99,0)

Bezlutow nie cofa się także przed jawną kpina z partii, twierdząc, że jej działalność stanowi pomieszanie „шутства” i „масохизма” (s. 362,5). Wypowiada także swoje zdanie o narodzie *glebie*, który jest mitem. Uważa, że coś takiego jak naród rosyjski nie istnieje: ludzi mieszkających na szerokich rosyjskich przestrzeniach nie łączy ani wiara, ani kultura. Jedynym czynnikiem jako tako spajającym tę „gromadę” ma być władza (s. 370,9). W rozmowie z Sańką Bezlutow używa pojęcia *рассеяние* (s. 99,0) na określenie swoich rodaków. Bardzo łatwo odnaleźć w nim słowo *рассеять* (rozsiać, rozproszyć). Etnos rosyjski nie istnieje, jest rozproszony na ogromnych przestrzeniach. Według Bezlutowa współczesny Rosjanin ma tyle wspólnego z rosyjskością, co współczesny Grek ze swoimi antycznymi przodkami, czyli niewiele. Rzutuje to także na stan rosyjskiej tożsamości, która powinna przejść w sferę ducha oraz, jak w przypadku Żydów, doczekać lepszych czasów i przetrwać w artefaktach kultury — obrazach i książkach (s. 99, 0). Pomimo oczywistych przeciwieństw obu stanowisk łączy je jedno: są puste, stanowią formę bez treści. Na fakt ten zwraca uwagę sam Bezlutow: „Да потому что ни у вашего порядка, ни у вашего беспорядка нет никаких примет, черт возьми! (s. 364,6). W podobnym kluczu starcie ideowe dwóch bohaterów interpretuje Emilia Borkowska. Jej zdaniem zarówno nacjonalizm i upatrywanie w rewolucji jedynej recepty na rosyjskie bolączki, jak i liberalna rzeczywistość są iluzoryczne. Wpisując postać Aleksandra Tiszyna w szerszy kontekst, badaczka porównuje go z Wawilenem Tatarskim (*Generation P*), który:

[...]nie odnajduje się w takiej rzeczywistości, nowy porządek nie odpowiada jego oczekiwaniom i pragnieniom, dlatego szuka dla siebie rozwiązania w halucynacjach, filozofii

---

³⁹⁶М. Голев, *Основные черты типа героя-либерала в романе З. Прилепина «Санька»*, <https://sibac.info/-studconf/science/xxxiv/87599> (dostęp: 9.06.2018).

Wschodu i w somnambulicznych wizjach. W ten sposób tworzy swój iluzoryczny świat — rzeczywistość alternatywną, w której mu najwygodniej funkcjonować³⁹⁷.

Świat idei Tiszyna wydaje się iluzoryczny: bohater pragnie być postrzegany jako przedstawiciel narodu, jednak nim nie jest. Zerwanie więzi ze wsią, brak łączności ze swoim miastem, myślenie w szerokich abstrakcyjnych kategoriach nie zbliżają go do gleby. Co więcej, naród-*gleba* go odrzuca. W tym kontekście znamioną jest scena w moskiewskim metrze: pewna staruszka, widząc Tiszyna wraz z towarzyszami, krzyczy w ich stronę: „– Жиды привели! — повторила она еще раз. — Вот ты жид! Жид и «эсэсовец»!» (s. 12,5).

***

Utwór Prilepina jest tekstem traktującym o iluzoryczności rewolucyjnej zmiany rzeczywistości. Sądę, że można go odczytywać jako „rozliczenie” się autora z radykalno-rewolucyjnymi ideami. Stanowi to w pewnym sensie nawiązanie do światopoglądu prozaików „wiejskich”, gwałtownie odrzucających radykalne zmiany na rzecz ewolucyjnego procesu rozwoju. Czy są inne punkty styeczne z „prozą wiejską”? Na pewno jest nią motyw upadku rosyjskiej wsi i utrata kulturowych korzeni narodu rosyjskiego. Przedstawienie sytuacji kryzysowej w społeczeństwie pozbawionego wspólnej idei, pozwala zaliczyć Prilepina do następców Walentina Rasputina czy Wasilija Bielowa³⁹⁸. Są jednak również istotne różnice. W *Sańce* nie występuje na przykład motyw domu rodzinnego. Brakuje związku głównego bohatera z „małą ojczyzną”. Co więcej, sam bohater nie jest członkiem narodu: stracił więź z wiejską *glebą*, jest wyrzutkiem, należącym do ekstremistycznej, radykalnej partii, której ideologię odrzuca większość społeczeństwa. Młody rewolucjonista nie potrafi nawiązać kontaktu ze swoimi rodakami. Myśli w kategoriach abstrakcyjnych, które nie mają odniesienia do otaczającej go rzeczywistości. Nie jest w stanie zaprezentować żadnego pozytywnego programu ani systemu wartości.

Ludmiła Saraskina *Solżenicyn*

Książka Ludmiły Saraskiny wyróżnia się na tle innych utworów nagrodzonych w kategorii „XXI wiek”. Biografia rosyjskiego noblisty nie jest utworem opartym na fikcji literackiej, jak ma to miejsce w pozostałych dziełach. W tym przypadku nie można mówić wyłącznie o niewątpliwych war-

---

³⁹⁷ E. Borkowska, „*Russkij malczik*” — bohater współczesnej literatury rosyjskiej, „Adeptus. Pismo Humanistów” 2013, nr 2, s. 49.

³⁹⁸ E. A. Василевич, *Жанровые особенности...*

tościach estetycznych książki — w końcu jej głównym bohaterem jest postać realna. Sądzę, że nagrodzenie tego tekstu przez jurorów ma także wymiar ideologiczny. W niniejszej analizie skoncentruję się na wybranych aspektach utworu, które posłużą mi do umieszczenia systemu poglądów głównego bohatera w kontekście przemysłów o poczwieństwie i roli, którą postać Solżenicyna odgrywa w kontekście ideowym nagrody Jasnej Polany.

Praca rosyjskiej badaczki nie idealizuje Solżenicyna. Autorka nie zbywa milczeniem jego relacji osobistych z innymi ludźmi (trudne stosunki z pierwszą żoną czy romanse pisarza, do których się przyznał)³⁹⁹. Bardzo szczegółowo opisane są niełatwe rozmowy czy nawet kłótnie z redaktorem „Nowego Miru” Aleksandrem Twardowskim, walka (a od pewnego momentu właściwie gra) z „czynniki-ami oficjalnymi” o każdy utwór. Na stronach powieści przewijają się cały szereg postaci, których losy spletały się z życiem Solżenicyna — od przyjaciół młodości, po najważniejszych światowych polityków. Książka Saraskiny zawiera niezwykle portret Solżenicyna-człowieka, mającego na swoim koncie wzloty i upadki, tak w życiu prywatnym, jak i twórczym. W tym miejscu należy oddać cześć autorce, która niezwykle szczegółowo zgłębiła życie pisarza. Ogrom wykorzystanych materiałów (utwory Solżenicyna, jego prywatna korespondencja, relacje osób trzecich, notatki służbowe szefa KGB Andropowa, materiały archiwalne dotyczące przodków autora *Jednego dnia Iwana Denisowicza*) pozwala uznać pracę Saraskiny za niemalże kompendium wiedzy o Solżenicynie. Uznanie dla wysiłku badaczki wyraził m.in. Georges Nivat, który w swojej publikacji *Fenomen Solżenicyna* stwierdził, że opis życia osobistego rosyjskiego noblisty i gry prowadzonej z władzą „stanowi coś w rodzaju „szekspirowskiej” kroniki, ze znakomicie nakreślonymi postaciami”. Nivat przyznaje się także do korzystania z pracy Rosjanki przy tworzeniu własnej książki⁴⁰⁰. Rosyjska krytyka literacka przyjęła utwór Saraskiny pozytywnie: po jej publikacji Paweł Basinski stwierdził, że jest to najpełniejsze opracowanie tego typu⁴⁰¹. Alla Latynina z kolei, dzieląc entuzjazm co do książki, zwraca uwagę na jej niezbalansowaną kompozycję. Twierdzi, że za dużo miejsca Saraskina poświęca historii rodu Solżenicynów oraz młodości pisarza, co jednak nie umniejsza rangi całości dzieła, które — według krytyczki — stanie się fundamentem do dalszych badań nad życiem i twórczością pisarza. W jej przekonaniu punkt widzenia Saraskiny często pokrywa się z pozycją samego Solżenicyna, co czasami skutkuje brakiem bezstronności, widocznym w opisie relacji rosyjskiego noblisty z przedstawicielami „trzeciej emigracji” oraz przedstawicielami świata zachodniego⁴⁰². Pojawiają się także głosy krytyczne. Przykładowo Andriej Turkow zarzuca autorce niedokładny opis relacji łączących Solżenicyna z innym pisarzem

---

³⁹⁹ Л. Сараскина, *Солженицын*, Молодая Гвардия, Москва 2009, s. 527-530.

⁴⁰⁰ G. Nivat, *Fenomen Solżenicyna*, przeł. A. Dwulit, J. Gondowicz, Wydawnictwo Oficyna, Łódź 2009, s. 11.

⁴⁰¹ П. Басинский, *Победитель Судьбы. Вышла первая биография Александра Солженицына*, <https://rg.ru/2008/04/01/solzhenicyn.html> (dostęp: 6.04.2018).

⁴⁰² А. Латынина, *Призвание и судьба*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2008/6/la12.html

„obozowym” — Warłamem Szalamowem. Biografistka noblisty — pisze Turkow — animozje pomiędzy tymi dwoma twórcami zbywa milczeniem. Krytyk dopatruje się w tekście książki stylu charakterystycznego dla „powieści dla kobiet”, szczególnie w momentach opisujących przeżycia i uczucia Solżenicyna oraz jego pierwszej żony z okresu rozstania⁴⁰³. W czasie prac nad książką Saraskina konsultowała się z autorem *Czerwonego koła*, który udostępnił jej wcześniej niepublikowane materiały oraz podzielił się wieloma wspomnieniami. Był też pierwszym czytelnikiem tekstu Saraskiny. Jej celem — o czym sama mówi — było rozwianie mitów i jawnych kłamstw, które narosły wokół biografii noblisty. Mogła tego dokonać tylko poprzez konfrontację słów samego bohatera oraz źródeł (m.in. dokumentów i relacji osób trzecich, które nie były znane samemu Solżenicynowi)⁴⁰⁴. Przyznanie się do współpracy z noblistą spowodowało zarzuty o pisanie na zamówienie, hagiograficzne podejście i apologetykę. Na przykład Walerij Szubinski pisze wprost o biografii autoryzowanej przez Solżenicyna. Powtarza także argument nie do końca uczciwego sposobu opisu konfliktów pomiędzy pisarzem a jego oponentami: Saraskina szeroko przytacza pozytywne recenzje i komentarze dotyczące *200 lat razem*, jednocześnie pomijając oceny negatywne⁴⁰⁵. Jelena Skarłygina zauważa jednoznacznie niepochlebne zdanie o „trzeciej emigracji” wyrażone przez Saraskinę. Przytacza fragmenty książki sugerujące jawną wrogość emigrantów wobec pisarza, budujące polarną narrację Solżenicyn - „oni”. Zaznacza, że istniało wiele nieporozumień na linii noblista — dysydenci, jednak nie można jednoznacznie stwierdzić, że cała emigracja była pisarzowi wroga. „Trzecia emigracja” (której Solżenicyn był przecież częścią, choćby ze względu na okres wyjazdu ze Związku Radzieckiego) stanowiła konglomerat skrajnych postaw i klasyfikowanie ich jako monolitu ideowego (co sugeruje biografka Solżenicyna) jest nieprawdą⁴⁰⁶.

Należy zaznaczyć, że biografia autorstwa rosyjskiej badaczki nie ma charakteru *stricte* naukowego. Tekst główny praktycznie nie jest opatrzony przypisami⁴⁰⁷, nawet w przypadku cytatów z tekstów Solżenicyna, są one „wplecione” w tok narracji:

Близость Москвы не радовала Солженицына: «С крыши Калужской заставы смотрел на слитную чуждую громаду столицы и заклинал: подальше от неё, подальше бы в ссылку!»⁴⁰⁸

---

⁴⁰³ А.Турков, *Минуты "встречные мысли"...*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2008/11/tu20.html> (dostęp: 6.04.2018).

⁴⁰⁴ Wywiad z Ludmiłą Saraskiną: *Не по лжи Выходит в свет первое жизнеописание Александра Солженицына*, <https://rg.ru/2007/12/11/solgenicyn.html> (dostęp: 6.04.2018).

⁴⁰⁵ В. Шубинский, *Александр Солженицын» Людмилы Сараскиной*, <http://os.colta.ru/literature/projects/79/details/573/> (dostęp: 6.04.2018).

⁴⁰⁶ Е. Скарлыгина, *Солженицын и третья русская эмиграция. (К вопросу об одной монографии)*, <http://magazines.russ.ru/voplit/2009/2/sk17.html> (dostęp: 6.04.2018).

⁴⁰⁷ Wyjątek stanowią przypisy-komentarze, uzupełniające wywód autorki.

⁴⁰⁸ Л. Сараскина, *Солженицын...* s. 312.

Z przytoczonego fragmentu trudno wywnioskować, czy tekst umieszczony w cudzysłowie jest przytoczeniem relacji osoby rozmawiającej z Sołżenicynem w tamtym czasie czy być może są to słowa wypowiedziane przez któregoś z bohaterów jednego z utworów pisarza. Takich fragmentów w tekście Saraskiny jest więcej. Nie czynię z tego zarzutu — jest to znakomity chwyt artystyczny, który wzbogaca narrację. Z drugiej strony wiele nieoznaczonych cytatów utrudnia lekturę tekstu, który w pełni może być odczytany tylko w kontekście bardzo dobrej znajomości twórczości Sołżenicyna. Inną metodą wzbogacenia narracji są wtrącenia „prozatorskie”. Przykładowo, opisując scenę odprawienia Sołżenicyna pod konwojem na Łubiankę, autorka, po przytoczeniu „suchych” faktów na ten temat, pisze:

Оставив свой родной дивизион — прекрасный мир чистых и смалых людей, выветленный вспышками орудий, — разжалованный комбат одиноко стоял на сверкающем многолюдном Беларусском вокзале и мысленно прощался с чужой и теперь враждебной Москвой. Но — путь от Буларусского вокзала до Лубянки, хоть иди пешком, хоть катайся на метро, очень короток: всех мыслей не передумаешь, всех вопросов не решишь⁴⁰⁹.

Nie jest to zapis słów samego pisarza ani opis uczuć, które mu towarzyszyły. Przedstawienie bohatera w trzeciej osobie (разжалованный комбат) oraz myśli mu towarzyszących budzi skojarzenia z techniką narracyjną stosowaną w „klasycznej” powieści realistycznej. Przekształcenie relacji z realnego zdarzenia z życia noblisty w beletrystyczny opis wskazuje na niezwykle charakter tekstu Saraskiny — nie jest to tradycyjna biografia, polegająca na wymienieniu i krótkim skomentowaniu wydarzeń z życia Sołżenicyna.

***

Bardzo ciekawym aspektem książki Saraskiny jest prześledzenie przez autorkę zwrotu ideowego dokonanego przez Sołżenicyna. Zwrócenie się w kierunku rosyjskiej tradycji, konserwatyzmu i umiłowania narodu było konsekwentnym działaniem pisarza, dorastającego w burzliwym okresie przemian, które dotyczyły każdej dziedziny życia społecznego w ZSRR (lata 20.-30.). O tych czasach Saraskina pisze następująco:

Его юность — десятилетие перед войной — совпала со временем, когда общий поток нового учения нёсся по стране, как ветер и ураган, захватывая в плен умы и сердца, сметая прочь сомнения и колебания⁴¹⁰.

---

⁴⁰⁹ Там же, s. 279.

⁴¹⁰ Там же, s. 146.

Młody Aleksander Solżenicyn, „rówieśnik” rewolucji, nie pozostał obojętny wobec „wiatru historii”: długo opierając się „nowej nauce” (przez wzgląd na losy swoich dziadka i ojca), w końcu jej „uległ”, przyznając się do faktu fascynacji czy nawet wiary w marksizm-leninizm. Stwierdził, że rewolucja była najważniejszym wydarzeniem w jego życiu⁴¹¹. W tamtym okresie zrodził się także pomysł, który nie opuścił Solżenicyna właściwie do końca życia: napisać powieść o rewolucji październikowej⁴¹². Jak dokonała się przemiana z młodego człowieka zafascynowanego rewolucją w zdecydowanego przeciwnika systemu komunistycznego? Decydującym momentem w biografii pisarza była wojna. Powołany do armii usilnie domagał się przeniesienia do artylerii, co mu się jednak nie udało. W zamian został skierowany do pomocniczej jednostki na tyłach, gdzie znalazł się pośród prostego, rosyjskiego ludu, w którym nie rozpoznawał nikogo „swojego”. Runęły jego wyobrażenia o stworzeniu dzieła traktującego o rewolucji. Wcześniej sądził, że jest predestynowany do napisania epopei o tym — najważniejszym dla niego — wydarzeniu w historii Rosji (w końcu znał losy swojej rodziny, posiadał — w swoim mniemaniu — odpowiednie wykształcenie i wiedzę, aby tego dokonać)⁴¹³. Znajdując się w jednym szeregu z prostymi chłopami, mającymi za nic jego uniwersyteckie wykształcenie, naśmiewającymi się z jego braku umiejętności postrzeganych jako niezbędne w wiejskim gospodarstwie (choćby jazda wierzchem), Solżenicyn zrozumiał, że nie wie nic o narodzie i nie potrafi się z nim porozumieć. Był inteligentem, człowiekiem z miasta, który zamiast worka z jedzeniem, zabrał do wojska książkę Fryderyka Engelsa *Rewolucja i kontrrewolucja w Niemczech*⁴¹⁴. Jednak Solżenicyn się nie załamał — postanowił nabyć wszystkie niezbędne umiejętności, pomocne w odnalezieniu się w nowej sytuacji. Pomógł mu jeden z obecnych w jednostce chłopów⁴¹⁵. Równie istotnym faktem z życia Solżenicyna, pokazującym jego drogę ku „glebie”, są dogłębne studia nad językiem rosyjskim, które trwały, praktycznie nieprzerwanie, przez całe późniejsze życie noblisty. W czasie swojego pobytu w „szaraszce” w Zagorsku, pisarz „odkrył” autentyczną mowę rosyjską w słowniku Władimira Dala, wydanym w drugiej połowie XIX wieku. Wedle Solżenicyna współcześni mu Rosjanie nie używają języka rosyjskiego, tylko inteligenckiego żargonu⁴¹⁶. Zbliżeniu do „gleby” służyło także właściwie dobrowolne przeniesienie z „szaraszki” w Marfinie do obozu w Ekibastuzie. Solżenicyn zdecydował się na ten krok wbrew zdrowemu rozsądkowi „zeka”: w porównaniu z „prawdziwym” obozem, „szaraszka” wydawała się niemalże rajską wyspą Archipelagu GUŁAG⁴¹⁷. Odrzucając pracę, co prawda przymusową, ale jednak zgodną z jego wykształceniem i inteligencją, zdecydował się na przyjęcie

---

⁴¹¹ Tamże, s. 114, 134, 147–148.

⁴¹² Tamże, s. 133–134.

⁴¹³ Tamże, s. 181.

⁴¹⁴ Tamże, s. 178, 181, 183. Opis tego niełatwego dla pisarza okresu życia można znaleźć w jego niedokończonych powieści *Kochaj rewolucję!* w której porte parole Solżenicyna jest Nierżyn. Patrz: A. Solżenicyn, *Kochaj rewolucję!*, przeł. E. Skórska-Filip, Pruszyński i S-ka, Warszawa 2009.

⁴¹⁵ Л. Сараскина, *Солженицын...* s. 186.

⁴¹⁶ Tamże, s. 328.

⁴¹⁷ Tamże, s. 346.

losu zwykłego robotnika, jednego z milionów więźniów przymusowych w ZSRR. Nie spotkało się to z akceptacją jego żony, która uważała, że ta decyzja jej męża związana jest z porażką poniesioną przez „kapitana Solżenicyna”, który nieskutecznie dążył do poznania narodu na froncie⁴¹⁸. Poszukiwanie kontaktu z „glebą” miało także charakter geograficzny: po powrocie z zesłania do swojego rodzinnego Rostowa, odrzucił możliwość pozostania w mieście, stwierdzając, że to miasto, jak i całe południe kraju nie jest prawdziwą Rosją. Również mieszkając w późniejszym okresie w Riazaniu z żalem stwierdził, że nie odnalazł tam prawdziwie chłopskiej Rosji, takiej, którą mu było dane poznać we wsi Milcewo (powstała tam była *Zagroda Matryony*)⁴¹⁹.

***

Przytoczone powyżej informacje biograficzne można umieścić w tradycyjnym dla poczwiennictwa kluczu: Solżenicyn-inteligent, zgodnie z postulatami stawianymi chociażby przez Fiodora Dostojewskiego czy narodników, odbył wędrowkę „w lud”, pragnąc oddać pokłon przed „prawdą ludową”. W swoim dążeniu do ujżenia prawdziwego ludu zdecydował się na rewizję swoich poglądów, postaw i odrzucił to, czego nauczył się „z książek”. Czy mu się to udało? W jego przekonaniu — nie do końca. Na emigracji w Stanach Zjednoczonych stwierdził: «Шатко. Русская почва мне ещё долго не может открыться, и до смерти, а американскую — не могу ощутить своей»⁴²⁰.

***

Poszukiwania przez Solżenicyna prawdziwego narodu rosyjskiego, „gleby”, pozwalają postawić pytanie o jego osobisty stosunek do poczwiennictwa oraz do „prozy wiejskiej”, w pełni wyrażającej ten światopogląd. Cytowany już Geogres Nivat podkreśla niezwykle pozytywny stosunek pisarza do twórczości pisarzy „wiejskich” i nazywa Solżenicyna „advokatem dieriewienszczikow”⁴²¹. Niewątpliwie ideologiczne podobieństwa noblisty z pisarzami „wiejskim” były liczne.

Podobieństwa te można zauważyć w także biografii autora *Pożegnania z Matryoną*: podobnie jak oni, Solżenicyn dość późno zajął się literaturą. W dniu swoich 25. urodzin doszedł do wniosku, że czas przeznaczony na studiowanie matematyki, to czas zmarnowany i teraz trzeba będzie wszystko

---

⁴¹⁸ Tamże, s. 357–358.

⁴¹⁹ Tamże, s. 422, 435.

⁴²⁰ Tamże, s. 780.

⁴²¹ G. Nivat, *Fenomen Solżenicyna...*, s. 228.

nadrabiać⁴²². Przypominają się losy „dieriewienszczików”, którzy z różnych przyczyn nie mogli wówczas odebrać odpowiedniego wykształcenia czy zająć się twórczością. Jak twierdzi Lucjan Suchanek, Solżenicyn, swoimi wczesnymi opowiadaniem, antycypował powstanie tego nurtu⁴²³

W postawie Solżenicyna widoczna jest także niechęć do miasta. Przytaczałem już wcześniej słowa pisarza dotyczące pobytu w Rostowie i Riazaniu. W podobnym duchu pozostaje opinia na temat Moskwy, wygłoszona przez Solżenicyna już po powrocie z emigracji: stolica nie rozumie i nie słucha reszty kraju⁴²⁴. W światopoglądzie pisarza zauważalny jest także antyokcydentalizm. Saraskina przytacza relację o Aleksandra Szmemana, prawosławnego duchownego żyjącego w Kanadzie. Uważał, że Zachód wodzi Rosję na pokuszenie. Przyczynami tragedii Rosji jest utrata „rosyjskiego ducha” i zwrot ku cywilizacji zachodniej. Aby Rosję ocalić, należy powrócić do dwóch fundamentów rosyjskiej tożsamości – prawosławia oraz natury. W samej Rosji istnieją jednak dwie przeszkody, uniemożliwiające uzdrowienie: marksizm, a także podporządkowana Zachodowi i z natury antyrosyjska inteligencja (образованщина)⁴²⁵. Swoją niechęć do tej warstwy społecznej pisarz przeniósł także na tzw. emigrację „trzeciej fali”, której przedstawiciele w sposób częstokroć daleko wykraczający poza ramy kulturalnej polemiki, nazywali Solżenicyna teokratą, monarchistą, dziedzicem stalinowskiego sposobu myślenia, bliźniakiem Lenina, sojusznikiem Kremla, antysemitą, szowinistą czy prawosławnym ajatollahem. Solżenicyn z kolei zarzucał „Trzeciej emigracji” kłamstwo (przedstawienie Rosji jako zagrożenia dla świata czy określenie rosyjskiej tożsamości jako faszystowskiej) oraz hipokryzję: wielu z działaczy emigracyjnych wcześniej należało do Partii Komunistycznej⁴²⁶. Swojemu negatywnemu stosunkowi do Zachodu Solżenicyn dał wyraz chociażby w słynnym przemówieniu na Harvardzie w 1978 roku. Oskarżył wtedy świat zachodni o utratę odwagi, męstwa, o wykołajenie idei wolności i o postępujący konsumpcjonizm. Zaznaczył, że społeczeństwa zachodnie odeszły od zasad moralnych na rzecz kultury prawa, regulującego relacje międzyludzkie⁴²⁷. Głos pisarza nie pozostał bez odpowiedzi. Zarzucono mu niezrozumienie Zachodu i USA, walkę z „człowiekiem współczesnym” i o niewdzięczność wobec kraju, który stał się jego schronieniem⁴²⁸.

***

---

⁴²² Tamże, s. 238.

⁴²³ L. Suchanek, *Świadek epoki. Twórczość Aleksandra Solżenicyna*, w: *Dać świadectwo prawdzie. Portrety współczesnych pisarzy rosyjskich*, red. L. Suchanek, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1996, s. 111.

⁴²⁴ Л. Сараскина, *Солженицын...* s. 823.

⁴²⁵ Tamże, s. 720.

⁴²⁶ Tamże, s. 752, 761.

⁴²⁷ А. Солженицын, *Речь в Гарварде*, <http://antology.igrunov.ru/authors/solzh/1121759601.html> (dostęp: 5.04.2018).

⁴²⁸ Л. Сараскина, *Солженицын...*, s. 749-750.

Opis animozji pomiędzy Solżenicynem i jego ideowymi oponentami stanowi bardzo ciekawy przykład kreowania noblisty na człowieka „wołającego w puszczy”. Saraskina stawia go na osamotnionej pozycji, atakowanej przez system totalitarny oraz liberalne środowiska Zachodu i „trzecią emigrację”. Wedle niej: „Солженицын с его русскостью, а главное, с его масштабом, стал самой крупной мишенью для либеральных сил Запада и объединённых сил Третьей эмиграции⁴²⁹”. Stosunki noblisty z otaczającymi go adwersarzami Saraskina opisuje następująco:

По прежнему он пребывал в одиночестве, держа кдар уже не одного, а трёх противников: коммунистической власти, американской «образованщины» и Третьей эмиграции, отлично спевшихся в общем хоре ненависти⁴³⁰.

Takie przedstawienie sylwetki autora *Oddziału chorych na raka*, tworzy — w moim odczuciu — obraz człowieka osamotnionego, stojącego „samotnie przeciwko wszystkim”, co tylko, do pewnego stopnia, potwierdza zarzuty krytyków, oskarżających autorkę o apologetykę Solżenicyna.

***

W utworze Ludmiły Saraskiny znalazło się także miejsce na charakterystykę relacji pomiędzy Solżenicynem i prezydentem Putinem. W roku 2000, praktycznie zaraz po objęciu stanowiska głowy państwa, Putin odwiedził pisarza, co zostało skomentowane jako „złożenie pokłonu” wielkiemu rosyjskiemu nobliście. Pojawiły się — jak to miało miejsce nieraz w życiu Solżenicyna — skrajne oceny tego wydarzenia. Pisano o duecie pisarza i władcy (na podobieństwo Puszkina i Mikołaja I), o splamieniu honoru oficera i reputacji KGB (w przypadku Putina). Zaniepokojona prasa liberalna donosiła o „sojuszu przyjaciół Rosji i wrogów wolności”, antyokcydentalizmie Solżenicyna, który może stać się oficjalnym kursem politycznym Kremla, co stanowi ogromne zagrożenie dla Rosji. Pisarza nazwano korepetytorem, który uczy Putina moralności oraz zasad rządzenia państwem⁴³¹. Sam Putin stwierdził, że: „Многие шаги, которые мы делаем сегодня, во многом созвучны с тем, о чём писал Солженицын”⁴³². Trudno zaliczyć pisarza do bezkrytycznych zwolenników Putina. Problem jest znacznie szerszy. Jakub Potulski umieszcza poglądy autora *Archipelagu GUŁAG* w kontekście rosyjskich koncepcji geopolitycznych ostatniej dekady XX wieku. Uważa, że jego publicystyka w znacznej mierze przyczyniła się do umocnienia pośród rosyjskich elit politycznych myślenia izolacjonistycznego. Rosja ma wystarczająco sił i środków, aby stać się samowystarczalna gospodarczo. Solżenicyn

---

⁴²⁹ Tamże, s. 739.

⁴³⁰ Tamże, 760.

⁴³¹ Tamże, s. 869–871.

⁴³² Tamże, s. 894.

także jednoznacznie odrzucał ekspansję zewnętrzną (choćby w ramach WNP), ponieważ Rosja jest na zbyt słaba. Pogląd ten stoi w opozycji wobec polityki kreowanej przez Putina, która wedle słów polskiego badacza, lawiruje pomiędzy atlantyzmem i euroazjatyzmem⁴³³. Solżenicyn nie był zwolennikiem ustroju federacyjnego, stanowiącego fundament współczesnej Rosji. Saraskina przytacza słowa pisarza o nowym, federacyjnym ustroju:

Нам теперь настойчиво втолакивают рекомендоваться: „мы — россияне. То есть найти себе опоры не в духовном наследном сознании, а - по признаку теперешней федеральной принадлежности? Странная зацепка”⁴³⁴

Z przytoczonych słów wynika, że kwestia nowego sposobu organizacji ustroju państwowego nie była dla Solżenicyna najważniejsza: głównym celem jest duchowa odnowa narodu w oparciu o dziedzictwo przodków⁴³⁵. W jednym ze swoich wystąpień pisarza stwierdził wprost, że Rosjanie są dyskryminowani w podmiotach wchodzących w skład FR oraz w organach federacyjnych. Popierał pełne prawo do samodzielnego rozwoju kultur narodowych, jednak postulował ograniczenie przywilejów poszczególnych republik, nie zawsze zważających na dobro całego państwa⁴³⁶.

***

Książki Saraskiny nie da się odnieść bezpośrednio do klasyfikacji zaproponowanej przez Parté. Jednak można dzięki niej podjąć próbę analizy biografii Solżenicyna. W tekście autorstwa Saraskiny niezwykle łatwo odnaleźć motywy przestrzenne (wieś, „mała ojczyzna”, dom). I tak, Solżenicyn praktycznie zawsze odnajdywał miejsca do pracy poza granicami miasta, czego przykładem jest farma w stanie Vermont, położona z dala od większych skupisk ludności. Z farmą związany jest także amerykański dom pisarza, przebudowany wedle zaleceń samego Solżenicyna (wbudowanie w dom małej cerkwi⁴³⁷). Jeśli chodzi o stosunek do „małej ojczyzny”, to pisarz nie miał szczególnego sentymentu do rodzinnego Rostowa. Po latach wojennej i „więziennej” tułaczki Solżenicyn odwiedził miasto w którym dorastał i nie czując z nim związku, ostatecznie osiadł w Riazaniu⁴³⁸. Kolejnymi conceptami „prozy wiejskiej” są czas i język. U Solżenicyna widać wyraźne zainteresowanie tymi tematami. Przy-

---

⁴³³ J. Potulski, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010, s. 241–243.

⁴³⁴ Л. Сараскина, *Солженицын...*, s. 903.

⁴³⁵ Solżenicyn nie unikał wypowiedzi czysto publicystycznych. W takich tekstach jak *Россия в обвале* czy *Как нам обустроить Россию* pisarz poruszał nie tylko tematy etyczne, ale także przedstawiał konkretne rozwiązania ustrojowe.

⁴³⁶ A. Solżenicyn, *Rosja w zapaści...*, s. 80–83.

⁴³⁷ Л. Сараскина, *Солженицын...* s. 735.

⁴³⁸ Tamże, s. 422.

kładowo, *Archipelag GULAG* stanowi świadectwo, które nie pozwala zapomnieć o tragedii sowieckich obozów koncentracyjnych. Również język nie jest obojętną materią dla noblisty, pisałem wcześniej o studiach nad słownikiem języka rosyjskiego Władimira Dala.

***

Umieszczenie utworu Saraskiny w gronie laureatów wynika m.in. z jego stylu, który, oprócz wartości poznawczej (przybliżenie biografii Solżenicyna), posiada także niewątpliwą wartość estetyczną. Sądzę jednak, że nagrodzenie dzieła ma także wymiar symboliczny: Solżenicyn przedstawiony jako mędrzec czy prorok, wierny swoim zasadom, przepełniony misją opowiedzenia prawdy historycznej i dania świadectwa, w zamyśle jurorów może stanowić przykład dla współczesnego społeczeństwa. Poglądy pisarza w znacznej mierze obracają się wokół myśli bliskich kapitule nagrody: *naród-gleba*, zachowanie dziedzictwa kulturowego, niechęć wobec eksperymentów w sztuce (postmodernizm). W pewnym sensie decyzję jury można uzasadnić typowym dla każdej nagrody literackiej mechanizmem tworzenia kanonu (konsekracja), w którym autor *Czerwonego Koła* zajmuje poczesne miejsce nie tylko przez wzgląd na jego twórczość, ale także na jego światopogląd.

Wasilij Gołowanow, *Остров или оправдание бессмысленных путешествий*

O bohaterach utworów Gołowanowa mówi się, że są oni ostatnimi romantykami⁴³⁹, „sentymentalnymi” podróżnikami, poszukującymi swojego „przepisu na szczęście”⁴⁴⁰. Jeżeli chodzi o motywy występujące w twórczości pisarza, to wymienia się eskapizm od „fałszywej” cywilizacji miasta do świata przyrody, pozbawionej zakłamania, co związane jest z poszukiwaniem szeroko rozumianej wolności⁴⁴¹. Dmitrij Bak wskazuje na podobieństwa takiej postawy z największymi krytykami cywilizacji i apologetami „powrotu do korzeni”, takimi jak Jean Jaques Rousseau czy Lew Tołstoj⁴⁴². Jednak największym atutem utworów Gołowanowa (w tym i *Wyspy*) jest wątek autobiograficzny, który przebiega się na kartach jego tekstów. Chodzi o życie osobiste jego bohaterów, mierzących się z podobnymi

---

⁴³⁹ И.Шевелёв, *Острова в океане*, http://www.litkarta.ru/dossier/ostrova-v-okeane/dossier_965/ (dostęp: 4.07.2017).

⁴⁴⁰ А. Ермакова, *Василий Голованов. Время чаепития*, <http://magazines.russ.ru/znania/2005/12/er15-pr.html> (dostęp: 4.07.2017).

⁴⁴¹ Ольга Балла, *Тихий шорох времени*, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2017/9/tihij-shoroh-vremeni.html> (dostęp: 4.07.2017).

⁴⁴² Д. Бак, *Письма мелким почерком, или Оправдание критики non-fiction Василия Голованова. Остров, или Оправдание бессмысленных путешествий*, <https://librolife.ru/g1972587> (dostęp: 4.07.2017).

mi przeciwnościami losu (bohater *Wyspy* przeżywa problemy rodzinne, co stanowi bezpośrednie nawiązanie do biografii Gołowanowa, który ma za sobą nieudane małżeństwo)⁴⁴³. Najbardziej widoczne jest to w samym motywie wyprawy na Kołgujew. Wasilij Gołowanow trzykrotnie podróżował w to miejsce (1992, 1994, 1997)⁴⁴⁴. Bohatera łączy także z autorem wykonywany zawód — obaj są dziennikarzami. Nawiązania do własnej biografii, artystyczne uogólnienie oparte o swoje doświadczenia życiowe, zbliża go do postawy prozaików „wiejskich”, dla których aspekt autobiograficzny był niezwykle ważny. Dodawał on ich utworom pozoru wiernego ukazania rzeczywistości. Podobnie postępuje inny pisarz z kręgu Jasnej Polany, Michaił Tarkowski, który, jak już nadmieniałem, pisze wyłącznie o rzeczach mu znanych.

Niezwykle ciekawie przedstawia się kwestia klasyfikacji gatunkowej *Wyspy*. Autor zaznacza, że utwór jest esejem, jego własnym rozumieniem teorii geopoetyki⁴⁴⁵, a w szczególności prac Kenetha White’a⁴⁴⁶, której Gołowanow jest admiratorem. Angielski uczony i poeta, będąc jednym z największych popularyzatorów terminu geopoetyka, stwierdza, że nie jest to termin oznaczający wyłącznie „poezję zajmującą się środowiskiem”. W tym złożeniu *geo* nie oznacza ziemi, lecz świat, który stanowi centralny motyw współczesnej kultury. Poetyka z kolei nie jest zwykłym naśladownictwem, mimesis. White uważa, że poetyka to wyrażenie swojej „obecności-w-świecie” i doświadczania konkretnej przestrzeni za pomocą „otwartości stylu”. Dodaje on, że ideałem utworu pisanym według zasad geopoetyki jest „dzieło kompletne”, w którym łączy się nauka, filozofia i poezja⁴⁴⁷. Bardzo ważną figurą w podejściu proponowanym przez White’a jest „nomadyzm intelektualny”. Elżbieta Rybicka, komentując poglądy Anglika, twierdzi, że nie chodzi jedynie o fizyczne przemieszczanie się z jednej lokacji do drugiej (czego sam White jest przykładem). Dodaje ona:

Ale też niejako w ślad za nim, geopoetyka jako projekt nomadyczny dokonuje aktu transgresji — przede wszystkim pomiędzy poezją a filozofią i nauką, między twórczością a doświadczeniem świata, a wreszcie pomiędzy różnymi kulturami⁴⁴⁸.

---

⁴⁴³ О. Балла, *Тихий шорох...*

⁴⁴⁴ Wywiad z Wasilijem Gołowanowem: *Jeszcze dalej niż Solowki. Wyprawa na najdalszą, surową rosyjską Północ*, <https://kultura.onet.pl/wiadomosci/jeszcze-dalej-niz-solowki-wyprawa-na-najdalsza-surowa-rosyjska-polnoc/p9r64tk> (dostęp: 4.07.2018).

⁴⁴⁵ Колгуйев заговорил по-французски и... по-русски, <http://admarginem.ru/etc/1040/> (11.09.2018). W mojej ocenie mamy do czynienia raczej z powieścią niż esejem, o czym może świadczyć zawarty w tekście rozbudowany wątek fabularny.

⁴⁴⁶ С. Костырко, *Обозрение* С.К. #108, http://old.russ.ru/krug/period/20020607_sk.html (dostęp: 5.07.2018).

⁴⁴⁷ K. White, *Zarys geopoetyki*, przeł. Agata Czarnacka, w: *Białostockie studia Literaturoznawcze*, nr. 2/2011, <http://bsl.uwb.edu.pl/bsl2.php> (dostęp: 5.07.2018).

⁴⁴⁸ E. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Universitas, Kraków 2014, s. 66.

Niezwyczajnie łatwo w tym kontekście pojęciowym umiejscowić utwór Gołowanowa. Rzeczywiście, *Wyspa...* jest zbudowana wedle zasad przedstawionych przez White'a. Główny bohater jest nomadem wędrującym po Kołgujewie, aby w toku fabuły znaleźć się w Paryżu czy w Moskwie. W każdym z tych miejsc protagonista snuje swoją własną narrację, refleksję, zapisuje „na gorąco” świat odczuć i wrażeń. Na kartach powieści dokonuje się także próba syntezy nauki (wątek studiów nad Kołgujewem), filozofii (rozważania o kondycji współczesnego człowieka) i poezji (bohater pisze wiersze). Nad wyraz mocno uwypuklony jest kontakt z innymi kulturami (Nieńcy, Paryż), co wskazuje, że świat jest miejscem otwartym oraz, że każda kultura ma charakter jedynie cząstkowy. Tylko ciągle przemieszczanie się może dać całościowy obraz kultury ludzkiej⁴⁴⁹.

Jak widać, dzieło Gołowanowa nie jest zwyczajną literaturą podróżniczą. *Wyspa...* rzeczywiście stanowi bardzo interesującą próbę praktycznego przeniesienia pojęć geopoetyki na grunt literacki.

***

Bardzo interesującym motywem w utworze jest samo przygotowanie do podróży. Narrator przyznaje, że przed swoją ekspedycją niewiele wiedział o Północy (s. 36–37)⁴⁵⁰. Głównym stymulatorem popychającym bohatera do wyjazdu była ucieczka od otaczającego świata. Pracując jako reporter w jednej ze stołecznych gazet „Я задыхался в газетных сплетнях. Я стал ненавидеть их” (s. 36–37). Bardzo duże znaczenie miały także osobiste problemy protagonisty: rozwód z żoną i „niemoc twórcza” (s. 40, 52). Jak sam przyznaje „Дар писательства оставил меня.” (s. 52). Potrzebował impulsu, który da mu nowe siły, niezbędne do kolejnych przedsięwzięć. Kryzys egzystencjalny wyrażony został słowami: „Моя жизнь была не убедительна.” (s. 52). Miał świadomość tego, że jeżeli teraz nie zrealizuje swojego marzenia o dalekiej wyprawie, nie zrobi tego już nigdy („Я понял, что состарился и умираю. Ужас сковал меня”, s. 40). Nie bez znaczenia była także sytuacja polityczna w kraju. Upadek Związku Radzieckiego („Страна, зависшая над пропастью, как тяжеленный грузовик, случайно, буквально чудом удерживаемый от низвержения вниз каким-нибудь деревцем, оказавшимся под колесом [...]”, s. 83), konflikty wewnętrzne (Abchazja, Górski Karabach, s. 18–21), których bohater był świadkiem, zbierały śmiertelne żniwo (s. 18) i utwierdzały go w decyzji o „ucieczce”. Jaki był jej cel? W dosłownie rozpadającej się sowieckiej rzeczywistości, podróż na daleki Kołgujew była wyprawą w poszukiwaniu: „Смыслов человеческой жизни” (s. 17–78). Bo cóż

---

⁴⁴⁹ Там же.

⁴⁵⁰ В. Голованов, *Остров. Документальный роман*, Ад Маргинем Пресс, (brak miejsca wydania), 2009. W niniejszej analizie opieram się na tym wydaniu. Numer strony podaję w nawiasie.

innego zostaje „[...]если мы действительно поставлены лицом к лицу с бессмысленностью существования?”(s. 17–18).

Przygotowania do ekspedycji były niezwykle skrupulatne. Bohater już w czasach studenckich oglądał stare mapy („[...] вождение пальцем по раздобытой нами в Институте географии крупномасштабной карте, на которой остров разбухает до непривычных размеров”, s. 152), zaczytywał się w relacjach europejskich podróżników oraz studiował hasła encyklopedyczne dotyczące Kołgujewa (s. 225–230). Nie bez znaczenia była fascynacja samym motywem wyspy w kulturze, pojawiającym się w twórczości Juliusza Verne’a czy Roberta Louisa Stevensona (s. 30). Właśnie ci twórcy, wedle bohatera *Wyspy*, byli w pełni świadomi uczuć, które wywołuje w człowieku przestrzeń wyspy, którymi są „Отъединенность, инаковость, замкнутость, тайна[...]”(s. 30).

Wyprawa na położoną daleko na Północy wyspę rysowała się bohaterowi w „romantycznych” barwach:

У острова есть своя поэтическая родословная, как есть она у гор, рек, пещер, гротов, возделанных полей и прочих мест, обладающих для человека особенной привлекательностью. (s. 30)

W tym nastawieniu utwierdzała go nie tylko aura tajemniczości powstała wokół celu jego podróży. Jednym z najbardziej istotnych źródeł pobudzających bohatera do wyprawy była relacja dwójki malarzy, Ady Rybachuk i Władimira Mileniczenki⁴⁵¹, którzy przebywali na Kołgujewie w latach 60. ubiegłego wieku. Jak stwierdza bohater-narrator, wspomniani twórcy mieli niesamowite szczęście:

Конечно, им повезло: они застали еще время кочевья, последние дни века кочевья на острове, ста лет кочевья, за которыми проступали другие века, тысяча лет безостановочного движения народа вслед за оленями по бескрайним материковым просторам. (s. 95)

Wędrówka przez na poły dzikie tereny Kołgujewa w zamierzeniu miała dostarczyć bohaterowi wrażeń zupełnie obcych turystom zwiedzającym Paryż czy Moskwę z okien wycieczkowego autobusu: „Пространство одарит тебя неисчислимыми богатствами. Пространство сделает тебя человеком...” (s. 33). Wyprawa w poszukiwaniu istoty człowieczeństwa stanowi próbę sił fizycznych i charakteru. Odkrywca wchodząc do tajgi, czyli wedle jego słów „innego kosmosu”, pozbywa się artefaktów ze świata cywilizacji. Wyciąga ze swojego plecaka ostatnią książkę oraz dyktafon (s. 175).

---

⁴⁵¹ Są to postaci autentyczne. W swojej twórczości wielokrotnie nawiązywali do tematyki związanej z północną częścią Rosji, w tym do przyrody Kołgujewa. Patrz: *Воспоминания о Викторе Платоновиче Некрасове Ада Рыбачук и Владимир Мельниченко*, <http://nekrassov-viktor.com/AboutOfVPN/Nekrasov-Ribachuk-Ada-Mel'nichenko-Vladimir.aspx> (dostęp: 4.07.2018).

Marsz poprzez tajgę nie jest romantycznym spacerem, który pozwala skoncentrować się na urokach przyrody:

Но теперь-то ты знаешь, что километр — это дорога в рай через ад, это удары сердца в шаманский бубен, проклятье кочкарников, блевота усталости, тухлота страхов и жалости к себе, которая неожиданно подступает, как ком к горлу. Километр — это серьезный разговор с собою, друг, разговор о самой сути, о том, на что ты способен еще, кроме своего заунывного городского умствования. На что ты вообще способен в зоне риска, где все без исключения умствования не стоят и гроша? Следуй вослед спутникам твоим, о автор этих строк — и многие истины еще приоткроются тебе! (s. 207–208).

Walka z samym sobą, ze swoim organizmem oraz przezwycięzenie „miejskich” przyzwyczajęń, tak dalekich od realnego wysiłku fizycznego, stanowią *clou* wyprawy. Warto zwrócić uwagę na podobne przedstawienie świata przyrody u Gołowanowa oraz Tarkowskiego. Tundra, las, nieprzebyte przestrzenie, są miejscem dla mężczyzn, którzy podejmując wyzwanie rzucone przez dziką przyrodę, wykuwają swój charakter. Podróż na Kołgujew może być także interpretowana jako powrót do *gleby*. Jest to symbolicznie przedstawione w scenie (śnie?), w której towarzysz wędrówki bohatera wycina mu serce, wstawiając na jego miejsce nowy organ ulepiony z gliny. Na pytanie bohatera „co robisz?”, słyszy: „Очищаю твое сердце от страха” (s. 147). Przemiana wędrowca była natychmiastowa:

Плоть земли стала его плотью. И то, что он принял за боль, было просто тоскою сердца, лишённого страха, по безлюдным просторам, на которых обитает свобода, которые он не умел любить, пока боялся... (s. 150)

Przybywszy z miasta zostaje przyjęty przez *glebę*, staje się jej częścią. Już nie jest „obcym” — jest jednym z „swoich”. Proces ten był niezbędny, ponieważ, wedle słów anonimowego „Strzelca”, jak nazywany jest w tej scenie współtowarzysz wędrówki protagonisty, „Остров давно ждет избранника. Ждет человека, который расскажет о нем. Я подумал сначала, что это ты. Но потом решил, что ты обманщик. Теперь я полагаю, что это ты все-таки” (s. 146). Oczyszczenia, a właściwie przeszczep serca, pozwala w pełni poznać i opisać świat, w którym znalazł się „wybraniec”. Zderzenie z rzeczywistością jest nad wyraz okrutne. Poszukiwanie spokoju i sensu życia zostaje poddane brutalnej próbie. Na Kołgujewie podróżnik napotyka obraz katastrofy: „Развалины Севера — это воистину какие-то сгустки безумия” (s. 30)

***

Utwór Gołowanowa można interpretować jako relację naocznego świadka obserwującego proces pełnej degradacji *gleby* pod względem ekonomicznym oraz kulturowym. Już pierwsze spotkanie

z Kołgujem w osadzie o nazwie Bugrino nie napawa optymizmem. Widok roztaczający się przed podróżnikiem-narratorem jest skrajnie deprymujący:

Поселок. Разбитый[...]Справа от настила были дома, несколько рядов бараков, промежутки между которыми были застроены сарайчиками, собранными из всякого подручного материала; на крышах сарайчиков сушились желтые кости [...]. Издалека все это казалось бесформенным табором труб, антенн, перегородок, бельевых веревок, собачьих конур, дровников и еще более крошечных сараюшечек, может быть, погребов, меж которыми эхом перекачивались взвинченные женские голоса и собачий лай, будто там, внутри поселка, творилось что-то неладное (s. 112,113).

Zdewastowane ludzkie osiedle, zbudowane z „czego popadnie”, nie wzbudzające zaufania. Narrator trafnie stwierdza, że „От поселка определенно пахло смертью.” (s. 122). Również brzeg morza wygląda jak jedno wielkie śmietnisko: na plaży walają się puste butelki, przerdewiałe beczki, kawałki cegieł, psie czaszki i szczątki reniferów (s. 118,119).

Jednym z świadków zniszczenia kołgujewskiej społeczności jest starzec Nikita. Człowiek ten „zdażył” zobaczyć dawne czasy, kiedy życie toczyło się własnym, tradycyjnym rytmem, a ludzie zamieszkujący Kołgujew mogli bez skrępowania egzystować według swoich własnych zasad. Żyli sami dla siebie. Kontakt ze światem zewnętrznym utrzymywali poprzez kupców Sumarokowów, którzy raz w roku przyplływali na wyspę i dokonywali wymiany handlowej z miejscowymi (s. 416). Ale nadszedł moment przełomu w historii Kołgujewa: na wyspę przybyli bolszewicy wraz z komisarzem Chudjakowem, który od razu rozpoczął zarządzanie tymi terenami. Stał on za śmiercią szamana (s. 421). Nowa władza nie oznaczała wyłącznie zmiany sposobów gospodarowania. Przywiozła ona także rzecz dotychczas na wyspie nieznaną — alkohol: „А чтоб задобрить народ, красные впервые завезли на остров столько вина, что хватило до весны. Так и настали новые времена.”(s. 421). Nikita był świadkiem nastania „nowych czasów” i wiedział, że: „Время слабых настало, и он знал, что ему не житься с ними” (s. 423). Obciążany kolejnymi powinnościami wobec państwa (karczowanie lasu czy wypełnianie normy połowu ryb, pomoc w geologicznych ekspedycjach; s. 425), znosił swój los z pokorą:

И все равно — ни разу не пошел Никита на поклон к властям, ни разу не пожаловался другим на свою долю[...]Так и было. У него отбирали богатство — он наживал новое. Нагружали непосильными трудами — он из них только с выгодой для себя выходил (s. 423).

W swoim życiu Nikita odmówił tylko jednego — oddania swoich reniferów do sowchozu. Wolał je zabić, niż oglądać tryumf „leniwych ludzi” (s. 430–431). Do pracy w nowym przedsiębiorstwie nie został przyjęty ze względu na swoją uczciwość („Он совхоз обманывать не умел, воровать не умел, так что не прижился в бригаде; s. 433). Zauważył także kres dawnego Kołgujew, mówiąc swojemu synowi: „Я так думаю, Филипп — оленное дело дальше не пойдет. Надо выучиться

тебе, русской специальности какой-нибудь научиться...” (s. 430–431). „Ostatni sprawiedliwy”, pomimo swoich nieszczęść i niepowodzeń: „Жил, как считал нужным” (s. 428) i pozostał wierny swoim przekonaniom. Niestety jego rodacy w pełni poddali się nowemu porządkowi, który oderwał ich od tradycyjnego życia. Nieńcy stali się w pełni zależni od państwa, które ich karmiło, dostarczało opału oraz rozrywki. Nieświadomie zostali wrzuceni w śmiertelną pułapkę: „И тут государство, связанное именем Ленина, рухнуло. И все рухнуло.” (s. 447).

Porzucenie przez państwo zauważalne jest w historii dwóch młodych Nieńców, Alika i Tolika, którzy próbują się zaciągnąć do rosyjskiej armii. Kilkukrotnie pisali oni podania o przyjęcie do wojska i o wysłanie ich w niebezpieczne miejsce, do Tadżykistanu lub Afganistanu, gdzie mogliby wykazać się umiejętnościami oraz odwagą (s. 183–184). Alik i Tolik żyli jak prawdziwi żołnierze: „Они жили как солдаты — без жен, с готовностью завтра же выступить по первому зову с полной экипировкой” (s. 184). Służba w armii, broniącej „[...]призрачные рубежи не существующей больше великой Родины[...]” (s. 184), mogła stać się ucieczką do życia, lepszego niż te, którego doświadczyli na Wyspie „[...]”, среди человеческого смрада” (s. 184). Jednak ojczyzna już ich nie potrzebuje. Ich podania pozostają bez odpowiedzi (s. 184). Sytuacja porzucenia przez państwo nie jest jedynie wymysłem autora pragnącego zwiększyć dramatyzm utworu. W powieści Gołowanow dokonuje bardzo wyrazistego opisu rezultatów polityki państwa radzieckiego wobec Nieńców. Podjęta przez ZSRR próba przemiany mieszkanców Kołgujewa, których rdzenna kultura została uznana za wroga nowemu państwu⁴⁵², zakończyła się tragicznie: zostali oni oderwani od swojego dawnego życia, po czym podmiot, jakim było państwo radzieckie, porzuciło ich. Sytuacja ta koresponduje z tezami stawianymi w studium Jurija Slezkina, na temat praktyk kolonialnych państwa rosyjskiego/radzieckiego, ukierunkowanych na tzw. „małe narody Północy”. Zaznacza on, że społeczności Nieńców czy Ewenków były poddane tym samym procesom społecznym, co pozostała część społeczeństwa radzieckiego. Po latach intensywnej indokrynacji udało się w znacznej mierze przekonać mieszkańców „Północy” do dobrodziejstw, jakie niesie ze sobą władza radziecka. W latach 70. Ubiegłego wieku przeprowadzono badania, które wykazały, że większość przedstawicieli „małych narodów” jest zainteresowana ofertą państwa radzieckiego (edukacja, praca, możliwość zmiany miejsca zamieszkania oraz trybu życia). Spełnienie oczekiwań miało przyspieszyć asymilację półkoczowniczych społeczności z resztą społeczeństwa⁴⁵³. Nadzieje te nie zostały spełnione: państwo, któremu Nieńcy zawierzili, upadło. Twór powstały na jego gruzach nie był nimi zainteresowany. Widząc katastrofę Północy, bohater pyta rozpaczli-

---

⁴⁵² Ю. Слезкин: *Арктические зеркала: Россия и «малые народы Севера»*, Новое литературное обозрение, Москва 2017, [erub] s.121,1.

⁴⁵³ Tamże, 120,6 –121, 182,6–183,1. Badania odnosiły się w głównej mierze do Ewenków, ale sądzę, że sytuacja ludów Północy w tamtym okresie była podobna. W związku z tym rezultaty badań przeprowadzonych wśród Ewenków można ekstrapolować na wszystkie narodowości zaliczane do kategorii „małych ludów Północy” (малые народы Севера).

wie: „Где прекрасная ясность Севера, где все эти люди — Уэско, Таули, Иде — или с ними стало то же, что со Стрелком, а имена их выцвели и стали обычными русскими именами?” (s. 133–134).

***

Zerwanie więzi z tradycyjnym systemem wierzeń jest symbolizowane przez historię ostatniego szamana wyspy oraz los jego syna. Człowiek predestynowany do utrzymania kontaktu pomiędzy światem ludzi i światem metafizycznym, został zabity na początku lat 30. Dokonali tego „люди из Города”, którzy nasłali nań zabójcę (s. 406). Kim oni byli? Jak łatwo się domyślić, chodzi tu o przedstawicieli nowej, bolszewickiej władzy: „Их прислали, чтобы организовывать людей тундры заготавливать нерпичьи шкуры и оленье мясо” (s. 406). Według słów narratora „nowi gospodarze Wyspy” byli wesołymi ludźmi, lubiącymi alkohol i niezwykle znudzonymi życiem na dalekiej Północy. W trakcie „zabawy”:

и как-то раз от скуки напоили слабоумного и сказали: «Зарежь его. Если он и вправду шаман, то он не умрет. Испробуй, на что он годен». И тот пошел, ибо был слабоумен и пьян. И нашел шамана в чужом чуме, камлающим у ложа больной женщины. И убил (s. 406).

Syn ostatniego szamana miał dziewięć lat w chwili śmierci ojca, który nie zdążył mu przekazać swojej tajemnej wiedzy. „Nowe czasy” nie potrzebowały już magii. Człowiek zaczął czerpać wiedzę z książek „[...] и осмеляли мудрость шамана, ибо она тяжка для слабых и смехотворна для невежд” (s. 407). Niedouczony i nikomu niepotrzebny młody adept sztuki szamańskiej został „посмешищем и изгоем”, trudniącym się sprzątaniami nieczystości. Z tego powodu nazywano go „Говно-шаман” (s. 408). Jednak nie stracił on więzi ze światem metafizycznym: „[...] страшной униженности своей и немоте порою слышал голос Бога, и ощущал в себе силы Бога и ясность и ярость его” (s. 408). Był także świadkiem upadku społeczności Kołgujewa. Widział, jak jego pobratymcy nie zabijają reniferów, lecz mordują je, jak:

потеряли выносливость и ясную мудрость волка-охотника, стали злыми и ненасытными, как псы, и как псы ленивы и послушны. И полюбили водку больше скучной праздной жизни своей [...] (s. 410).

Nieńcy przestali kochać swoje trudne, lecz piękne życie: nikt już nie siedzi na wzgórzach i nie śpiewają pieśni (s. 410). Innym symbolem zerwania z systemem tradycyjnych wierzeń jest magiczny lud Siirtia. Zamieszkujący „alternatywny wymiar” magiczni ludzie, przebywający w pieczarach lub

pod ziemią, od wieków towarzyszyli Nieńcom w ich codziennym życiu, byli częścią ich świata (s. 464–468). Jednak Siirtia już nie ma. Towarzysz podróży narratora, Alik, stwierdza wprost: „Они ушли в легенду. Может, где-нибудь осталось один-два..” (s. 389). Czym w takim razie jest Północ? Narrator opowieści uważa, że Północ e znalazła się w „Królestwie Zła”, dawno porzuconym przez bogów i ludzi (s. 276–277).

***

Przemiany sposobu życia i kultury Nieńców są umieszczone przez Gołowanowa w szerszym kontekście rozwoju (upadku?) ludzkiej cywilizacji. Uznaje on, że współczesna kultura opiera się na wszechogarniającej nudzie, która jest zapełniana przez stymulatory i antydepresanty (s. 211–213). Współczesne społeczeństwa żyją w czasie, a nie jak dawniej w przestrzeni. Według narratora:

«Жить в пространстве» — значит, прежде всего, поступать. «Жить во времени» — значит потреблять, менять свое овеществленное рабочее время (деньги) на товар, также представляющий из себя овеществленное время (s. 215).

Przejście od człowieka „naturalnego” do człowieka „konsumenta”, zaspokajającego swoje potrzeby i czerpiącego energię z kupna coraz to nowych rzeczy (s. 215), najlepiej jest reprezentowane właśnie przez Nieńców. Odrzucając swój dawny styl życia, oparty na koczownictwie, stworzyli oni osady w rodzaju Bugrino, a świat przyrody, niegdyś bardzo im bliski, stał się pułapką, przeszkodą „[...] в выполнении монотонного конторского или фабричного труда, которого требовало новое время[...]” (s. 213–214). Właśnie przyroda Kołgujewa miała decydujący wpływ na ukształtowanie się koczowniczej natury Nieńców, dla których najważniejszym skarbem były renifery, stanowiące źródło ich pożywienia:

Так они стали кочевать вслед за стадами — от кромки моря летом до кромки тайги зимой. Так родился тот язык, которым народ овладел в совершенстве — язык кочевья. Олень стал источником пищи, универсальным транспортом, одеждой, домом. Каждая косточка оленьего скелета была вмонтирована в культуру так же надежно, как в костяк самого оленя [...], s. 208.

Wymuszone zerwanie z dawnym trybem życia doprowadziło do katastrofy. Narrator-podróżnik zauważa, że w języku mieszkańców Kołgujewa pojawiło się wcześniej nieznane słowo: „вымирание” (s. 214). Używając rolniczej metafory z całą pewnością można dojść do wniosku, że *gleba* została bezwzględnie przeorana przez „obcych” i obsiana nasionami „nowego stylu życia”, które

nie dały pożądaných zbiorów. Gleba została zdegradowana do najniższej klasy, przekształciła się w dosłowny „ugór życia”⁴⁵⁴.

***

Bohater utworu udaje się do Paryża przepełniony pragnieniem zainteresowania tamtejszej publiczności tematem Wyspy:

Все, что нашел я на острове, я привез с собою в Париж. И я, разумеется, надеялся удивить Париж своими находками. Я надеялся проломить окно в Европу. Что у меня было для этого? Несколько фотографий, журнальная публикация нескольких глав недописанной книги (s. 348).

Spotyka go jednak rozczarowanie. Jego historia, opowieść o Wyspie, przyjmowana jest z niedowierzaniem i niezrozumieniem (s. 349). Stolica Francji, „[...]зажравшийся, отупевший, бесчувственный город” (s. 353) odrzuca opowieść o Kołgujewie. Wedle słów samego narratora: „Плевать ему было на Колгуев” (s. 351). Przyczyna negatywnego stosunku do dalekiej, położonej na krańcach świata wydaje się dość prozaiczna. Paryż jest zwyczajnie przepełniony wszelkiego rodzaju projektami, o wiele bardziej wyrafinowanymi niż historia Kołgujewa (s. 351). Jedna rzecz, różni postawę i twórczość narratora od paryskich artystów: wszystko, co zostało opisane w temacie wyprawy, zdarzyło się naprawdę. Jak to podsumowuje bohater: „Я сам был там, сам прошел эту ночь от заката до восхода, и этого нельзя выдумать, сидя за столиком кафе” (s. 356–357). Podobnie jak u Jewgienija Kasimowa, Paryż z perspektywy autora *Wyspy* jawi się zupełnie innym miastem niż dawniej. W oczach pisarza-podróżnika stolica nad Sekwaną stanowi symbol powolnego umierania zachodniej kultury. Zwiedzając kolejne zabytki, narrator dochodzi do wniosku, że „Когда культура умирает, она находит для себя музей” (s. 345). To niezwykle istotne dla kultury światowej miejsce okazuje się jednym wielkim supermarketem, w którym zdychają gołębie „[...]обожравшись шоколада, недоеденного туристами” (s. 353). Nawet legendarne paryskie restauracje i kawiarnie, swojego czasu miejsce spotkań artystycznej bohemy, wzbudzają wstręt narratora. Nie chce w nich przebywać („fuck it”, s. 353). Zadaje on pytanie: gdzie się podziela siła i moc tej niegdyś wspaniałej cywilizacji? (s. 353). W przeciwieństwie do swoich rosyjskich przodków, zafascynowanych Francją, narrator jest zdania, że Rosjanin do tego miasta nie pasuje. Podstawą cywilizacji Zachodu, reprezentowanej przez Paryż, od zawsze jest rozum. Rosjanin natomiast posiada swoją „[...]иную мудрость, мудрость

---

⁴⁵⁴ Temat kolonialnego oddziaływania władzy radzieckiej na Nieńców szerzej analizuję w referacie *Wyspa Wasilija Gołowanowa jako przejaw nieświadomionej traumy postkolonialnej i postimperialnej*, wygłoszonym na seminarium *Rosyjskie traumy — świadectwa kulturowe*, które odbyło się 20.04.2017 w Sosnowcu (w druku).

русского человека, которая никак не может быть разумна, а только, быть может, блаженна [...]” (s. 340–341). Rosja nigdy nie stworzy czegoś na podobieństwo Paryża i zachodniej cywilizacji. Stąd pytanie o sens konkurencji z Zachodem i próby jego zadziwienia:

Тогда откуда было (есть, остается) это желание — выйдя выйдя из своих московий, витебсков, одесс, из своих лесов, болот, суходолов что-то доказать Парижу и по-разить его? Откуда эта внятная тяга сюда — к абсолютно чуждому нам берегу? (s. 341)

W rezultacie Paryż nie jest zainteresowany niczym, prócz sobą. Rosja, Syberia — to wyłącznie słowa, za którymi nie stoi żaden konkretny byt (s. 341). Jednak, jak się wydaje, we francuskiej metropolii nie wszystko umarło. Spacerując po mieście narrator zauważa następującą scenę. Widzi czarnoskórych młodych mężczyzn i kobiety, które „[...]висят на своих парнях, высасывают весь сок из них, слизывают весь нектар [...]” (s. 354). Nie jest to jednak siła twórcza, mogąca przywrócić blask dawnej kulturze. Celem tych ludzi jest jedynie biologiczne przetrwanie (s. 354). Co ciekawe, protagonista szuka kontaktu z „nowym Paryżem”. Wędrując ciemną paryską ulicą zauważa „[...] что за мною тащатся какие-то два смуглокожие парня”(s. 354). Sytuacja, która mogłaby napawać lękiem przeciętnego turystę, jemu wydaje się korzystna:

Я жаждал контакта с городом, а он уходил от него, а тут эти двое и такой подходящий случай — одна неверная интонация — и мы сольемся в сладостной драке. И будет контакт. Пусть в такой уродливой форме... (s. 354)

Niestety, paryżanie nie chcieli wdawać się w bójkę z przyjezdnym Rosjaninem. Poprosili go tylko o papierosy. Zrobili to tak kulturalnie, że: „[...] ответный удар по зубам был бы просто неврастенической реакцией” (s. 354). Narrator stoi na stanowisku, że wszelki kontakt z miastem i jego mieszkańcami jest niemożliwy (s. 354).

***

Daleka podróż na Kołgufew miała dalekosiężne skutki. Przede wszystkim bohater mógł napisać swoją wymarzoną książkę o wyspie. Jednak sama twórczość, próba opisanie przeżyć związanych z wyspą, stała się pułapką. Narrator całkowicie pochłonięty wyprawami oraz pracą, siedzący „по восемьдесят часов в день, друзья забыли меня и я позабыл, что такое человеческие чувства, радость и веселье...” (s. 505). Wędrówka i długa nieobecność w domu odbiła się także na jego życiu rodzinnym. Po powrocie z ostatniej wyprawy, widzi on, że:

Цветы на окне засохли.
Твои часы на столе. Они стоят.
Здесь так давно никого не было, что становится страшно.(s. 502)

Opuszczone mieszkanie, pozbawione oznak życia, staje się symbolem rozpadu więzi rodzinnych. Narrator, kierując swoje słowa do żony, mówi o tym wprost: „Книга разделила нас, книга встала между нами[...]”(s. 506).

.....

Michail Tarkowski, *Замороженное время. Повести, рассказы*

Michail Tarkowski to najbardziej „wiejski” pisarz w gronie laureatów Jasnej Polany. Świadczy o tym jego biografia, styl życia, a także poglądy. Również rosyjska krytyka literacka stawia go w jednym rzędzie z „pisarzami wiejskimi”, a on sam określa się jako „dieriewienszcik”⁴⁵⁵. Nazywa się go także „poczwiennikiem”, a jego literaturę „poczwiennicką”⁴⁵⁶. Władimir Bondarienko zalicza z kolei Tarkowskiego do nurtu „nowego realizmu”, który wyłonił się w pierwszej dekadzie XXI wieku⁴⁵⁷.

Urodzony w słynnej moskiewskiej rodzinie (jest siostrzeńcem reżysera Arkadija Tarkowskiego), pod koniec lat 70. opuścił stolicę i przeniósł się do niewielkiej syberyjskiej wsi Mirnoje. Swoją decyzję uzasadnia miłością do wsi oraz fascynacją „dziką Rosją”, znaną mu z twórczości Walentina Rasputina czy Wiktora Astafiewa⁴⁵⁸. Paweł Basinski opisuje życiową drogę Tarkowskiego jako przejście od „moskiewskiego chłopaka” do „człowieka naturalnego”⁴⁵⁹. Wasilij Awczenko, komentując decyzję Tarkowskiego o radykalnej zmianie swojego życia, twierdzi, że: „Тарковский осознанно сломал ту свою судьбу, которая была преопределена от рождения, и выстроил другую, которая показалась ему достойнее и правильнее”⁴⁶⁰.

Choć mogłoby się wydawać, że separacja od największych ośrodków intelektualnych Rosji negatywnie wpłynie na twórczość Tarkowskiego, to jest wprost przeciwnie. Wedle słów samego auto-

---

⁴⁵⁵ Н.А. Вальянов, *Творчество М. А. Тарковского в свете современной литературно-научной критики*, <http://scienceproblems.ru/tvorchestvo-tarkovskogo.html> (dostęp: 13.04.2018).

⁴⁵⁶ И.Л. Балаян, *Проблема личности в рассказах М.А. Тарковского*, w: «Вестник АГУ». nr 1 (134) 2014, s. 136.

⁴⁵⁷ В. Бондаренко, *Нулевые*, <http://rospisatel.ru/konferenzija/bondarenko.htm> (dostęp: 13.04.2018).

⁴⁵⁸ Rozmowa Zachara Prilepina z Michaiłem Tarkowskim: *Michail Tarkowski. Ни жизни с головой не принадлежу, ни литературе...*, <http://zaharprilepin.ru/ru/litprocess/intervju-o-literature/ni-zhizni-s-golovoj.-html> (dostęp: 13.04.2018)

⁴⁵⁹ П. Басинский, *Третий Тарковский*, <https://rg.ru/2016/07/24/pavel-basinskij-sudba-mihaila-tarkovskogo-uzhe-sostoialas.html> (dostęp: 13.04.2018)

⁴⁶⁰ В. Авченко, *Большая страна Михаила Тарковского*, w: М. Тарковский, *Тойота-Креста*, wyd. «Э», Москва 2016, s. 5.

ra, dopiero na Syberii zajął się pisaniem⁴⁶¹. Bliskość natury pomaga mu także w pełni zrozumieć, wręcz poczuć moc literatury (przebywając w mieście jakoby nie czytał)⁴⁶². Tarkowski nie jest zwykłym pisarzem, który wymyśla swoje historie: pisze tylko o tym, co sam przeżył, czego doświadczył⁴⁶³. Doświadczenie pracy myśliwego daje mu „prawdę życiową”, całkowicie nieznaną „miastowym” literatom⁴⁶⁴. Postawa ta zbliża go to do klasycznych pisarzy „wiejskich”, dla których fikcja literacka miała pokrywać się z realnością (realizm = realność, rzeczywistość). Do „wiejskich” klasyków upodabnia go także niechęć do miasta. Podług niego moskiewski, „prozachodni” model życia ma się nijak do tradycji, która funkcjonuje w Rosji od wieków:

Но, по сути, до сих пор есть мир «прозападной» столицы, а есть мир русской провинции. Они различаются по характеру: в провинциях до сих пор сильнее то, что мы называем русским духом, сильнее голос трудовой земли, а значит, и традиции. Хотя и они в опасности. [...]Московская «прозападная» модель никак не связана с теми традициями, которые существуют в России много веков⁴⁶⁵.

Tarkowski przytacza fakt ze swojego życia, mówiący o nieprzyjęciu jego tekstów przez stołeczne wydawnictwa. Dla nich był on „za bardzo stamtąd”, używał języka mieszkańców znad Jeniseju, niezbyt dobrze przyjmowanego przez moskiewską publikę⁴⁶⁶. Jest to kolejne podobieństwo do pisarzy „wiejskich”, dbających o język swoich utworów, który winien odróżniać się od literatury „niewiejskiej”. Niechęć wobec takiej literatury może być także powodowana systemem wartości zawartym w tekstach pisarza. Maria Riemizowa konstatuje, że czytając Tarkowskiego można dojść do wniosku, że cały racjonalizm został w mieście, natomiast „tutaj, w lesie, panują zupełnie inne prawa”⁴⁶⁷.

Interesujący jest stosunek Tarkowskiego do współczesnego życia literackiego. Sam przyznaje, że interesują go nowości w życiu literackim⁴⁶⁸, a samą literaturę dzieli na dobrą i szkodliwą. Przykładem tej ostatniej jest czołowy rosyjski postmodernista Władimir Sorokin⁴⁶⁹. Zaznacza, że podział istniejący w rosyjskim życiu literackim na liberałów i konserwatystów go nie dotyczy⁴⁷⁰. Jeżeli chodzi o poglądy polityczne, to Tarkowski jest raczej oszczędny w deklaracjach, choć czasami krytykuje współczesne procesy zachodzące w Rosji:

---

⁴⁶¹ Rozmowa Mariny Kramer z Michaiłem Tarkowskim: *«По-волчьи стали жить»*. Писатель Михаил Тарковский о жизни в глубинке, своем творчестве и судьбах России, <https://lenta.ru/articles/2015/08/30/tarkovsky/> (dostęp: 13.04.2018)

⁴⁶² Михаил Тарковский. Ни жизни с головой...

⁴⁶³ Л. Хмелевская, Михаил Тарковский: «Главная тайна — внутри человека» Писатель, поэт и охотник сибирской тайги приехал во Владивосток, <http://primpress.ru/article/3297> (dostęp: 13.04.2018)

⁴⁶⁴ «По-волчьи стали жить»...

⁴⁶⁵ Л. Хмелевская, Михаил Тарковский: «Главная тайна...

⁴⁶⁶ Тамże.

⁴⁶⁷ М. Ремизова, *Суровый быт в постельных тонах*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2001/12/remizova.html (dostęp: 13.04.2018)

⁴⁶⁸ Михаил Тарковский. Ни жизни с головой...

⁴⁶⁹ «По-волчьи стали жить»...

⁴⁷⁰ Тарковский. Ни жизни с головой...

А моя позиция такова: у нас идет полнейшее размазывание по полу трудового человека, никакой демократии нет — одни бумажки, ну и идеология, понятно, разрушительная. Рынок и свобода каждого от всякой ответственности не может быть целью общества⁴⁷¹.

Powyższa wypowiedź pochodzi z rozmowy z Zacharem Prilepinem, który w przeciwieństwie do Tarkowskiego nie skrywa swoich politycznych zapatrywań. Co ciekawe, autor zapytany o receptę na kryzysową sytuację rosyjskiego społeczeństwa, odpowiada w religijnym tonie:

Я червь, ничего не знаю и не понимаю. Хочу верить в возрождение, но вижу глазами погибель. Верую сердцем в Русь и в неисповедимость путей Твоих, Господи⁴⁷².

Najbardziej z „prozą wiejską” łączy Tarkowskiego zaduma nad stanem rosyjskiej wsi. Z żalem twierdzi on, że współczesna rosyjska wieś nie tętni życiem, lecz skupia się na „przeżyciu”. Również tradycja, której ostoją byli „starcy” zanikła, zamieniły ją na typowo miejskie postawy, takie jak konsumpcjonizm i indywidualizm⁴⁷³.

***

Krótką prezentacja poglądów Michaiła Tarkowskiego jest niezbędna dla określenia poetyki jego utworów. Sądzę, że niemożliwym jest odczytanie pełnego przekazu nagrodzonej opowieści bez odwołania się do szerszego kontekstu twórczości rosyjskiego prozaika. Dlatego też chciałbym poddać analizie nie tylko nagrodzony tekst (*Замороженное время*) ale także zbiór opowieści i opowiadań pod tym samym tytułem. Moim zdaniem pozwoli to zobrazować fakt, że Tarkowski w największym stopniu ze wszystkich wymienianych w tym rozdziale pisarzy i ich dzieł, odzwierciedla cechy literatury „wiejskiej” (jakoś źle mi to brzmi). Zauważalny jest także związek pomiędzy zawartością estetyczno-ideową utworu a biografią i światopoglądem autora.

***

Opowieść *Замороженное время* nie jest utworem zbyt obszernym. Jednak na raptem kilkunastu stronach Tarkowski zdołał zawrzeć większość charakterystycznych dla swojej poetyki oraz światopoglądu konceptów. Niestety, mogą się one wydawać niezbyt czytelne bez odwołań do

---

⁴⁷¹ Там же.

⁴⁷² Там же.

⁴⁷³ «По-волчьи стали жить»...

innych utworów tego prozaika. Proponuję potraktować *Замороженное время* jako prezentację najważniejszych motywów jego twórczości, których opis zostanie rozwinięty poprzez przywołanie kolejnych utworów Tarkowskiego.

Głównym bohaterem utworu jest Goszka Potieriajew. Samo nazwisko, powiązane ze słowem „потерять” (stracić, zgubić), z łatwością można odczytać jako symboliczne. Jest to człowiek, który albo coś stracił, albo się zagubił. Z kontekstu opowieści nie sposób to jednoznacznie zinterpretować. Goszka zajmuje się, podobnie jak większość bohaterów analizowanych tutaj tekstów Tarkowskiego, myślistwem. Jego życie w pełni związane jest z tajgą. Kontakt z naturą stanowi niemalże sens jego egzystencji. Przyroda jest dlań źródłem życiowej energii („Нигде Гошка так не отдыхал, как на земле, она тянула, и он разливался телом, облегая каждую веточку, кочку”⁴⁷⁴). Tajga jest najważniejszym punktem odniesienia do Griszy oraz jego znajomych myśliwych. To ona jest ich domem. Jeden ze znajomych protagonisty, Foma, stwierdza, że nie ma nic lepszego od polowania⁴⁷⁵. Wielce wymowna jest scena, w której Grisza, „mocując” się pośrodku swojej wsi z zepsutym skuterem śnieżnym, stwierdza, że w tajdze jest „normalnie”, a poza nią jest „do dupy” (черезжопица)⁴⁷⁶. Życie myśliwych w tajdze przypomina nieco los traperów z Dzikiego Zachodu. Polują oni długie miesiące, przyjeżdżając tylko na okres najważniejszych świąt. W utworze Tarkowskiego chodzi akurat o Nowy Rok. „Zaprzęgnięci” do obowiązków rodzinnych związanych z przygotowaniem strojów Dziadka Mroza lub przebywając z rodziną, kierują swoje myśli ku tajdze⁴⁷⁷.

W opowieści Tarkowskiego nie brakuje także kobiet. Najważniejszą z nich okazuje się wybranka Griszy, Walentyna. Ppoznajemy ją w momencie jej wyjazdu do miasta. Postać kobiety oraz miasto to motywy nad wyraz istotne w twórczości Tarkowskiego. Miasto staje się opozycją wsi oraz przyrody, a kobieta antytezą postaci mężczyzny–myśliwego. Miejsce to przyciąga kobiety, jest natomiast odrzucane przez bohaterów wiejskich. Walentyna ma spędzić w Krasnojarsku kilka dni, a pozostaje w nim ponad miesiąc⁴⁷⁸. Młoda kobieta bardzo szybko zostaje wciągnięta w wir miejskiego życia, o czym Grisza przekonuje się podczas wizyty w Krasnojarsku. Zmiana, która zachodzi w Walentynie, jest całkowita: kobieta szczupleje, ma ułożone włosy i ciągle mówi o pracy, pieniądzu oraz sieci komórkowej⁴⁷⁹. Jej nowe oblicze porusza Griszę do tego stopnia, że, kiedy na drugi dzień po spotkaniu wraca do domu, obraz kobiety „[...] ещё долго будет жечь ошеломленную душу”⁴⁸⁰.

---

⁴⁷⁴ М. Тарковский, *Замороженное время*, w: Тогоž, *Замороженное время. Повести, рассказы*, wyd. Андреевский флаг, Москва 2003, s. 428.

⁴⁷⁵ Там же, s. 427.

⁴⁷⁶ Там же, s. 433.

⁴⁷⁷ Там же, s. 433.

⁴⁷⁸ Там же, s. 429–430.

⁴⁷⁹ Там же, s. 430–431.

⁴⁸⁰ Там же, s. 431.

Miasto wywołuje w bohaterze sprzeczne uczucia. Jak się okazuje, jego dokonania w tajdze, długie polowania w ekstremalnych warunkach w Krasnojarsku nie mają żadnego znaczenia:

А ведь только что был героем, охотником, солью края, а теперь это не имело значения, казалось забавой, непозволительной роскошью по сравнению с ее жизнью [...] ⁴⁸¹.

Zachodzi tu pewien paradoks — nieprzydatność bohatera w przestrzeni miejskiej jest rekompensowana romantycznym poczuciem wolności doznawanej w tajdze. Możliwość obcowania z naturą, polowań, okazuje się niedostępna dla osób z zewnątrz, spoza kręgu ludzi związanych z tajgą.

Historia opowiedziana przez Tarkowskiego kończy się pozytywnie. Walentyna wraca do Griszy na wieś. Zakończenie wydaje się nieco melodramatyczne, by nie powiedzieć „kiczowate”: myśliwy wraz ze swoją wybranką śpią w łóżku w towarzystwie wiernego psa. Narrator komentuje to następująco: „[...]Валя, и сам Гоша, спал спокойно и счастливо, потому что все, без чего нельзя жить, было наконец подтянуто к дому” ⁴⁸².

W utworze *Замороженное время* pojawiają się motywy takie jak tajga, miasto, wieś, kobieta. Występują one także w pozostałych utworach zgromadzonych/zawartych w zbiorze noszącym taki sam tytuł jak analizowana powyżej opowieść. W niewielkim stopniu zmienia się sposób prezentowania poszczególnych motywów oraz ich interpretacja. Przyjrzyjmy się im bliżej.

***

Nader istotnym motywem w zbiorze tekstów Tarkowskiego jest miasto, które — jak łatwo przewidzieć — stanowi opozycję wobec wsi. Aleksiej, bohater opowieści *Шиштындыр*, udaje się w sprawach służbowych do miasta, które nie wydaje mu się miejscem interesującym, wzbudzającym pozytywne odczucia: „Находиться в городе больше двух недель было для Алексея тяжело [...]. Алексей ловил себя на постоянном раздражении на город” ⁴⁸³. Wedle niego w mieście ludzie kupują rzeczy aby zaspokoić swoją próżność oraz chwalą się tym, ile zarabiają. Na wsi natomiast nabywa się wyłącznie rzeczy praktyczne, ułatwiające życie ⁴⁸⁴. Protagonista opowieści *С высоты* o stolicy Rosji mówi następująco:

Москва меня поразила пестрым буйством торговли, несметным количеством очень больших и грязных автомобилей и какой-то общей дурью размаха [...] что то

---

⁴⁸¹ Tamże, s. 431.

⁴⁸² Tamże, s. 439.

⁴⁸³ М. Тарковский, *Шиштындыр*, w: *Замороженное время...*, s. 66–67.

⁴⁸⁴ Tamże, s. 67.

традиционно-старинное, что мы привыкли называть Москвой, совершенно терялось среди этих серых и бестолковых районов⁴⁸⁵.

Moskwa nie wygląda w tych słowach jako serce kultury rosyjskiej — przypomina jedno wielkie targowisko. Nic dziwnego, że bohater innej opowieści Tarkowskiego (*Лерочка*), przyjeżdżał do Moskwy na bardzo krótki czas, by załatwić ważne sprawy („Несколько раз я ездил ненадолго в Москву”⁴⁸⁶). Co ciekawe, duża część bohaterów Tarkowskiego nawiązuje do biografii pisarza: opuszczają miasto, rezugnują z miejskiego, stosunkowo łatwego życia i osiedlają się na wsi. Taki jest na przykład wybór bohatera *Лерочки* (wyjazd spowodowany jest zawodem miłosnym⁴⁸⁷), czy Andriej Gurjanow, który po kilku latach nieobecności w rodzinnej Moskwie, jedzie do niej jak na inną planetę⁴⁸⁸.

Tarkowski bardzo ciekawie opisuje skutki oderwania się od „gleby”. Bohater opowiadania *Шиштындыр* podczas pobytu w mieście zdradza swoją ukochaną⁴⁸⁹. W tym samym utworze występuje anonimowy Brodacz (Бородач), który przechwala się, że zjeździł cały kraj, wykonując wszelkie możliwe prace, w tym profesję myśliwego. Na kilka pytań na temat tego fachu zadanych mu przez Aleksieja, Brodacz odpowiada ogólnikami, bardzo często myląc podstawowe pojęcia. Siedząc przy stole, śpiewa także piosenki i akompaniuje sobie na gitarze, co powoduje złośliwą reakcję narratora:

По тому, как он пел, не дотягивая концов и не выдерживая ритма, по глухому дребезжанию плохо прижатых струн и стертому на трёх аккордах грифу, девственно черному дальше третьего лада, возникало опасение, что со всей остальной его деятельностью дело обстоит точно так же⁴⁹⁰.

Nieustannie krążący po kraju nomada, pozbawiony stałego miejsca zamieszkania, tak naprawdę nie potrafi nic — ani polować, ani grać, ani śpiewać. Postać Brodacza przypomina nieco Dimitrija, jednego z bohaterów utworu *Ludzka rzecz* Wasilija Bielowa: przyjechał on do rodzinnej wsi sprzedając po drodze walizkę i ubranie, bez tradycyjnego „gościńca”, „smętnie zawodzi” przy akompaniamencie harmonii (sypiąc popiół z papierosa na miechy). Trudno o nim mówić, że zajmuje się „uczciwą pracą” — Dymitr dezorganizuje życie całej wsi, wprowadza chaos. Jego zaprzeczeniem w utworze Bielowa jest Iwan Afrykanowicz, archetyp rosyjskiego chłopca, w pełni oddany obowiązkom wynikającym z wiejskiego życia. Zachowanie swojego przyjezdnego szwagra „recenzuje” następująco:

---

⁴⁸⁵ *С высоты*, w: *Замороженное время...*, s. 39.

⁴⁸⁶ *Лерочка*, w: *Замороженное время...*, s. 101.

⁴⁸⁷ Tamże, s. 93.

⁴⁸⁸ *Лес*, w: *Замороженное время...*, s. 259.

⁴⁸⁹ *Шиштындыр*, w: *Замороженное время...*, s. 68–69.

⁴⁹⁰ Tamże, s. 54.

Psia jucha z tego Dymitra [...]. Tydzień nie minął, a całą wieś upił, władze zwy-myślał, Michała ożenił, dla krowy siana na całą zimę zdobył⁴⁹¹.

***

Tarkowski w swoich historiach znakomicie pokazuje różnice pomiędzy wartościami wedle których żyje miast i wieś. Dochodzi tu do zderzenia całkowicie odmiennych etosów. Przytaczałem już fragment opowieści *Шуштындыр*, w którym bohater opisuje różnicę w miejskich i wiejskich zakupach. Relacje pomiędzy miastem i wsię ukazuje także opowiadanie *Пимы и Заяц*. Kierownik zakładu, w którym pracuje bohater (Tarkowski nie zawsze nadaje swoim bohaterom imiona) na stałe mieszka w Moskwie, lecz raz do roku przyjeżdża na wieś „как в свое имение” i rzeczywi-ście zachowuje się jak srogi lecz sprawiedliwy „отец-начальник”⁴⁹². W utworze *Стройка бани*, centralne miejsce zajmuje konflikt pomiędzy synem (Sieriooga) i ojcem (Iwanycz). Pierwszy z nich mieszka w mieście, drugi zaś na wsi: „[...]по-Иванычеву выходило, что свобода — это когда все умеешь и ни от кого не зависишь, а по-Серегиному — когда просто много денег”⁴⁹³.

O przewadze duchownego aspektu życia nad materialnym świadczy postawa innego z bo-haterów *Лерочки*: amerykańscy turyści, przywiezieni na syberyjską wieś przez jego żonę, co prawda zapłacili Wołodii za umożliwienie zobaczenia dzikiej przyrody, lecz on sam:

раз и навсегда понял, что никогда больше не будет участвовать в подобных преприятиях. И дело даже не в неуловимой, но очевидной фальши и холуйском душке происходящегр, а в том, что эти места можно было только дарить и только близким людям⁴⁹⁴.

Dla Wołodii przyroda syberyjskiej wsi to rzecz święta, której nie można skalać. To sank-tuarium, które mogą odwiedzać wyłącznie ludzie będący w stanie w pełni zrozumieć jego piękno — w żadnym wypadku turyści nastawieni na „konsumpcję” dziewiczej przyrody. Tymczasem śladem pobytu przybyszów jest plastikowa butelka i opakowanie po gumie do żucia, pozostawio-ne w łodzi Wołodii⁴⁹⁵. W tym samym tekście zawarty jest także stosunek do ludzi Zachodu. Dla głównego bohatera to nie tyle ludzie, co istoty o niekreślonej płci, ubrani w jaskrawe, jednolite

---

⁴⁹¹ W. Bielow, *Ludzka rzecz*, przeł. W. Bieńkowska, J. Litwiniuk, PIW, Warszawa 1971, s. 99, 104–105.

⁴⁹² *Пимы и Заяц*, w: *Замороженное время...*, s. 382.

⁴⁹³ *Стройка бани*, w: *Замороженное время...*, s. 158–159.

⁴⁹⁴ *Лерочка*, w: *Замороженное время...*, s. 124.

⁴⁹⁵ Tamże, s. 124.

„syntetyczne” stroje⁴⁹⁶. Jednak Wołodę najbardziej przeraża destrukcyjny wpływ kultury amerykańskiej na jego syna Pietkę. Po krótkim pobycie za granicą Pietka:[...]говорил по-русски с акцентом, все рассказывал про какой-то мультсериал и сравнивал магазинские цены с американскими, проворно переводя в доллары⁴⁹⁷. Negatywny stosunek do kultury zachodniej ujawnia się również w opowiadaniach *Баптист* i *Отец Стефаний*. W pierwszym z nich zawarta jest historia „północnych cudzoziemców” (северные иностранцы), którzy zaczęli „блатовать в баптизм или во чё там ещё” i jedyne co można zrozumieć z ich nauczania to fakt, że mają dużo pieniędzy⁴⁹⁸. W drugim poznajemy historię ojca Stefana, prawdopodobnie polskiego księdza, dążącego do zbudowania katolickiego kościoła we wsi. Jednak rosyjski naród-*gleba* okazuje się odporny na inicjatywę duchownego: „[...] но никто из нормальных людей, кроме самых отборных бухарей, готовых на любые работы ради выпивки, не отзывался на его призыв”⁴⁹⁹. Słowa te można odczytywać jako symbol zamknięcia na czynniki zewnętrzne i przywiązania do rodzimego systemu wartości. I rzeczywiście tak jest: jeden z chłopów w utworze *За пять лет до счастья* w odpowiedzi na pytanie czy muszą dostarczać drzewo w ramach państwowych dostaw, stwierdza, że mieszkańcy ścinają je sami dla siebie i żyje im się z tym bardzo dobrze⁵⁰⁰.

W kontekście omawianych tekstów Tarkowskiego warto zwrócić uwagę na postacie kobiet. Bohaterka opowiadania *Ветер* nie chce dłużej czekać na swojego mężczyznę, który całymi miesiącami przebywa w tajdze. Porzuca go pragnąc o urządzić sobie życie od nowa⁵⁰¹. Lida, żona myśliwego z opowiadania *Охота*, mówi swojemu mężowi wprost, że przywiózł ją „do dziury” i wyrzuca mu, że z powodu polowań, ciągle nie ma go w domu. Mąż kobiety (Тимофiej) jedyną nadzieję na „przedłużenie” swojego stylu życia pokłada w swoim małym synu⁵⁰². Postawa tych bohaterek oraz ich stosunek do miejsca zamieszkania i pracy swoich mężczyzn można jednoznacznie określić jako niechęć do dzielenia ze swoimi partnerami „romantycznego” życia na Syberii. Z drugiej strony, mężczyźni często wybierają surowe życie w tajdze, niż szczęście rodzinne (*Ветер*, *Лерочка*). Oczywiście postaci kobiecych w utworach wchodzących w skład omawianego tomu autorstwa Tarkowskiego jest więcej. Są nimi: młoda dziewczyna z miasta (*Таня*), trojskliwa starsza kobieta (*Васька*), uczuciowa postać jaką jest tytułowa *Лерочка* i inne⁵⁰³.

***

---

⁴⁹⁶ Там же, s. 122.

⁴⁹⁷ Там же, s. 123.

⁴⁹⁸ *Баптист*, w: *Замороженное время...*, s. 344.

⁴⁹⁹ *Отец Стефаний*, w: *Замороженное время...*, s. 346.

⁵⁰⁰ *За пять лет до счастья*, w: *Замороженное время...*, s. 228.

⁵⁰¹ *Ветер*, w: *Замороженное время...*, s. 228.

⁵⁰² *Охота*, w: *Замороженное время...*, s. 356–357.

⁵⁰³ Л. Баян, *Проблема личности...* s. 137.

Niemало miejsca poświęca Tarkowski opisowi literackich przedsięwzięć swoich bohaterów. W opowieści *С высоты* główny bohater oddaje swoje teksty do redakcji jednego z czasopism literackich, które z kolei zostają mu skradzione przez „kolegę po fachu”⁵⁰⁴; w opowiadaniu *Девятнадцать писем* Dmitrij słyszy, że tematyka wiejska nie jest już interesująca dla czytelnika z miasta, który woli czytać o problemach mu bliższych⁵⁰⁵. Pojawiają się także opinie (raczej nieprzychylne) o „miastowych” literatach: Andriej z utworu *Лес* jest zdziwiony, że z tzw. literatami, można rozmawiać wyłącznie o literaturze i o niczym więcej⁵⁰⁶. Bardzo dobitnie i nieco złośliwie o środowisku literackim wyraża się główny bohater *Лерочки*:

Пока мы с Коляном работали топорами, мои московские товарищи-писатели плотно работали за столами, и один из них за полтора года написал очень серьёзный и вдумчивый роман [...] ⁵⁰⁷.

Łatwo z tych słów odczytać metodę twórczą samego Tarkowskiego — z dala od wielkich miast, od biur, za to blisko pracy fizycznej i „prawdziwego życia”.

***

Mimo wielu punktów wspólnych z „prozą wiejską”, Tarkowski pod paroma względami nieco różni się od swoich znakomitych poprzedników. Tak na przykład, najważniejszym miejscem w jego twórczości nie jest wieś, lecz tajga. W klasycznej „prozie wiejskiej” las stanowił granicę pomiędzy „swoim” i „obcym”; tu — staje się centrum życia, wieś natomiast jest jedynie wejściem do lasu-tajgi. Również inna jest rola kobiet: u Tarkowskiego tajga, jako centrum tworzonego przezeń kosmosu, jest miejscem przeznaczonym dla mężczyzn⁵⁰⁸. Jednak syberyjska tajga nie jest już „lasem-żywicielem”. W związku z kryzysem związanym z tradycyjnymi metodami zarabiania pieniędzy (polowanie w tajdze), wielu myśliwych szuka alternatywnych źródeł dochodów. W opowiadaniu *Гостиница океан* pojawiają się nam dawni myśliwi, którzy obecnie zajmu-

---

⁵⁰⁴ *С высоты*, w: *Замороженное время...*, s. 42–43.

⁵⁰⁵ *Девятнадцать писем*, w: *Замороженное время...*, s. 193–194.

⁵⁰⁶ *Лес*, w: *Замороженное время...*, s. 261.

⁵⁰⁷ *Лерочка*, w: *Замороженное время...*, s. 117.

⁵⁰⁸ В. А. Степанова, *Хронотоп прозы М. Тарковского. Переосмысление традиционализма*, „Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева” nr 1 (39) 2017, s. 216–222.

ją się sprzedają aut. Jak mówi jeden z bohaterów: „— Видишь как: был охотник, а теперь тачками торгую”⁵⁰⁹.

Tarkowski dokonuje także reinterpretacji motywu domu. Owszem, w opowiadaniu *Васька* tytułowy bohater oglądając wnętrze swojej chaty, zbudowane z równo ułożonych brewion, przejawia poczucie „любви ко всему окружающему”, które niweluje godziny chłodu, zmęczenia i porażek⁵¹⁰. Prawdziwym domem w twórczości Tarkowskiego jest tajga, co nie oznacza jednak całkowitego zerwania z „wiejską” tradycją tej lokacji⁵¹¹.

***

Omawiany zbiór Michaiła Tarkowskiego w znacznej mierze odpowiada kanonom prozy „wiejskiej”. Poetyka utworu, zawarta w nim poczwiennikowska ideologia z wpisaną w nią opozycję „swój” i „obcy”, oraz życie pisarza pozwalają stwierdzić, że *Замороженное время* to najbardziej „wiejski” utwór spośród tekstów-laureatów Jasnej Polany. Być może dzieła Tarkowskiego mają pełnić podobną rolę do „prozy wiejskiej” lat 60.–70.: winny wzmacniać etnos rosyjski we wnętrzu wielokulturowego państwa. Trop ten wydaje się trafny. Pod koniec jednego z opowiadań autor-bohater stwierdza:

а кто-нибудь хоть раз сказал русскому человеку: „Самый добрый ты, самый терпеливый и совестливый, трудолюбивый и жалостливый, самый лучший на свете...” Хотя это, пожалуй, нам, живым да нынешним, нужно, а те, прежде, это и так знали⁵¹².

Z tych słów wynika, że współczesnym Rosjanom brakuje poczucia dawnej dumy czy też poczucia własnej wartości. Być może jurorzy Jasnej Polany kierowali się tym właśnie tokiem myślenia, nagradzając Tarkowskiego.

Chciałbym jeszcze nawiązać do tytułu opowieści oraz zbioru. Co może oznaczać *Замороженное время*? Moim zdaniem jest to symbol zakonserwowania systemu wartości odmiennego od miejskiego, nowoczesnego etosu. Sądzę jednak, że „zamrożenie czasu” jest niczym innym jak zamknięciem się na „nowe”, „odmienne”, „różne” od tego, co jest „teraz” i jest „znane”. Jeżeli zamrożenie ma być próbą zachowania tego co wieczne, naturalne i nieprzemijające, to można

---

⁵⁰⁹ *Гостиница океан*, w: *Замороженное время...*, s. 218. Rozwinięciem tego tematu jest inny utwór Tarkowskiego. Patrz: М. Тарковский, *Тойота-Креста*, wyd. «Э», Москва 2016.

⁵¹⁰ *Васька*, w: *Замороженное время...*, s. 321.

⁵¹¹ И. А. Валянов, *Хронотоп дома в поэтике М. Тарковского*, „Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева” 2017, nr 4 (42), s. 179.

⁵¹² *Серая юбка*, w: *Замороженное время...*, s. 395.

mieć obawy przed nadejściem kolejnej „odwilży”: lody stopnieją, czas „ruszy naprzód”, a z bohaterów związanych z tajgą zostanie wyłącznie wspomnienie.

Jelena Katiszonok, *Жили-были старик со старухой*

Debiutancki utwór Jeleny Katiszonok spotkał się z pozytywnym przyjęciem ze strony krytyków. Co ciekawe, stało się tak pomimo faktu, że pisarka robi wszystko aby nie przypodobać się współczesnemu czytelnikowi⁵¹³. Andriej Niemzier twierdził, że tytuł to jeden z najlepszych utworów prozatorskich pierwszej dekady XXI wieku w literaturze rosyjskiej⁵¹⁴. Z kolei zdaniem Mariny Kulgawczuk, w sytuacji, w której znajduje się Rosja, miotająca się pomiędzy różnymi „rosyjskimi ideami” od modernizacji po suwerenną demokrację, opowieść o rodzinie starowierów, żyjącej według prostych, tradycyjnych zasad jest niezwykle potrzebna. Opowieść utrzymaną w manierze realizmu, z typowymi dlań bohaterami, krytyczka ocenia jako dobrą literaturę⁵¹⁵. Wątek wyznawców ortodoksyjnej wersji prawosławia wypadł ciekawie na tle innego utworu nagrodzonego w ramach Jasnej Polany. Mam tu namysli utwór *Золото бунта, или вниз по реке теснин* Aleksieja Iwanowa. W obu utworach w centrum zainteresowania jest wspólnota prawosławna, lecz przedstawiona zostaje w zupełnie inny sposób: dla Katiszonok jej członkowie są oni wzorem moralności, z kolei Iwanow nie uznaje staroobrzędowców za idealnych chrześcijan, lecz pogrążonych w grzechu zwykłych ludzi. Nagrodzenie obu utworów może wskazywać na kolejny aspekt rozszerzenia pojęcia narodu-*gleby* (o tym mechanizmie pisałem w poprzedniej części pracy), który nawet w obrębie jednej grupy społecznej może się skrajnie różnić. Nie brakuje także głosów krytycznych. Anna Kuzniecowa uważa *Жили-были старик со старухой* za utwór bardzo płytki, niewiele odbiegający od opisu znanej dziecięcej „zabawy w dom”: ktoś się urodził, ktoś się ożenił, ktoś umarł. Według krytyczki jest to materiał na serial obyczajowy⁵¹⁶. Konstantin Trunin na swoim blogu stwierdził, że jest to powieść o „statystach”, niezbyt ciekawa dla czytelnika⁵¹⁷.

Sama autorka nie spodziewała się literackiego sukcesu i uważała, że zapisze się w pamięci czytelników jako autorka „jednej książki”⁵¹⁸. Jednak z czasem *Жили-были...* rozrosło się do rozmiarów sagi o rodzinie Iwanowów, w skład której wchodzi także utwory: *Против часовой стрелки*,

---

⁵¹³ М. Кульгавчук. *Повторение пройденного*. Елена Катишонок, Вопросы литературы nr 3 2016, s. 34.

⁵¹⁴ А. Немзер, *Не такие уж мы убогие*, <http://www.vremya.ru/2009/239/10/244500.html> (dostęp: 13.05.2018).

⁵¹⁵ М. Кульгавчук, *Узнаваемость правды*, „Вопросы литературы” nr 2 2016, s. 130.

⁵¹⁶ Анна Кузнецова, <http://magazines.russ.ru/znania/2011/7/ku29.html>

⁵¹⁷ Елена Катишонок „*Жили-были старик со старухой*” (2006), <http://trounin.ru/katishonok06/> (dostęp: 15.05.2018).

⁵¹⁸ Елена Катишонок: «*Место действия Город*», [http://www.newswe.com/index.php?go=Pages&in=view-
&id=4555](http://www.newswe.com/index.php?go=Pages&in=view-&id=4555) (dostęp: 13.05.2018).

Свет в окне, Когда уходит человек. Co nie zostało opowiedziane w jednej z książek, zostaje dodane w kolejnej⁵¹⁹.

Na wyjaśnienie załuguje metoda twórcza pisarki, która zbliża ją do autorów „prozy wiejskiej”. Jak sama zaznacza, trudno jej opisywać rzeczy, których nie zna. Z tego powodu nie mogłaby pisać książek z gatunku fantastyki. Umieszczenie akcji w rodzinnych stronach autorki (Ryga, Łotwa) wydaje się jej najbardziej naturalne. Z autopsji zna życie „rosyjskiej diaspory” w Rydze oraz wspólnoty starowierców, niezwykle licznych w krajach Północnej⁵²⁰. Utwór Katiszonok można postrzegać jako wyraz nostalgii za „małą ojczyzną”, porzuconą w roku 1991. Przyczyną przeprowadzki do Bostonu było odrodzenie się łotewskiej niepodległości i wywołana nią dyskryminacja mniejszości rosyjskiej⁵²¹. Okoliczność ta wiąże autorkę z pisarzami „wiejskimi” na dwóch płaszczyznach: przywiązanie do motywu stron rodzinnych tak bohaterów, jak samych pisarzy oraz opisywanie rzeczy, które są im znane z doświadczenia (realizm=realność). Jeszcze jedna motywacja powstania utworu kryje się w słowach narratora powieści. Wedle niego ci, którzy posiadali niezaprzeczalny literacki talent, byli w tym czasie na froncie. Ich mniej utalentowani koledzy, czyli twórcy „oficjalni” też ruszyli na front, aby fantazję tę i talent odnaleźć. W związku z tym nie odnalazł się nikt, kto mógłby przenieść na karty swoich utworów opowieści o parze skromnych staruszków, żyjących z dala od dramatycznych działań wojennych⁵²².

***

Akcja utworu Jeleny Katiszonok toczy się w anonimowym Mieście (Город) które można utożsamiać z Rygą. Sama autorka zaznacza, że historia opowiedziana na stronicach jej powieści mogłaby przebiegać w każdym innym mieście⁵²³. Głównym motywem wokół którego skupia się narracja, jest dom zamieszkiwany przez rodzinę Iwanowów. Przestrzeń domowa to jedna z głównych (jeśli nie najważniejszych) lokacji w twórczości Katiszonok⁵²⁴. Według niej dom w *Жили-были...* także jest miastem, tylko że w miniaturze⁵²⁵. Moim zdaniem dom w powieści jest nie tylko mikroświatem, w którym odbija się życie świata zewnętrznego. Jest on przede wszystkim czymś w rodzaju schronu, w którym można się skryć przed zmianami zachodzącymi w pozadomowej przestrzeni. Trudno także oprzeć się wra-

---

⁵¹⁹ М. Кульгавчук. *Повторение пройденного...*

⁵²⁰ Елена Катишонов: «Место действия...

⁵²¹ Интервью с Еленой Катишонов, <https://www.litres.ru/intervju/elena-katishonok/> (dostęp: 13.05.2018).

⁵²² Е. Катишонов, *Жили-были старик со старухой*, Время, Москва 2015, s. 76. Dalej cytuję na podstawie tego wydania. Numery stron podaję w nawiasie.

⁵²³ Елена Катишонов: «Место действия...

⁵²⁴ М. Кульгавчук. *Повторение пройденного...*

⁵²⁵ Елена Катишонов: «Место действия...

zeniu, że miejsce to bardzo przypomina „rezerwat”: świat wokół się zmienia, lecz zasady panujące w domu pozostają niezmiennie. Przede wszystkim czas, według którego żyją bohaterowie, jest wyznaczany w inny sposób niż osób nie należących do „domu”. Jest to czas cykliczny (znowu nawiązanie do prozy wiejskiej), którego ramy określa kalendarz świąt prawosławnych. W rozmowie z córką Matryona stwierdza: „ — это по-вашему, по-новому, первое мая. А по-людски, так середина апреля, мученицу Ирину празднуют, — недовольно заметила старуха.” (s. 385). Także niezwykle celebrowany w „pozadomowej” rzeczywistości Nowy Rok, w rodzinie starowierów jedynie towarzyszy Bożemu Narodzeniu. Jedyne ustępstwo wobec świeckiej tradycji polegało na obchodzeniu typowo rosyjskiego święta — Starego-Nowego Roku. Od „normalnych” ludzi staruszkowie i ich najbliżsi odróżniali się także tym, że większą uwagę poświęcano imieninom niż świętowaniu dnia urodzin (s. 190–191).

Wielka historia zagląda jednak i tutaj, wymagając od jego mieszkańców podejmowania decyzji czy zajęcia określonej postawy⁵²⁶, jednak w moim przekonaniu świat zewnętrzny nie leży w centrum zainteresowań staruszków. Zmiany polityczne pierwszej połowy XX wieku, odzwierciedlone w utworze, nie oddziałują dramatycznie na dwójkę głównych bohaterów. „Nowe czasy” pojawiają się z zewnątrz i wpływają w jakimś stopniu na ich egzystencję, lecz nie są to drastyczna ingerencja. Przykładowo, w czasie rewolucji październikowej i wojny domowej małżeństwo starowierców przebywało w swoim rodzinnym Rostowie nad Donem, w którym do którego ewakuowali się wskutek zajęcia Miasta przez Niemców. Mąż staruszki, Maksymicz, nie bardzo interesuje się światem zewnętrznym. Jego myśli koncentrowały się wyłącznie wokół członków rodziny cierpiącej na tyfus, co jest o wiele ważniejsze od toczącej się wokół rewolucji⁵²⁷. Zauważa on jednak, że władza w Rostowie zmienia się bardzo często, czego symbolem są żołnierskie płaszcze („Она врывалась в город одинаково бесцветными шинелями[...]” (s. 25–26). Po powrocie do Miasta (nie przeszkadza im niemiecka okupacja ponieważ „[...]немец лучше антихриста”, s. 31) para staruszków, podobnie jak w Rostowie, w niewielkim stopniu interesują się przemianami politycznymi. Maksymicz rozsądnie zauważa, że nieważne jaka siła polityczna sprawuje obecnie rządy, ponieważ wszyscy i tak potrzebują mebli które on dla nich wykona (s. 35, 54). Jedyne jego małżonka jest kilkakrotnie na kartach powieści oburzona kolejnymi zmianami sytuacji politycznej. Powodem dla gniewu są ciągłe zmiany waluty, które pozbawiają ich oszczędności. Tak się dzieje po ogłoszeniu niepodległości Łotwy (carskie pieniądze tracą znaczenie) czy po zajęciu nadbałtyckiej republiki przez wojska sowieckie w 1939 roku (s. 36, 52–53).

Co ciekawe, to właśnie Matryona jest najbardziej zagorzałym przeciwnikiem władzy sowieckiej w utworze. Dzieli on czas na dwie kategorie: pokój i wojna. Przy czym pokój panował za cara i w czasie krótkiej niepodległości Łotwy, natomiast pozostałe okresy, w tym druga połowa lat 40. są

---

⁵²⁶ М. Кульгавчук, *Узнаваемость правды...* s. 121.

⁵²⁷ Там же, s. 122.

czasem wojny (s. 191). Społeczność Miasta po zakończeniu II wojny światowej była podzielona wedle stosunku do nowej sytuacji politycznej. Jedni uważali, że nastąpiło wyzwolenie, drudzy byli przekonani o tym, że nastał czas nowej okupacji: „Старуха твердо держалась второго мнения” (s. 81). Wrogość wobec systemu radzieckiego nie wynika u niej z zapatrywań ideowych kobiety. Kieruje się ona w swoich przekonaniach bardzo praktycznym myśleniem: dawniej można było kupić ryby w sklepie, a pod władzą radziecką trzeba je nabywać bezpośrednio od rybaków, co nowi władcy uważają za spekulację (s. 215-216). Ze zdaniem Matriony solidaryzuje się także narrator według którego w czasach radzieckich dobrobyt istniał tylko w grubej książce kucharskiej (s. 215).

Jedynym miejscem przypominającym o dawnych „pokojuowych” czasach jest targ. Staruszka, wracając z bazaru z pełną torbą zakupów, zdyszana i cała czerwona ze zmęczenia mówiła: „[...] совсем как в мирное время!” (s. 204). Stare małżeństwo również inaczej rozumiało słowo „targ”. Dla nich był to synonim słowa торговаться i właśnie sam proces negocjacji ceny był w ich odczuciu najbardziej naturalnym sposobem wymiany handlowej (s. 204). Targ pełnił także funkcję „żywej gazety”. Informacje zdobyte poprzez rozmowy z innymi bywalcami targu były o wiele bardziej pewne, niż w gazecie „martwej”, którą „[...] распяли на доске, как преступницу [...]” (s. 205). Poza tym, czym w państwie totalitarnym mogła się różnić „Городская правда” od „Пригородной”? (s. 205). Czerpanie informacji o świecie w ten sposób miał swoją przyczynę w niepiśmienności obojga staruszków.

Ostatecznie jednak świat zewnętrzny wkracza w życie pary staruszków. Wymownym tego symbolem może być rekwizycja dwóch pokoi wchodzących w skład mieszkania-domu (s. 93). Najbardziej znaczącym zdarzeniem świadczącym o ingerencji historii w ich niezaburzone większymi problemami życie staje się wojna niemiecko-sowiecka. Wszyscy mężczyźni w rodzinie, poza zięciem Fiedią, zostają powołani do wojska (s. 57–58). Zdarzenie to jest decydującym momentem, od którego zaczyna się rozpad świata starowierców. Matriona pozostaje w mieście wraz z zięciem. Córka Ira oraz synowa Nadia ewakuowane są na Powołże, gdzie pracują w kołchozie. Dla obu kobiet zmiana miejsca zamieszkania, nowe otoczenie i ludzie wywołują szok. Co prawda potrafi porozumieć się z miejscowymi, ale nie odnajduje się w sowieckich realiach, nie zna takich słów jak „sielsowiet”, „kołchoz” (s. 73, 75). Maksymicz z kolei, uciekając ze zbombardowanego statku, zostaje odesłany na „tyły”, gdzie zdradza żonę (s. 76–77).

W największym stopniu wojna zmienia najmłodszego syna Simoczkę. Zostaje on czołgistą, uczy się zabijać i podoba mu się „wojowanie”. Z okrzykiem „Za Stalina”, „Za ojczyznę!” szarżował na pozycje niemieckich żołnierzy, nie zauważając, że pojęcia Stalin i ojczyzna w jego przypadku wzajemnie się wykluczają (s. 80). Po powrocie z frontu Simoczka nie chce pracować: załatwia sobie przywileje kombatanckie i rentę, która pozwala mu popadać w coraz większy alkoholizm, skutkujący przemocą wobec kobiet (s. 102, 117). Wbrew surowemu kodeksowi starowierców, postępowaniu swoich braci i ojca, był w stanie zabijać i nie mieć z tego powodu wyrzutów sumienia (s. 103). Kilka lat

po wojnie Matriona patrząc na zmienionych członków swojej rodziny stwierdza jednoznacznie: „Все, все неправильно живут”(s. 120).

Świat wartości reprezentowany przez starowierów, oparty na religii, nie pasuje do sowieckiej rzeczywistości. Przedstawicielka najmłodszego pokolenia rodziny Iwanowów, prawnuczka Lalka, w wieku siedmiu lat rozmawia ze szkolną nauczycielką. Ta rozmowa ma zdecydować o przyjęciu do szkoły. Zapytana czy chodzi do przedszkola odpowiada szczerze: „Боже сохрани!...” (s. 411). Nie trudno się domyślić, że nie została dopuszczona do szkolnej edukacji, czego winne są słowa o boskiej opiece oraz „[...] старорежимные приседания”(s. 412). Matka Ljalki obwinia o fakt nieprzyjęcia córki do szkoły dziadków, stwierdzając, że „— Совсем святошу из ребёнка сделали” (s. 418). Dodaje, że córkę należy „перевоспитывать”(s. 418). Również etos pracy w nowej rzeczywistości upada. Staruszkowie z bólem zauważają, że ich wnuk Motia, pracując jako stolarz, nie pielęgnuje tradycyjnych metod pracy: zjamując się produkcją mebli nie odczuwa związku z materiałem ani narzędziami, które są państwowe, w domyśle — niczyje. Wykonując pracę wyznaczoną przez majstra, nigdy nie poznaje finalnego efektu swojego trudu — tworzy tylko jeden z wielu elementów (s. 114). Sam Maksymicz bardzo specyficznie postrzega wykonywany fach. Wierzy on w swoje umiejętności i jakość wykonywanej pracy i w związku z tym nie widzi potrzeby reklamowania swoich usług: „Рекламе он не доверял и считал баловством [...]”(s. 9).

***

Ciekawie w utworze Katiszonok przedstawiona jest relacja głównych bohaterów do „obcych”. Pomimo swojej ortodoksyjnej wiary, skrupulatnie rozdzielającej to co właściwe, od tego co złe (dotyczy to także ludzi), są oni bardzo pozytywnie nastawieni do przedstawicieli innych wyznań i narodowości. Nie istnieją dla nich „swoi” i „obcy” — są tylko ludzie⁵²⁸. Widać to na przykładzie chociażby Friedricha, Niemca, którego zatrudniał w swojej pracowni stolarskiej Maksymicz. Mówi on o swoim pomocniku: „[...] ремесло Фридрих знал отлично, был аккуратен и исполнительен, как следует быть немцу” (s. 34). Pojawia się tu odwieczny, pozytywny stereotyp — Niemiec powinien być dokładny i pracowity. Taki też jest Friedrich. Zaraz po rozpoczęciu wojny niemiecko-polskiej (1939), stolarz opuszcza Łotwę. Po jego odjeździe Maksymicz odczuwa pustkę:

Немец был для старика единственным «своим», кроме родных (а в лихую минуту и более своим, чем они), и связаны они были, хозяин и работник, тесными узами любви к своему мастерству и знанием его тайн (s. 52).

---

⁵²⁸ М. Кульгавчук. *Повторение пройденного...*

Nie wiemy, jak potoczyły się dalsze losy Friedricha. Maksymicz wie, że się więcej nie zobaczy ze swoim przyjacielem i żałuje, że nie próbował dowiedzieć się więcej o niemieckich korzeniach oraz rodzinie swojego pomocnika (s. 239). Interesująco przedstawia się także stosunek staruszka do społeczności żydowskiej. W czasie wojny Maksymicz przebywał poza Miastem. Dopiero kilka lat po powrocie dowiedział się od zięcia o pogromie ludności żydowskiej (dokonanym przez „swoich”) oraz o losie kilkudziesięciu tysięcy ludzi zamkniętych w gettcie. Wspólnota żydowska w Mieście przestała istnieć. Maksymicz: „Перебирая мысленно своих знакомых евреев, он осознал вдруг, что после войны так никого из них не встретил” (s. 144). Co ciekawe, on, oraz jego żona, jak i cała wspólnota starowierców nie odczuwała żadnej wrogości wobec Żydów, a „скорее, наоборот, сочувствовали: сами были гонимы, память свежа...” (s. 145). Największym hołdem złożonym pomordowanym sąsiadom i przyjaciołom jest scena na dawnym cmentarzu żydowskim. Stojąc nad rozbitą macewą z gwiazdą Dawida, Maksymicz wypowiada słowa modlitwy: „— Господи, спаси и сохрани души усопших раб Твоих” (s. 149).

W tekście Katiszonok pojawia się немало *polonica*. Maksymicz twierdzi, że ma polskie korzenie, ponieważ jego matka była Romką, przywiezioną przez jego ojca ze służby w wojskach kozackich stacjonujących na terytorium Polski (s. 274 –276). Również jego reakcja na wybuch wojny we wrześniu 1939 roku świadczy o sympatii do Polski. Komentarz małżonki Maksymicza na wieść o konflikcie była raczej obojętna: „Так то Польша? Где Польша и где мы” (s. 50). Reakcja męczyzny na te słowa była ostra. Uderzył pięścią w stół i zakrzyczał: „Не смеешь! Я польской крови!!” (s. 50). Sądzę, że nawiązanie do rozpoczynającej się kampanii wrześniowej jest ważne. Moim zdaniem Katiszonok polemizuje tu z oficjalną historiografią rosyjską, datującą rozpoczęcie wojny na rok 1941. Dla jej bohaterów, mieszkających na Łotwie, lecz jednak mocno związanych z kulturą rosyjską, wojnę zaczęła się dwa lata wcześniej, ponieważ: „[...] Польша — вот она, совсем рядом” (s. 50).

Do polskich wątków w utworze Katiszonok można zaliczyć także kwestię językową. Maksymicz oraz jego żona często używają polsko brzmiących słów np. бздуры (s. 114) czy пся крев (s. 135). Najbardziej wyrazistymi polskimi akcentami w utworze są dwie postaci występujące w utworze, moim zdaniem niezwykle symboliczne. Pierwszą z nich jest niejaki pan Rancewicz (пан Ранцевич), lekarz-stomatolog. Często w kulturze rosyjskiej słowo „pan” jest używane w negatywnym kontekście, wskazującym na zadufanie i próżność. Jednak tu jest inaczej. Doktor Rancewicz „[...]был так ярко выраженным поляком, что иначе как «пап Ранцевич» его не называли” (s. 253). Jest on scharakteryzowany jako „бонвиван и женолюб” (s. 253), w obecności którego żadna kobieta „не могла устоять” (s. 253). Jednak pan Rancewicz posiada także inne, mało znane oblicze. Zięć Maskymicza i Matrony, Fiedia, wiedział, że w czasie nagonki antysemitkiej, która miała miejsce na początku lat 50., Rancewicz z własnej inicjatywy zorganizował pośród zaufanych współpracowników zbiórkę pieniędzy dla rodzin aresztowanych kolegów-lekarzy, (s. 253). Nie odmówił on także pomocy Fiedii,

pomagając w „załatwieniu” konsultacji lekarskiej dla starego Maksymicza (s. 255–257). Inną, tragiczną twarzą Polski jest druga żona Simoczki, syna Maskymicza i Matrony, Wanda. Jest ona właściwie „wojenną zdobyczą” młodego żołnierza. Wyzwalając obóz koncentracyjny młoda Polka „wpadła” mu w ręce i „[...]отпускать ее нет никакого желания, да и разве он не освободитель, не победитель?” (s. 81). Simoczka znęca się nad Wandą, pragnie ją odseparować od jej polskiej rodziny, często stosując wobec „swojej” kobiety przemoc fizyczną: „[...]сначала получила письмо от матери, а затем «получила» от Симочки, который не успел перехватить конверт и, разорвав, спустить в уборную” (s. 313). Wanda nie może się uwolnić od despotycznego „partnera”, który schował wszystkie jej dokumenty, przez co nie może wyjechać (s. 237). Dwoje Polaków — dwa symbole: pan Rancewicz — wolność, wysoka kultura osobista, życzliwość, ale też próżność i Wanda — „zdobyta”, ubezwłasnowolniona, maltretowana psychicznie i fizycznie, która nie ma nic do powiedzenia w relacji ze swoim „wyzwolicielem”.

***

Utwór Jeleny Katiszonok można w znacznym stopniu uznać za pokrewny poetyce prozy „wiejskiej”. Starzy ludzie jako ostoja tradycji, charakterystyczny język, którym się posługują (polskie i ukraińskie słowa) dom rodzinny jako schronienie szlachetnych wartości, humanizmu i tolerancji dla przedstawicieli innych kultur czy narodowości. Jednak bardzo trudno oprzeć się wrażeniu, że sytuacja przedstawiona w utworze jest nieco sztuczna. Opowieść o nietypowej rodzinie starowierców, która jakimś cudem przetrwała zawieruchę dziejową⁵²⁹ i jest tak naprawdę zamknięta w obrębie domu-rezerwatu nie jest, moim zdaniem, przekonująca. Możliwość egzystencji zgodnej ze swoim kodeksem moralnym czy nieskrępowanego uczestnictwa w obrzędach religijnym, zaburzanej niedostatkiem towarów na rynku i częstą zmianą waluty, nie wydaje mi się zbyt prawdopodobna. Starcy są odseparowani od świata, kryją się przed nim, a i świat nie wydaje się być zainteresowany ich bytem — czy w sowieckim państwie totalitarnym taka sytuacja byłaby możliwa? Bardzo wątpliwe. Powieść można także odczytywać jako kres pewnych wartości — młodsze pokolenia rodziny Iwanowów odchodzą w znacznym stopniu od moralności najstarszych krewnych. Zasady życia Maksymicza i Matrony nie znikają z dnia na dzień na skutek jednorazowego wydarzenia. Jest to proces. Daje temu wyraz narrator: „А время шло, каждый день честно откладывая на счетах одному прожитому дню” (s. 458).

---

⁵²⁹ М. Кульгавчук, *Узнаваемость правды...*s. 121.

Jewgienij Kasimow, *Назовите меня Христофором*

Zbiór tekstów Jewgienija Kasimowa zatytułowany *Назовите меня Христофором* niezwykle trudno odnieść do poetyckich kategorii „prozy wiejskiej” zaproponowanej przez Parthé. W większości utworów znajdujących się w zbiorze wyznaczniki poetyki „prozy wiejskiej” nie zajmują centralnej pozycji. Praktycznie nie występuje w nich motyw wsi (pojawia się sporadycznie), brak wyraźnie zaznaczonego motywu domu rodzinnego (wynika to z charakteru całego zbioru tekstów, na który składają się opowieści i opowiadania z różnymi bohaterami, którzy, pomimo różnych imion, posiadają cechy wspólne). Nie pojawiają się tzw. „rodzinne strony” bohaterów czy refleksja nad językiem. Również motyw miasta, tak ważny dla literatury wiejskiej funkcjonuje w innej płaszczyźnie: nie jest ono przeciwstawione wsi i charakterystycznego dla niej życia zgodnego z tradycją. Głównym miejscem akcji utworów jest miasto. Tu znajduje się dom bohatera (–ów). Także opisy przyrody nie pełnią funkcji „ideologicznej”: nie ma symboli degradacji środowiska naturalnego, bądź próby ingerencji w funkcjonowanie świata przyrody. O charakterze tekstów Kasimowa trafnie wypowiedział się Konstantin Komarow: pisarzowi chodziło o ukazanie wielostronności ludzkiej egzystencji i związanych z nią uczuć — radości, smutku czy dramatyzmu⁵³⁰. Bardzo łatwo poddać się wrażeniu, że analizowany zbiór tekstów pisarza z Jekaterynburga ma charakter w znacznej mierze autobiograficzny. Wskazuje na to kompozycja tekstów: pierwszy z nich zaczyna się od narodzin bohatera o imieniu Serafim. Ostatni utwór w zbiorze kończy się śmiercią jednej z licznych postaci występujących w historiach Kasimowa. Również daty powstania kolejnych części tomu sugerują czytelnikowi biograficzny klucz interpretacji. Opowieści (повести) Kasimowa zawierają informacje o roku ich powstania: „najstarsza” pochodzi z roku 1981, „najmłodsza” z 2011. Sądzę, że nie będzie przesadą potraktowanie tego wycinka twórczości Jewgienija Kasimowa jako literackiej, zbeletryzowanej kroniki życia narodu-*gleby* ostatnich trzech dekad.

***

Nie bez przyczyny podkreśliłem funkcjonowanie w tekstach Kasimowa wielu bohaterów, posiadających cechy wspólne. Autor gra z wykreowanymi przez siebie postaciami oraz z samym sobą. W kilku tekstach pojawiają się postaci noszące to samo imię (Sandałow, Serafim). Najciekawszy jest sposób w jaki Kasimow bawi się tymi postaciami. W opowiadaniu *Серафим* Sandałow nosi imię

---

⁵³⁰ К. Комаров, Путешествие в жизнь, <http://magazines.russ.ru/ural/2012/8/kk16.html> (dostęp: 10.05.2018).

Christofor, które miało przypaść w udziale bohaterowi utworu *Бесконечный поезд*. Serafim z kolei (który jest aniołem) nosi imię ojca bohatera tej opowieści. Sądzę, że jest to przedstawianie losów postaci w alternatywnej wersji: jeśli Serafim z *Бесконечного поезда* mógłby być wzorem cnót, a Kostia nazwany Christoforem, to zostałby poetą. W tej grze osobowości pojawia się także sam Kasimow. W utworze *Фанза* jest opisany jako relegowany z uczelni student, który czternaście razy zdawał egzamin z łaciny (s. 157, 174). Jak zauważa Jelena Zejfert, pisarz Sandałow jest *alter ego* samego Kasimowa⁵³¹.

***

W utworach pojawia się motyw tradycji, reprezentowanej przez starsze pokolenie. Nie jest ono jednak skarbnicą tradycji czy mądrości ludowej. W opowieści zatytułowanej *Бесконечный поезд*⁵³² poznajemy historię chłopca, który miał nosić imię Christofor (w końcu został nazwany Kostia). Śledzimy jego życie od narodzin do wieku dorosłego. Był on niechcianym dzieckiem — rodzice rozważali kwestię aborcji (*Бесконечный поезд*, s.10, 12). Stanowczo sprzeciwiła się temu babcia, która po narodzinach wnuka ochrzciła go w domowych warunkach (s. 13), co wywołało konflikt z córką, należącą do partii i określającą się jako ateistka (s. 13). Mały Kostia bardzo lubił jeździć do swoich dziadków ponieważ babcia „[...]всегда кормила его ватрушками, пирогами с дикой вышней или грибами [...]”, a dziadek „[...]иногда давал ему потрогать ружьё — короткую легкую одностволку” (s. 20). Z jednej strony trudno się dziwić dziecięcemu zachwytowi nad prostymi sprawami. Z drugiej jednak można to interpretować jako zainteresowanie czysto etnograficzne — na wsi doświadcza rzeczy, których nie ma w mieście. Konflikt na tle religijnym pomiędzy córką i matką, przeniósł się także na relacje wnuka z jego babcią. W rozmowie z nią stwierdza, że naukowcy dowiedli nieistnienia Boga, a poza tym: „Космонавты не видели” (s. 21). Na to odpowiada mu babcia, że przecież niedawno w radiu mówili o tym, że Bóg istnieje: opowiadał o tym pilot, który wylądował awaryjnie na pustyni i spotkał tam małego chłopca z barankiem. Kostia dosyć trzeźwo zauważa, że było to słuchowisko oparte na historii znanej z *Małego księcia*. Babcia nie mogła w to uwierzyć, ponieważ: „По радио, небось, врать-то не будут” (s. 22). Ta wymowna scena pokazuje, że starsze pokolenie nie potrafi już wpłynąć na młodych. Użycie „radiowego” argumentu tylko ośmiesza starą kobietę w oczach swojego wnuka. Widoczna jest także naiwność ludzi, wierzących w siłę publicznie wypowiedzianego słowa.

---

⁵³¹Е. Зейферт, *Евгений Касимов Казино доктора Брауна*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2007/9/zei18.html> (dostęp 10.05.2018).

⁵³²Е. Касимов, *Назовите меня Христофором*, Эксмо, Москва 2013. W analizie wykorzystuję to wydanie tekstów Kasimowa. Tytuł opowiadania/opowieści wraz z numerem strony podaję w nawiasie.

Nosicielem tradycyjnych wartości w *Бесконечном поезде* jest także ojciec bohatera, Gieorgij. Nie jest on przedstawiony w pozytywnym świetle: w pierwszej scenie bije teściową (s. 10–11). W dalszej części utworu poznajemy historię małżeństwa rodziców Kostii, opowiedzianą przez jego matkę. Mówi ona, że z początku Gieorgij był wspaniałym, pięknym mężczyzną, oficerem, a potem zaczął pić i chuliganic. Stał się potworem (s. 18-19), co nie oznacza, że jest on wolny od refleksji natury ogólnej. Komentując życie swojego syna stwierdza, że skoro nie kontynuuje dzieła ojca, to przynajmniej powinien sobie znaleźć porządną zawód (o synu mówi, że jest gryzipiórkim; s. 40). Gieorgij snuje także refleksję na temat domu, czyli jednego z ważniejszych motywów literatury wiejskiej. W jego rozumieniu świata ważny jest element dziedziczności: dom powinien przechodzić z ojca na syna; to niedopuszczalne, aby każde pokolenie musiało budować swoje miejsce do życia od nowa. Nie może także pogodzić się z myślą, że dom który zbudował stanie się po jego śmierci własnością obcych ludzi (s. 39, 42). Można to interpretować jako brak zainteresowania tradycją, przekazywaniem „sztafety pokoleń” oraz niemożność porozumienia się pomiędzy „starymi” i „młodymi”: każda generacja żyje według własnych zasad. Jednak Kostia, będąc już dorosłym człowiekiem, interesuje się historią swoich przodków: szuka informacji dotyczącej swoich korzeni w muzeum krajoznawstwa (s. 69). Jest to wymowny motyw: wobec braku żywych świadków historii, zostają już tylko martwe przedmioty, dokumenty zawierające wiedzę.

Odwrócenie się od starców najbardziej brutalnie zostało ukazane w opowiadaniu *Старуха*. Tytułowa staruszka mieszka w mieście wraz z synem i synową. Oboje mają już dość swojej starej matki: В декабре старухе исполнилось девяносто три года. Все ждали, что она вот-вот умрет, но старуха все не умирала, и все уже отчаялись (*Старуха*, s. 184). O stosunku synowej do matki swojego męża najlepiej mówią jej własne słowa: „–Ты грязная, вонючая обезьяна, — с наслаждением говорит ей сноха” (*Старуха*, s. 182). Nie chcą oddać matki do domu starców, ponieważ trudno się tam dostać, a i wstyd im przed ludźmi (s. 184). Próbują nawet wysłać swoją matkę do jednego z jej synów, licząc, że „zgubi się” po drodze. Intryga się nie udaje — staruszka wraca cała i zdrowa po dwóch dniach (s. 184). Opieka nad starszą kobietą jest dla dzieci karą: „Господи, думает сноха, ну за что мне такое наказание?” (s. 186).

***

W tekstach Kasimowa miasto nie sytuuje się w opozycji wobec wsi. Można powiedzieć, że akcja większości utworów przebiega w miejskiej przestrzeni (zazwyczaj bezimiennej). Nie pojawia się krytyka miejskiej cywilizacji, chociaż można dostrzec pewne negatywne aspekty tej lokacji. Przykładowo, w jednej z piwnic zamieszkaanej przez studentów, odbywają się spotkania z udziałem miejscowych literatów oraz studentek pierwszego roku wydziału filozoficznego, które „Сбросив рабские цепи

родительского дома, они вкушали сразу все запретные плоды” i są prowadzone przez lokalne „gwiazdy” literatury „na górę” (*Фанза*, s. 165).

Miasto to przede wszystkim miejsce życia różnych niezwykłych osób. Jednym z nich jest fryzjer o imieniu Jasza. Odróżnia się od narodowej „masy” swoim podejściem do pamięci historycznej związanej z wojną. W przeciwieństwie do innych nie lubi chwalić się swoimi medalami (nielicznymi i mało znacznymi). Nie chce ich przypinać do kłapy marynarki — po co ją niszczyć robiąc w niej dziury? (*Парикмахер Яша*, s. 132–133). Jest on wyśmiewany z tego powodu (s. 125–126), ale nic sobie z tego nie robi. Na absurd zakrawa sprawa jego wąsów: matka Jaszy nie daje sobie wytłumaczyć, że takie same nosił Charlie Chaplin. Mówi do swojego syna: „Это вызов обществу, Яков! У людей есть память, и не надо испытывать эту память” (s. 132.). Inną niezwykłą postacią wymienioną w tym samym opowiadaniu jest niejaki Giena Bektyszanski, „[...] — здоровенный глухонемой парень с поврежденным рассудком”, który jest uważany za jurodiwego i może za darmo korzystać z miejskiej łaźni (s. 130). Giena, jak się dowiadujemy z opowiadania *Гипноз*, jest wpuszczany za darmo także do kina (s. 136). Najbardziej wyrazistą postacią żyjącą w mieście jest miejscowy poeta Christorof Sandałow. Jego wiersze nie zostają przyjęte przez lokalne wydawnictwa, ponieważ uznano je za zbyt proste (*Серафим*, s. 89–90). Samo środowisko literackie jest przedstawione skrajnie negatywnie. Jego przedstawiciele prowadzą abstrakcyjne spory dot. poezji Jesienina i Majakowskiego oraz dokonują krytyki publikacji literaturoznawczych bez ich przeczytania (s. 92–93). Jedyną kwestią, którą są zainteresowani miejscowi literaci, to wysokość honorariów za planowany tom poezji (s. 95). Sandałow nie jest jednak „ostatnim sprawiedliwym” w lokalnym literackim świecie. W opowieści *Фанза*, oczami trzecioosobowego narratora, poznajemy samego Sandałowa⁵³³. Czekaając na redaktora naczelnego działu literackiego jednej z lokalnych gazet bez wstydu stwierdza: „Хорошо быть поэтом. Не продается вдохновение, но можно рукопись продать. Хорошо бы взяли строк двести. Даже если по рублю за строчку — это будет...” (*Фанза*, s. 171). Negatywny obraz ludzi trudniących się literaturą zawodowo Kasimow kreśli w opowiadaniu *Последние посетители*. Przesiadujący w miejscowym lokalu pisarz zwierza się kelnerce, że najchętniej rzuciłby pisanie, zabrał by ją na Syberię, gdzie on zajmie się polowaniem, a ona rodzeniem dzieci. Stwierdza także, że pisarstwo „[...] — это хуже, чем продаваться на панели” (s. 198). Inny z bohaterów cytowanej już *Фанзы* mówi wprost: „— Пишешь [...] — этого делать не надо, — Все уже написано” (*Фанза*, s. 166–167).

Inną, lecz nie mniej znaczącą miejską lokacją w tekstach Kasimowa jest Paryż. W opowiadaniu pod tytułem *Записки русского путешественника. 2004*, w znacznej mierze autobiograficz-

---

⁵³³ W słowie wstępnym do tego utworu jest napisane, że są to zapiski samego Sandałowa, odnalezione „przypadkiem” przez niejakiego E.K. (Kasimowa?). Cytowana wcześniej Jelena Zejfert zauważa wykorzystanie chwytu znanego z puszczińskich *Оповісці Бялкіна*. Patrz: E. Зейферт, *Евгений Касимов...*

nym⁵³⁴, autor kreśli subiektywny obraz stolicy Francji. Można powiedzieć, że Kasimow obala mit Paryża jako miejsca artystów i wielkiej kultury. Podejmuje on polemikę z wyobrażeniem dotyczącym kultury francuskiej funkcjonującym w Rosji. Stwierdza wprost: „Париж не обжигает пальцы рук. Париж уже давно мифологема.” (*Записки русского ...*, s. 302). Dlaczego Paryż jest wyłącznie mi-tem? Symptomów o tym świadczących jest kilka. Do *Moulin Rouge* chodzą tylko przyjezdni starcy, którzy zawczasu kupują bilety aby uniknąć kolejek (*Записки русского путешественника. 2004* s. 261). Bohater opowiadania także wymienia kultowe paryskie lokale jak Lapin Agile, Vachette, Café de Flore, La Closerie des Lilas. Jednak nie są to już miejsca spotkań paryskiej bohemy artystycznej. Zamieniły się w zwykłą restaurację odwiedzane głównie przez japońskich turystów, „[...]публика, не подозревающая о существовании экзистенциализма” (*Записки русского...*, s. 261). Odwiedzając Rotondę, w której swojego czasu bywał Włodzimierz Lenin oraz Ilja Erenburg, zauważa, że to już nie jest ten lokal co dawniej — jest to zwyczajna kopia. Zauważa siedzącego w kącie młodego pisarza, którego prawdopodobnie wynajęli właściciele aby „Поддержать, так сказать, имидж заведения” (s. 272). Kasimow kpi sobie z lokalu: znajdując miejsce na ścianie, pomiędzy innymi nazwiskami słynnych artystów, umieszcza na niej swój autograf. Stwierdza: „И это будет единственно подлинный автограф среди жалких подделок” (*Записки русского...*, s. 273). Kasimow w Paryżu nie odwiedza teatrów, mówiąc: „Ладно, отложим театр на потом, осмотреться” (s. 261). Cytuje on także słowa Mikołaja Karamzina, który swojego czasu napisał, że kto nie był w paryskiej operze, to tak jakby będąc w Rzymie, nie zobaczyć papieża. Współczesny rosyjski podróżnik ironicznie mówi: „Я в Риме был и папы не видел. Не случилось” (*Записки русского...*, s. 260).

Niemniej istotny jest motyw religijny w opowiadaniu. Świątynie paryskie nie są już miejscem kultu. Organizowane są w nich występy i koncerty, a ludzie uczestniczący w tych wydarzeniach „идут как на службу” (*Записки русского...*, s. 251). Najbardziej wymownym symbolem odwrócenia się od religii i tradycyjnej duchowości jest Chrystus, przechadzający się po ulicach Paryża. Wchodzi on do jednej z paryskich kawiarni i jest z niej przegoniony przez kelnera:

Один из них — худой, с роскошными усами — рванулся к дверям и встал в них подбоченься. Когда Христос поровнялся с ними, он соорудил из длинных пальцев какую-то замысловатую фигу и, сунув ее под усы, свистнул. Сын человеческий глянул через плечо [...]и ушел на бульвар Клиши. (*Записки русского...*, s. 251).

Upadek religijności staje się jednym z symboli kryzysu zachodniej tożsamości. Chodząc po mieście, zauważa, jak „nowi, nieoświeceni barbarzyńcy”, lecz już od dawna Europejczycy, beczelnie spoglądają na Paryż „[...]который рано или поздно подожгут с четырех сторон” (*Записки русского...* s. 262). Łatwo się domyślić, że mowa tu o kolejnym pokoleniu zasymilowanych imigran-

---

⁵³⁴ К. Комаров, *Путешествие в жизнь...*

tów, zamieszkujących Francję. Ten wątek jest zamknięty nieco rasistowskim opisem przerażającej ciemności, ogarniającej Paryż po zmroku, która „zmaterializowała” się w postaci „[...] пьяного до невозможности негра [...]” (*Записки русского...*, s. 262).

***

W zbiorze tekstów Kasimowa zwraca na siebie uwagę opowiadanie zatytułowane *Один день денымата Денисова*. Historię tę także można odczytywać w kluczu biograficznym. Pisarz był członkiem rady miasta w Jekaterynburgu (lata 2005–2011) z ramienia Jednej Rosji oraz zasiadał w lokalnym zgromadzeniu ustawodawczym jako przedstawiciel Komunistycznej Partii Federacji Rosyjskiej (którą opuścił w 2016 roku⁵³⁵). Doświadczenia polityczne Kasimowa zaowocowały niezwykle gorzkim tekstem, ukazującym wzajemne zależności regulujące życie polityczne w Rosji oraz ukazały oblicze współczesnego narodu-*gleby*.

Tytułowego bohatera, Piotra Stiepanowicza Denisowa, poznajemy w momencie zakończenia kadencji radnego, w chwili gdy przygotowuje się on do nowej kampanii wyborczej. W pierwszej kolejności postanawia, że nie będzie okłamywał ludzi — chce z nimi mówić otwarcie (*Один день денымата Денисова*, s. 337). Jako polityk nie ma sobie nic do zarzucenia: w swojej opinii pracował starannie, nie odmówił niczyjej prośbie, lecz „[...]но напоминать о добрых делах ему почему-то казалось неприличным” (*Один день...*, s. 336). Powyższe sformułowanie niezbyt pasuje do aktywnego polityka, za wszelką cenę dążącego do „pochwalenia się” swoimi dokonaniami. Jednak zachowanie uczciwości w polityce nie jest zadaniem prostym. Denisow, prócz pełnienia funkcji publicznej, jest także dziennikarzem. Niestety, musi on ulegać jej właścicielowi, lokalnemu oligarsze, który decyduje, o czym gazeta ma pisać (*Один день ...s. 336*). W świecie opisywanym przez Kasimowa nie jest to zjawisko jednostkowe. Cały świat dziennikarski przekształcił się w „liczenie pieniędzy”. Piotr Stiepanowicz ocenia poziom dziennikarstwa następująco: „Во что превратилась профессия? В беспринципный пиар, в неумное словоблудие, в бесконечное самолюбование. Телегуру! Бумагомараки! Щелкоперы! Предатели!” (*Один день...s. 364*). Poziom profesjonalizmu jest oceniany według ilości posiadanych pieniędzy (*Один день...s. 375*). Ale i sam Denisow nie jest „ostatnim sprawiedliwym”. W przypływie szczerości wyrzuca on innym dziennikarzom sprzeniewierzenie etosu tego zawodu. Oni jednak ripostują: „А сам-то?! — крикнули ему, и он вдруг горько задумался. И хватанул еще стакан” (*Один день..., s. 375*).

---

⁵³⁵ Два депутата свердловского Заксобрания вышли из КПРФ, https://www.znak.com/2016-06-24/dva_deputata_sverdlovskogo_zaksobraniya_vyshli_iz_kprf (dostęp: 10.05.2018).

Wsparcie patrona-oligarchy, głównie finansowe, jest Denisowowi niezbędne. Nie chodzi tu o druk materiałów wyborczych. Do zwycięstwa wyborczego konieczna jest siatka „[...] говорливых тетюшек-татарок, живущих в его районе и знающих всех и вся” (*Один день...*, s. 335). Niemniej ważne jest wsparcie czynników administracyjnych. Przed wyborami uaktywniają się „panowie w długich płaszczach”, posiadający „[...] чудесные наборы ключей и отмычек, отпирающих большие добрые сердца госслужащих рангом поменьше” (*Один день...*, s. 335). Bez takiego wsparcia „[...] шансы кандидата в депутаты просто сводились к нулю” (*Один день...*, s. 336). Pomimo zrozumienia mechanizmów prowadzenia efektywnej polityki, Denisow nie do końca pasuje do tego układu. Rozliczając pieniądze za poprzednią kampanię wyborczą, oddał niewykorzystaną sumę pieniędzy swoim sponsorom. Oni z kolei: „Этому очень удивились” (*Один день...*, s. 334). Nie można zapominać o specyfice lokalnej polityki. Poparcie ze strony jednego środowiska politycznego skutkowało natychmiastową wrogością ze strony innego „klanu”. Denisow wie, że: „Ведь если есть в городе какие-нибудь Капулетти, то непременно должны быть и свои Монтеки” (*Один день...*, s. 340). Jednak nie przeraża go to: Denisow jest idealistą. Wyobraża on sobie scenę, w której stoi na mównicy i przemawia. Jego mowa, skierowana do „тысячи угрюмых лиц” (*Один день...*, s. 352), stanowi manifest poglądów politycznych polityka. W swoim „orędziu” mówi on o potrzebie dzielenia się przez oligarchów swoim bogactwem z resztą społeczeństwa, o tym, aby urzędnicy państwowi wyznali swoje winy (przywłaszczanie publicznych pieniędzy) i na kolanach prosili o przebaczenie u społeczeństwa. Apeluje o zmianę stosunku państwa do obywatela: „[...] не человек для государства, а государство для человека” (*Один день...*, s. 353–354). Nie jest to jednak program wyborczy kandydata Denisowa. Sam przyznaje, że jest to wyłącznie marzenie (*Один день...*, s. 354). Niestety, próba przeciwstawiania się zamkniętemu układowi i uczciwość wobec wyborców oraz samego siebie, kończy się tragicznie: na jednym ze spotkań wyborczych Denisow zostaje zamordowany (*Один день...*, s. 408). Zresztą nawet sukces wyborczy nie wpłynąłby na możliwość działania. Kandydat konstatuje:

Поначалу Денисову казалось, что депутат — это власть, сила, а на поверку выходила сплошная декорация [...] Подозревал Денисов, что реальная власть принадлежит определенно людям никому неизвестным [...] Но они очень сильны и умны эти дяди (*Один день...*, s. 377).

***

W omawianym tekście naród nie jest w żaden sposób idealizowany. Główni wyborcy Denisowa to emeryci, zamieszkujący jego okręg wyborczy, dla których najważniejszym problemem jest odebranie przez obecne władze miasta głównego emeryckiego przywileju — darmowych przejazdów komunikacją miejską (*Один день...*, s. 336). Wyborcy są otumanieni plotkami o rzekomym tajnym

funduszu z którego deputowani wypłacają pieniądze potrzebującym i każda próba wyjaśnienia sprawy nie dawała rezultatu. Denisow widział tylko „[...] недоверчивые лица и обиду” (*Один день...*, s. 344). Diagnoza stawiana społeczeństwu przez deputowanego jest ostra:

Общество разобщено. Ориентиров нет. Компас крутится как шальной. [...]Нет, Россия больна, и это не высокая болезнь. Это какая-то холера. Тиф. Дизентерия. И вся страна дрищет. Среди чиновников — поголовное воровство. Среди народонаселения — апатия (*Один день...*, s. 368).

Apatia społeczeństwa w sytuacji kryzysowej jest paradoksalna: ludzie widzą, że źle się dzieje, jednak nie chodzą na wybory, preferując tradycyjne narzekanie na władzę (*Один день...*, s. 368). Pomimo faktu, że są o wiele bardziej bogatsi niż w czasach sowieckich, nie odczuwają szczęścia. Dawniej społeczność miała więcej wspólnych spraw, chociażby dlatego, że mało kto posiadał telewizor, co zmuszało do dzielenia czasu wolnego od pracy z sąsiadami. Obecnie są zamknięci w kręgu własnych spraw rodzinnych i żyją zgodnie z zasadą: „День прожил — и слава богу” (*Один день...*, s. 391). Według Denisowa, życie utraciło swój głęboki sens (*Один день...*, s. 391). Przykładem zniechęcenia społeczeństwa jest także historia innego deputowanego, kolegi Denisowa, który próbując wyjaśnić przyczynę strajku górników, nieotrzymujących wynagrodzenia od miesięcy, radzi im łowić ryby w pobliskiej rzece. Przedstawiciele naródu-*gleby*, którzy nie wpadli na ten pomysł, reagują na tę bezsensowną propozycję właściwie nijak: „И работы тогда смутились” (*Один день...*, s. 374). Jednakże po co społeczeństwo ma brać aktywny udział w procedurach demokratycznych, skoro — co przyznaje sam Denisow — są one wyłącznie dekoracją? Ich zadanie w całym układzie, gdzie elitę stanowią Smierdiakowowie (*Один день...*, s. 368), to zabezpieczanie interesów osob dzierżących prawdziwą władzę. Znakomicie w tej roli odnajduje się grupa wchodząca „[...]во фракцию единой и неделимой”⁵³⁶ (*Один день...*, s. 355). Już lepiej polegać na prawdziwych gospodarzach swojego okręgu, którymi są „[...] оставшиеся в живых после криминальной войны вожак, которых уже никто — даже губернатор и мэр — не осмеивались называть бандитами” (*Один день...*, s. 387). Ci prawdziwi „obrońcy uciśnionych” byli traktowani przez miejscową ludność niemalże jak bohaterowie bylin (*Один день...*, s. 387). „Bossowie” mogą rozwiązać problemy, w przeciwieństwie do przedstawicieli władz, którzy albo są bezsilni, albo nie proponują nic konstruktywnego. Symbolem braku jakiegokolwiek programu politycznego ze strony uczestników życia politycznego jest sen Denisowa, który siedzi w pociągu, przyczepionym do parowozu: „[...] откуда, куда и зачем они, собственно, едут в старом, до боли знакомом поезде, который тянул нелепый, почти игрушечный, паровоз” (*Один день...*, s. 360). Chyba nietrudno odczytać ten symbol: pociąg — to

---

⁵³⁶ Chodzi o partię Jedna Rosja.

Rosja. Zabawkowy parowóz — państwo, elity, które nie mają żadnego pomysłu na zarządzanie krajem.

***

Teksty Jewgienija Kasimow wchodzące w skład omawianego tomu tylko w niewielkim stopniu rozwijają motywy charakterystyczne dla „prozy wiejskiej”. Jednak nie można przejść obojętnie obok ich „socjologicznego” aspektu. Pokazują one różne oblicza narodu-*gleby*, niebędącego organizmem idealnym.

Jewgienij Wodołazkin, *Laur*

Powieść Jewgienija Wodołazkina stała się przepustką do pisarskiej rozpoznawalności. Pracownik naukowy, znawca kultury staroruskiej, nagle został jednym z autorów, którego teksty zajmują wysokie miejsca na listach bestsellerów. Uznanie przyszło także ze strony środowiska literackiego: Wodołazkin jest laureatem nie tylko nagrody Jasnej Polany, ale także Bolszoi Knigi. Czym właściwie jest utwór o średniowiecznym lekarzu-uzdrowicielu? Trudno nazwać książkę powieścią historyczną, o czym świadczy podtytuł (неисторический роман), chociaż świat przedstawiony utworu w znacznej mierze nawiązuje do XV wiecznej Rusi. Podkreśla się także liczne odniesienia do literatury staroruskiej⁵³⁷. Z drugiej strony dzieło Wodołazkina postrzegane jest jako czysta fantazja autora⁵³⁸. Sądzę, że powieść to utwór na wskroś nowoczesny: *Laur* jest eksperymentem, grą z motywami kultury staroruskiej oraz językiem. Zdaje się to potwierdzać sam autor, który stwierdza, że sztuka średniowieczna, a w tym wypadku literatura, niewiele się różni od postmodernizmu. Obie epoki operowały podobnymi środkami przekształcając motywy, historie, bawiąc się nimi⁵³⁹.

***

---

⁵³⁷ Н.В. Трофимова, *Традиции древнерусской литературы в романе Е.Г. Водолазкина «Лавр»*, <https://cyberleninka.ru/article/n/traditsii-drevnerusskoy-literatury-v-romane-e-g-vodolazkina-lavr> (dostęp: 27.04.2018).

⁵³⁸ К. Трунин: *Евгений Водолазкин «Лавр» (2012)*, <http://trounin.ru/vodolazkin12/> (dostęp: 27.04.2018).

⁵³⁹ Patrz: rozdział poświęcony analizie poglądów jurorów Jasnej Polany, w tym J. Wodołazkina.

Pomimo podtytułu powieści Wodołazkina tekst zawiera refleksję na temat historii. Jednak postrzeganie historii jako rozumianej jako pamięć o przeszłości jest specyficzna. Bohaterowie powieści różnią się między sobą w stosunku do tego zagadnienia. Społeczność staroruska pokazana w tekście nie przywiązuje większej wagi do pamięci historycznej. Symbolem nieprzywiązywania wagi do upamiętnienia przeszłości mogą być słowa dziadka (Chistorofa) głównego bohatera, który na pytanie swojego wnuka dotyczące nieopisywania grobów na cmentarzu, odpowiada:

Мы не строим мраморных склепов и не высекаем имен, ибо нашим кладбищам дано право превращаться в леса и поля. Что отраднo (s. 43).

Na podstawie tego cytatu można stwierdzić, że naród nie widzi potrzeby zadbania o swoją pamięć. Być może jest to znak tamtych czasów. Wasilij Kostyrko konstatuje, że pamięć w narodzie, przedstawionym przez Wodołazkina, jest bardzo przelotna: nikt nie rozpoznaje Arsenija po powrocie z Jerozolimy, choć jego nieobecność była krótka, oczywiście w naszym, współczesnym postrzeganiu czasu (kilka lat)⁵⁴⁰. Zjawisko to wyjaśnia narrator: „[...] память человеческая слаба и удерживает в себе только родных” (s. 355). Pamięć ludzka zawodzi, lecz właśnie po to istnieje nauka historyczna, która koncertuje się na badaniu oraz na przekazaniu następnym pokoleniom wiedzy o danym okresie. Jednak jak zauważa Jewgienija Weżlian, w całym utworze nie ma historii. Jej świadomość jest charakterystyczna dla świata zachodniego, którego Ruś nie była częścią⁵⁴¹. Wiedza i zainteresowanie historią są pokazane na przedstawicielu zachodniego kręgu kulturowego, którym w utworze jest Włoch o imieniu Ambrogio. Poznajemy historię jego życia na której składa się wychowanie na włoskiej prowincji w rodzinie producentów wina, a następnie studia uniwersyteckie, wypełnione historycznymi lekturami, które go fascynowały:

больше из всего Амброджо полюбил историю [...] Над историческими сочинениями юноша готов был просиживать часами. [...] Амброджо читал историков античных и средневековых. Читал анналы, хроники, хронографы, истории городов, земель и войн (s. 229).

Dogłębna lektura dzieł historyków, zainteresowanie tym tematem ze strony młodego Włocha wyróżnia się na tle tekstów znanych Arsenijowi. Jedyne kontakty z dziejopisarstwem polegały na zapoznaniu się z opowieścią o życiu Aleksandra Wielkiego, która znajdowała się w zbiorze dziadka bohatera (s. 41). Z ust towarzysza podróży młodego lekarza-uzdrowiciela padają znaczące słowa dotyczące samej historii: „Потому у истории нет цели, как нет ее и у человечества. Цель есть только

---

⁵⁴⁰ B. Костырко, *В поисках родового тела*, <http://magazines.russ.ru/znania/2015/10/15k.html> (dostęp: 25.04.2018).

⁵⁴¹ Е. Вежлян, *Присвоение истории*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2013/11/11v.html (dostęp: 24.04.2018).

у человека. И то не всегда” (s. 259). Sądę, że są to znaczące słowa, szczególnie w kontekście szeroko rozumianej kultury rosyjskiej, przepełnionej myśleniem mesjanistycznym czy misjonistycznym. Przykładowo, w analizowanym wcześniej utworze Aleksieja Iwanowa jeden z bohaterów stwierdził, że naród potrzebuje idei, celu, przewodnika, który nim pokieruje lub doprowadzi do porządku. W przypadku Ambrogia mamy do czynienia z czymś w rodzaju manifestu indywidualizmu. Może to być także nawiązanie do współczesnej narracji mówiącej o upadku wielkich, ogarniających wszystkich ludzi idei. Ten trop znajduje swoje potwierdzenie w poglądach autora książki, który stwierdza, że każdy ruch, obiecujący wielkie cele społeczne, jest podejrzany⁵⁴².

***

Historię można także rozumieć jako świadomość czasu i zachodzących zdarzeń. Czas w utworze Wodołazkina pełni niezwykle ważną rolę. Mówi się, że konstrukcja *Lauru* wskazuje na iluzoryczność czasu jako takiego⁵⁴³. Zgodnie z sugestią autora nie jest to powieść historyczna — opowieść przedstawiona w utworze znajduje się poza historią⁵⁴⁴. Można stwierdzić, że czas teraźniejszy utworu i przyszły występują synchronicznie, są ze sobą bardzo mocno powiązane⁵⁴⁵. W tekście bardzo łatwo znaleźć połączenie dwóch wymiarów czasowych. Warto zaznaczyć, że połączenia teraźniejszości z przyszłością dokonują tylko wybrani bohaterowie. Pierwszym z nich jest dziadek głównego bohatera, Christorof, który, zasiedlając swój nowy dom, wiedział co się z nim stanie na przestrzeni wieków: w roku 1495 będzie tu zbudowana cerkiew, która zostanie zburzona w roku 1609 przez Polaków, a w roku 1991 działka przejdzie we władanie spółdzielni sadowniczej (s. 14–15). Również pskowski jurodiuw Foma nakazuje się kierować Arsenijowi na miejsce, w którym będzie kiedyś ulica Komsomolska (s. 179). Jednak najważniejszym łącznikiem pomiędzy teraźniejszością a przyszłością jest Ambrogio. Już w dzieciństwie nawiedzały go prorocze wizje dotyczące deszczowych nawałnic czy przemarszu obcych wojsk (s. 226–227). Jednak jego proroctwa sięgają jeszcze dalej: przejeżdżając przez Polskę, przez Oświęcim, powiedział: ”Верь мне, Арсение, через века это место будет наводить ужас. Но тяжесть его чувствуется уже сейчас” (s. 291). Widzi on także mieszkańców rosyjskiego miasta Orzeł w roku 1951, pozujących do zdjęcia przed sklepem (s. 314). Połączenie wymiarów jest także widoczne w „słynnych” (zauważonych przez większość krytyków) rozrzuconych w lesie plasti-

---

⁵⁴² Евгений Водолазкин: *Человек в центре литературы...*

⁵⁴³ О. Балла, *Опровергая иллюзию смерти*, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2014/6/13b-pr.html>

⁵⁴⁴ Т. Морозова, *Евгений Водолазкин. Лавр*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2013/4/m18.html> (dostęp: 24.04.2018).

⁵⁴⁵ Д.В. Кротова, *Модели интерпретации проблемы времени в современном романе: «Лавр» Е. Водолазкина, «Миусская Площадь» М. Голубкова*, „Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Русская филология” nr 4 2017, s. 99.

kowych butelkach, na które natknął się Arsenij z Ustiną (s. 82). Według mnie nawiązania do przyszłości, przemieszanie wymiarów można interpretować na dwa sposoby: przyszłość zawsze jest zbudowana na tym, co zostawiła na przeszłość. Istnieje bezpośredni związek pomiędzy tym co jest/było, a tym co będzie. Inne rozumienie tego chwytu być może wskazuje na uniwersalizm opowiedzianej przez niego historii. Niewykluczone, że gdzieś w naszym współczesnym świecie żyją ludzie, którzy mają podobne problemy, cele i zamierzenia, jak ich odlegli praprzodkowie.

***

Ważnym motywem występującym w utworze jest obraz domu. Młody Arsenij został oddany na wychowanie przez rodziców (którzy wkrótce umierają w czasie epidemii dżumy) swojemu dziadkowi, który przekazuje mu wiedzę na temat leczenia ludzi, właściwości ziół. Uczy go on także czytania. Dom Christorofa nie jest wyłącznie budynkiem: fascynował go zapach ziół unoszący się w izbie, ikony wiszące na ścianie, a także rozpalony piec, który dodawał poczucia przytulności (s. 20, 32). Jednak to nie przedmioty stanowiły o przywiązaniu Arsenija do swojego domu. Bohater dostrzegł to dopiero po śmierci swojego dziadka-nauczyciela: „Смерть Христорофа превратила жизнь арсения в пустоту [...]. К отсутствию Христорофа у печи привыкать не получалось” (s. 64–65). Ognisko domowe rozpała się ponownie po przybyciu Ustiny, ukochanej bohatera:

Вечером они ели кашу, которую арсений запреавил льняным маслом. Держа глиняные миски на коленях, сидели у очага. Последний раз он сидел так с Христорофом (s. 72).

Bliskość drugiej osoby, współmieszkańca, spowodowały powrót do dawnych zwyczajów (wspólny posiłek przy ogniu). Nie może zatem dziwić, że po śmierci Ustiny opuścił on dom. Mieszkańcy okolicy weszli do jego domu, w poszukiwaniu swojego lekarza. Nie znaleźli go tam:

Несмотря на польный порядок, было очевидно, что в доме больше никто не живет. Вернее, порядок был и нежилым. Слободские потрогали печь: она оказалась совершенно холодной. В ней не было даже памяти о тепле, которая безошибочно чувствуется в недавно топившихся печах (s. 115).

Arsenij opuścił swoje rodzinne strony. W domu brakowało już ciepła, które dawał nie tylko symboliczny piec, ale przede wszystkim obecność osób, które kochał. Niezwykle podobny jest stosunek Arsenija do swojego dziadka do relacji łączącej Ostaszę z *Золото бунта*.... Bohater Iwanowa cały czas zastanawiał się, co by na jego miejscu zrobił Pieriechod. Podobne myśli przewijają się w głowie Arsenija: „Что сказал бы Христороф о его работе? И что сказал бы он об Устине?” (s. 84).

***

Obok domu warto także wspomnieć o przestrzeni otaczającej miejsce zamieszkania bohatera, o jego „małej ojczyźnie”. Motyw przywiązania do stron rodzinnych, tak ważny dla „prozy wiejskiej” nie jest w analizowanej powieści istotny. Można stwierdzić, że główny bohater nie czuł związku z najbliższą okolicą, czego najlepszym przykładem jest porzucenie rodzinnych stron po śmierci Ustiny⁵⁴⁶. Za życia swojego dziadka-nauczyciela oraz Ustiny najważniejszym miejscem dla Arsenija był las, który dostarczał roślin, używanych do leczenia ludzi. Chodził tam wraz ze swoim dziadkiem („С утра до вечера они бродили по лесам и соби́рали разне травы”, s. 21) oraz ze swoją ukochaną („Почти ежедневно они ходили в лес”, s. 83).

Z motywem przestrzennym wiąże się także element interakcji z zamieszkującą dane miejsce społecznością. W przypadku Arsenija kontakty z miejscową ludnością, z sąsiadami, były raczej „bierne”: pacjenci przychodzili do niego. Przez pewien czas wypełniali oni pustkę po śmierci Christorofa (s. 64), jednak po przybyciu Ustiny, Arsenij coraz mniej koncertował się na rozmowach ze swoimi pacjentami — jego myśli były bardzo daleko (s. 76). Sam protagonista nie szukał kontaktu z otaczającymi go ludźmi: „Арсению было достаточно того, что к его миру никто не прикасался. Миру, где существовали только он и Устина” (s. 84). Osamotnienie bohatera jest w pewnym sensie wynikiem jego statusu społecznego. Nie jest on częścią narodu, ze względu na posiadaną wiedzę i umiejętności, które stawiają go ponad przeciętność. Naród widzi w nim lekarza-uzdrowiciela, cudotwórcę. Próbuje on tłumaczyć swoje metody leczenia:

Он убеждал крестьян, что их выздоровление во многом зависит от гих самых. [...] Арсений доказывал им, что Божья помощь нередко посылается через деятельных людей. [...] Сами же стать деятельными они не хотели (s. 128).

Powyższe słowa świadczą o bierności narodu-*gleby*, który woli oczekiwać przyścia uzdrowiciela, wykonywać polecenia i w pełni oddać się pod jego opiekę, niż próbować zadbać o swoją kondycję samodzielnie. Co ciekawe, jest to jedyny przypadek, w którym Arsenij próbuje coś tłumaczyć swoim krajanom. Jak zauważa Tatiana Morozowa, bohater powieści nie wchodzi w dialog z narodem, żyjącym swoim „stadnym” życiem — rozmawia z pojedynczymi jednostkami. Według krytyczki, Arsenij i naród mają zupełnie różne cele i zadania⁵⁴⁷. Dystans pomiędzy Arsenijem a narodem jest

---

⁵⁴⁶ Н.К. Шутая, *Базисная топология в романе Е. Водолазкина „Лавр”*, „Филологические науки. Вопросы теории и практики”, nr 11(65), в 3-х ч., ч. 1: *Грамота*, Тамбов 2016, s. 56–58.

⁵⁴⁷ Т. Морозова, *Евгений Водолазкин. Лавр*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2013/4/m18.html> (dostęp: 24.04.2018).

podkreślony także w warstwie językowej. Na kartach powieści grzesznicy mówią po starorusku, święci natomiast używają współczesnego języka rosyjskiego⁵⁴⁸. Bohater w pełni świadomie rozdziela te dwa języki w kontaktach z ludźmi. Przykładowo, w scenie przybycia wysłanników księcia rezydującego w Biełoozersku, Arsenij odpowiada im w ich własnym języku: „Токмо от Спаса нашего Иисуса Христа мзды жду, ответил Арсений, и что ми есть в почитании князем?” (s. 130). W tej samej scenie, na stronie, mówi do nieżyjącej Ustiny: „Посмотрю, любовь моя, что я могу сделать для этих людей” (s. 130). Język rosyjski jest także narzędziem komunikacji pomiędzy lekarzem-uzdrowicielem Bogiem: „Но все же уповаю на безграничную милость твою и прошу Тебя: сохрани жизнь рабу Твоему Сильвестру”(s. 143). Również „oświeceni ludzie”, tacy jak jurodwi⁵⁴⁹ rozmawiają ze sobą po rosyjsku. Język to granica pomiędzy dwoma światami: światem narodu, a światem jednostek wyróżniających się, niezwykłych, nieprzeciętnych. Naród na stronach powieści Wodołazkina jest także pozbawiony autorefleksji na temat swojej tożsamości. W scenie pochówku zmarłego Arsenija, ciało denata jest wleczone po ziemi. Całemu wydarzeniu przygląda się gdański kupiec Zygfryd, który nie może zrozumieć, dlaczego tak wielkiego człowieka, uzdrowiciela, męczy się jeszcze po śmierci. Lud mu odpowiada, że on nic nie rozumie z obyczajów tej ziemi, przy czym: „Мы? Кузнец задумывается и смотрит на Зигфрида. Сами мы ее, конечно, тоже не понимаем” (s. 441).

Konflikt między niezwykłą jednostką a „masą” dotyczy także włoskiego przyjaciela głównego bohatera Ambrogia. Już jego ojciec zauważył, że młody chłopak pracuje w rodzinnej winnicy bez radości (s. 225). Pozwolił synowi wyjechać na studia do Florencji, ponieważ zdał sobie sprawę, że jego dziecko nie jest stworzone do hodowli winorośli i produkcji wina (s. 228). W opinii mieszkańców rodzinnej miejscowości Ambroggio to: „[...] отрезанный ломоть, так что его отъезда из местечка ожидали со дня на день” (s. 228). Porozumienie pomiędzy tymi dwoma bohaterami było możliwe dzięki ich chęci zdobywania wiedzy. Ambroggio nauczył się języka staroruskiego przy pomocy kupca, przebywającego we Florencji, a następnie przybył z nim na Ruś, zaintrygowany prorocstwem zapowiadającym koniec świata, w które wierzyli ówcześni mieszkańcy krainy (s. 230–231). Również Arsenij nie był obojętny wobec innych kultur. Jeszcze w Biełoozersku uczył się języka niemieckiego od rosyjskiego kupca, często przebywającego na Zachodzie w interesach oraz kupował od niego książki, z których poznawał antyczną mitologię (s. 144, 149). Sądzę, że tak dobre pokazanie antagonizmu na linii jednostka — naród jest bliskie pozycji samego Wodołazkina. W jednym wywiadów stwierdził, że jedną z najważniejszych rzeczy jest to, aby nie stać się częścią masy⁵⁵⁰.

---

⁵⁴⁸ Е. Вежлян, *Присвоение истории...*

⁵⁴⁹ Там же.

⁵⁵⁰ Евгений Водолазкин: *Человек в центре литературы...*

***

Пространство в творчестве не ограничивается исключительно до родственных сторон героя. Наталья Шутая анализирует *Лавра* с точки зрения четырех главных мотивов пространственных, встречающихся в XIX-вековой литературе русской. Это: село, город уездный, город губернский, столица. Авторка знаменито доказывает размещение текста Водолазкина в контексте этих четырех мест. Первые из них, село, было описано выше (отсутствие связей с ближайшей окрестностью). Другой локацией („город уездный“) является Белоозерск, в котором Арсений пребывает по просьбе местного князя. Именно там герой впервые теряет возможность свободного решения о своем будущем (князь дает ему до понимания, что без позволения Арсения не покинет город). Шутая добавляет, что герой свободен внутренне, но не может сам определить себе цель, к которой нужно стремиться его жизнь. Город пытается его удержать своими соблазнами и возможностями. Следующей локацией (город губернский) является Псков, являющийся trampolinом для познания дальнейших закутков мира⁵⁵¹. Северо-русский город является для героя хаосом — единственным ориентиром в этом пространстве является монастырь⁵⁵². Жители этого города не являются представленными позитивно:

В домах Завеличья [район Пскова — примечание мой В.К.] стоял дым, чмешанный с паром [...] Там били детей, кричали на стариков и совокуплялись в общем для всех пространстве избы. Перед едой и сном молились [...] Громко храпели. Витирали текущее во сне слюны и отгоняли мух. [...] Матерно ругались (с. 182).

Город является тут показан как место, в котором люди концентрируются на удовлетворении потребностей физических. Не уважают — кричат на старших, бьют детей, а потом падают в глубокий сон перед молитвой. Для Арсения этот мир не для посещения. Единственным убежищем было правосудие, которое дает ощущение свободы. Не является это однако свободой абсолютной. Больше идет о возможности освобождения от тюрем „земского“, светского мира⁵⁵³. Представление этого явления в повести является некоем шокирующим, Можно даже утверждать, что оно деконструируется. Показывает, что Арсений не является единственным правосудным в городе: есть еще Кarp и Фома. В разговоре с этим последним герой узнает, что каждый из них имеет свой „ревер“, чьи границы строго соблюдаются. Фома сам признает, что Кarp является благородным человеком, однако: „Тем не менее по среднему счету раз в месяц мне приходится бить ему морду“ (с. 178). Не только поступки, но также язык не свидетельствуют о святости Фомы. Запрошенный Арсением о имени, отвечает просто: „Хуй в пальто [...] Ты спрашиваешь о второстепенных вещах“ (с. 179).

---

⁵⁵¹ Н. Шутая, *Базисная топология...*

⁵⁵² Д.В. Нургалева, *Хронотоп «псковских» глав романа Е.Г Водолазкина «Лавр»*, „Научный журнал Челябинский Гуманитарий“ № 4 (41) 2017.

⁵⁵³ Н. Шутая, *Базисная топология...*

Młody Arsenij wyrusza w podróż do Ziemi Świętej w towarzystwie Ambrogia. Podróż ta jest przemieszczeniem się po przestrzeni zupełnie obcej kulturowo. Jednym z pierwszych przedstawicieli innego świata jest polski kupiec. W jego wizerunku można dostrzec utrwalony kulturze rosyjskiej stereotyp dotyczący Polaków czyli ludzi zadufanych w sobie, próżnych, nadmiernie dumnych. Polski kupiec o imieniu Władysław, zapytany przez Arsenija, czy w Polsce są tak dobre sobolowe futra jak na Rusi odpowiada: „В королевстве Польском есть все” (s. 277). W ten sam sposób odpowiada na żartobliwe pytanie czy w jego ojczyźnie są ludzie żyjący wyłącznie zapachami (s. 283). Twierdzi także, iż w Polsce ludzie co prawda umierają, jednak coraz rzadziej (s. 280). Ten nieco karykaturalny obraz Polaka jest w znacznej mierze złagodzony słowami, które Władysław wypowiada na temat rosyjskiej mentalności: „Вы, русские, очень любите говорить о смерти. И это отвлекает вас от устройства жизни.” (s. 280). To zdanie można interpretować w dwójnasób: Rosjanie przedkładają aspekt duchowy nad materialny. Może to być także symbol oderwania się od ziemskiego życia lub zwykłej niedbałości zwykłą niedbałość o codzienną egzystencję. Polskę reprezentują także Tadeusz i Jadwiga, którzy symbolizują inne oblicze Polaków: bez wahania przyjmują jednego z chorych współzwykłej niedbałości o codzienną egzystencję. Polskę na kartach powieści reprezentują także Tadeusz i Jadwiga. W ich postaciach pokazana jest inna strona polskiej mentalności — gościnność i otwartość. Bez wahania przyjmują jednego z chorych towarzyszy podróży Arsenija pod swój dom (s. 287). Podróżując przez Alpy, Arsenij spotyka franciszkanina, brata Hugona (Гыро) który opowiada mu o Europie i innych pasmach górskich. Młody lekarz-uzdrowiciel pod koniec wspólnej wędrówki stwierdza, że bez tego spotkania, nie dowiedział by się wielu pożytecznych rzeczy (s. 296–298). Jest kolejny symbol: dopiero opuszczenie rodzinnej „gleby” i kontakt z przedstawicielami innych kultur, prowadzi do zdobycia wiedzy.

***

Największym miastem pojawiającym się w utworze jest ówczesna stolica handlu śródziemnomorskiego — Wenecja. Nowa lokacja przytłacza Arsenija: „[...] он пытался запомнить пройденный путь, чтобы вернуться, но уже через несколько улиц не мог определить направления, в котором лежал францисканский монастырь [w którym kwaterował — B.K.]” (s. 310). Dla przybysza z Rusi naturalnym środowiskiem było przestrzeń lasu, pola, lodowa pustynia Biełooziera i drewniane ulice Pskowa (s. 310). Znajdując się w Wenecji „он понял, что этого пространства не ощущает” (s. 310). Nie tylko zachodnie miasto wzbudza w Arseniju poczucie obcości. Będąc w jednym z rzymskich kościołów, uczestnicząc w katolickiej mszy, zauważa pokrewieństwo pomiędzy dwoma odłamami chrześcijaństwa, jednak: „Я не чувствую себя здесь дома, ибо наши пути разошлись. Наш Бог ближе и теплее, их же выше и величественнее” (s. 293). Można to odczytać jako klasyczny mechanizm określenia „swojskości” w odniesieniu do „obcego”.

W tekście utworu można znaleźć także komentarz dotyczący przestrzeni zajmowanej przez państwo rosyjskie. Zachodnia Europa uważa na przykład, że Ruś leży na krańcu świata i zapowiadany przez pskowskiego kupca, przebywającego we Florencji koniec świata, ograniczy się jedynie do Rusi (s. 230). Ambrogio, na podstawie jednej ze swoich proroczych wizji stwierdza, że stan dróg, który w czasie powieściowym jest fatalny, w dalekiej przyszłości nie ulegnie zmianie (s. 258.). Zauważa także, że ludzie rosyjscy są bardzo ponurzy. Arsenij odpowiada mu, że winny jest temu klimat, choć czasami Rosjanie się radują — na przykład po odejściu Ordy (s.264, 268). Najważniejszą myślą o rosyjskiej przestrzeni jest, moim zdaniem, stwierdzenie narratora: „Пространства Русской земли были целебны. Тогда они еще не были бескрайни и не требовали сил, но давали их.” (s. 367). Sądzę, że jest to nawiązanie chociażby do koncepcji Aleksandra Solżenicyna, wyrażonej w jego publicystyce, mówiącej o tym, że Rosji nie stać na Imperium, jest na to za słaba. W *Laurze* możemy zobaczyć dawną Ruś, która ze swoją ograniczoną przestrzenią, była prawdziwym domem, dodającym siłę, pomagającym zregenerować siły i nie wymagającym ciągłej pracy nad jego utrzymaniem. Nawet w jednym z tekstów napisanych przez Christorofa, Arsenij przeczytał: „Сказано же было в одной из грамот Христорофа, что русским людям покорятся многие пространства, но они не смогут эти пространства освоить” (s. 404).

Cytowana już powyżej Natalia Szutaja zwraca uwagę na inny jeszcze aspekt przemieszczenia się bohatera w przestrzeni. Każda zmiana miejsca przebywania Arsenija wiąże się ze zmianą imienia⁵⁵⁴. Prześledźmy te zmiany. Na początku bohater nosi imię i przydomek nadane mu przez ludzi (Arsenij-Rukinieć). Następnie, nosząc w sobie poczucie winy za śmierć swojej kobiety, przyswaja sobie męski wariant jej imienia — Ustin. Potem, po śmierci swojego włoskiego przyjaciela, nazywa się Ambrogiem, aby ostatecznie pod koniec swojego życia przybrać imię Laur. W mojej ocenie jest to nad wyraz symboliczne: dopiero po opuszczeniu swoich stron rodzinnych, po oderwaniu się od rodzinnej „gleby” człowiek może w pełni decydować o tym, kim jest.

***

Utworu Wodołazkina z całą pewnością nie można zaliczyć do nurtu „literatury wiejskiej”, chociaż występują w nim charakterystyczne dla tego typu twórczości motywy — wieś, dom rodzinny, miasto, obraz starszych ludzi. Są one jednak w znacznej mierze zreinterpretowane. Przede wszystkim powieść przedstawia jednostkę, która stoi ponad narodem-*glebą*, nie stanowi jej części. Wynika to z posiadanej wiedzy i szerokiego horyzontu myślowego. Arsenij nie jest w żaden sposób uprzedzony

---

⁵⁵⁴ Tamże.

wobez „obcych”. Czuje swoją odmienność w stosunku do Zachodu, jest nastawiony do niego negatywnie. Próbuje go zrozumieć (choćby ucząc się języka niemieckiego). Wodołazkin nie przedstawia narodu w konkretnych typach ludzkich: naród to masa, bohater rozmawia tylko z pojedynczymi osobami, najczęściej pacjentami. Zrozumienie znajduje u innych „oświeconych” i niezwykłych jednostek (Ambrogio).

Arsien Titow, trylogia *Тень Бехистунга*

Tekst Arsena Titowa nagrodzony w Jasnej Polanie składa się z trzech połączonych wzajemnie części. Są nimi: *Одинокое мое счастье*, *Тень Бехистунга* oraz *Екатеринбург восемнадцатый*⁵⁵⁵. Samego autora do momentu otrzymania nagrody kojarzono raczej z lokalnym środowiskiem literackim Jekaterynburga. Jasna Polana nie przyczyniła się, niestety, do zwiększenia rozpoznawalności Titowa wśród czytelników, co potwierdza sam zainteresowany⁵⁵⁶. Nominacja i nagrodzenie Titowa wywołało zaskoczenie: po raz kolejny Jasna Polana wykazała się skrajną nieprzewidywalnością⁵⁵⁷. Nie wielka popularność Titów wśród czytelników przekłada się także na ilość opracowań badawczych oraz recenzji krytyków. Czytając nieliczne teksty poświęcone dziełu Titowa można natrafić na bardzo ciekawe interpretacje nie tylko samego utworu, ale również jego roli w życiu pozaliterackim. Przykładowo, Walerij Romanowicz uważa, że trylogia Titowa jest bardzo potrzebna współczesnym Rosjanom (nie „ruskim”!) ponieważ opowiada ona o Kaukazie, którego już nie ma. Jakim, według Titowa, był ten region dawniej? Rozwijał się i żył w spokojnie pod opieką potężnego Imperium. Dodaje, że opowieść Titowa traktuje o Rosji, która bezpowrotnie odeszła w przeszłość w roku 1918⁵⁵⁸. Inna badaczka podkreśla, że autor z Jekaterynburga skłania czytelnika do myślenia i wprowadzania w życie dialogu pomiędzy różnymi narodami i kulturami żyjącymi w obrębie jednego państwa⁵⁵⁹. Podkreśla się także związek utworów Titowa z klasyczną literaturą rosyjską⁵⁶⁰ oraz ich nowatorstwo gatunkowe. W powieściach historycznych pisanych w czasach sowieckich występowały głównie postaci historyczne. U Titowa jest inaczej: jego trylogia to opowieść o zwykłych ludziach, żyjących w tamtym przełomo-

---

⁵⁵⁵ W niniejszej analizie korzystam z następującego wydania trylogii: А. Титов, *Одинокое мое счастье*, «Просвещение», Москва 2017; Tenże, *Тень Бехистунга*, «Просвещение», Москва 2017; Tenże, *Екатеринбург восемнадцатый*, «Просвещение», Москва 2017. Tytuły cytowanych utworów oraz numery stron podaję w nawiasie.

⁵⁵⁶ С. Шулаков, *Как русские казаки стояли под Багдадом*, <https://godliteratury.ru/public-post/kak-russkie-kazaki-stoyali-pod-bagdado> (dostęp: 16.05.2018).

⁵⁵⁷ А.Расторгуев, *Война и мир Арсена Титова*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2015/4/14rast.html

⁵⁵⁸ В.Рабинович, *Я ждал этого романа* <http://mameluc-arsen.narod.ru/rabinovich.htm> (dostęp: 16.05.2018).

⁵⁵⁹ Л.У. Звонарева, *Цари и философы против бунтарей*, <http://mameluc-arsen.narod.ru/zvonareva.htm> (dostęp: 16.05.2018).

⁵⁶⁰ С. Шулаков, *Как русские казаки...*

wym dla historii Rosji czasie⁵⁶¹. *Тень бехистунга* wyróżnia się także na polu oceny postaw bohaterów. Titow zrywa z typowym dla okresu radzieckiego przedstawieniem białych oficerów jako „tych złych” (w najlepszym wypadku „korzących” się przed ludową rewolucją) oraz modnym w latach 90. opisywaniem czekistów skrajnie negatywnie i bezrefleksyjnym wybielaniem ofiar bolszewickiego terroru⁵⁶². Negatywnie natomiast o trylogii wypowiedział się cytowany już wielokrotnie Konstantin Trunin. Zwraca on uwagę na koszmarny język utworów i prymitywnie zbudowane dialogi⁵⁶³.

Trylogia znalazła się także w polu zainteresowania „czynnikiem oficjalnym”. Na czwartych stronach okładki każdej części cyklu odnajdujemy informację o tym, że utwory go tworzące są rekomendowane przez Rosyjskie Towarzystwo Wojenno-Historyczne jako pomoc w nauczaniu historii. Przyjrzyjmy się bliżej tej organizacji. Założona w 2012 przez Ministerstwo Kultury FR i Ministerstwo Obrony FR w celu m.in. skonsolidowania polityki państwa w prowadzeniu polityki historycznej, zapobieganiu historycznych przekłamań, wychowania w duchu patriotyzmu i podniesienia prestiżu służby wojskowe⁵⁶⁴. Nie bez znaczenia jest także cytat Władimira Putina zamieszczony na stronie internetowej organizacji:

У страны должны быть герои, и люди должны их знать. Это должны быть ориентиры, на примерах которых сегодняшние поколения могли бы воспитываться и воспитывать своих детей. Это очень важно!⁵⁶⁵

Można zadać retoryczne pytanie: czy utwór przedstawiający życie rosyjskiego oficera z czasów I wojny światowej, kierującego się zasadami humanizmu i niezwykle przywiązanego do swojego państwa i cara, nie nadaje się do wykreowania na bohatera godnego naśladowania? Absolutnie nie sugeruję, że Titow napisał „propagandówkę”. Zaznaczam, że być może niektóre aspekty jego dzieł bardzo dobrze pasują do współczesnej polityki kształtowania nowej rosyjskiej tożsamości prowadzonej przez rządzące elity, z prezydentem Putinem na czele. Jednoznaczłą propozycję dotyczącą tożsamości rosyjskiej przedstawia sam Arsen Titow. W przedmowie do pierwszej części trylogii interpretuje on historię Rosji w kluczu „militarnym”. Dla niego dzieje kraju kraju to walka za wszystkimi wokół, zgodnie z zasadą obrony okrężnej⁵⁶⁶. Titow snuje refleksję na temat kierunku rozwoju państwa i władzy, wskazując, że ich charakter wynika z trudnych do wyeliminowania warunków geopolitycznych:

---

⁵⁶¹ Л.У Звонарева, *Цари и философы...*

⁵⁶² А.Расторгуев, *Война и мир...*

⁵⁶³ К. Трουνин, *Арсен Титов “Под сенью Дария Ахеменида” (2012)*, <http://trounin.ru/titov12/> (dostęp: 16.05.2018).

⁵⁶⁴ Statut organizacji można znaleźć na stronie internetowej Towarzystwa: <https://rvio.histrf.ru/officially/ustav-rvio> (dostęp: 16.05.2018).

⁵⁶⁵ <https://rvio.histrf.ru/> (dostęp: 16.05.2018).

⁵⁶⁶ А. Титов, *Одинакое мое счастье*, «Просвещение», Москва 2017, s. 8. Dalej cytuję na podstawie tego wydania. Tytuł kolejnych części trylogii oraz numer strony podaję w nawiasie.

Отсюда и вся история России — это история ее войны за выживание, за безопасность, за право не существование. Каждый второй год ее истории — это военный год. А война диктует твердую власть. Огромное пространство диктует твердую власть. Сохранение редкого населения диктует твердую власть. Плохо это или хорошо, но у нас не было альтернативы твердой власти [...] (*Одинакое мое счастье*, s. 9).

Tylko silne państwo może uchronić społeczeństwo przed wrogami zewnętrznymi. Konkludując, Titow stwierdza, że w celu obrony kultury narodowej oraz języka ojczystego każdy z mieszkańców Rosji jest zobowiązany mieć przy sobie karabin AKM⁵⁶⁷ (*Одинакое мое счастье*, s. 9). Motywacją do napisania trylogii była także dla Titowa niezajomość tematu działań wojennych na Kaukazie w czasie I wojny światowej, co było związane z sowiecką historiografią, stawiającą na pierwszym miejscu tematykę związaną z wojną domową (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 346).

***

Głównym bohaterem trylogii Titowa jest młody oficer carskiej armii, porucznik (potem kapitan) Boris Norin, przedstawiciel tej Rosji, która bezpowrotnie odeszła w roku 1917. I nie chodzi tu o „klasowe pochodzenie”, tylko o osobowość⁵⁶⁸. Z racji wykonywanego zawodu można go nazwać funkcjonariuszem czy nawet żandarmem Imperium, chociaż nie wykonuje on swych zadań „automatycznie”. Młodego oficera poznajemy w momencie przebywania w areszcie. Znalazł się w nim na skutek niewykonania rozkazu, nakazującego dokonanie ostrzału artyleryjskiego kilku zbuntowanych kaukaskich wiosek. Stwierdza: „Я просто был уверен, что мне другим способом поступить было не предназначено” (*Одинакое мое счастье*, s. 19). Być może dlatego bohater jest rodzajem człowieka, oficera, który w Rosji już nie występuje: oddany służbie krajowi, lecz nie zapominający o humanistycznych wartościach takich jak szacunek do życia *de facto* bezbronnych mieszkańców. Lecz nie tylko oficerskie epolety świadczą o jego oddaniu służbie i krajowi. Można z pełnym przekonaniem stwierdzić, że służba dla Imperium była dla niego czymś wyjątkowym, wykonywał ją z pełnym przekonaniem. Już w wieku 15 lat stwierdził, iż będzie służyć swojemu carowi „не за страх, а за совесть” (*Одинакое мое счастье*, s. 13). Przykładem poświęcenia się dla kraju służył mu jego idol — Napoleon. Był on także inspiracją do wyboru specjalności wojskowej Norina, który służył jako oficer artylerii (*Одинакое мое счастье*, s. 10).

Oddanie carowi i państwu dały o sobie znać jeszcze przed wybuchem wojny. Obserwując w swoim rodzinnym Jekaterynburgu wydarzenia towarzyszące rewolucji 1905 roku nie umie zrozu-

---

⁵⁶⁷ АКМ — skrót od: Автомат Калашникова модернизированный.

⁵⁶⁸ В. Рабинович, *Я ждал этого романа...*

mieć decyzji swoich szkolnych kolegów, którzy przyłączyli się do protestów oraz cieszyli się z ustępstw politycznych cara (*Одинокое мое счастье*, s. 175–176). Dla niego ich postępowanie było zdradą, lecz nie wydał ich władzy, ponieważ „[...] чувство единения с товарищами нам заповедал сам государь” (*Одинокое мое счастье*, s. 177). Same ustępstwa cara na rzecz rewolucji mu się nie podobały, lecz wytłumaczył je sobie: „[...] государственной мудростью, мне недоступной, но меня и не касающейся” (*Одинокое мое счастье*, s. 177). Rewolucjonistów dążących do obalenia cara określa słowem hołota (сброд), którzy kierują się „грязными способами”, aby osiągnąć swój cel (*Одинокое мое счастье*, s. 168). Jaka jest zatem propozycja Norina? Przede wszystkim należy „[...] любить свое государство и тем быть удовлетворенным” (*Одинокое мое счастье*, s. 221). Państwo z carem daje także niezbędną opiekę: to dzięki nim mieszkańcy mogą żyć według własnych zasad i mówić własnym językiem. I właśnie dlatego Norin stwierdza: „За это мы обязаны охранять империю” (*Одинокое мое счастье*, s. 219). Imperium podobnie jak car są niczym biblijny ojciec-patriarcha, który za dobre nagradza, a za złe karze (*Одинокое мое счастье*, s. 332). Jednak wierność wobec Imperium i jego głównego zwornika — cara — nie została nagrodzona. Carska abdykacja była dla Norina szokiem:

Он не имел права отречься от престола, то есть от всех нас. Он обязан был понять, что оставлял нас, сто он бросал нас. Он сам делал своим отречением революцию (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 168).

Zniknął główny fundament, na którym opierał się dotychczasowy system. Kraj popadł w chaos rewolucji. Sam Norin i jemu podobni zostali osamotnieni przez osobę, którą postrzegali niemalże jako swojego ojca („Мне же он был отцом. И от меня отрекся.” *Екатеринбург восемнадцатый*, s. 256). Obwinia on cara Mikołaja II o paraliż woli:

государь император не нашел труда пересилить себя и железной рукой, как это делали революционеры, навести необходимый в стране порядок (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 247).

Car i podlegające mu państwo są niezwykle istotne dla stanu moralnego narodu, który musi mieć określoną misję. Norin zauważa: „И в человеческом состоянии могла нас держать только большая задача” (*Тень Бехистунга*, s. 190). Bez „wielkiego zadania”, pozbawiony przywódcy naród, a wraz z nim cała Rosja, popadają w chaos. Co więcej, naród w oczach Norina jest bierny wobec zachodzących przemian, lecz nie jest to dla niego powód do rozpaczy:

Одним словом, народ о царе-батюшке переживал, но переживал по-русски, со снятием с себя ответственности, с неизбежностью и ссылкой на Божий промысел, дескать, будет угодно, так спасет, а не будет — так что мы-то сделаем (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 249).

„Przyrodzona” narodowi rosyjskiemu bierność, brak chęci wzięcia za siebie odpowiedzialności, w momencie braku czynnika wyznaczającego „misję”, „wielkie zadanie” nie ma szansy w konfrontacji z bezwzględnością i rewolucyjnym zapałem bolszewików. Być może bierność narodu-*gleby* wynika także ze specyficznego stylu życia szerokich mas. Norin snuje swoją refleksję na temat chłopów i stwierdza, że są oni w pełni samowystarczalni, ponieważ posiadają wiedzę o wszystkich niezbędnych do egzystencji aspektów życia: klimacie, organizmie swoim oraz zwierząt, rzemiośle, prowadzeniu gospodarstwa (*Тень Бехистунга*, s. 92). Skoro chłopci, stanowiący zdecydowaną większość w społeczeństwie, są z natury samowystarczalni, co jest równoznaczne z umiejętnością przetrwania każdych okoliczności, to dlaczego mieliby aktywnie uczestniczyć w procesach zachodzących wokół nich? Zaangażowanie jest zawsze ryzykowne, ponieważ zazwyczaj należy opowiedzieć się po którejś ze stron, co niesie ryzyko klęski. W związku z tym może lepiej zostać na uboczu, biernie obserwować świat i zdać się na boską wolę. W rozmowie ze swoim przyjacielem, Griszą, obecnie jednym z akolitów nowego porządku, Norin stwierdza, że naród nie chce rewolucji: wokół tylko bieda, rozpad wartości, koszmar frontu. O tym wszystkim pisze sam Grisza w swojej gazecie. W odpowiedzi słyszy, że naród rewolucji: „— Пока не хочет, потом захочет для его же блага.” (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 258). Można wywnioskować, iż rewolucja bolszewicka jest przedstawiona jako proces, która dzieje się nie tylko „ponad głowami” narodu, ale także wbrew jego woli, czego bolszewicy są w pełni świadomi.

***

Norin nie zamierza złożyć przysięgi nowemu rządowi, tak Tymczasowemu, jak i bolszewickiemu, określając ich dosadnym żołnierskim słowem „сволочи”. Jego największy opór wywołuje fakt, że musi przysiąc wierność tym ludziom, którzy tylko w celu osiągnięcia własnych korzyści, odstąpili od roty ślubowania danej carowi (*Тень Бехистунга*, s. 320). Młody oficer czuje się także oszukany, ponieważ jego trud poniesiony na froncie w imię cara i ojczyzny poszedł na marne. Zadaje sobie samemu pytanie: „Вот зачем все это было?” (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 92). Bolszewicy, którzy dążą do przejęcia władzy w całym kraju, nie cieszą się pozytywną opinią Norina. Pierwszym zetknięciem z rewolucją była zmiana dowódcy korpusu, w którym służył bohater trylogii. Naznaczony przez Rząd Tymczasowy Aleksiej Kuropatkin został odsunięty od dowodzenia przez bolszewicki „triumwirat”: złodzieja wykluczonego z pułku przez sąd honorowy, prowokatora Ochраны oraz oszusta, który wyprowadził z rządowej instytucji dużą sumę pieniędzy (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 16). Młody oficer dodaje: „Подобная картина для России была повсеместной” (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 17). Po powrocie z frontu do swojego rodzinnego Jekaterynburga odwiedził on obóz dla jeńców wojennych, w celu załatwienia niezbędnych formalności związanych ze

swoim przybyciem do miasta. Obraz ukazujący mu się przed oczami jest metaforą „nowej” Rosji: „[...] грязь, вши, голод, тиф, разгул, всеобщая ненависть” (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 234). Interpretacja rewolucyjnych procesów zachodzących w Rosji jest dla Norina zaprzeczeniem wszelkiej racjonalności:

Революция, сколько я понял, не принимала логики. Ее лозунгом была не логика, ее лозунгом был момент, порыв — более сказать, так истерия здой безжалостной барышни (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 164).

Nowa władza wkracza także w przestrzeń domu bohatera. W pokojach zajmowanych dawniej przez jego rodzinę pojawili się nowi lokatorzy, których dawny sługa w domu Norinów opisuje w bardzo negatywnym świetle:

Все начисто запоганили! Малую нужду справляют с крыльца. Большую валят мимо дыры! Населили в дом сброду, какого не выдывал никто сроду! (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 40).

Sam bohater dodaje, że tak naprawdę nie ma sensu opisywać bałaganu i brudu, który panuje w domu (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 43). Symbolem przemian jest także los drzew znajdujących się w sadzie — zostały one wycięte na opał (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 40–41). Norin w rozmowie ze swoim przyjacielem z dawnych lat, który przystał do bolszewików, pyta się go czy można być z narodem, nie popierając rewolucji? Nie, stwierdza przyjaciel Norina, Grisza Burkow: „Он в революцию — и ты в революцию” (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 258). Widząc rewolucyjny chaos, Norin powraca do symbolicznego pomnika widzianego w Persji. Jest nim tytułowy Behistung⁵⁶⁹, wykuta w skale płaskorzeźba upamiętniająca zwycięstwo perskiego króla Dariusza. Są na niej wyrte napisy sławiące perskiego władcę, który stłumił bunty swoich poddanych i zabił uzurpatorów. Bohater utworu wyraża się o tym symbolu następująco:

И как бы я мечтал, чтобы своеобразная Бехистунгская надпись была продвинута в России как символ победы над революцией, над бунтом, мятежом, заговором, нашествием — над чем угодно, что взялось бы угрожать целостности и самому существованию России (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 255).

***

---

⁵⁶⁹ W polskiej nauce używa się pojęcia „Inskrypcja z Behistun”

W trylogii Arsena Titowa kilkakrotnie pojawiają się sceny, wiele mówiące o stosunku protagonisty do „obcych”, którymi są mieszkańcy Kaukazu oraz Anglicy. Co ciekawe, pomimo opisów walk toczonych przez Norina na froncie przeciwko Turkom czy kurdyjskim partyzantom, nie są oni w jakikolwiek sposób charakteryzowani, co także świadczy o światopoglądzie bohatera, a pośrednio o postrzeganiu świata przez samego Titowa. Co do mieszkańców Kaukazu, z którymi się styka bohater trylogii, mamy to do czynienia z klasycznymi przejawami działań kolonizacyjnych oraz kolonialnego stosunku do „obcych”. Norin w pewnym momencie swojej kariery wojskowej zostaje mianowany komendantem-zarządcą jednej z kaukaskich osad o nazwie Chrakere. Owszem, zauważa, że pola i sady wokół osady są zadbane, co uznaje za ogólnoazjatycką bądź przynajmniej za gruzińską cechę charakterystyczną (*Одинокое мое счастье*, s. 323; ciekawe, co by powiedzieli Gruzini na zaliczenie ich do kultury azjatyckiej). Dalej charakteryzuje on poszczególnych lokalnych współpracowników. W opisie najstarszego z nich pojawia się motyw „leniwego autochtona”: Norin uważa, że Mechmed-ogłu zawsze unika wszelkiej pracy, a jak już ją wykonuje, to powoli i niechętnie. Przywłaszcza on sobie także pieniądze przeznaczone na opłacenie robotników. Jak zauważa młody rosyjski oficer: „Впрочем, такое поведение было для востока обычным.” (*Одинокое мое счастье*, s. 325). W czasie ich wspólnych narad miejscowi „liderzy” zawsze siedzieli „[...] с азиатской непроница-тельностью [...]” (*Одинокое мое счастье*, s. 337). Jak widać Norin jest reprezentantem typowego myślenia orientalizującego. Dla niego wszyscy Azjaci są leniwi oraz „nieprzeniknieni”, tajemniczy. Sam Norin zachowuje się jak kolonialny administrator. Mówi on:

Я вникал во все аульские дела. При этом я ясно всем дал понять — за мной стоит великая империя, и она ничего худого не несет даже тем, кто восстал против нас, но в содеянном покаялся. (*Одинокое мое счастье*, s. 332).

Imperium przynosi same korzyści, a jego przedstawiciel korzysta z okazji, aby zaprezentować swój kraj „в самом выгодном свете” (*Одинокое мое счастье*, s. 333). Jednakże jego działania są nieskuteczne: mieszkańcy osady buntują się i napadają na rosyjski garnizon, wraz z partyzantami walczącymi przeciwko Rosji. Napastnikom przewodzi czeczeński dowódca, wychowany na emigracji w Turcji. Jego głównym motywem działania jest zemsta:

И я поставил себе целью, — продолжал он, — я поставил себе целью мстить вам, русским, вашей империи, вашему богу, с виду ягненку, а по сути, лютому зверю (*Одинокое мое счастье*, s. 432).

Norinowi udaje się ocalić życie, jednak zamordowany przez partyzantów zostaje Izet-aga mieszkaniec osady, będący prawą ręką rosyjskiego oficera (*Одинокое мое счастье*, s. 433). Jak widać, próba pokojowego ułożenia stosunków z wielkim Imperium spotyka się z jednoznacznym potępieniem ze strony bojowników o pełną samodzielność narodów Kaukazu. Los Norina, człowieka próbującego bezkonfliktowo wpłynąć na mieszkańców tego regionu, pokazującego „ludzkie” oblicze

Imperium, także pokazuje nieefektywność kolonialnych metod gospodarowania. Nic dziwnego, że w innej części trylogii Norin stwierdza z przekonaniem, że ludy żyjące w orbicie wpływów Imperium uznają tylko brutalną fizyczną siłę (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 14).

Bohater utworu Titowa spotyka także „zachodnich obcych”. Jednostka w której służy młody oficer dostaje rozkaz udzielenia wsparcia brytyjskiemu garnizonowi otoczonego przez wojska tureckie, znajdującym się w północnym Iraku. Na wieść o tym, że Brytyjczycy mają ograniczoną ilość racji żywnościowych, w skład których wchodzi kakao i marmolada, poddają twierdzę, Norin wraz ze swoimi żołnierzami kpi z sojuszników: „Но британец объявил на весь мир о том, что не позволит себе сидеть в крепости без мармелада и какавы” (*Тень Бехистунга*, s. 38). Jako przykład prawdziwego żołnierskiego poświęcenia Norin przywołuje wydarzenie z frontu zachodniego. Jeden z rosyjskich oficerów, po wyczerpaniu amunicji i zapasów, dowodził obroną pozycji przed Niemcami, odpierając ich ataki bagnetami (*Тень Бехистунга*, s. 38). Postawa Anglików jest zupełnie niezrozumiała („А тут, простите, к тринадцатому числу не станет на завтрак какавы” *Тень Бехистунга*, s. 38). Rosjanie nie przychodzą z pomocą na czas, jednocześnie nie otrzymując wymaganego wsparcia od swoich „tyłów”, Jak się potem okazuje, wysłaniu pomocy dla odsieczy przeciwstawił się jeden z brytyjskich generałów, goszczący w sztabie rosyjskiego frontu. Jak to wyjaśnia Norinowi jeden z oficerów, chodziło o politykę:

Представляешь, каково бы по всем газетам мира разнеслось: его величества короля Эдварда войска сдаются, а эти скифские дикари берут в плен тех самых, кому сдаются войска его величества [...] Турок берет в плен британца, но сам попадает в плен к скифу. (*Тень Бехистунга*, s. 150)

Jednak Brytyjczycy postanawiają nagrodzić męstwo rosyjskich żołnierzy. Norin zostaje przedstawiony do wysokiego brytyjskiego odznaczenia. Jego reakcja świadczy o stosunku do angielskich honorów: „— Тыфу — сухими губами сплюнул я” (*Тень Бехистунга*, s. 151). Młody rosyjski oficer nie tylko gardzi obcymi medalami, ale także Brytyjczykami w ogóle, przyznając się do swojej niechęci do nich (*Тень Бехистунга*, s. 245). Za co ma ich lubić, skoro nawet nie mówią po francusku? (*Тень Бехистунга*, s. 261). Titow w jednej ze scen dokonuje także konfrontacji dwóch „charakterów narodowych”. Norin chce podarować jednemu z angielskich oficerów, na znak przyjaźni i na pamiątkę wspólnej walki przeciwko Turkom, swój kindżał. Anglik odmawia, powołując się na niemożliwość odwzięcenia się równie wartościowym prezentem, co Norina obraża. Stwierdza on, że: „А как принять подарок от русского офицера — так свою рыжую рожу корчить!” (*Тень Бехистунга*, s. 246). O stosunku do poddanych króla angielskiego świadczy także relacja, która łączyła Norina z pewną Angielką o imieniu Elspet. Przebywając w więzieniu w Taszkencie, otrzymał on od niej list, w którym wyznawała mu miłość, proponowała wyjazd do Anglii oraz wyznała, że jest z nim w ciąży. List został zniszczony przez sotnika Tomlina, adiutanta Norina. Powody były dwa: Norin mógł być

uznany za brytyjskiego szpiega oraz zabrakło bibulek do skręcania papierosów. Młody żołnierz praktycznie nie reaguje (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 42). Zgadzało by się to z ogólnym stosunkiem Norina do kobiet. W trakcie wojny przeżywa on różne „miłosne przygody”, lecz przedstawicielki płci przeciwnej postrzega on raczej negatywnie: „Они понимают и ценят в женихе хорошее финансовое положение[...]”(*Одинакое мое счастье*, s. 165).

***

W zakończeniu utworu Norin wraz ze swoim wiernym towarzyszem broni, sotnikiem Tomlinem, podejmuje desperacką próbę uwolnienia cara (*Екатеринбург восемнадцатый*, s. 335–344), która nie osiąga swojego skutku. Bohater jednak przetrwa burzliwy okres wojny domowej. Staje się on świadkiem całej nadchodzącej epoki. Z tekstu wynika, że dożyje on do czasów nam współczesnych, dokładnie do roku 2005 (*Одинакое мое счастье*, s. 240).

***

Utwór Titowa niełatwo bezpośrednio do konceptów poetyki „prozy wiejskiej”, zaproponowanych przez Parthé. Najbardziej do literatury tego nurtu zbliża Titowa motyw domu rodzinnego bohatera, w którym widoczne są zmiany zachodzące w społeczeństwie. Nie ma natomiast odwołania się do świata przyrody, który wypełnia strony klasycznych utworów „wiejskiej” literatury oraz cykliczności czasu, wyznaczanego powtarzającymi się czynnościami gospodarskimi. W rozważaniach Norina nie pojawia się motyw „małej ojczyzny”, rodzinnej okolicy bohatera. Na jej miejsce wchodzi instytucja Imperium, która wypełnia większość myśli bohatera. Warto także zaznaczyć, że sam Norin nie jest chłopem i ze wsią ma także niewiele wspólnego (nie licząc wakacyjnych pobytów w dzieciństwie; *Одинакое мое счастье*, s. 22–23). W sferze języka także nie widać zbyt wielkich różnic pomiędzy mową wykształconego Norina, a na przykład jego towarzysza broni Tomlina (poza kilkoma przykładami pojedynczych słów: *ишшо* zamiast *ещё*). Z prozą wiejską wiąże utwór Titowa co innego: sytuacja kryzysu. Prozaicy tacy jak Walentin Rasputin czy Wasilij Biełow opisywali w swoich tekstach świat wsi rosyjskich, która zanika, ulegając często zgubnym wpływom kultury miasta. U Titowa linia konfliktu przebiega nie wzdłuż opozycji miasto–wieś, lecz nowe–stare, a właściwie stary porządek, reprezentowany przez Norina, który ulega nowemu — bolszewickiemu. To co ma zastąpić system funkcjonujący dotychczas jest chaosem, rozpadem, upadkiem. Taki obraz nie jest obcy literaturze wiejskiej (patrz np. *Pożar*). Przypadek carskiego oficera Borisa Norina, świadomie służącemu swojemu państwu, w pełni mu oddanemu, może być — przynajmniej w opinii Rosyjskiego Towarzystwa

Historycznego — znakomitym wzorem człowieka wiernego swoim zasadom, nieugięcie stojącego na ich straży.

Guzel Jachina, *Зулейка открывает глаза*

Powieść tatarskiej autorki była czytelniczym wydarzeniem roku 2015. Debiutantka została nagrodzona nie tylko w Jasnej Polanie, ale także wyróżniona nagrodami Bolszaja Kniga i Kniga Goda. Wedle Jachiny inspiracją do napisania książki były losy jej babci, zesłanej w wieku 6 lat nad Angarę. Powróciła ona w swoje rodzinne strony dopiero po 16 latach (1946), już jako całkowicie inna osoba⁵⁷⁰. Metamorfoza, która dokonała się w osobowości młodej tatarskiej kobiety, stanowi lejtmotyw utworu. O wadze tekstu świadczy także niemałe zainteresowanie ze strony krytyki literackiej i czytelników, przy czym stawiane oceny były skrajnie różne.

Natalia Iwanowa, szkicując panoramę współczesnej rosyjskiej powieści, konstatuje, że utwór Guzel Jachiny wyróżnia się na tle innych tekstów należących do tego gatunku: jest tradycyjna, niepozbawiona społecznego i historycznego kontekstu, z jasno zaznaczoną fabułą i dobrze uformowanymi bohaterami, co przyciąga zainteresowanie czytelników i krytyków⁵⁷¹. Paweł Basinski zalicza powieść do gatunku „prozy kobiecej” i dodaje, że niesamowity sukces debiutującej autorki dobrze obrazuje obecny stan rzeczy: większość czytelników stanowią kobiety. W żadnym wypadku nie umniejsza to wartości artystycznych tekstu: jego język powoduje, że bohaterowie stają czytelnikowi przed oczami jak żywi⁵⁷². Ludmiła Ulicka z kolei, jedna z pierwszych czytelniczek powieści, zalicza Jachinę do grona dwujęzycznych pisarzy rosyjskich, należących do jednego z kulturowych etnosów i jednocześnie piszących w języku rosyjskim. Charakteryzuje ich następująco:

Традиции этой школы — глубокое знание национального материала, любовь к своему народу, исполненное достоинства и уважения отношение к людям других национальностей, деликатное прикосновение к фольклору. Казалось бы, продолжения этому не будет, исчезнувший материк. Но произошло редкое и радостное событие — пришел новый прозаик, молодая татарская женщина Гузель Яхина и легко встала в ряд этих мастеров».⁵⁷³

---

⁵⁷⁰ Wywiad z Guzel Jachiną: *Это часть истории моей семьи...* <http://kpfu.ru/eto-chast-istorii-moej-semi-143715.html> (dostęp: 11.04.2018).

⁵⁷¹ Н. Иванова, *В сторону воображаемого non-fiction (Современный роман в поисках жанра)*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2016/1/v-storonu-voobrazhaemogo-non-fiction-sovremennyyj-roman-v-poiska.html> (dostęp: 11.04.2018).

⁵⁷² Павел Басинский, *Время женщин*, <https://godliteratury.ru/public-post/vremya-zhenshin> (dostęp: 11.04.2018).

⁵⁷³ Л. Улицкая, *Любовь и нежность в аду*, w: Г. Яхина, *Зулейка открывает глаза*, АСТ, Москва 2016, s. 5.

Ulicka stawia młodą pisarkę w jednym rzędzie obok takich klasyków jak Fazil Iskander, Anatolij Kim czy Czyngiz Ajtmatow⁵⁷⁴. Do kolejnych atutów książki tatarskiej pisarki można zaliczyć nakreślenie panoramy społeczeństwa w obozie oraz szacunek do własnej kultury⁵⁷⁵. Podkreśla się również znaczenie powieści nie tylko dla społeczności tatarskiej, ale także dla Rosjan («Это наша книга, русская, с нашей историей, события, в которых участвовали еще не такие дальние наши предки»)⁵⁷⁶.

Z drugiej strony nie brakuje ocen krytycznych. Siergiej Bielakow pisze o „bajce na tle ГУЛАГУ” i zarzuca autorce wtórność i przewidywalność w opisach bohaterów i motywów⁵⁷⁷. W innym tekście wnioskuje on, że opis stopniowego wyzwolenia się tatarskiej kobiety z pęt „wschodniego, patriarchalnego despotyzmu męża” nie różni się niczym od chwytów stosowanych w literaturze radzieckiej. Według niego naród w utworze jest przedstawiony *en masse*, a autorka bardziej koncentruje się na bohaterach-inteligentach, niż na przedstawicielach innych warstw społecznych⁵⁷⁸. Obojętny na książkę Jachiny nie pozostał Mark Lipowiecki, który określił *Zulejkę* jako skrzyżowanie radzieckiej powieści z brazylijskim serialem⁵⁷⁹. Bardzo ciekawym wątkiem w dyskusji nad tekstem Guzel Jachiny są głosy ze strony „tatarskich” krytyków i obserwatorów życia literackiego. Marszyda Kijamowa⁵⁸⁰ dokonała wyboru opinii kilkorga przedstawicieli tego środowiska. I tak, Miljausza Chabetninowa zarzuca autorce nieznajomość kontekstu kulturowego, wskazując na fakt, że Tatarzy w tamtym okresie nie byli poganami (w utworze pojawiają się motywy tradycyjnych wierzeń); Ruzalia Muchametszyna twierdzi wprost, że książka nie ma tatarskiego ducha (choć jest napisana znakomitym językiem). Absurdalnymi — w mojej opinii — argumentami operuje Wahit Imamow. Stwierdza on, że Jachina sprzedała swój naród. Sugeruje, iż książka została najprawdopodobniej napisana przez trzech autorów: jeden pisał fragmenty zawierające opis procedur medycznych, dokonywanych przez bohaterów, drugi tworzył fragmenty dotyczące spraw technicznych, takich jak np. budowa baraku (bo przecież kobieta nie może posiadać takiej wiedzy!!!), natomiast trzeci — zebrał wszystko w całość. Pozytywnie

---

⁵⁷⁴ Tamże, s. 5.

⁵⁷⁵ М.А. Байкалова, *Рецензия на роман гузель яхиной «зулейха открывает глаза»*, w: *Сборник материалов Международной конференции студентов, аспирантов и молодых учёных «Прспект Свободный-2016», посвящённой Году образования в Содружестве Независимых Государств Красноярск, Сибирский федеральный университет, 15-25 апреля 2016 г.*, Красноярск, 2016, s. 5-6.

⁵⁷⁶ Д. В.Максимова, *Рецензия на книгу «зулейха открывает глаза»*. «То, что делает сильнее», Тамże, s. 20.

⁵⁷⁷ С. Беляков, *Советская сказка на фоне ГУЛАГ-а*, <https://godliteratury.ru/projects/sovetskaya-skazka-na-fone-gulaga>б (dostęp: 11.04.2018).

⁵⁷⁸ С. Беляков, *ГУЛАГ как путь к освобождению? Роман «Зулейха открывает глаза» Гухзели Яхиной — победитель конкурса «Большая книга»*, „Библиотечное Дело”, nr 21 (255), Санкт-Петербург 2015, s. 44.

⁵⁷⁹ М. Липовецкий, *Продолжение полемики вокруг «носа»-2015: Марк Липовецкий отвечает Константину Богомолову*, <http://www.colta.ru/articles/literature/10136> (dostęp: 11.04.2018).

⁵⁸⁰ М. Киямова, *Вахит Имамов о романе «Зулейха открывает глаза»: «У женщины для этого не хватит ума»*, <https://www.business-gazeta.ru/article/300676> (dostęp: 11.04.2018).

o książce wyraziła się z kolei Szamilja Idujatullina, stwierdzając, że utwór Guzel Jachiny traktuje o zjawisku mało znanym w literaturze rosyjskiej (kolektywizacja i prześladowanie społeczności tatarskiej) a także o człowieku rzuconym w nieludzką sytuację. Neguje ona także zarzuty o niesamodzielności utworu Jachiny, podkreślając wagę książki dla tatarskiej społeczności. Tłumaczka powieści na język tatarski, Flera Tarchanowa stwierdza, że dzięki autorce poznała losy środowiska, które wcześniej nie były jej znane. Ocenia utwór pozytywnie, głównie na poziomie języka (określa go jako interesujący i swoisty; zwraca uwagę na różne style języka, którymi operują bohaterowie, co jednak stwarza niemałe problemy w tłumaczeniu).

***

Powieść Guzel Jachiny z powodzeniem można odczytać w kluczu motywów zaproponowanym przez Parté. Jednak trudno ją zaliczyć do nurtu „prozy wiejskiej”. Można stwierdzić, że autorka w swoim utworze w pewien sposób, raczej nieświadomy, podejmuje polemikę z charakterystycznymi dla tego nurtu konceptami. Najwięcej informacji o Zulejce i jej stosunku do otaczającego ją świata dostarcza nam pierwszy rozdział, zatytułowany *Один день*.

Analizę rozpocznę od aspektu przestrzennego, czyli od tzw. „małej ojczyzny”. Zulejka jest bardzo mocno związana ze swoją wsią (Юлбаш), z której nigdy nie wyjeżdża. Porusza się w obrębie trójkąta, a jego końce wyznaczają dom, las i cmentarz (s. 42)⁵⁸¹. Bohaterka nawet dokładnie nie wie jak duża jest jej rodzinna wieś, wiedzę o jej obszarze czerpie od męża: „Муртаза как-то считал — больше ста дворов получилось” (s.12). Wieś leży przy lesie, który ma znaczenie symboliczne: żywi („Лес возле Юлбаша хороший, богатый. Летом кормит деревенских крупной земляникой и сладкой зернистой малиной, осенью — пахучими грибами. Дичи много”(s. 17) oraz stanowi symboliczną granicę pomiędzy tym co „swoje”, „znane”, a obce (Даже во время Большого голода деревенские не смели преступать за границу Крайней поляны (месте gdzie kończy się leśna droga — В.К) [...]. А кто ходил — тех больше не видели”. s. 18). Oprócz wyznaczenia granicy, las jest także miejscem zamieszkania duchów „[...] обиталище диких зверей, лесных духов и всякой дурной нечисти”(s. 18), które są niezwykle ważnym elementem świata Zulejki. Na jego skraju zamieszkuje „басу капка иясе”; w sieni mieszka „бичура”, na cmentarzu — „зират иясе”, który strzeże groby córek Zulejki przed złymi „шурале”. (s. 24-25)⁵⁸². Młoda tatarka stara się zaspokoić potrzeby

---

⁵⁸¹ Г. Яхина, *Зулейка открывает глаза*, АСТ, Москва 2016, s. 42. Cytuję na podstawie tego wydania. Numery stron wskazane w nawiasie.

⁵⁸² Wyjaśnienie właściwości poszczególnych duchów oraz słów zaczerpniętych z języka tatarskiego znajduje się w słowniku zamieszczonym przez autorkę na końcu książki: шурале — зły дух lasu, басу капка иясе —

świata magicznego, chociaż wie, że nie jest to proste zadanie („Угодить духу — дело непростое. Знать надо, какой дух что любит”, s. 25). W mistycznym świecie Zulejki następuje połączenie wiary w siły nadprzyrodzone z islamem. Często młoda bohaterka zwraca się do Allacha, szczególnie w momentach powodzenia („Но сегодня Аллах, кажется, на ее стороне — должно повезти” s. 16).

Jednym z ważniejszych konceptów „prozy wiejskiej” jest dom, który w oczach głównej bohaterki utworu nie jawi się jako miejsce idylliczne. Z pełnym przekonaniem można stwierdzić, że, owszem, dom w którym zamieszkuje z mężem i teściową, stanowi ostoję tradycji. Jednak nie jest to tradycja dla Zulejki łaskawa. Wykorzystywana w pracach domowych do granic wytrzymałości, „usługująca” swojej teściowej na każde jej skinienie oraz wypełniająca „obowiązki” żony wobec męża, opada z sił. Guzel Jachina niezwykle szczegółowo opisuje domowe obowiązki Zulejki: pomoc teściowej w toalecie, napalenie w piecu, odśnieżenie podwórka, praca z mężem przy zbieraniu drzewa, rozpalenie i przyniesienie wody do łazienki, umycie podłóg (s. 9 — 40). Pod koniec dnia całkowicie opada z sił:

Зулейка не ошупь пробирается в свой угол, ведя рукой по теплому шершавому боку печи, падает на сундук не разливаясь.
— Зулеха-а-а, - громко зовет Муртаза; голос довольный, ласковый.
Она хочет встать - и не может. Тело киселем растекается по сундуку (s. 40).

Jednak wieczór nie przynosi ukojenia: mąż postanawia skorzystać ze swojego „prawa”. Opis stosunku seksualnego pomiędzy małżonkami wskazuje na przedmiotowe traktowanie Zulejki przez współmałżonka:

Тело Муртазы наконец откликнулось его желаниям, и он торопиться исполнить их — жадно, сильно, долго, торжествующе...
Во время исполнения супружеского долга Зулейка обычно мысленно сравнивает себя с маслбойкой [...].
Муртаза слезает с жены, отирая ладонью мокрый затылок и успокаивая сбившиеся дыхание; дышит устало и довольным.
— Иди к себе, женщина, — толкает ее неподвижное тело (s. 41).

Również relacje z teściową układają się nie najlepiej:

— Зулейка! — зычно кричит Упыриха на сыновью половину избы.
Так обычно начинается утро в доме [...]
— Явилась, мокрая курица, - ворочит та. — Только спать и горазда, лентяйка... [...]
— И парить не умеешь. Сколько лет тебя учу... [...] разогрей мои старые кости!...Злее работай, бездельница (s. 15 — 34).

Imię teściowej (Упыриха) to imię znaczące — nasuwa skojarzenia ze słowem upiór (упырь). Matka Murtazy cały czas wypomina swojej synowej fakt, że ta rodziła synowi jedynie córki, które umierały w niemowlęctwie. Komentuje to następująco: „[...] Кончается твой род, худокостая, вырождается. Оно и правильно: гнилому корню — гнить, а здоровому — жить” (s. 30). Powołując się na swoje rzekomo prorocze sny, przepowiada Zulejce śmierć, jednocześnie wróżąc sobie i swojemu synowi życie (s. 36).

***

W życiu Zulejki, osadzonej w tradycyjnych wiejskich ramach, ograniczonym przestrzenią pomiędzy domem a polami i lasem, następuje przełom. Akcja utworu przypada na lata rozpoczynającej się kolektywizacji, która była tragicznym okresem dla całego narodu-*gleby*, w tym i dla Tatarów. Radziecka rzeczywistość była dla Zulejki zupełnie obca, bała się jej:

У этих лиц было много имкн, одно другого непонятнее и страшнее; хлебная монополия, продразверстка, реквизиция, продналог, большевики, протоотряды, Красная армия, советская власть, губЧК, комсомольцы, ГПУ, коммунисты, уполномоченные... (s. 49)

Miała trudności z wypowiedzianiem długich rosyjskich słów, nie mogła określić ich znaczenia, w związku z czym nazywała działaczy sowieckich, reprezentujących liczne aspekty nowej rzeczywistości zbiorczym pojęciem „красноордынцы”, którzy na podobieństwo wysłanników władcy Złotej Ordy pobierali daninę na rzecz swojego pana (s. 49). O dystansie bohaterki wobec otaczającego świata pisała także Olga Arjasmowa, zaznaczając, że Zulejka „kaleczy” takie rosyjskie słowa jako „kołchoz” (колхоз wymawiany jako калхус), „jaciejka” (ячейка wymawiana jako ящейка)⁵⁸³. Jednak Zulejce nie udaje się uciec od nowych porządków: jej mąż zostaje zabity przez bolszewika Ignatowa, a ona sama zesłana na Syberię. Bardzo symboliczną sceną jest sam wyjazd Zulejki wraz z innymi mieszkańcami ze wsi: „Она поворачивает голову вперед [...]. Караван с раскулаченными тонкой шелковой нитью тянется за горизонт, над которым торжественно восходит алое солнце” (s. 88). Odwrócenie głowy od swojego domu (w którym została zamknięta przez funkcjonariuszy teściowa, nieświadoma śmierci swojego syna i wywiezienia teściowej — kolejny symbol: zamknięcie drzwi) i spojrze-

---

⁵⁸³ О.В. Арязмова, *Этнокультуремы в концептосфере писателя-билингва (на материале романа Гузель Яхиной «Зулейха открывает глаза»)*, „Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация” nr 1 2016, s. 57–58. <https://cyberleninka.ru/article/n/etnokulturemy-v-kontseptosfere-pisatelya-bilingva-na-materiale-romana-guzel-yahinoy-zuleyha-otkryvaet-glaza> (dostęp: 11.04.2018).

nie przed siebie, w kierunku wschodzącego „szkarłatnego słońca”, można odczytywać jako dość prosty symbol początku nowego życia bohaterki. I rzeczywiście, dalsza część historii opowiedzianej przez Guzel Jachinę, pokazuje całkowitą, choć stopniową, przemianę Zulejki.

***

Przemiana głównej bohaterki zaczyna się w dramatycznych warunkach życia w zbiorowej celi kazańskiego więzienia: „Стыдно было постоянно [...]. Срам придется вынашивать при всех. Впервые в жизни она не может укрыть свою тайну за высоким забором мужинного дома” (s. 197). Jednak poczucie wstydu i trudność w odnalezieniu się w niezwykle dla Zulejki warunkach tylko sprzyjają otwarciu się na to co dotychczas było „obce”. Widoczne jest to przede wszystkim na poziomie zmian osobowościowych:

— Зулейка Валиева!

— Я.

За всю свою жизнь она не произнесла столько раз «я», как раз за месяц в тюрьме. [...] Даже язык татарский устроен так, что можно всю жизнь — и ни разу не сказать „я”. [...] В русском — не так, здесь каждый только и новорит вставить „я” да „мне”, да снова „я”... (s. 155).

Aspekt budowy nowej osobowości w oparciu o język będący nośnikiem wartości nieznanego dotychczas Zulejce świata, można odczytać w duchu postkolonialnym, jako narzucenie poprzez mowę systemu wartości. Jednak język nie jest nośnikiem represji — jest budulcem, z którego bohaterka tworzy się na nowo. Już będąc na zesłaniu, Zulejka uświadamia sobie, że:

Все, чему была научена, что затвердила с детства, - отступило, ушло. То новое, что пришло взамен, смыло страхи, как паводок смывает прошлогодние сучья и прелую листву (s. 439).

Innym symbolem „wyzwolenia się” z zasad rządzących dawnym życiem Zulejki jest fakt, że w obozie-osadzie zostaje myśliwym: ze strzelbą na ramieniu chodzi w tajgę i poluje na zwierzęta (s. 386). Przeistacza się z ofiary maltretowanej przez męża i teściową w łowcę, który sam decyduje o życiu innych. Polowanie jest także czynnikiem wyzwalającym nieznaną jej dotąd przeżycia: „За всю свою прежнюю юлбашскую жизнь Зулейка столько не думала, как за один-единственный день на охоте” (s. 395). Samodzielne myślenie dotychczas było jej zupełnie obce. Jak pisze Jarosław Czechowicz:

Zulejka nie myśli, nie analizuje. Ona otrzymuje polecenia do wykonania. Wprawna w uległości, byciu niewidzialnym tłem. Tuż obok swego pana życia, dla którego centrum istnienia jest starzejąca się matka. Zulejka to symbol naznaczonej przemocą i przesadami kobiecy, która nie pozwala sobie na jakąkolwiek samodzielność⁵⁸⁴.

Jednak najbardziej wymowną sceną początku nowego życia jest spotkanie w tajdze ducha teściowej: „Пес нечистый, - произносит Зулейка громко и шагает за угол.[...] — Не смей являться мне больше! Это моя жизнь, и ты мне больше не указ! Прочь! Прочь!” (s. 446, 447). Również Bóg i duchy, określające powinności Zulejki w poprzednim życiu są nieobecne:

Здесь, на краю вселенной не было никого, кто бы карал или миловал: взгляд Всевышнего не достигал берегов Ангары; даже духи — и те не водились в глухой чащобе сибирского урмана. Люди здесь были совсем одни, наедине друг с другом (s. 467).

Istotny symbol przejścia w inny świat stanowią narodziny syna. Dotychczas Zulejka urodziła cztery córki, które zmarły w niedługim czasie po porodzie (s. 196). W bydlęcym wagonie Zulejka odkrywa, że jest w ciąży. Już w osadzie-obozie rodzi — niespodziewanie dla siebie — upragnionego przez jej nieżyjącego męża męskiego potomka. Życie małego Juzufa w niczym nie przypomina koszmaru obozowej egzystencji. Kobieta o imieniu Izabela, przedstawicielka petersburskiej inteligencji, uczy syna Zulejki francuskiego (s. 413–414). Więzień-doktor Lejbe uczył go podstaw medycyny (s. 416–418). Jednak prawdziwą pasją zaraził go malarz Ikonnikow (kolejne nazwisko znaczące): Juzuf planuje ucieczkę z osady, aby dostać się do Akademii Sztuk Pięknych w Leningradzie (s. 486). Nie musi on jednak uciekać: komendant obozu wypisuje mu odpowiednie dokumenty i syn Zulejki, płynąc łodzią po Angarze, opuszcza osadę Siemruk (s. 496–499). Los syna protagonistki utworu jest kolejną metaforą: nawet w miejscu, które całkowicie niszczy człowieka, może zrodzić się nowy człowiek, któremu udaje się wejść na drogę spełnienia swoich marzeń i pragnień.

W *Zulejce..* zawarty jest także stosunek do miasta. Otóż, główna bohaterka nie odczuwa żadnej niechęci do swoich „miastowych” towarzyszy niedoli. Już w wagonie wiozących aresztantów na Syberię, przypadkowo znajduje się po stronie zajętej przez osoby z miasta (s. 168).

Opis przemiany bohaterki widoczny jest także w języku utworu. Kilukrotnie na stronach powieści autorka rozwija i nadaje nowe znaczenie tytułowi tekstu „Зулейка открывает глаза”. W pierwszym rozdziale Zulejka otwiera oczy i widzi, że jest „ciemno jak w piwnicy” („Темно, как в погребе”, s. 9). Ale już przebywając na zesłaniu po otwarciu oczu bohaterka widzi przedmioty otoczone „różową mgiełką, które wydają się latać” (s. 216). W innym miejscu zauważa „promień słońca, przebijający się przez firankę” (s. 386.). Można uznać, że Guzel Jachina opisując w ten sposób histo-

---

⁵⁸⁴ J. Czechowicz, „Zulejka otwiera oczy” *Guzel Jachina*, <http://krytycznymokiem.blogspot.com/2017/08/zulejka-otwiera-oczy-guzel-jachina.html> (dostęp: 13.04.2018).

rię bohaterki polemizuje z kanonicznym odczytywaniem literatury obozowej. Przykładowo, Anna Rażny słusznie stwierdza, że na podstawie twórczości Aleksandra Solżenicyna czy Warłama Szalamowa, można wnioskować, że system GUŁAG-ów niszczy osobowość więźnia, zabija jego moralność i system etyczny⁵⁸⁵. W przypadku Zulejki jest inaczej: obóz i represje pozwoliły jej na zbudowanie własnej tożsamości, całkowicie różnej od tej, którą posiadała przed zsyłką.

***

Na podstawie powyższej analizy można uznać, że *Zulejka*... nie mieści się w kontekście ideologii i poetyki „prozy wiejskiej”, w pewnym stopniu Guzel Jachina polemizuje z nimi (choć robi to raczej nieświadomie). Rodzinna wieś bohaterki nie jest „miejszem szczęśliwym”, podobnie jak znajdujący się w niej dom oraz jej najbliższe otoczenie. Również stosunek do teściowej, która w tradycyjnej „prozie wiejskiej” powinna być nośnikiem tradycji i mądrości, jest zdecydowanie negatywny. Odrzucenie stylu życia reprezentowanego przez Upyrychę świadczy o świadomej chęci wyzwolenia się z okowów uświęconej tradycją egzystencji: będąc na Syberii Zulejka w pełni wyzwala się z więzów swojej kultury i religii, nie żałując tego. Osoby z miasta są jej najbliższymi towarzyszami niedoli, pomagają jej oraz małemu synowi-pogrobowcowi. Czas dla Zulejki z unormowanego, cyklicznego, ujętego w ramy obowiązku, zmienia się całkowicie na Syberii.

Wobec powyższego z całą pewnością nie możemy czytać utworu jako nawiązania do prozy wiejskiej. Jedynie na poziomie metaliterackim (nagrodzenie utworu przez jury) mamy podstawę stwierdzić, że utwór pokazuje nam jeden z odcieni narodu-*gleby*: społeczność tatarską i jej losy w ujęciu diachronicznym. Podkreślona jest wspólnota losu wszystkich mieszkańców Rosji w danym okresie (lata 30.): okrucieństwo kolektywizacji w równym stopniu dotknęło przedstawicieli wszystkich narodowości, tworzących niezwykłą mozaikę, obrazującą rosyjską *glebę*.

Narine Abgarjan, *С неба упали три яблока*⁵⁸⁶

Książka Narine Abgarjan jest drugim — obok opowieści o Zulejce — tekstem nagrodzonym w ramach Jasnej Polany, traktującym o jednym z komponentów rosyjskiego narodu-*gleby* — o Ormianach. Twórczość autorki jest mocno osadzona w ormiańskich realiach — znajdujemy w niej opisy

---

⁵⁸⁵ A. Rażny, *Tożsamość osobowa w Gułagu*, w: *Tożsamość, indywidualizm, wspólnotowość w kulturze rosyjskiej*, red. A. Rażny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 206–210.

⁵⁸⁶ Н. Абгарян, *С неба упали три яблока*, Издательство Аст, Москва 2017. W analizie wykorzystuje to wydanie książki. Numer stron podaję w nawiasie.

przygotowania tradycyjnych potraw, miejscowych zwyczajów i wierzeń. Władimir Korkunow przytacza zdanie Siergieja Kostyrki, wedle którego utwór Nabgarjan to „proza ormiańska napisaną po rosyjsku”⁵⁸⁷. Jednak jej teksty są bardzo odległe od zwykłego „krajznawstwa”. Jak zauważa Liana Aławierdowa, opowieści tworzone przez Abgarjan to uniwersalne historie o ludziach, jedynie noszących ormiańskie ubrania⁵⁸⁸. Ojczysta przestrzeń Kaukazu stanowi źródło inspiracji kolejnych tekstów autorki, przy czym, wedle niej samej, dopiero po przeprowadzce do Moskwy została pisarką⁵⁸⁹. Sądzę, że nie będzie przesadą, jeżeli interpretować ten fakt z biografii autorki w kluczu postkolonialnym: przyjazd do metropolii umożliwił Abgarjan rozwój talentu. Abgarjan to przykład klasycznej tożsamości „hybrydowej”: w jednym ze swoich wywiadów podkreśla, że jest typowym „bilingwem”, od dzieciństwa obcującym z językiem ormiańskim i rosyjskim⁵⁹⁰. Znaczenie ma także wykształcenie autorki: nauczycielki języka i literatury rosyjskiej. Zwraca uwagę podobieństwo Abgarjan i Jachiny: obie są nie-*ruskie*, w swojej twórczości poszerzają pojęcie gleby i zwracają uwagę na jej różnorodność.

***

Przestrzeń akcji utworu ogranicza się właściwie do wsi Maran, położonej w rejonie wysokogórkim. Sama wieś jest: „[...]–каменная, с осыпающимися черепичными крышами, дряхлыми искривленными заборами” (s. 166). Jest to lokacja odcięta od świata. Jedyny kontakt ze światem jest możliwy poprzez krętą, wąską drogę. Dawniej do wsi przybywali Cyganie, cyrk, działała poczta (s.48–49,), ale po wojnie⁵⁹¹, w dolinie „махнули рукой на горстку упрямых стариков, отказавшихся в свое время спускаться с макушки Маниш-кара в низины” (s. 45). Dolina, czyli państwo, przypomniło sobie o wsi w czasie klęski głodu: mieszkańcom wsi przywieziono żywność oraz zwierzęta gospodarskie (s. 96). Warto dodać, że o górskiej wsi przypominano sobie w najcięższych momentach. Jednym z nich była wojna która „zabrała” wszystkich zdolnych do walki mężczyzn (s. 37). Konflikt azersko-ormiański stał się katalizatorem upadku Maranu:

---

⁵⁸⁷ В. Коркунов, *Книжная полка*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2017/6/knizhnaya-polka.html#_ftn15 (dostęp: 30.04.2018).

⁵⁸⁸ Л. Алавердова, *Небесные яблоки*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2017/4/nebesnye-yabloki.html> (dostęp: 30.04.2018.)

⁵⁸⁹ Наринэ Абгарян: *нужно стараться не отождествлять себя с успехом и с книгой*, <https://ria.ru/interview/20180320/1516763415.html> (dostęp: 30.04.2018).

⁵⁹⁰ Наринэ Абгарян: *«Кто-то из критиков сказал, что я пишу на армянском, просто русскими словами»*, <https://eksmo.ru/interview/narine-abgaryan-kto-to-iz-kritikov-skazal-cto-ya-pishu-na-armyanskom-prosto-russkimi-slovami-ID5493583/> (dostęp: 30.04.2018).

⁵⁹¹ . Pomimo, że w utworze nie ma dokładnej informacji na ten temat, to chodzi zapewne o wojnę o Górski Karabach. Czytelnik dostaje tylko informację o długości trwania konfliktu (7 lat), co mniej więcej pokrywa się z czasem trwania wojny (1988–1994).

Спустя еще семь тяжелых лет война отступила, забрав с собой молодое поколение. Одни погибли, другие, чтоб спасти семьи, уехали в спокойные и благополучные края. [...] Деревня коротко и приговоренно доживала свои последние годы (s. 42).

Mieszkańcy górskiej wsi odczuwają odrębność wobec tych dwóch lokalizacji. Postrzeganie Opinia o terenach znajdujących się po północnej stronie gór stanowi mieszkankę złośliwości ze stereotypami. Jeden z mieszkańców wsi na wieść o ożenku młodego krajana (Tigrana) z kobietą z „północy” stwierdza: „— Ну да. На севере небось цветами какают! Не то что мы!” (s. 163). W utworze nie jest do końca wyjaśnione co znajduje się na północy, leżącej za „северным перевалом” (s. 132). Wspomniany Tigran po wyjeździe ze wsi, otworzył piekarnię w „своем северном городе” (s. 157). Również kontakty z doliną są bardzo ograniczone. Mieszkancy Maranu są świadomi różnic dzielących „górali” z ludźmi z „doliny”. Przykładowo, jeden z bohaterów przyrównał swoją młodą żonę do kobiety z „doliny”, której zapłacił za wspólne spędzenie nocy. Jednak po zbliżeniu ze swoją małżonką: „Капитон сгорал от стыда за то, что посмел сравнить ее с женщиной из долины” (s. 16–17). Także zachowanie ludzi w dolinie oraz we wsi w czasie kataklizmu, spowodowanego przybyciem stad much, wywołało skrajnie różne reakcje. Maran starał się przed nimi bronić, „dolina” natomiast — wpadła w panikę (s. 87–88).

Do wsi dochodzą — będące znakiem nowych czasów — wszelkiego rodzaju ulotki reklamowe, z których można się dowiedzieć o „problemach” doliny:

они теперь занимались только тем, что ходили к ведьмам — заговаривать любовь, брали в долг у банков деньги — на покупку ненужного хлама и стрили домашних питомцев в дорогущих парикмахерских для животных (s. 46).

Nawet gazety nie wzbudzają większego zainteresowania wśród mieszkańców wsi. Jeden z nich (Owanes) bez żalu wykorzystuje ich prenumeratę aby zaopatrzyć się w papier, niezbędny do skręcania papierosów (s. 44). Widoczna jest także niechęć do miasta położonego w „dolinie”. Jeden z bohaterów „dusi się” miejskim smogiem chodząc pośród jednakowych betonowych domów z oknami szczelnie zasłoniętymi żaluzjami (s. 225–226). Nieufność do „doliny” przekłada się także na warstwę „zdrowotną”: mieszkańcy Maranu sceptycznie odnoszą się do wszelkich lekarstw; wolą bazować na nalewkach i ziołach przygotowywanych przez swoją sąsiadkę, Jasaman (s. 49). Przestrzeń Maranu jest hermetyczna, to co znajduje się poza jej granicami jest „obce”, lecz nie wrogie. Jest po prostu głupie, niewarte uwagi⁵⁹². Gazety, ulotki reklamowe, wojna... Wszystko przychodzi z zewnątrz i bru-

---

⁵⁹² H. Сергеева, *Наринэ Абгарян. С неба упали три яблока*, <http://magazines.russ.ru/zvezda/2016/6/narine-abgaryan-c-neba-upali-tri-yabloka.html> (dostęp: 30.04.2018).

talnie ingeruje w życie patralchalnej wsi⁵⁹³. Znakomicie to koresponduje to ze słowami polskiego pisarza Andrzeja Stasiuka, który w swoim *Fado* napisał o Europie Środkowo-Wschodniej, że:

Czas przychodził do nas zawsze z zewnątrz i wykonany był z jednolitej materii, więc nigdy nie mieliśmy powodów sądzić, że będzie inny na końcu, niż był na początku. Nie ceniliśmy też przesadnie rozsądku. W końcu to właśnie on nam podpowiadał, że nasza sytuacja nie jest godna pozazdroszczenia⁵⁹⁴.

Powyższy cytat oddaje fatalizm związany z wszelkimi ingerencjami z zewnątrz. Podobnie jest w kaukaskim Maranie: głód, który panował w wiosce, był wywołany wojną, śmierć młodego pokolenia nastąpiła wskutek konfliktu, powolne wymieranie wsi jest związane z brakiem zainteresowania „tych z doliny”. Beznadziejną sytuację w której znaleźli się „górale” najlepiej opisują słowa Jasaman: „Ты же видишь, как мы живем. В ожидании смерти, от одних похорон до других. Что у нас впереди? Ни просвета, ни надежды” (s. 116).

***

Naród w utworze Abgarjan jest ukazany nad wyraz pozytywnie. Jedyne negatywne bohatery to pierwszy Anatolii o imieniu Minas, który dopuszczał się wobec niej aktów przemocy domowej (s. 30). Pozostali mieszkańcy tworzą wspólnotę, której członkowie troszczą się o siebie nawzajem, pomagają sobie w kłopotach. Nawet lekarz z „doliny” jest postacią pozytywną⁵⁹⁵. Mieszkańcy górskiej wioski nie żalą się na swój los. Ich ulubionym powiedzeniem jest: „Наверное, так должно было быть, потому что так и было задумано” (s. 190). Również wspomnienie śmierci młodych mężczyzn na wojnie jest skomentowane w podobny sposób: „– Значит, так тому суждено было быть” (s. 228). Żadna z katastrof spotykających „górali” nie jest w stanie ich złamać. Najlepiej podsumowuje to żona Tigrana, Nastazja, pochodząca z „północy”, która o narodzie swojego męża mówi następująco: „— Вы очень красивые, — отозвалась Настасья. — И... словно каменные [...]. — Высечены, да. Высечены из камня” (s. 182).

Nad wyraz ciekawie przedstawia się duchowy świat mieszkańców Maranu, będący ważną częścią życia „górali”. Miejscowa zielarka, Jasaman, leczy ludzi nie tylko swoimi ziołowymi wywarami, ale także modlitwą (s. 35). Naród w tekście Abgarjan nie jest wolny od przesądów. Przykładowo, powszechnie podzielana jest wiara w to, że ludzie umierają najczęściej w czasie kiedy wiejskie koguty śpią. Ich krzyk odgania śmierć (s. 95). Innym przesądem jest ściśle przestrzegany przez mieszkańców zakaz wylewania gorącej wody na ziemię w czwartek i piątek. Nie wolno tego robić, aby nie oparzyć nóg Chrytusowi (s. 39). Główna bohaterka utworu (Anatolia), przewidując swoją rzekomo bliską

---

⁵⁹³ Л. Алавердова, *Небесные яблоки...*

⁵⁹⁴ A. Stasiuk, *Fado*, Wydawnictwo Czarne, Warszawa 2006, s. 32.

⁵⁹⁵ Л. Алавердова, *Небесные яблоки...*

śmierć, przed położeniem się do łóżka w oczekiwaniu zgonu, sprząta swój dom: „Теперь можно не беспокоиться, что покинувшая ее брненное тело душа будет потерянно блуждать по комнате” (s. 6). W domu jednego z sąsiadów Anatolii, Wano, na skutek trzęsienia ziemi w ścianie powstało pęknięcie, którego nie był w stanie naprawić (s. 139–140). Jest ono symbolem niemożności pokonania tego co nieuchronne: Wano nie dał rady naprawić tej usterki i przez szparę wyleciała jego dusza. Żona zmarłego nie pozwala jej naprawić, tłumacząc, że: „А скоро моя очередь туда улетать” (s. 168). Jednak najważniejszym elementem świata duchowego są zjawiska nadprzyrodzone, których obecność jest stale odczuwalna. Jedno z nielicznych dzieci w wiosce, Akop, widzi anioły śmierci, unoszące ciała zmarłych do nieba (s. 93–94). Posiadał on również zdolność rozmawiania z nimi (s. 101). Włada także darem przewidywania nadchodzących nieszczęść. Nawiedzające go wizje są niezwykle wyczerpujące fizycznie. Po jednej z nich został odnaleziony na podwórzu jak „[...]стонал сжигающего внутренности чудовищного жара” (s. 202). Co ciekawe, poradził sobie z „atakami” samodzielnie: w czasie jednego z nich stwierdził, że już więcej tego nie chce (s. 214). Innym elementem świata nadprzyrodzonego są zmarli, którzy przychodzą do żywych, rozmawiają z nimi. Przykładowo, Wasilij, po pewnym czasie „przyzwyczaił” się do wizyt swojej zmarłej żony (s. 195).

Elementem magicznym, „cudownym” jest także ciąża Anatolii. W momencie odkrycia tego faktu ma ona 58 lat, natomiast ojciec dziecka, Wasilij, 67 (s. 217, 234). Magizm tej sytuacji nie zawiera się nie tylko w wieku obojga rodziców. Anatolia będąc młodą kobietą nie mogła zająć w ciążę, co skutkowało odrzuceniem jej przez pierwszego męża (s. 31) oraz wyrzutami sumienia, spowodowanymi niemożnością wypełnienia „[...]своего главного предназначения — родить детей”(s. 7). Nie bez znaczenia jest także choroba kobiety — obfite krwawienia z narządów płciowych (s. 6–7). Również Wasilij był doświadczony przez los — stracił na wojnie swoich synów (s. 228). Oboje myśleli raczej o wspólnej końcówce życia, nie o potomstwie (s. 74). Sądzę, że ten motyw utworu Abgarjan można odczytać jako nawiązanie do biblijnej przypowieści o Abrahamie i Sarze, którzy w podeszłym wieku doczekali się wspólnego potomstwa⁵⁹⁶. Anatolia zostaje przewieziona do szpitala w mieście, położonym w „dolinie”. Cała ta sytuacja wzbudza niemałą sensację wśród jej mieszkańców, co wyraża się w opiniach: jedni sądzą, że jest to dziecko diabła, drudzy — że jest to dar Ducha Świętego (s. 223). Mieszkańcy wsi natomiast pomagają Wasilijowi i Anatolii, najczęściej wysyłając paczki z żywnością (Wasilij zamieszkał w mieście, aby być bliżej żony; s. 218–220). Spodziewane narodziny są nie tylko symbolem, że w „kamiennej” wiosce, niczym ziarno rzucone na skałę, może powstać życie dające nadzieję. Również miasto, „dolina”, może na tym skorzystać. W rozmowie z ojcem dziecka lekarz opiekujący się staruszką mówi bez ogródek:

---

⁵⁹⁶ *Księga Rodzaju*, rdz. 17, w: *Pismo Święte Starego i Nowego testamentu*, Pallotinum, Warszawa–Poznań 2000, s. 32–33.

Это выгодная история для нас всех — мы обеспечим вашу жену отличным, и то немаловажно, бесплатным уходом и лечением, а взамен [...]получаем дополнительные бонусы в виде финасирования из казны, возможности открыть исследовательскую лабораторию (s. 231).

Jak widać, narodziny dziecka nie tylko są nieoczekiwanym szczęściem dla starych wiekiem rodziców, ale oznaczają także profity finansowe dla miejskiej kliniki, które można wykorzystać do ratowania życia innych. Stąd prosty wniosek, że każde życie jest źródłem kolejnego.

***

Należy zgodzić się ze zdaniem cytowanej już Nadieżdy Siergiejewej, że utwór Abgarjan to bajka⁵⁹⁷. Świat utworu przepelniony jest magią, legendami i cudownymi zdarzeniami, które dają nadzieję na lepsze jutro (narodziny dziecka Anatolii i Wasilija). Jeżeli mówimy o bajce, to musi być w niej morał. Proponuje następujący: wszystko dobre, co się dobrze kończy. Jednak pomimo „bajkowości” może w tekście dostrzec wiele elementów wspólnych z „prozą wiejską”: wieś, jako zamknięta przestrzeń ze swoim tradycyjnym systemem wartości czy opozycja wobec miasta. Również motyw śmierci najmłodszego pokolenia w jakiejś mierze koresponduje z jednym z głównych motywów literatury „wiejskiej” — opuszczeniem wsi przez młodych, którzy wolą życie w mieście. Główna różnica pomiędzy *Упали с неба три яблока* a prozą wiejską przebiega na linii realizmu. W prozie wiejskiej realizm zazwyczaj oznacza realność. U Abgarjan realizm jest „magiczną realnością”, stanowiącą integralną część świata przedstawionego.

Aleksandr Grigorienko, *Потерял слепой дуду*

Tekst autorstwa Aleksandra Grigorienki jest najkrótszy pod względem objętości spośród laureatów Jasnej Polany. Być może dlatego nie doczekał się on także zbyt wielu analiz i głosów krytycznych. W żadnym razie nie umniejsza to jego walorów estetycznych. Na uwagę zasługuje przede wszystkim wybór głównego bohatera, nie tak często spotykanego „typu” w literaturze rosyjskiej.

Tematem utworu Grigorienki jest stosunek grupy do jednostki, w tym wypadku protagonisty o imieniu Szurik. Szurik wyróżnia się na tle społeczności: od urodzenia jest częściowo głuchoniemy — bardzo słabo słyszy i ma problemy z mówieniem. Obie cechy utrudniają mu bezpośredni kontakt z ludźmi. Nie powoduje to odtrącenia ze strony krewnych czy wiejskiej wspólnoty, do której należy.

---

⁵⁹⁷ H. Сергеева, *Наринэ Абгарян...*

Pomimo porzucenia przez matkę oraz braku zainteresowania ze strony ojca, Szurik od najmłodszych lat otoczony jest miłością i opieką. Wychowuje go babcia, Walentina⁵⁹⁸ (s. 13), dzięki której czuje się kochany i akceptowany. Również wiejska społeczność nie traktuje go jak inwalidę, ale jako osobę wyjątkową: „Сами того не понимая, люди видели в нем не будущего работника, а украшение жизни — как заветная брошь, будет она храниться в сундуке [...]” (s. 15). Będąc małym dzieckiem przekazywano z jednych kochających rąk do drugih „и по грешной земле ступал лишь в особых случаях” (s. 15). Z jednej strony takie zachowanie ludzi wokół Szurika można tłumaczyć jego chorobą, niewątpliwie wywołującą litość. Z drugiej strony sprawy mają się nieco inaczej. Mały Szurik traktowany jest jako ktoś wyróżniony, niezwykły. Przykładowo, młody wiejski chłopak, Jura, dla zabawy „подтапиа” w strumieniu małego Szurkę, po czym spotyka się niemalże z ostracyzmem ze strony wiejskiej społeczności. Nie chodzi tylko o sam fakt głupiej zabawy, lecz o próbę utopienia „блаженного мальчика” (s. 23). Szurka postrzegany jest jako „глупец боží”, osoba balansująca na granicy dwóch światów. Można odnieść wrażenie, że chłopiec z tego powodu przez wszystkich rozpieszczany, co posiada wpływ na jego psychikę. W jego przekonaniu świat nie stanowi strasznego miejsca, ponieważ jest otaczają go osoby które go kochają: babcia Walentina, dziadek Wasilij czy ciotka Anna (s. 24). To właśnie ludzie z otoczenia Szurika są punktami wyznaczającymi przestrzeń utworu. Nie znamy nazwy wsi, w której bohater urodził się i wyrósł. Nie wiadomo także, jak nazywa się miasto, w którym Szurik zamieszkał i pracował. Posiadamy natomiast szeroką wiedzę o ludziach utrzymujących z nim relacje. Znajduje to odzwierciedlenie w przemyśleniach bohatera, który: „[...] всего чужого он сторонился и среди здоровых воспринимал только тех, кого знал с детства” (s. 27).

***

Trudno oprzeć się wrażeniu, że Szurik obraca się w bardzo hermetycznej przestrzeni, wychowywany jest „pod kloszem”. Przyzwyczaja się, że inni myślą za niego. W rezultacie będąc już dorosłym, uważa, że życie nie wymaga myślenia: po prostu trzeba się trzymać na jego powierzchni (s. 101). Konstatin Trunin pisze nawet o tym że Szurik jest „upadłym człowiekiem”, który nawet nie myśli o tym, aby zostać pełnoprawnym członkiem społeczeństwa — bohater nie ma takich pragnień⁵⁹⁹. W momencie, kiedy klosz znika i należy zatroszczyć się o siebie, młody bohater sobie nie radzi. Próbą

---

⁵⁹⁸ А. Григоренко, *Потерял слепой дуду. Повесть. Эссе. Рассказы*, ArsisBooks, Москва 2016, s. 15. Dalej cytuję na podstawie tego wydania. Numery stron podaję w nawiasie.

⁵⁹⁹ К. Трунини, *Александр Григоренко „Потерял слепой дуду” (2016)*, <http://trounin.ru/grigorenko16/> (dostęp: 5.05.2017).

dla Szurika jest praca i życie w mieście. Z początku nie zapowiada katastrofy: uczęszcza do szkoły dla głuchoniemych, gdzie poznaje język migowy, następnie uczy się zawodu stolarza, dzięki któremu zdobywa pracę w warsztacie (s. 27). Na początku nie przeprowadza się do miasta, codziennie dojeżdża do pracy i z powrotem na wieś. Sytuacja się zmienia wraz z małżeństwem, zaaranżowanym przez matkę jednej z uczennic szkoły, do której chodził Szurik. Był on dla niej idealnym kandydatem na męża dla córki, Iroczi, lecz wkrótce po ślubie młody zięć „[...] из волшебного мальчика сразу превратился в толстого неряшливого мужика” (s. 35). Nie dopuszczała go do nowonarodzonego dziecka, stała się oziębła. Nie pozostało to bez wpływu na Szurika: zaczął pić i w konsekwencji został wyrzucony z mieszkania swoich teściów, w którym mieszkali wraz z nowożeńcami. O przyczynach rozpadu małżeństwa z Iroczką Szurik powiedział swojej babci, stwierdzając, że Irina jest głupia, z czym Walentyna się zgodziła (s. 36–37). Rozwija się także jego problem z alkoholem: został wyrzucony z pracy, po tym jak wraz z kolegą wypili kilka piw w czasie przerwy (s. 43–44).

***

Domem bohatera nie jest konkretna przestrzeń, lecz ludzie, którzy go otaczają. Na wsi mieszkał z wychowującą go Walentyną. W mieście namiastką domu nie było mieszkanie rodziców żony, lecz miejsce, w którym żyje wraz ze swoją daleką krewną. Jest to powrót do schematu, który znał ze swojej rodzinnej wsi: otoczony starszymi ludźmi — umiał porozumieć się z nimi o wiele lepiej niż z rodzicami swojej żony („Как оказалось, лучше всего он сходилась со стариками”, s. 39). Jednak idylla nie trwa długo: dom w którym mieszkał spłonął (s. 40). Na początku miasto wydawało mu się ogromne, lecz z czasem „Город [...] стал крохотным, меньше деревни, потому что жило в этом городе несколько человек — дядя и те двое или трое, которве ударили его по голове” (s. 101). Sama wieś z czasem przestaje być dla Szurika bliską przestrzenią. Przyjeżdżając do wsi nie jest rozpoznawany i zauważa, że zamiast znanych mu z dzieciństwa starych ludzi, wśród których wyrósł, w ich domach mieszka już kolejne pokolenie, słabo mu znane. Nie jest on dla nich „кукольным мальчиком” (s. 67).

Również miasto nie stanowi idealnego miejsca do życia. Spotyka się tu z problemami, na które nie jest przygotowany i tylko dzięki pomocy znajomych, może jako tako żyć w *de facto* nieznanym mu mieście. Nie dostrzega symbolicznego znaku czasów, jakim jest restauracja McDonald’sa (s. 52). W mieście nie może liczyć na nikogo, prócz bliskich krewnych. Przykładowo, w pewnym momencie spotyka grupę głuchoniemych, którzy, jak się okazuje, ukończyli tę samą szkołę co on. Daje się zaprosić na wspólną „popijawę”. Jednak nie była to dobra znajomość. Poznana tam nowa sympatia Szurika, Dina, zabroniła mu chodzić do garażu zamieszkanego przez nowych kolegów, ponieważ oni „[...] плохим делом занимаются” (s. 53). Tymi złymi sprawami jest proceder uprawiany przez młodych

ludzi: kradną dowody osobiste i przekazują je człowiekowi pracującemu w banku, który dzięki nim wyłudza kredyty (s. 66). Nie oszczędzają swojego nowego znajomego: wykorzystując naiwność Szurika, obiecują mu kupno taniej kanapy, zabierają jego dokument tożsamości. W ostatniej chwili Dina odzyskuje dokumenty Szurki. On zupełnie nie zdaje sobie sprawy z ryzyka sytuacji (s. 66). Młody bohater nie potrafi także samodzielnie znaleźć pracy: na stanowcza prośbę Diny, stara się ją jednak znaleźć. Jedynym pomysłem który mu przyszedł do głowy, to podróż do swojej dawnej pracowni stolarskiej. Tam spotyka starego majstra, który mu radzi przeglądać ogłoszenia w gazecie (s. 71–73). Jednak pojawił się kolejny problem: on, oraz Dina, jako osoby głuchonieme, nie mogły zadzwonić do ogłoszeniodawców. Szurik mógł tylko pojechać pod wskazany w ogłoszeniu adres, lecz zazwyczaj zjawiał się za późno — ktoś już był przyjęty na jego miejsce (s. 73). Miasto staje się także miejscem tragicznego końca życia bohatera: napadnięty przez „gang głuchoniemych”, zostaje pobity na śmierć (s. 7). Jak zauważa Olga Magkarjan, problemy i w konsekwencji tragiczne zakończenie życia Szurika są wyłącznie rezultatem zmęczenia ze strony osób, które otaczały bohatera⁶⁰⁰. Wieść o jego tragicznym zgonie powoduje wśród jego najbliższych poczucie winy za to co zaszło. Ojciec Szurika mówi wprost: „Блаженного загубил” (s. 122). Śmierć bohatera jest wpisana także w szerszy kontekst przemian rosyjskiej wsi: umiera najmłodszy mężczyzna z rodziny Szpigulinów, który dołącza do innych rówieśników na wiejskim cmentarzu (s. 118).

***

Ważną rolę, oprócz babci Walentyny, w życiu Szurika odgrywa jego stryj, Konstanty. Można stwierdzić, że jest on ojcem bohatera. Biologiczny rodzic niezbyt dobrze wywiązuje się ze swoich obowiązków wobec syna. Narrator charakteryzuje go następująco: „[...] устроился [...] трактористом и жил, как положено трактористу: когда не пахал — пил, а бывало, что и просто пил” (s. 11). Pogrążony w swoich problemach z alkoholem nie potrafi wskazać synowi drogi. Po wyrzuceniu Szurika z fabryki, w której pracował jako lakiernik, i pożarze domu, doradził mu pracę w kolchozie. Konstanty trzeźwo dostrzegł, że przecież kolchozu już dawno nie ma (s. 41). Sam Szurik „сторонился отца, как человека малознакомого, даже стеснялся его” (s. 67). Co innego stryj Konstanty. W każdych okolicznościach pomagał mu finansowo oraz znajdował Szurikowi kolejne zajęcia (s. 42, 74). Jednak i jego cierpliwość była na wyczerpaniu: po zwolnieniu bratanka z fabryki za pijaństwo, kazał mu się wynosić precz ze swojego domu (s. 44). Szurik w pewnym momencie zdaje sobie sprawę ze swojego położenia: jest ciężarem dla innych osób, które w trudnych czasach walczą „За

---

⁶⁰⁰ О. Маркарян, *Пути медведя и барса*, <http://magazines.russ.ru/october/2017/4/putyami-medvedya-i-barsa.html> (dostęp: 5.07.2018).

жизнь [...]. За нормальную и как таковую”(s. 109). Grigorienko przedstawia także negatywny wpływ „miasta” na pozostałych bohaterów. Babcia Walentina w czasie choroby mieszka u swojego syna Konstantego. Oderwanie od „gleby” skutkuje całkowitą zmianą charakteru kobiety — staje się kapryśna niczym dziecko. Po jej śmierci nikt nawet nie myślał, aby pochować ją w mieście — spoczęła na wiejskim cmentarzu (s. 58). Śmierć staruszki skutkuje rozpadem świata Szurki, ale także konfliktem pomiędzy jego ojcem i stryjem, który rozgrywa się o wiejski dom. Z początku Konstanty porozumiał się z bratem co do sprzedaży działki należącej do ich matki i oddał mu połowę pieniędzy. Jednocześnie wyremontował dom i dobudował przybudówkę. Odnowiony budynek wynajmowano letnikom (s. 60). W tym samym czasie ojciec Szurika związał się z kobietą z miasta, z emerytowaną pracownicą prokuratury. Namówiła ona swojego męża do próby odzyskania domu, co im się udało (s. 61–62). Konstanty, pomagając całej rodzinie, sam nie otrzymał żadnej pomocy — okłamali go prawnicy, wyłudając od niego pieniądze ze prowadzenia sprawy (s. 111).

***

Czas akcji utworu Grigorienki to burzliwy okres przemian społecznych przełomu lat 80. i 90. Pozwala to odnieść opowieść do takich tekstów jak *Rodzina Joltyszewów* Romana Sienczina czy *Geograf przepił globus* Aleksieja Iwanowa⁶⁰¹. Nie jest to łatwy czas także dla otoczenia Szurika: młodzi chłopcy wyjeżdżają ze wsi do miasta i znikają w niewyjaśnionych okolicznościach, pieniądze tracą wartość, narkomania zatacza coraz szersze kręgi, a „brodaci mężczyźni” sprzedają po wsiach butelki z nieznanym alkoholem i papierosy z „непусскими надписями на коробках” (s. 27–28). Lecz Szurik jest jakby obok tego. Można powiedzieć, że przemiany zachodzące w Rosji, znakomicie opisane chociażby przez Astafiewa w słynnym *Pożarze*, w znacznej mierze nie dotyczą Szurika bezpośrednio: otoczony swoimi krewnymi i życzliwymi ludźmi, jest biernym obserwatorem, chociaż może bardziej niemy uczestnikiem potoku życia, uzależnionym w pełni od życzliwości innych. Oznaką zmieniających się czasów jest także przyroda, wyrażona przy pomocy dwóch symboli. Pierwszym z nich jest strumień płynący przez wieś, miejsce dziecięcych zabaw Szurika (s. 20), który został przez ludzi zaniedbany: „Пруд забросили, стал он обросший, постаревший, и не было на нем больше ни светлых отмелей, ни головастиков”(s. 68). Drugim symbolem jest „wąż-luty”. Odnajduje on pobitego Szurika i próbuje ukarać sprawców wiejąc im wiatrem w twarz. Nie sprawia to na nich żadnego wrażenia. Wąż konstatuje: „[...] люди спрятались в машины, чтобы совсем не соприкасаться с погодой [...]” (s. 7).

---

⁶⁰¹ О. Маркарян, *Путями медведя и барса...*

***

W utworze Grigorienki bardzo łatwo dostrzec związki z poetyką „prozy wiejskiej”. Przede wszystkim miasto jest przedstawione negatywnie: pomimo, że daje głównemu bohaterowi możliwość rozwoju, jest to miejsce pełne niebezpieczeństw, jak się okazuje śmiertelnych. Wieś i dom rodzinny są przestrzenią wyznaczaną przez konkretnych ludzi. Gdy ich brakuje, świat bohatera ulega destrukcji. Naród nie jest postawiony w pozytywnym świetle: w codziennej bieganinie, „walce” o życie, zapominają o młodym człowieku, w pełni uzależnionego od pomocy innych, albo — jak to ma miejsce w mieście — nie mają dla niego litości. Historia Szurika pokazuje jedno — w społeczeństwie skoncentrowanym na podtrzymaniu swojej egzystencji nie ma miejsca dla człowieka słabego, niezdolnego do „radzenia” sobie z problemami dnia codziennego.

Wspólna poetyka?

Jak zaznaczyłem na początku rozdziału, że utwory z kręgu Jasnej Polany posiadają jedną cechę wspólną — są bardzo mocno osadzone w ramach realizmu. W zasadzie jest to jedyny czynnik cementujący analizowane teksty. Inaczej rzecz się ma z poetyką. Nie sposób orzec, że w prezentowanych dziełach elementy świata przedstawionego wyglądają podobnie jak w „klasycznej” prozie wiejskiej. Oczywiście, niektórzy autorzy w swoich utworach rozwijają w jakimś stopniu jej poetykę i ideologię (Michaił Tarkowski, Zachar Prilepin, Jelena Katiszonok, Narine Abgarjan czy Aleksandr Grigorienko, w pewnym sensie Ludmiła Saraskina, Wasilij Gołowanow). W gronie laureatów znajdują się jednak pisarze, którzy zdecydowanie odbiegają od „wiejskiej” poetyki oraz jej systemu wartości. W poszczególnych utworach relacja do prozy „wiejskiej” wygląda następująco:

1) W analizowanym fragmencie twórczości **Michała Tarkowskiego** zwracają uwagę wyraźne nawiązania do „prozy wiejskiej”. Pojawia się motyw opozycji miasta i wsi, „małej ojczyzny”, reprezentowanej przez miejsca, w których z dala od wielkomiejskiego zgiełku żyją poszczególni bohaterowie Tarkowskiego. Ważną funkcją w przywołanych tekstach pełni przyroda: większość bohaterów „żyje z lasu”. Są oni myśliwymi, ale także rybakami. Natura u Tarkowskiego ma wymiar wręcz metafizyczny — obcowanie z nią nie jest zwykłą przyjemnością dostępną każdemu turyście. Kontakt z dziewiczą naturą stanowi przywilej. Występują także elementy świadczące o nostalgii za okresem minionym, kiedy to można było utrzymać się z myślistwa, rybołówstwa i innych zajęć charakterystycznych dla gospodarki naturalnej. Co ciekawe, u Tarkowskiego brakuje bohaterów autentycznie „wiejskich”. Protagonści zdecydowanej większości tekstów są uciekinierami z miast. Choć w moim przekonaniu to właśnie twórczość Tarkowskiego sytuuje się najbliżej prozy „wiejskiej”, to stanowi

ona co najwyżej twórcze naśladownictwo, ocierające się niekiedy o epigoństwo, mające na celu przeniesienie na grunt współczesności przebrzmiałych już konceptów klasycznej prozy „wiejskiej”.

2) W przypadku *С неба упали три яблока* **Narine Abgarjan** zgodzę się z opinią Nadieżdy Siergiejewej, uznającej utwór Abgarjan za bajkę⁶⁰². Świat przedstawiony przepełnia magia, legendy i cudowne zdarzenia, które dają nadzieję na lepsze jutro (narodziny dziecka Anatolii i Wasilija). Charakterystycznym elementem bajek jest płynący z nich morał. W utworze Abgarjan jest on dość prosty: wszystko dobre, co się dobrze kończy. Niemniej pomimo „bajkowości” można w tekście dostrzec wiele elementów wspólnych z prozą „wiejską”: wieś, jako zamknięta przestrzeń ze swoim tradycyjnym systemem wartości czy opozycja wobec miasta. Również motyw śmierci najmłodszego pokolenia w jakiejś mierze koresponduje z jednym z kluczowych motywów literatury „wiejskiej” — opuszczeniem wsi przez młodych, którzy wolą życie w mieście. Główna różnica pomiędzy *Упали с неба три яблока* a „prozą wiejską” dotyczy realizmu. W prozie wiejskiej realizm zazwyczaj oznaczał on realność, natomiast u Abgarjan chodzi o „magiczną realność”, stanowiącą integralną część świata przedstawionego.

3) *Потерял слепой дуду* **Aleksandra Grigorienki** wiąże się z poetyką prozy „wiejskiej”. Przede wszystkim zawarty w utworze obraz miasta jest negatywny: chociaż miejsce to daje głównemu bohaterowi możliwość rozwoju, jest to miejsce pełne śmiertelnych niebezpieczeństw. Wieś i dom rodzinny są przestrzenią wyznaczaną przez konkretne osoby. Ich brak powoduje, że świat bohatera ulega destrukcji. Grigorienko, poprzez wykreowane przez siebie postacie, nie ukazuje narodu-*gleby* w pozytywnym świetle: w codziennej bieganinie, „walce” o życie, ludzie zapominają o młodym człowieku, w pełni uzależnionym od pomocy innych, albo — jak to ma miejsce w mieście — nie ma dla niego litości. Jak wynika z historii Szurika, w społeczeństwie skoncentrowanym na podtrzymaniu życia nie ma miejsca dla ludzi słabych, niezdolnych do „radzenia” sobie z problemami dnia codziennego.

4) **Zachar Prilepin** w znacznej mierze nawiązuje do poetyki „prozy wiejskiej”. Przede wszystkim wskazuje na oderwanie się od wiejskiej gleby (przykładem jest główny bohater), które skutkuje brakiem tożsamości. W *Са́нсе* wieś nie jest już źródłem siły narodu rosyjskiego — umiera ona wraz z narodem. Wyraźnie zaznacza się granica pomiędzy dwiema przestrzeniami — wiejską i wiejską. Brakuje także motywu domu rodzinnego, który zastępuje mieszkanie w bloku. Sądzę, że w przypadku utworu Prilepina potwierdzenie znajdują słowa Walentina Kurbatowa mówiące o przeprowadzce literatury ze wsi do miasta (patrz: rozdział poświęcony analizie poglądów krytyka).

5) Chociaż *Zulejka...* **Guzel Jachiny** nie mieści się w kontekście ideologii i poetyki „prozy wiejskiej”, to w pewnej mierze wchodzi z nią w polemikę (inna sprawa czy całkowicie świa-

---

⁶⁰² H. Сергеева, *Нарине Абгарян...*

domą). Rodzinna wieś bohaterki nie jest „miejszem szczęśliwym”, podobnie jak znajdujący się w niej dom oraz jej najbliższe otoczenie. Stosunek Zulejki do teściowej, która w tradycyjnej „prozie wiejskiej” stanowiłaby rezerwuariusz tradycji i mądrości, jest zdecydowanie negatywny. Odrzucenie stylu życia reprezentowanego przez Upyrychę świadczy o potrzebie wyzwolenia się z okowów uświęconej tradycją egzystencji: podczas pobytu na Syberii Zulejce udaje się w pełni uwolnić z więzów swojej kultury i religii. Najbliższymi towarzyszami niedoli głównej bohaterki stają się osoby z miasta, które udzielają pomocy zarówno samej kobiecie, jak też jej małemu synowi-pogrobowcowi. Zulejka wyzwala się także z charakterystycznego dla wiejskiego życia poczucia czasu. Z unormowanego, cyklicznego, ujętego w ramy niekończących się obowiązków gospodarskich, zmienia się on całkowicie na Syberii, gdzie młoda kobieta zaczyna funkcjonować według grafika, rozpisanego na poszczególne godziny (niczym w mieście). Powieści Guzel Jachiny z pewnością nie możemy czytać jako nawiązania do „prozy wiejskiej”. Jedyne na poziomie metaliterackim (nagrodzenie utworu przez jury) są podstawy by twierdzić, że utwór pokazuje nam jeden z aspektów narodu-*gleby*: społeczność tatarską i jej losy w ujęciu diachronicznym. Akcent pada na wspólnotę losów wszystkich mieszkańców Rosji w danym okresie (lata 30. XX wieku): okrucieństwo kolektywizacji w równym stopniu dotknęło przedstawicieli wszystkich narodowości, tworzących niezwykłą mozaikę, obrazującą rosyjską *glebę*.

6) **Wyspa... Wasilija Gołowanowa** wiąże się z prozą „wiejską” w sposób szczególny. Bohater to „człowiek miasta”, który dokonuje odkrycia wiejskiej, prowincjonalnej przestrzeni Kołgudowa. Jak już pisałem, wspomniane w trakcie analizy tekstu, protagonista–narrator w pewnym sensie realizuje postulat klasycznego dziewiętnastowiecznego pocziennictwa: skłania się przed prawdą ludową, reprezentowaną w tym przypadku przez pozostałości społeczności Nieńców. W pewnym sensie można potraktować *Wyspę* jako zmodyfikowaną wersję *Pożaru* Walentina Rasputina. W obu utworach ukazany jest moment krytyczny: upadek dawnego etosu pracy, tradycji wiejskiej, rozpad więzi społecznych. Podobieństwo do prozy „wiejskiej” polega także na krytyce miasta oraz cywilizacji (zachodniej). Występuje tu element nostalgii za tym co minęło. Nie stanowi ona jednak domeny protagonisty, lecz Nieńców. Na tym jednak podobieństwa a prozą „wiejską” się kończą. Bohater nie jest częścią prowincjonalnej społeczności. Bardziej przypomina wielkomiejskiego inteligenta szukającego wrażeń, których nie dostarcza mu moskiewska metropolia. Jest także podróżnikiem-odkrywcą, dla którego Kołgudow i, szerzej, tzw. Daleka Północ, mają charakter metafizyczny, zmuszają go do refleksji o ogólnej naturze człowieka. W utworze brakuje ponadto zaznaczonej cykliczności czasu wiejskiego czy przywiązania do stron rodzinnych. Bohater *Wyspy* przypomina bardziej etnografa–odkrywcę, niż autentycznego człowieka *gleby*.

7) **Utwór Ludmiły Saraskiny** niełatwo bezpośrednio odnieść do klasyfikacji zaproponowanej przez Parté. Dzięki niej można jednak podjąć próbę analizy biografii Sołżenicyna. W tekście autorstwa Saraskiny ważną funkcję pełnią motywy przestrzenne (wieś, „mała ojczyzna”, dom), Sołżenicyn praktycznie zawsze odnajdywał miejsce do pracy poza granicami miasta, takie jak farma w sta-

nie Vermont, położona z dala od większych skupisk ludności. Z farmą związany jest również amerykański dom pisarza, przebudowany wedle wskazówek samego Solżenicyna (wbudowanie w dom małej cerkwi⁶⁰³). Jeśli chodzi o stosunek do „małej ojczyzny”, to pisarz nie wykazywał szczególnego sentymentu do rodzinnego Rostowa. Po latach wojennej i „więziennej” tułaczki autor *Zagrody Matryony* odwiedził miasto, w którym dorastał, lecz nie czując z nim związku, osiadł ostatecznie w Riazaniu⁶⁰⁴. Kolejnymi conceptami „prozy wiejskiej” są czas i język. U Solżenicyna widać wyraźne zainteresowanie tymi tematami. Przykładowo, *Archipelag GULAG* stanowi świadectwo, które nie pozwala zapomnieć o tragedii sowieckich obozów koncentracyjnych. Również język nie jest obojętną materią dla noblisty, o czym świadczą pogłębione studia nad słownikiem język rosyjskiego Władimira Dala.

8) Powieść **Jeleny Katiszonok** wykazuje wiele zbieżności z nurtem „prozy wiejskiej”. Zwraca uwagę motyw „małej ojczyzny” (Ryga), domu rodzinnego, jak i również cykliczności czasu, wyznaczanego kolejnymi świętami religijnymi. Silny jest także element nostalgii za tym co minęło, w myśl zasady „kiedyś było lepiej” (przy czym refleksja na ten temat jest bardzo „przyziemna” — było lepiej, ponieważ można było dostać wszelkie towary). To samo dotyczy się charakterystycznego języka bohaterów, którzy używają wielu specyficznych słów, m.in. zapożyczeń z języka polskiego. Niemniej ważny jest także obraz głównych bohaterów, seniorów rodu, którzy żyją zgodnie z tradycją. Mimo to nie są w stanie w pełni ukształtować swoich dzieci, które, pod naporem świata zewnętrznego, obierają sobie za drogowskaz inne systemy wartości.

9) Wchodzące w skład omawianego tomu teksty **Jewgienija Kasimowa** niewielkim stopniu poruszają motywy wyróżniające „prozę wiejską”. W centrum zainteresowania pisarza znajduje się miasto, zamieszkane przez niezwykłe jednostki. Przestrzeń wsi, przyroda odniesienie się do cykliczności czasu czy obraz domu właściwie są nieobecne. Jednak nie można przejść obojętnie obok ich „socjologicznego” aspektu. Pokazują one różne oblicza narodu-*gleby*, niebędącego organizmem idealnym.

10) W utworze **Arsena Titowa** trudno doszukać się motywów typowych dla „prozy wiejskiej”. Najbardziej do tego nurtu zbliża Titowa motyw domu rodzinnego bohatera, w którym widoczne są zmiany zachodzące w społeczeństwie. Nie ma natomiast odwołań się do świata przyrody, który wypełniałoby strony klasycznych utworów literatury „wiejskiej” oraz cykliczności czasu, wyznaczanego powtarzającymi się czynnościami gospodarskimi. W rozważaniach Norina nie pojawia się motyw „małej ojczyzny”, rodzinnej okolicy bohatera. Bohater postrzega świat w szerszej, imperialnej perspektywie. To właśnie sprawy imperium najczęściej zaprzatają jego myśli. Warto także zaznaczyć, że sam Norin nie jest chłopem i ze wsią ma także niewiele wspólnego (nie licząc wakacyjnych poby-

---

⁶⁰³ Л. Сараскина, *Солженицын...* s. 735.

⁶⁰⁴ Tamże, s. 422.

tów w dzieciństwie; *Одинакое мое счастье*, s. 22–23). W sferze języka także nie widać zbyt wielkich różnic pomiędzy mową wykształconego Norina, a jego towarzysza broni Tomlina (poza kilkoma przykładami pojedynczych słów np. ишло zamiast ещё). Z „prozą wiejską” wiąże utwór Titowa co innego, a mianowicie sytuacja kryzysu. Prozaicy tacy jak Walentin Rasputin czy Wasilij Biełow opisywali w swoich tekstach świat wsi rosyjskiej, która zanika, ulegając zgubnym wpływom kultury miasta. U Titowa linia konfliktu przebiega nie jest opozycja miasto–wieś, lecz nowe–stare, a właściwie stary porządek, reprezentowany przez Norina, który ulega nowemu — bolszewickiemu. To, co ma zastąpić system funkcjonujący dotychczas, wydaje się chaosem, rozpadem, upadkiem.

11) **Aleksiej Iwanow** pokazuje amoralne czy nawet brutalne oblicze narodu-*gleby*, który nie jest nośnikiem wartości pozytywnych. Starzy ludzie zamiast służyć przykładem oraz być usosobieniem mądrości, okazują się uwikłani w podejrzone przedsięwzięcia. Nie cofają się przed niczym, aby osiągnąć swoje cele. „Mała ojczyzna” ogranicza się w zasadzie do rzeki Czusowaja. Rodzinna wieś z domem bohatera jest miejscem pomijanym w wędrówkach Ostaszy. Jeżeli chodzi o stosunek bohatera do cykliczności czasu nie, to sposób oprzeć się wrażeniu, że młody flisak żyje „tu i teraz”. Najważniejszy dla niego jest spływ i kierowana przezeń barka. Również przeszłość nie wydaje się szczęśliwa, przepełniają je brutalne reminiscencje z czasów powstania Pugaczowa. Jedyne związki z „wiejską” poetyką widoczny jest w stosunku Ostaszy do ojca, uchodzącego za wzór godny naśladowania. W utworze Iwanowa akcent nie został położony na rozróżnienie pomiędzy językiem wsi i językiem miasta (wszyscy bohaterowie, bez względu na swój status społeczny czy przynależność etniczną, posługują się podobnym językiem).

12) Utworu **Jewgienija Wodołazkina** w żaden sposób nie można zaliczyć do nurtu literatury „wiejskiej”, chociaż występują w nim charakterystyczne dla tego typu twórczości motywy — wieś, dom rodzinny, miasto, obrazy ludzi starych. Są one jednak w znacznej mierze zreinterpretowane. Powieść przedstawia jednostkę, stojącą ponad narodem-*glebą* i nie będącą jej częścią, co wynika z posiadanej wiedzy i szerokich horyzontów myślowych. Arsienij nie ma żadnych uprzedzeń do „obcych”. Czuje swoją odmiennność w stosunku do Zachodu, jest nastawiony doń negatywnie, lecz mimo tego próbuje go zrozumieć (uczy się na przykład języka niemieckiego). Wodołazkin nie przedstawia narodu w konkretnych typach ludzkich: naród to masa, bohater rozmawia tylko z pojedynczymi osobami, najczęściej pacjentami. Zrozumienie znajduje wyłącznie u innych „oświeconych” i nieprzeciętnych jednostek, takich jak Ambrogio.

***

Powyższe podsumowanie pozwala stwierdzić, że analizowane teksty nie mogą być zaliczone do „prozy wiejskiej”, z ewentualnym wyjątkiem, jaki stanowi utwór Michaiła Tarkowskiego.

Owszem, pozostali autorzy podejmują motywy charakterystyczne dla literatury „wiejskiej”, lecz częściej dokonują ich reinterpretacji. Na pewno jednym z najważniejszych motywów spajających omawiane teksty jest stosunek do miasta, będąca często symbolem upadku kultury, moralności, a nawet kondycji człowieka w ogóle. Z toposem miasta związany jest także stosunek do „obcych”. Właściwie tylko w tekście autorstwa Jewgienija Wodołazkina i Jeleny Katiszonok „nie-swoi” przedstawieni są pozytywnie. W pozostałych dziełach (lecz nie we wszystkich) zauważalna jest rezerwa bohaterów wobec „obcych”, którymi są politycy (Jewgienij Kasimow, Zachar Prilepin), przedstawiciele innych narodowości i ras (Aleksiej Iwanow, Arsen Titow, w pewnej mierze także u Ludmiły Saraskiny) oraz mieszkańcy miast (Wasilij Gołowanow, Jewgienij Kasimow). Czynnikiem łączącym „jasnopolańskie” teksty jest ponadto atmosfera kryzysu, podyktowana takimi czynnikami jak „wymieranie wsi”, która nie jest już fundamentem i ostoją rosyjskiej kultury (Prilepin, w pewnym stopniu Kasimow, Gołowanow, Jachina, Abgarjan, Grigorienko, Saraskina), oraz nagłą zmianą paradygmatu kulturowego, niszcząca dotychczasowy, ustalony wielowiekową tradycją porządek. U Arsena Titowa w funkcji tej występuje rewolucja, a u Guzel Jachiny przesiedlenie mieszkańców wsi na Syberię. Z kolei u Gołowanowa zniszczenie rdzennej kultury Nieńców wynika z kolonialnego oddziaływania rosyjsko/radzieckiej metropolii; Kasimow z kolei ukazuje świat przedstawiony, stanowiący niemalże kronikę rzeczywistości rosyjskiej ostatnich 20-30 lat., kiedy to „stare-radzieckie” upadło, a „nowe” dopiero się tworzy. W związku z tym uważam, że na poziomie czysto literackim trudno sprowadzić omawiane teksty do wspólnego mianownika (taka sama interpretacja wyszczególnionych w analizie motywów).

Za element łączący badane teksty można jednak uznać przedstawienie różnorodności narodu-*gleby*. Nawiązuję tutaj do koncepcji zaprezentowanej w rozdziale poprzednim, tj. tezy, zgodnie z którą nowa rosyjska tożsamość nie powinna ograniczać się wyłącznie do komponentu rosyjskiego (pyccckoro). Jak już odnotowałem w poprzedniej części pracy, literatura z kręgu Jasnej Polany stanowi przekrój różnych poziomów narodu-*gleby*, mieszczącego w sobie liczne narodowości zamieszkujące Rosję, stając się tygłem kultur i religii. W mojej opinii świadczy to o podjęciu głównego założenia „prozy wiejskiej” czyli skupieniu uwagi na świecie wsi i jej mieszkańcach. W Jasnej Polanie to nie tylko prowincja znajduje się w centrum uwagi. Jądem tematycznym są wieś, miasto, chłop, inteligenci, przedstawiciele wolnych zawodów, politycy czyli *de facto* cały przekrój narodu rosyjskiego.

Podsumowując, Jasna Polana w wymiarze estetycznym stanowi po części „pamięć kultury”. Przywiązane do tradycyjnej prozy „wiejskiej” jury szuka odniesień do tego typu literatury pośród dzieł współczesnych, godząc się z faktem, że klasyczna literatura „wiejska” już nie istnieje. Pod względem estetycznym dominuje realizm, całkowicie różny od realizmu „wiejskiego”, a *glebą* nie jest wyłącznie wieś rosyjska, lecz cały kraj.

W warstwie estetycznej nie posądzałbym środowiska Jasnej Polany o zamiłowanie do nowatorstwa. Uprzywilejowanie realistycznej konwencji pisania stanowi poniekąd zaprzeczenie tendencji awangardowych w literaturze, które można określić jako szeroko rozumiany postmodernizm. Nie go-

ści on (może z wyjątkiem utoowru Wodołazkina) w Jasnej Polanie. Istota postmodernizmu, czyli dekonstrukcja mitów władających kulturą, gra z motywami oraz ich przekształcanie (czy nawet przeinaczanie), to eksperyment, na który w Jasnej Polanie nie ma miejsca. Jean-François Lyotard, komentując argumenty przeciwników postmodernizmu, stwierdza, że wielu z nich dąży do „zawieszenia artystycznego eksperymentu” w imię ładu, tożsamości, bezpieczeństwa i jedności. Dodaje, że oponenci postmodernizmu pragną przywrócić artystów i pisarzy na łono wspólnoty, a przynajmniej, po stwierdzeniu jej niedomagań, uczynić ich odpowiedzialnymi za jej ozdrowienie⁶⁰⁵. Być może Jasnej Polanie przyświeca podobny cel – odnowienie, za pomocą literatury, rosyjskiej tożsamości.

---

⁶⁰⁵ J.F. Lyotard, *Odpowiedź na pytanie: co to jest postmodernizm?*, w: *Postmodernizm. Antologia przekładów*, opracował i opatrzył przedmową R. Nycz, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków 1997, s. 50.

Zakończenie

Analiza nagrody Jasnej Polany zaprezentowana w niniejszej rozprawie wskazuje, że omawiana instytucja kultury jest skomplikowanym tworem ideologiczno–estetycznym. Nie można oderwać aspektu socjologicznego od sztuki; nie można także rozpatrywać zjawisk literackich bez uwzględnienia szeroko rozumianego systemu wartości, który jest reprezentowany w tym wypadku przez jury. Proponuję zawrzeć rezultat analizy w kilku punktach:

1. Nagroda literacka Jasnej Polany jest ważnym elementem życia kulturalnego w Rosji. Wskazuje na to zaangażowanie w przedsięwzięcie wybitnych krytyków i badaczy literatury takich jak Paweł Basinski, Walentin Kurbatow, Lew Anninski, Aleksiej Warłamow, Władysław Otrószenko, Jewgienij Wodołzakin oraz Władimir Ilicz Tołstoj. Nie można przejść obojętnie wokół społecznego aspektu Jasnej Polany jakim jest budowanie wokół tej instytucji wachlarza przedsięwzięć kulturalnych (organizowanie spotkań z autorami i promowanie ich twórczości, profesjonalny — w porównaniu z innymi nagrodami literackimi w Rosji — marketing na portalach społecznościowych itp.). O próbie budowania społeczności wokół Jasnej Polany może także świadczyć zwrot w kierunku czytelnika, poprzez ustanowienie kategorii „Wybór czytelników” (*Выбор читателей*; od 2015 roku). Jasna Polana dąży także do określenia kanonu literatury rosyjskiej wyróżniając w osobnej kategorii „Współczesna klasyka” (*Современная классика*; lata 2006–2016) takich autorów jak m.in. Anatolij Kim, Fazel Iskander, Walentin Rasputin czy Jurij Bondariew. Zainteresowania Jasnej Polany kierują się także w stronę literatury zagranicznej w ramach kategorii „Literatura zagraniczna” (*Иностранная литература*; od 2015 roku), co ma zwiększyć prestiż nagrody.
2. Bazując na wypowiedziach publicystycznych członków kapituły oraz tezach zawartych w statucie nagrody, można w miarę precyzyjnie określić kontekst ideowo-estetyczny nagrody. Ideologiczne tło proponuję określić jako zmodyfikowany poczwiennikowski tradycjonalizm. W centrum tego światopoglądu leży naród, czyli — używając terminologii poczwiennictwa — *gleba*. Większość jurorów podkreśla różnice pomiędzy Rosją, a Europą Zachodnią, przy czym dostrzegalny jest pogląd o istnieniu substancyjnych cech narodu rosyjskiego, wyrażonego poprzez tzw. charakter narodowy. Nieobca kapitule nagrody jest refleksja o wyższości ewolu-

cjonistycznego rozwoju procesu dziejowego nad rewolucyjnym. Litarackim wyrażeniem tego rodzaju tradycjonalizmu jest klasyczna proza „wiejska”, niezwykle bliska estetycznym zapatrywaniom jurorów.

3. Ideologia Jasnej Polany wpisuje się w szerszy dyskurs dotyczący tożsamości współczesnego państwa rosyjskiego. „Tekst” Jasnej Polany (czyli suma wypowiedzi osób stanowiących o ideologicznym wizerunku nagrody oraz socjologiczny aspekt nagrodzonych utworów) można zinterpretować za pomocą narzędzi zaproponowanych przez Michaiła Timofieewa, odnoszących się do teorii nacjosfery, czyli do takich konceptów jak: czas, język, stosunek do innych nacji, wspólnoty etniczne, religijne i kulturowe oraz system wartości. Ponadto nagroda Jasnej Polany posiada cechy wspólne z proponowanym przez oficjalne rosyjskie władze pomysłem na uformowanie nowej tożsamości narodowej, mającej łączyć wszystkie grupy etniczne, religijne i kulturowe w jeden polityczny naród rosyjski. Materiałem spajającym multi-kulturowe społeczeństwo ma być w zamierzeniu język i kultura rosyjska.
4. Estetyczna strona jasnej Polany nie jest jednorodna, chociaż można odnaleźć cechy wspólne nagrodzonych utworów. Najważniejszą z nich jest odwołanie się do realizmu (*conscious realism*), rozumianego jako autorska kreacja świata przedstawionego, zbudowanego na wzór świata realnego. Relacja z prozą „wiejską” także jest niejednoznaczna. Z jednej strony część utworów w sposób oczywisty kontynuuje i rozwija koncepty poetyki „wiejskiej”. Z drugiej jednak w Jasnej Polanie nagrodzeni zostali autorzy nie nawiązujący do prozy nurtu „wiejskiego”. Różnorodność nagrodzonych tekstów potwierdza niejako tezę o „promowaniu” mówiącą o tym, że literatura i, rzecz jasna, język rosyjski, mają łączyć, nie dzielić, mieszkańców Rosji.

Refleksja na temat Jasnej Polany ma w znacznej mierze charakter spekulatywny. Badając wyróżnione teksty oraz zapatrywania ideowe kapituły nagrody nie sposób nie ulec wrażeniu, że Muzeum Lwa Tołstoja w Jasnej Polanie niemal jawnie uczestniczy w polityce Kremla. Nie jestem w stanie stwierdzić, na ile jest to zaangażowanie w opisany proces jest świadome. Nie wiem, czy Jasna Polana została wymyślona w kremlofskich gabinetach w celu kształtowania odpowiednich postaw obywatelskich przy pomocy literatury. Dociekania tego typu nadają się bardziej na dziennikarskie śledztwo niż na pracę naukową. Ja proponuję się zatrzymać na następującym stwierdzeniu: nagroda przyznawana przez Muzeum Lwa Tołstoja w Jasnej Polanie tworzy bardzo istotną część rosyjskiego pola literatury. Próbuje ona w sposób pośredni kształtować nową rosyjską tożsamość oraz dąży do określenia kanonu literackiego, a co za tym idzie, tworzy własne estetyczne ramy sztuki (w tym przypadku literatury).

Bibliografia

Literatura podmiotowa

- Н. Абгарян, *С неба упали три яблока*, Издательство Аст, Москва 2017.
- А. Григоренко, *Потерял слепой дуду. Повесть. Эссе. Рассказы*, ArsisBooks, Москва 2016.
- В. Голованов, *Остров. Документальный роман*, Ад Маргинем Пресс, (brak miejsca wydania), 2009.
- А. Иванов, *Золото бунта, или вниз по реке теснин*, АСТ, Москва 2015.
- Е. Касимов, *Назовите меня Христофором*, Эксмо, Москва 2013.
- Е. Катишонок, *Жили-были старик со старухой*, Время, Москва 2015.
- З. Прилепин, *Санька*, wyd. АСТ, [erub].
- Л. Сараскина, *Солженицын*, Молодая Гвардия, Москва 2009.
- М. Тарковский, *Замороженное время. Повести, рассказы*, wyd. Андреевский флаг, Москва 2003.
- А. Титов, *Одинакое мое счастье*, „Просвещение”, Москва 2017.
- А. Титов, *Тень Бехистунга*, «Просвещение», Москва 2017.
- А. Титов, *Екатеринбург восемнадцатый*, «Просвещение», Москва 2017.
- Г. Яхина, *Зулейка открывает глаза*, АСТ, Москва 2016.

Prace teoretyczne

- М. Берг, *Литературократия. Проблема присвоения и перераспределение власти в литературе*, Новое литературное обозрение, Москва 2000.
- P. Bourdieu, *Reguły sztuki: geneza i struktura pola literackiego*, przeł. A. Zawadzki, wyd., Warszawa 2001.
- K. Chawryło, *Sojusz ołtarza z tronem. Rosyjski Kościół Prawosławny a władza w Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2015.
- Е. Цумарова, *Политика идентичности в регионах России: теоретический и практический аспекты (на примере республики Карелия)*, Санкт-Петербург 2014.
- J.E. English, *Ekonomia prestiżu. Nagrody, wyróżnienia i wymiana wartości kulturowej*, przeł. P. Czaplinski, Ł. Zaręba, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013.
- История русской литературной критики*, red: Е. Добренко, Г. Тиханова, Новое Литературное Обозрение, Москва 2011.
- A. de Lazari, *W kręgu Dostojewskiego. Poczwiennictwo*, Ibidem, Łódź 2000.
- Н.Л. Лейдерман, М.Н. Липовецкий, *Современная русская литература: 1950–1990 годы: учебное пособие для студентов высших учебных заведений*, В 2 т. т. 2.: 1968–1990, Издательский центр „Академия”, Москва 2003.
- O. Leszczuk, *Rosyjski etniczny obraz świata w aspekcie kulturowo-cywilizacyjnym i lingowsemiotycznym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.
- A. Lipski, *Elementy socjologii sztuki. Problemy awangardy artystycznej XX wieku*, Atla 2, Wrocław 2001.
- O. Nadskakuła, *Kategorie „swój” i „obcy” w rosyjskim myśleniu politycznym*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.
- T. Paleczny, *Socjologia tożsamości*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2008.
- D. Korwin-Piotrowska, *Poetyka. Przewodnik po świecie tekstów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

- J. Potulski, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
- A. Разувалова, *Писатели-«деревенщики»: литература и консервативная идеология 1970-х годов*, Москва 2015.
- M. Rychlewski, *Książka jako towar, książka jako znak. Studia z socjologii literatury*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2013.
- J. Sławiński, *Funkcje krytyki literackiej*, w: tegoż, *Dzieło. Język. Tradycja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Ю. Слезкин: *Арктические зеркала: Россия и «малые народы Севера»*, Новое литературное обозрение, Москва 2017. [epub].
- R. Szwed, *Tożsamość i obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków pomiędzy tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych*, Wyd. KUL, Lublin 2003
- М. Ю. Тимофеев, *Нациосфера. Опыт анализа семиосферы наций*, wyd. Ивановский государственный университет, Иваново 2005.
- B. Waldenfels, *Podstawowe motywy fenomenologii obcego*, przeł. J. Sidorek, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009.
- B. Żejmo, *Problemy etyczne we współczesnej literaturze i publicystyce rosyjskiej (lata 60.–90.)*, Ibidem, Łódź 2000.

Literatura przedmiotowa

- В.Абашев, А.Фирсова, *Творчество Алексея Иванова как фактор развития внутреннего туризма в Пермском крае*, w: *Вестник пермского университета*, nr. 3 (23), 2013,
- Наринэ Абгарян: *нужно стараться не отождествлять себя с успехом и с книгой*, <https://ria.ru/interview/20180320/1516763415.html>
- Наринэ Абгарян: *«Кто-то из критиков сказал, что я пишу на армянском, просто русскими словами»*, <https://eksmo.ru/interview/narine-abgaryan-kto-to-iz-kritikov-skazal-cto-ya-pishu-na-armyanskom-prosto-russkimi-slovami-ID5493583/>
- Л. Алавердова, *Небесные яблоки*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2017/4/nebesnye-yabloki.html>
- М. Амелин, Б. Екимов, О.Ермаков, В. Кальпиди, С. Кекова, И. Клех, В. Отрошенко, О. Павлов, А. Цветков, *Язык наш свободен*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2006/12/ia9.html>
- D. Attridge, *Jednostkowość literatury*, przeł. P. Mościcki, Universitas, Kraków 2004.
- Л. Аннинский, *Какая Россия мне нужна?*, Эксмо, Москва 2004.
- О. В. Арязмова, *Этнокультуремы в концептосфере писателя-билингва (на материале романа Гузель Яхиной «Зулейха открывает глаза»)*, w: „Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация”, nr .1/2016. <https://cyberleninka.ru/article/n/etnokulturemy-v-kontseptosfere-pisatelya-bilingva-na-materiale-romana-guzel-yahinoy-zuleyha-otkryvaet-glaza>
- В. Авченко, *Большая страна Михаила Тарковского*, w: М. Тарковский, *Тойота-Креста*, wyd. «Э», Москва 2016.
- Д. Бак, *Письма мелким почерком, или Оправдание критики non-fiction Василий Голованов. Остров, или Оправдание бессмысленных путешествий*, <https://librolife.ru/g1972587>
- И.Л. Балаян, *Проблема личности в рассказах М.А. Тарковского*, „Вестник АГУ” 2014, nr 1 (134)
- О. Балла, *Тихий шорох времени*, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2017/9/tihij-shoroh-vremeni.html>
- О. Балла, *Опровергая иллюзию смерти*, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2014/6/13b-pr.html>
- М.А. Байкалова, *Рецензия на роман гузель яхиной «зулейха открывает глаза»*, w: *Сборник материалов Международной конференции студентов, аспирантов и молодых учёных «Перспектив Свободный-2016», посвящённой Году образования в Содружестве Независимых Государств Красноярск, Сибирский федеральный университет, 15-25 апреля 2016 г.*, Красноярск 2016.
- М. Балашкина, *Традиция длить жизнь*, „60 параллель”, nr 4 (39), brak miejsca wydania 2010.

- Е. Бейлина, *Владимир Толстой: «Я- за неспешное, вдумчивое движение вперед»*, <http://www.unkniga.ru/face/980-tolstoy-nespeshnoe-razvitie.html>
- С. Беляков, *Советская сказка на фоне ГУЛАГ-а*, <https://godliteratury.ru/projects/sovetskaya-skazka-na-fone-gulagaб>
- Ю. Беликов, В. Курбатов, *На мосту, меж двумя берегами* <http://magazines.russ.ru/din/2012/5/b5.html>
- С. Беляков, *ГУЛАГ как путь к освобождению? Роман «Зулейха открывает глаза» Гухзели Яхиной — победитель конкурса «Большая книга», „Библиотечное Дело” nr 21 (255) Санкт-Петербург 2015, s. 44*
- С. Беляков, *Заговор обреченных, или Захар Прилепин как зеркало несостоявшейся русской революции*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2006/10/be15.html
- С. Беляков, *Географ и его боги*, <http://magazines.russ.ru/voplit/2010/2/be2.html>
- П. Басинский, *Базаров 12. Путин — ты наш Базаров!*, <http://new.topos.ru/article/2128>
- П. Басинский, *Новое средневековье*. <https://rg.ru/2016/10/16/pavel-basinskij-borites-s-predrassudkami-i-prochim-mrakobesiem.html>
- П. Басинский, *Кому должен художник*.
- П. Басинский, *Скрипач не нужен*, wyd. АСТ, Moskwa 2015.
- П. Басинский, *Невероятное. Очевидное*, <https://rg.ru/2015/05/25/basinsky.html>
- П. Басинский: *Чего не хватает современной литературе?* <https://www.youtube.com/watch?v=yTGG8PatJf4>
- П. Басинский, *Новый Горький явился*, <https://rg.ru/2006/05/15/sanjka.html>
- П. Басинский, *Победитель Судьбы. Вышла первая биография Александра Солженицына*, <https://rg.ru/2008/04/01/solzhenicyn.html>
- П. Басинский, *Третий Тарковский*, <https://rg.ru/2016/07/24/pavel-basinskij-sudba-mihaila-tarkovskogo-uzhe-sostoialas.html>
- П. Басинский, *Время женщин*, <https://godliteratury.ru/public-post/vremya-zhenshhin>
- Павел Валерьевич Басинский: интервью* http://www.sinergia-lib.ru/index.php?id=1371&section_id=1476
- Е. Богачков: *Ясная поляна и культурная политика*, <http://www.litrossia.ru/archive/item/8343-yasnaya-polyana-i-kulturnaya-politika>
- В. Бондаренко, *Нулевые*, <http://rospisatel.ru/konferenzija/bondarenko.htm>
- В. Бондаренко, *Я русский, значит — имперский! (фрагмент статьи)*, <http://www.ivanproduction.ru/recenzii/zoloto-bunta/ya-russkij-znachit-imperskij-fragment-stati.html>
- Е. Borkowska, „*Russkij malczik*” — *bohater współczesnej literatury rosyjskiej*, „Adeptus. Pismo Humanistów” nr 2, brak miejsca wydania 2013.
- М. Broda, *Rosyjskiej inteligencji problemy z Rosją*, w *Tożsamość, indywidualizm, wspólnotowość w kulturze rosyjskiej*, red. A. Rażny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- А. Brodzka, *О поjęciu realizmu w powieści XIX i XX wieku*, „Pamiętnik Literacki” 1964, nr 2, s. 357–383, http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1964-t55-n2/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1964-t55-n2-s357-383/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1964-t55-n2-s357-383.pdf
- Д. Быков, *Сплащик души вынул, или В лесах других возможностей*, http://magazines.russ.ru/-novyi_mi/2006/1/by12.html
- Церковь и общество. От 27 июня. Беседа с писателем В.Я. Курбатовым. Часть 2*, <https://www.youtube.com/watch?v=WgJNqcrN6SE>

- М.А. Черняк, *Литературная премия как диагноз актуальной словесности*, „Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований” 2016, nr 3–4, <https://www.ceeol.com/search/-journal-detail?id=147>
- Д. Чёрный, *«Толстое» обстоятельство и настоятельство при царе Владимире*. <http://www.lit-rossia.ru/archive/item/200-tolstoe-obstoyatelstvo-i-nastoyatelstvo-pri-tsare-vladimire>
- Г. Чудинова, *Опять — на баррикады? Очередное глумление над православием и народными традициями*, <http://www.ivanproduction.ru/recenzii/zoloto-bunta/opyat-na-barrikadyi-ocherednoe-glumlenie-nad-pravoslaviem-i-narodnymi-tradicziyami.html>
- С. Чупринин, *Русская литература сегодня. Новый путеводитель* <https://info.wiki-reading.ru/242287>
- Р. Czapliński, *Powrót centrali: Literatura w nowej rzeczywistości*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.
- J. Czechowicz, „Zulejka otwiera oczy” *Guzel Jachina*, <http://krytycznymokiem.blogspot.com/-2017/08/zulejka-otwiera-oczy-guzel-jachina.html>
- М. Chrapczenko, *Indywidualność twórcza pisarza*, przeł. Z. Dobrzeńska, w: *Wokół problemów realizmu*, PIW, Warszawa 1977.
- Н. Дардыкина, *Мистификатор Владислав Отрошенко*, <http://www.mk.ru/editions/daily/-article/2006/05/16/182537-mistifikator-vladislav-otroshenko.html>.
- Деятели культуры России — в поддержку позиции Президента по Украине и Крыму*, <http://mkrf.ru/press-tsentr/novosti/ministerstvo/deyateli-kultury-rossii-v-podderzhku-pozitsii-prezidenta-po-ukraine-i-krymu>
- Л. Дробижева, *Кого русские считают русскими?*, <http://www.russkiymir.ru/publications/189957/>
- Б. Дубин, *Литературные премии как социальный институт. Абрам Рейтблат и Борис Дубин о премиях дореволюционной России*. <http://magazines.russ.ru/km/2006/2/re4.html>
- Душа на вывоз*, <https://rg.ru/2009/02/12/varlamov.html>
- Два депутата свердловского Заксобрания вышли из КПРФ*, https://www.znak.com/2016-06-24/dva_deputata_sverdlovskogo_zaksobraniya_vyshli_iz_kprf
- А. Эбаноидзе, *Дерево твердых пород. О книге Владислава Отрошенко „Персона вне Достоверности”*, http://www.litkarta.ru/dossier/ebanoidze-ob-otroshenko/dossier_9286/
- А. Ермакова, *Василий Голованов. Время чаепития*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2005/12/er15-pr.html>
- R. Escarpit, *Literatura a społeczeństwo w: W kręgu socjologii literatury*, red. A. Mencwel, t. 1: *Stanowiska*, PIW, Warszawa 1980.
- И.И.Ефремов, *Функции и роль авторитета как феномена социальной жизни*, „Философия и общество” 2005, nr 1(38). http://www.socionauki.ru/journal/fio/archive/2005_1/.
- И.В. Гибелев, *Социокультурная топография предубеждений*, w: *Polacy i Rosjanie — przewzięcie uprzedzeń*, red. A. de Lazari, T. Rangincka, Ibidem, Łódź 2006. <https://godliteratury.ru/wp-content/uploads/2016/02/160-5-na-sayt-bez-pechatey.pdf>
- М. Golka, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
- М. Golka, *Imiona wielokulturowości*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2010.
- М. Голев, *Основные черты типа героя-либерала в романе З. Прилепина «Санька»*, <https://sibac.info/studconf/science/xxxiv/87599>
- М. Gołaszewska, *Zarys estetyki. Problematyka, metody, teorie*, PWN, Warszawa 1986.
- W. Griswold, *Najnowsze tendencje w dziedzinie socjologii literatury*, w: *Socjologia literatury. Antologia*, red. G. Jankowicz, M. Tabaczyński, przeł. M. Tabaczyński, Korporacja Ha!art, Kraków 2015.
- D. Grant, *Realism*, Methuen, London 1970.
- Л.Д Гудков, Б.В Дубин, *Литература как социальный институт. Статьи по социологии литературы*, Новое литературное обозрение, Москва 1994.
- A. Hertz, *Swojskość i obcość*, w: *Socjologia nieprzedawniona. Wybór publicystyki*, red. J. Garewicz, PIW, Warszawa 1992.
- A. Hertz, *Swoi przeciwko obcym*, w: *Socjologia nieprzedawniona. Wybór publicystyki*, PIW, Warszawa 1992.

- Л. Хмелевская, Михаил Тарковский: «Главная тайна — внутри человека» Писатель, поэт и охотник сибирской тайги приехал во Владивосток, <http://primpress.ru/article/3297>
- Интервью с Еленой Катишонок, <https://www.litres.ru/intervju/elena-katishonok/>
- Г. Импости, *Фантастическое пространство и время в творчестве Владислава Отрошенко*, „Текст и традиция, альманах” 2014, nr 2, Санкт-Петербург, wyd. «Росток».
- В. Иткин, «Золото бунта» А. Иванова — русский «властелин колец», <http://www.ivanproduction.ru/recenzii/zoloto-bunta/zoloto-bunta-a.-ivanova-russkij-vlastelin-kolecz.html>
- Н. Иванова, *В сторону воображаемого non-fiction (Современный роман в поисках жанра)*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2016/1/v-storonu-voobrazhaemogo-non-fiction-sovremennyj-roman-v-poiska.html>
- Н. Иванова, *Либерализм: взгляд из литературы. Литература и либеральное сознание в современной России*, Новое издательство, Москва 2005.
- A. Janiak, *Możliwości antropologii komunikacji w rzeczywistości zmediatyzowanej — na przykładzie funkcjonowania pojęcia autorytetu*, „Via Communicandi. Prace z Antropologii Komunikacji i Epistemologii Społecznej”, Wrocław 2012.
- Jeszcze dalej niż Solowki. Wyprawa na najdalszą, surową rosyjską Północ*, <https://kultura.onet.pl/wiadomosci/jeszcze-dalej-niz-solowki-wyprawa-na-najdalsza-surowa-rosyjska-polnoc/p9r64tk>
- О. А. Карнаухова, *Образ реки в романе А. Иванова «Золото бунта, Или вниз по реке теснин»*: Лингвостилистический Аспект, „Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта” Вып. 8, 2011.
- С. Карамышев *Русская идентичность в XXI веке*, http://ruskline.ru/analitika/2011/10/11/russkaya-identichnost_v_xxi_veke/
- Как отличить фальшь от новаторства, знает советник президента Российской Федерации Владимир Толстой*, <https://rg.ru/2014/02/04/tolstoy.html>
- Елена Катишонок: „Место действия Город”, <http://www.newswe.com/index.php?go=Pages&in=view&id=4555>
- W. Katasonow, *Проблема идентичности в постсоветской России w: : Tożsamość, indywidualizm, wspólnotowość w kulturze rosyjskiej*, red. A. Rażny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- A. Kępiński, *Lach i Moskal. Z dziejów stereotypu*, PWN, Warszawa–Kraków 1990.
- Н. Kiereś, *Autorytet i cywilizacja*, „Człowiek w Kulturze. Pismo Poświęcone Filozofii i kulturze” 2011/2012, nr 22: *Rola autorytetu w kulturze*.
- М. Киямова, *Вахит Имамов о романе „Зулейха открывает глаза”*: «У женщины для этого не хватит ума», <https://www.business-gazeta.ru/article/300676>
- A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Комитет по проведению Года литературы в России будет преобразован* <http://www.fapmc.ru/rospechat/newsandevents/newsagency/2016/02/item3.html>
- Книжная полка Алексея Варламова. Портрет читающего писателя*, <http://litinstitut.ru/content/knizhnaya-polka-alekseya-varlamova-portret-chitayushchego-pisatelya>
- М. Кульгавчук. *Повторение пройденного*. Елена Катишонок, „Вопросы литературы” 2016, nr 3.
- S. Kohl, *Teoria realizmu: próba syntezy*, „Pamiętnik Literacki” 1981, nr 3, s. 383–419, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1981-t72-n3/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1981-t72-n3-s383-419/Pamietnik_Literacki_czasopismo_kwartalne_poswiecone_historii_i_krytyce_literatury_polskiej-r1981-t72-n3-s383-419.pdf
- К. Комаров, *Путешествие в жизнь*, <http://magazines.russ.ru/ural/2012/8/kk16.html>
- В. Коркунов, *Книжная полка*, http://magazines.russ.ru/novy_i_mi/2017/6/knizhnaya-polka.-html#_ftn15
- С. Костырко, *Обозрение С.К. #108*, http://old.russ.ru/krug/period/20020607_sk.html
- А. Колобродов, *Захар*, Издательство АСТ, Москва 2015.

- В. Курбатов, *Вопрошающий день*, <http://pereprava.org/jurnal-pereprava-article/1981-voproshayuschiy-den.html>
- В. Курбатов, *Митинги - крайняя степень человеческой безответственности*, <https://ok-inform.ru/szfo/pskov/84615-pskovskij-klassik-valentin-kurbatov-mitingi-krajnyaya-stepen-chelovecheskoj-bezotvetstvennosti.html>
- В. Курбатов, *Две правды* <http://www.litrossia.ru/archive/item/9725-valentin-kurbatov-dve-pravdy>
- В. Курбатов, *Сохраним?* <http://www.litrossia.ru/archive/item/9532-valentin-kurbatov-sokhranim>
- В. Курбатов, *Две правды* <http://www.litrossia.ru/archive/item/9725-valentin-kurbatov-dve-pravdy>
- В. Курбатов, *«Астафьев зашел в церковь одной ногой»* <http://newslab.ru/article/283415>
- В. Курбатов, *Ещё как!* <http://pereprava.org/privacy/3346-esche-kak.html>
- В. Курбатов, *Дома или на постоялом дворе...* <http://pereprava.org/culture/3583-doma-ili-na-postoyalom-dvore.html>
- В. Курбатов, *Проповедь исповеду* <http://magazines.russ.ru/druzhba/2011/9/ku20.html>
- В. Курбатов, *От «процесса» к процессу*, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2011/2/ku14.html>
- В. Курбатов, *Материя жизни*, <http://magazines.russ.ru/druzhba/2013/2/k14.html>
- В. Курбатов, *Свидетели преходящего* <http://magazines.russ.ru/inostran/2010/5/ku4.html>
- В. Курбатов, *Последний. Валентин Курбатов памяти Валентина Распутина*, <http://pereprava.org/culture/3258-posledniy-valentin-kurbatov-pamyati-valentina-rasputina.html>
- С. Кузнецов, Алексей Иванов. *Золото бунта*, <https://skuzn.livejournal.com/306930.html>
- М. Кузнецов, *Года испытаний*, в: К.Федин, *Города и год*, Правда, Москва 1981.
- И. Кукулин, „Внутренняя постколониализация”: формирование постколониального сознания в русской литературе 1970–2000 годов, в: *Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, ред. А. Эткинд, Д. Уффельманн, И. Кукулин, Новое Литературное Обозрение, Москва 2012.
- Д.В. Кротова, *Модели интерпретации проблемы времени в современном романе: «Лавр» Е. Водолазкина, «Миусская Площадь» М. Голубкова*, „Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Русская филология”, nr 4, Москва 2017.
- М. Кульгавчук, *Узнаваемость правды*, „Вопросы литературы”, 2016, nr. 2.
- Анна Кузнецова, <http://magazines.russ.ru/znamia/2011/7/ku29.html>
- А. Латынина, *Призвание и судьба*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2008/6/la12.html
- А. Л. Лаурен, *У них что-то не так с головой, у этих русских*, ИД Флюид, Флюид-Урал, Москва, 2010.
- Е. Lewandowski, *Charakter narodowy Polaków i innych*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2011.
- Н.Л. Лейдерман, М.Н. Липовецкий, *Современная русская литература: 1950–1990 годы: учебное пособие для студентов высших учебных заведений*, В 2 т. т. 2.: 1968–1990, Издательский центр „Академия”, Москва 2003.
- „Летнее чтение” с писателем Алексеем Варламовым <https://rg.ru/2010/05/31/otvety-site.html>
- A. de Lazari, *W kręgu Dostojewskiego. Poczwiennictwo*, Ibidem, Łódź 2000.
- A. de Lazari, *Kategorie narodu i narodowości w estetyce i ideologii radzieckiej*, в: *Czy Moskwa będzie trzecim Rzymem? Studia o nacjonalizmie rosyjskim*, wyd. Śląsk, Katowice 1995.
- A. de Lazari, *Polskie i rosyjskie zaprogramowanie kulturowe (szkic problemu)*, в: *Polacy i Rosjanie — przewyższenie uprzedzeń*, ред. A. de Lazari, T. Rangancka, Ibidem, Łódź 2006.
- Я. Левченко, *Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы*, <http://diction.chat.ru/semiosfera.html>
- М. Липовецкий, *Политическая моторика Захара Прилепина*, <http://magazines.russ.ru/znamia/-2012/10/li12.html>
- М. Липовецкий, *Продолжение полемики вокруг „носа”-2015: Марк Липовецкий отвечает Константиноу Богомолу*, <http://www.colta.ru/articles/literature/10136>
- С.Ч. Лучицкая, *Проблема «своих» и «чужих»: к постановке вопроса*, в: *Мы и они. Конформизм и образ другого. Сборник статей на тему ксенофобии*, ред. Л.С. Василев, А.Л. Рябин, Книжный Дом Университет, Москва 2007
- Линия жизни. Владимир Толстой*, <https://www.youtube.com/watch?v=maW0x7sIo5s>

- Линя Жизни. Евгений Водолазкин. https://tvkultura.ru/video/show/brand_id/20872/episode_id/-1463448/video_id/1585549/
- Д.С. Лихачев, *О национальном характере русских*, w: tegoż: *Об интеллигенции*, Российская Академия Наук, Санкт Петербург 1997.
- Е. Литовченко, *Город N. Как помочь провинциальным российским музеям?*, <https://rg.ru/2011/02/08/krapivna.html>
- J.F. Lyotard, *Odpowiedź na pytanie: co to jest postmodernizm?*, w: *Postmodernizm. Antologia przekładów*, opracował i opatrzył przedmową R. Nycz, Wydawnictwo Baran i Suszczyński, Kraków 1997.
- О.Ю. Малинова, *Концепт „другого” в исследованиях идентичности: анализ современных дискуссий*, „Политическая наука” nr 4, 2015.
- А. Малышева, „Клинический реализм” Захара Прилепина, Воронеж 2016.
- Д.В.Максимова, *Рецензия на книгу «зулейха открывает глаза». «То, что делает сильнее». Сборник материалов Международной конференции студентов, аспирантов и молодых учёных „Проспект Свободный-2016”, посвящённой Году образования в Содружестве Независимых Государств Красноярск, Сибирский федеральный университет, 15–25 апреля 2016 г.*, Красноярск, 2016.
- О. Маркарян, *Пути медведя и барса*, <http://magazines.russ.ru/october/2017/4/putyami-medvedya-i-barsa.html>
- Б. Менцель, *Перемены в русской литературной критике. Взгляд через немецкий телескоп*, <http://magazines.russ.ru/nz/2003/4/ment.html>
- Mentalność rosyjska. Słownik*, oprac. i red. A. de Lazari z pomocą M. Brody, J. Faryny, W. Radolińskiej i ks. Abp S. Romańczuka, wyd. Śląsk, Katowice 1995.
- Т. Морозова, *Евгений Водолазкин. Лавр*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2013/4/m18.html>
- Москва как Новый Каракорум*, http://www.ng.ru/fakty/2005-04-21/1_moskva.html
- Е.А. Набиева, *Индивидуальный стиль П. Басинского (на примере Рецензий из «литературной газеты»)*, w: „Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика”. 2/2010, http://www.vestnik.vsu.ru/content/philolog/2010/02/toc_ru.asp
- А. Немзер, *Не такие уж мы убогие*, <http://www.vremya.ru/2009/239/10/244500.html>
- G. Nivat, *Fenomen Solżenicyna*, przeł. A. Dwulit, J. Gondowicz, Wydawnictwo Oficyna, Łódź 2009.
- K. Novikowa, *Społeczne teorie tożsamości: przegląd wybranych koncepcji*, „Journal of Modern Science”, Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej w Józefowie, 2013.
- Д.В. Нургалева, *Хронотоп «псковских» глав романа Е. Г. Водолазеина «Лавр»*, w: „Научный журнал Челябинский Гуманитарий”, nr. 4 (41) 2017.
- Oficjalna strona internetowa Prezydenta FR: <http://kremlin.ru/structure/members/7>
- Оглянувшись в будущее Беседу вела А. Маглий*, <http://magazines.russ.ru/voplit/2016/5/oglyanuvszis-v-budushee.html>
- Владислав Отрошенко*, <https://www.svoboda.org/a/106754.html>
- В. Отрошенко: *Рассказать бы Гоголю про нашу жизнь...*, <http://bookmix.ru/groups/viewtopic.-phtml?id=3215&from=ipost>
- В.Отрошенко, И.Кукулин, *Американские степи и монголо - венецкое пограничье (идентичность литератора в многослойном мире)*, <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/66/vi18.html>
- В. Отрошенко, *Писатель и пространство*, <http://magazines.russ.ru/october/2004/12/otr14.html>
- Е. Pańkowska, *Мир умирающей российской деревни в творчестве «новых реалистов» (на материале романов: Санька Захара Прилепина и Елтышевы Романа Сенчина)*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 15, Poznań 2015.
- Писатель Евгений Водолазкин об уроках 1917 года и о переезде утопии из России на Запад* https://www.dp.ru/a/2017/01/19/Oni_nachinajut_rastit_v_se
- Pismo Święte Nowego Testamentu i Psalmi*, Pallotinum, Poznań 2004.
- Прилепин и писатель Павел Басинский. Часть 1*, <https://www.youtube.com/watch?v=TikgYl-NcyZ0>
- Захар Прилепин сформировал в Донбассе собственный батальон* <https://lenta.ru/news/2017/02/13/kombat/>

3. Прилепи, *Почему вы либералы*, <http://1000inf.ru/news/19889/>
3. Прилепин, *Мы не зайчики!*, http://www.aif.ru/culture/person/zahar_prilepin_my_ne_zaychiki
- А. Проханов, *В наступающих заморозках погибли целые пласты*, <http://sankya.ru/otzivi/alek-sandr-prohanov-pogibnut-celie-plasti.html>
- И.А. Полуэктова, *Творчество В. Солоухина в контексте «неопочвенничества» XX века*, в: *XX век как литературная эпоха: сборник статей*, wyd.: НАУКА-ЮНИПРЕСС, Воронеж 2011.
- Г. Прутков, *Владимир Толстой: Традиции надо собирать и преумножать (праправнук Льва Толстого о семье, Православии, университете)*, <http://www.taday.ru/text/1657567.html>
- В. Путин, *Россия: национальный вопрос*, http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html
- Ю.М. Плюсин, «Свои» и «чужие» в русском провинциальном городе, „Мир России” 2013, nr 3, <https://mirros.hse.ru/issue/view/440>
- Россия—XXI: жизнь по законам культуры* <http://magazines.russ.ru/druzhba/2014/8/24st.html>
- В. Рабинович, *Я ждал этого романа* <http://mameluc-arsen.narod.ru/rabinovich.htm>
- А.А. Радугин, *Идеология почвенничества — идейно-ценностный инструмент легитимизации власти в современной России*, http://www.vestnik.vsu.ru/content/phylosophy/2010/01/-tos_ru.asp
- А. Расторгуев, *Война и мир Арсена Тумова*, http://magazines.russ.ru/novy_i_mi/2015/4/14rast.html
- Ю. Рахаева, *Лавры Средневековья* <https://rg.ru/2013/09/24/vodolazkin.html>
- A. Rażny, *Tożsamość osobowa w Gulagu*, w: *Tożsamość, indywidualizm, wspólnotowość w kulturze rosyjskiej*, red. A. Rażny, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- М. Ремизова, *Суровый быт в пастельных тонах*, http://magazines.russ.ru/novy_i_mi/2001/-12/remizova.html
- Katarzyna Urszula Roman, *Zwrot polityczny w literaturze rosyjskiej, czyli „Lewy Front Sztuki” według Zachara Prilepina*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” nr 6/2014.
- P. Rojek, *Przekleństwo Imperium. Źródła rosyjskiego zachowania*, Wydawnictwo M, Kraków 2014.
- Rozmowa Mariny Kramer z Michałem Tarkowskim: „По-волчьи стали жить”. *Писатель Михаил Тарковский о жизни в глубинке, своем творчестве и судьбах России*, <https://lenta.ru/articles/2015/08/30/tarkovsky/>
- Rozmowa Zachara Prilepina z Michałem Tarkowskim: *Михаил Тарковский. Ни жизни с головой не принадлежу, ни литературе...*, <http://zaharprilepin.ru/ru/litprocess/intervju-o-literature/ni-zhizni-s-golovoj.html>
- Русская литература XX века. Прозаики, поэты, драматурги: био-библ. словарь: в 3 т.*, red. Н.Н. Скатова, М.: ОЛМА-ПРЕСС Инвест, Москва 2005.
- Т. Рыбалченко, *Мистификация и демистификация текста в романе В. Отрошенко „Персона вне достоверности”*, „Acta Polono-Ruthenica 14”, Olsztyn 2009.
- E. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Universitas, Kraków 2014.
- М. Селеменова, *Пространственные образы романа З. Прилепина «Санька»*, „Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина”, <https://cyberleninka.ru/article/n/prostranstvennye-obrazy-romana-z-prilepina-sankya>
- И. Семененко, *Национальные практики формирования гражданской идентичности: опыт сравнительного анализа*, в: *Идентичность как предмет политического анализа. Сборник статей по итогам Всероссийской научно-теоретической конференции (ИМЭМО РАН, 21–22 октября 2010 г.)*, red. И.С. Семененко Л.А. Фадеева, В.В. Лапкин, П.В. Панов, ИМЭМО РАН, Москва 2011.
- Н. Сергеева, *Наринэ Абгарян. С неба упали три яблока*, <http://magazines.russ.ru/zvezda/-2016/6/narine-abgaryan-s-neba-upali-tri-yabloka.html>
- Т. А. Сироткина, *Репрезентация «другого» в художественной картине мира*, „Вестник Челябинского государственного университета” nr (336), 2014.
- Е. Скарлыгина, *Солженицын и третья русская эмиграция (К вопросу об одной монографии)*, <http://magazines.russ.ru/voplit/2009/2/sk17.html>
- G. Simmel, *Socjologia*, przeł. M. Łukasiewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

- A. Скорондаева, *Девять книг одного года*, <https://rg.ru/2015/05/19/kniga-poln.html>
- A. Sołżenicyn, *Kochaj rewolucję!*, przeł. E. Skórska-Filip, Pruszyński i S-ka, Warszawa 2009
- A. Sołżenicyn, *Rosja w zapaści*, przeł. Juliusz Zychowicz, wyd. Politeja, Warszawa 1999.
- A. Солженицын, *Речь в Гавварде*, <http://antology.igrunov.ru/authors/solzh/1121759601.html> (dostęp: 5.04.2018).
- A. Stasiuk, *Fado*, Wydawnictwo Czarne, Warszawa 2006.
- Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/>
- Е. Степанчикова, *Первый юбилей Большой книги*, <http://rosvesty.ru/2160/kultura/9921-pervyy-yubileybolshoy-knigi/>
- В. А. Степанова, *Хронотоп прозы М. Тарковского. Переосмысление традиционализма*, w: *Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева* nr 1 (39) 2017.
- Statut Nagrody Jasnej Polany: <http://www.yppremia.ru/>
- Statut Rosyjskiego Towarzystwa Wojenno-Historycznego: <https://rvio.histrf.ru/officially/ustav-rvio>
- Стенограмма выступления ректора литинститута Алексея Варламова на международном культурном форуме в Санкт-Петербурге* <http://litinstitut.ru/content/stenogramma-vystupleniya-rektora-litinstitutu-alekseya-varlamova-na-mezhdunarodnom-kulturnom>
- L. Suchanek, *Świadek epoki. Twórczość Aleksandra Sołżenicyna*, w: *Dać świadectwo prawdzie. Portrety współczesnych pisarzy rosyjskich*, red. L. Suchanek, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych "Universitas", Kraków 1996.
- О.С. Сухих, «Очень своевременные книги» (о традициях ф.м. Достоевского и М. Горького в романе Захара Прилепина «Санька»), „Филология. Искусствоведение. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского”, nr 6, 2008.
- И.Шевелёв, *Острова в океане*, http://www.litkarta.ru/dossier/ostrova-v-okeane/dossier_965/
- В. Шубинский, *Александр Солженицын* Людмилы Сараскиной, <http://os.colta.ru/literature/projects/79/details/573/>
- Н.К. Шутая, *Базисная топология в романе Е. Водолазкина "Лавр"*, „Филологические науки. Вопросы теории и практики”, nr 11(65), в 3-х ч., ч. 1 Грамота, Тамбов 2016.
- С. Шулаков, *Как русские казаки стояли под Багдадом*, <https://godliteratury.ru/public-post/kak-russkie-kazaki-stoyali-pod-bagdado>
- Ks. P. Tarasiewicz, *Pseudoautorytet zdemaskowany*, „Człowiek w Kulturze. Pismo Poświęcone Filozofii i Kulturze” 2011/2012, nr 22: *Rola autorytetu w kulturze*.
- Д. Теплых, *Владимир Толстой: „В искусстве нужно отличать хорошее от плохого, а не новаторское от традиционного”*, <http://www.gornovosti.ru/tema/interview/vladimir-tolstoy-v-iskusstve-nuzhno-otlichat-khorosheye-ot-plokhogo-a-ne-novatorskoye-ot-traditsionnogo4444-45546.htm>
- Толстой: «Основы государственной культурной политики» придают культуре новый статус*, <https://vz.ru/news/2014/12/24/722105.html>
- В. Толстой, «Право художника определяется мерой его таланта», „Юность” 2015, nr 3 (710), http://unost.org/downloads/library/2015_03.pdf
- Владимир Толстой река народная в Ясную Поляну. Беседовала Ольга Шевлякова*, „Русское поле. Российский аграрно-публицистический и литературно-художественный журнал” 2015, nr 3 (brak miejsca wydania).
- Владимир Толстой „Ближний круг” Марины Иргашевой*, <https://www.youtube.com/watch?v=F3Fgwr2VzM>
- А.Турков, *Минюя „встречные мысли”...*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2008/11/tu20.html>
- Н.В. Трофимова, *Традиции древнерусской литературы в романе Е.Г. Водолазкина „Лавр”*, <https://cyberleninka.ru/article/n/traditsii-drevnerusskoy-literatury-v-romane-e-g-vodolazkina-lavr>
- К. Трунин, *Евгений Водолазкин „Лавр”* (2012), <http://trounin.ru/vodolazkin12/>
- К. Трунин, *Арсен Титов „Под сенью Дария Ахеменида”* (2012), <http://trounin.ru/titov12/>
- К. Трунины, *Александр Григоренко „Потерял слепой дуду”* (2016), <http://trounin.ru/grigorenko16/>
- У Самсунга появилось новое лицо*, <http://litrossia.ru/item/8918-vyacheslav-ogryzko-u-samsunga-poyavilos-novoe-litso>

- Указ Президента Российской Федерации об утверждении основ государственной культурной политики, <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102364581&intelsearch=%D3%EA%E0%E7+%CF%F0%E5%E7%E8%E4%E5%ED%F2%E0+%D0%EE%F1%F1%E8%E9%F1%EA%E>
- Е
- Л. Улицкая, *Любовь и нежность в аду*, в: Г. Яхина, *Зулейка открывает глаза*, АСТ, Москва 2016.
- Г. Юзефович, *Русский дух*, «Эксперт» № 34 (480) 12 сентября 2005, http://expert.ru/expert/2005/-34/34ex-knigi3_6871/
- В музее-квартире Пушкина на Арбате оглашен длинный список 10-го сезона премии за лучшее прозаическое произведение*, <https://godliteratury.ru/events/bolshaya-kniga-2015-konservativizm-i-pochv>
- Н.А. Вальянов, *Творчество М.А. Тарковского в свете современной литературно-научной критики*, <http://scienceproblems.ru/tvorchestvo-tarkovskogo.html>
- И. А. Вальянов, *Хронотоп дома в поэтике М. Тарковского*, в: „Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева”, № 4 (42) 2017.
- Л.С. Василев, *Комплекс «свои-чуждые» как историко-культурный и социально-политический феномен*, в: *Мы и они. Конформизм и образ другого. Сборник статей на тему ксенофобии*, ред. Л.С. Василев, А.Л. Рябин, Книжный Дом Университет, Москва 2007.
- Е. А. Василевич, *Жанровые особенности романа Захара Прилепина «Санька»*, в: *Русская литература. Исследования*, Київ 2013, вып. 17.
- Х. Вашкелевич, *Притчевая обезьяна Захара Прилепина*, „Przegląd Rusycystyczny” 2013, № 2 (142).
- R. Wellek, A. Warren, *Teoria literatury*, przeł. M. Żurowski, J. Krycki, I. Sieradzki, PWN, Warszawa 1970.
- А. Варламов, *«Зачем мучить детей чтением»* <http://litinstitut.ru/content/aleksey-varlamov-zachem-muchit-detey-chteniem>
- А. Варламов, *В либеральной ассоциации я готов занимать правое место, в патриотическом объединении — левое*, <http://litinstitut.ru/content/aleksey-varlamov-v-liberalnoy-associacii-ya-gotov-zanimat-pravoe-mesto-v-patrioticheskom>
- Е. Вежлян, *Присвоение истории*, http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2013/11/11v.html
- Т.А. Ветрова, *Литературные премии как феномен социо-культурной жизни России*, „Вестник Череповецкого государственного университета” 2015, № 5.
- Всероссийское литературное собрание*, <http://kremlin.ru/events/president/news/19665>
- Е. Водозакин, *Человек в центре литературы* <http://www.pravmir.ru/chelovek-v-centre-literatury>
- М. Виноградов, *Спорный сайт* http://www.lgz.ru/article/-50-6536-17-12-2015/spornyy-sayt/?-sphrase_id=612448
- А. Варламов, *Русская литература обладает огромным потенциалом воздействия*, <http://litinstitut.ru/content/aleksey-varlamov-russkaya-literatura-obladaet-ogromnym-potencialom-vozdeystviya>
- K. White, *Zarys geopoetyki*, przeł. Agata Czarnacka, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2011, № 2, <http://bsl.uwb.edu.pl/bsl2.php>
- М. Визель, *Властитель дум не назначается. Чего ждет от фестиваля Владимир Толстой, советник президента РФ по культуре?*, <https://rg.ru/2015/06/23/tolstoi.html>
- Ю. Володарский, *Голливуд на чусовой*, <http://www.ivanproduction.ru/recenzii/zoloto-bunta/golli-vud-na-chusovoj.html>
- Воспоминания о Викторе Платоновиче Некрасове. Ада Рыбачук и Владимир Мельниченко*, <http://nekrassov-viktor.com/AboutOfVPN/Nekrasov-Ribachuk-Ada-Mel'nichenko-Vladimir.aspx>,
- Wywiad z Guzel Jachiną: *Это часть истории моей семьи...* <http://kpfu.ru/eto-chast-istorii-moej-semi-143715.html>
- Wywiad z Ludmiłą Saraskiną: *Не по лжи. Выходит в свет первое жизнеописание Александра Солженицына*, <https://rg.ru/2007/12/11/solgenicyn.html>

- A. Zawadzki, *Pomiędzy genezą a strukturą: Pierre'a Bourdieu socjologia modernizmu literackiego*, w: *Odkrywanie modernizmu. Przekłady i komentarze*, red. i wstęp R. Nycz, Universitas, Kraków 1998.
- Е. Зайцева, *Ясная Поляна сконцентрировалась* <https://godliteratury.ru/events/yasnaya-polyana-skonscentrirovalas>
- М.С. Зякина, *Феномен литературной премии в осмыслении и оценке современных критиков*, w: *Молодежь и наука: сборник материалов IX Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых ученых с международным участием, посвященной 385-летию со дня основания г. Красноярск* <http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2013/-section053.html>
- Е. Зейферт, Евгений Касимов. *Казино доктора Брауна*, <http://magazines.russ.ru/znamia/2007-/9/zei18.html>
- С. Зорина, *Книга и книжные магазины в культурном пространстве России*, „Книжная индустрия” nr 3 (155), 04. 2016.
- С. Зорина, *Будет ли Россия читающей в XXI веке?*, w: *Книжная индустрия*, nr 3 (115), 04. 2014.
- Л. Звилинская Л. Икитян, *Культурные «универсумы» деревенской прозы: контексты понимания*, w: *Научный журнал «Культура и цивилизация»*, nr. 2/2016., <http://publishing-vak.ru/archive-2016/culture-2.htm>
- Л.У Звонарева, *Цари и философы против бунтарей*, <http://mameluc-arsen.narod.ru/zvonareva.htm>

Nagroda literacka Jasna Polana

— poetyka, ideologia, estetyka

Streszczenie

Niniejsza rozprawa jest poświęcona analizie jednej z najbardziej prestiżowych rosyjskich nagród literackich: nagrodzie Jasnej Polany. Autora pracy interesuje ideologiczny oraz estetyczno-poetycki wymiar tego wyróżnienia.

Rozdział pierwszy zawiera próbę teoretycznego opisu nagrody literackiej, czyli jej roli w kształtowaniu kanonu literackiego poprzez dokonywanie aktu „konsekracji” — podniesienia rangi wytworu kultury (jakim w tym przypadku jest utwór literacki) do rangi dzieła sztuki. Ponadto nagrody literackie pełnią niezwykle istotną funkcję integracji w obrębie środowiska literackiego, skupiając osoby posiadające ten sam pogląd na literaturę. Kolejnym omawianym zagadnieniem jest rola nagród literackich w kształtowaniu rynku książki, czyli więź pomiędzy polem literatury, a szeroko rozumianym polem ekonomii. Autor rozprawy jest zdania, że akt „konsekracji” dzieła sztuki poprzez werdykt jury (mechanizm odwołania do autorytetu) może wpływać na podniesienie rangi utworu w ocenie czytelnika, jednocześnie zachęcając go do kupna książki. W opinii autora niniejszej pracy, nagroda literacka Jasnej Polany w znacznej mierze dąży do tego, aby stać się jednym z najbardziej istotnych czynników kształtujących pole literatury rosyjskiej. Rozważania w tej części pracy są uzupełnione o krótki rys historyczny dotyczący rosyjskich nagród literackich oraz ich miejscu we współczesnej kulturze rosyjskiej.

Drugi rozdział rozprawy koncentruje się na próbie odtworzenia ideologiczno–estetycznych zapatrywań członków jury. Wychodząc od spostrzeżeń Janusza Sławińskiego oraz Dereka Attridge’a o niemożności oderwania aktu krytycznego (w przypadku nagrody literackiej jest to werdykt jury) od ideologii, autor pracy stara się udowodnić istnienie zwartego systemu poglądów, podzielanego przez członków kapituły Jasnej Polany. Materiałem badawczym służącym do analizy były wystąpienia publicystyczne, eseje oraz inne teksty autorstwa jasnopolańskich jurorów. W rezultacie można w miarę precyzyjnie wskazać na ideologiczno–estetyczny kontekst Jasnej Polany, którym jest poczwiennictwo oraz jego artystyczna emanacja — proza wiejska. Głównym punktem odniesienia dla ideologii prozy wiejskiej jest naród-*gleba* (почва), jego kondycja duchowa oraz przemiany w obrębie tej grupy. Waż-

nymi aspektami ideologii poczwinnictwa oraz prozą wiejskiej są występujące w nich opozycje: nowe–stare, tradycja–nowoczesność, wieś–miasto, przeszłość–przyszłość, rewolucja–ewolucja.

Rozdział trzeci jest poświęcony roli nagrody Jasnej Polany w procesie kształtowania nowej rosyjskiej tożsamości. Miałaby ona zakładać rozszerzenie pojęcia narodu-gleby na wszystkich mieszkańców Rosji, bez względu na ich przynależność etniczną, kulturalną czy wyznawaną religię. Ważne miejsce w narracji autora pracy zajmują rozważania o rosyjskim charakterze narodowym, cechach substancyjnych narodu rosyjskiego oraz stosunku do „swoich” i „obcych”. Autor w oparciu o literaturę przedmiotu neguje istnienie wyżej wymienionych czynników i wskazuje, że tożsamość społeczno-kulturowa jest konstruktem w znacznej mierze narzucanym jednostce przez instytucje społeczne (rodzina, szkoła, kultura, państwo). Według autora, Jasna Polana jest instytucją życia kulturalnego, która stanowi „kanał nacjonalizacji” (pojęcie Michaiła Timofiejewa) nowych znaczeń, mających na celu stworzenie ogólnorosyjskiej tożsamości. Proces budowy nowej tożsamości jest związany z oficjalną polityką państwa rosyjskiego. Ideologię reprezentowaną przez Jasną Polanę autor proponuje nazwać „nowym poczwinnictwem”. Jej wyznacznikami są ramy zaproponowane przez Michaiła Timofiejewa: czas, przestrzeń, język, system wartości, wspólnoty etniczne, religijne i kulturalne oraz stosunek do innych nacji. Autor rozprawy dokonuje wstępnej analizy utworów nagrodzonych w Jasnej Polanie podług tych kategorii, w rezultacie potwierdzając przypuszczenie o tożsamościowotórczym aspekcie Jasnej Polany.

Czwarty rozdział koncentruje się na poetyce oraz estetyce utworów z kręgu Jasnej Polany. Pierwsza część rozdziału traktuje o podobieństwach rodzajowych oraz gatunkowych wyodrębnionej grupy utworów. Z rozważań wynika, że analizowane teksty posiadają najważniejszą cechę wspólną: są napisane w konwencji realizmu (*conscious realism* — realizm świadomy, przytomny; pojęcie zaproponowane przez Damiana Granta). W dalszej części rozdziału autor analizuje utwory przezrzymat grupy motywów charakterystycznych dla „prozy wiejskiej” wyszczególnionych przez Katherine Parré (wieś, przyroda, dom, „mała ojczyzna”, czas, język). Ze szczegółowej analizy tekstów wynika jednoznaczny wniosek, że tekstów-laureatów Jasnej Polany nie można, poza pewnymi wyjątkami, zaliczyć do kręgu „prozy wiejskiej”, co jest rezultatem różnic pomiędzy poetykami poszczególnych autorów. Najważniejszym spoiwem łączącym badane teksty jest — według autora — ukazanie różnorodności narodu-gleby, tak w przekroju diachronicznym, jak i synchronicznym.

Ostatnia część rozprawy (Zakończenie) zawiera podsumowanie zaprezentowanych w poprzednich częściach pracy rozważań. Bibliografia zawiera alfabetyczny spis wykorzystanych źródeł z podziałem na literaturę podmiotową, prace teoretyczne oraz literaturę przedmiotową.

Литературная премия Ясная Поляна

— поэтика, идеология, эстетика

Резюме

Нынешняя работа посвящена анализу одной из самых престижных литературных премий в России – премии Ясной Поляны. Автор диссертации заинтересован эстетическо-поэтическим аспектом этой премии, а также ей идеологическим фоном.

В первой главе автор пытается проанализировать теоретический аспект института литературной премии, т.е влияние, которое литпремия оказывает на формирование «литературного канона» путём «акта освящения». Этот механизм опирается на признании данного текста искусством. Кроме того, литературные премии выполняют очень важную интеграционную роль в литературной среде (литпремия как объединение людей имеющих общую точку зрения на литературу). Следующим обсуждаемым вопросом в этой главе является роль литпремии в формировании книжного рынка, или, употребляя терминологию Бурдье, связь между полем литературы, а полем экономики. Согласно автору диссертации, «акт освящения», совершаемый жюри литпремии, может воздействовать на повышение ранга награждённого произведения в глазах читателя, одновременно поощряя его в покупке данной книги (механизм «аппеляции к авторитету»). Автор утверждает, что премия Ясной Поляны стремится к тому, чтобы стать одним из самых значительных факторов формирующих литературное поле в России. Рассуждения о натуре литературных премий дополнены очерком об историческом процессе развития института литпремии в России, а также о его месте в современной русской культуре.

Вторая глава затрагивает тему идеологического контекста Ясной Поляны. Исходя из замечаний Януша Славиского и Дэрэка Аттриджа о том, что литературная критическая деятельность тесно связана с идеологией, автор пытается доказать существование общей системы взглядов, разделяемой членами жюри Ясной Поляны. Материалом для анализа становились публицистика, эссе о также другие тексты, написанные критиками и писателями, входящими в состав жюри Ясной Поляны. В итоге, можно довольно чётко определить идеологическо-эстетический фон анализируемой премии, которым является «почвенничество» и его художественное воплощение, т.е «деревенская проза». Главной точкой

отнесения «деревенской прозы» является народ (почва), его духовное состояние и перемены в рамках этой группы. Характерными чертами идеологии почвенничества и «деревенской прозы» становятся оппозиции: новое-старое, традиция-современность, деревня-город, прошлое-будущее, революция-эволюция.

Глава третья посвящается описанию участия премии Ясной Поляны в процессе формирования новой российской идентичности. Новая идентичность опирается на расширение понятия почвы на всех жителей России, несмотря на их этническую, культурную или религиозную принадлежность. Особое внимание автором диссертации уделяется рефлексии о русском национальном характере, субстантивных чертах российского/русского общества, а его также отношения к «своим» и «чужим». Ссылаясь на литературу посвященную разработке вопроса национального характера, автор отрицает существование вышеуказанных факторов и одновременно доказывает, что общественно-культурная идентичность становится конструктом, который навязывается каждому человеку различными институтами общественной жизни (семья, школа, культура, государство). Согласно автору, премия Ясной Поляны это институт культурной жизни, который представляет собой один из «каналов национализации» (понятие введено М. Тимофеевым) новых смыслов составляющих новую российскую идентичность. Процесс установления этой идентичности связан с официальной политикой российского государства. Автор предлагает назвать идеологию Ясной Поляны «новым почвенничеством». Для определения главных детерминант «нового почвенничества» автор пользуется, за Тимофеевым, следующими категориями: время, пространство, язык, система ценностей, этнические, религиозные и культурные сообщества, отношение к другим нациям. Эти категории служат автору тоже для описания произведений награжденных в Ясной Поляне. Проведенный анализ подтверждает тезис о том, что Ясную Поляну можно зачислить к ряду субъектов, которые своей деятельностью создают российскую идентичность.

Четвёртая глава, концентрируется на поэтическом и эстетическом облике премии Ясной Поляны. Глава разделена на две части. В первой части говорится о родовых и жанровых особенностях анализируемых произведений. Из анализа вытекает, что определённая группа произведений имеет одну общую черту, т.е. они написаны в стиле реализма (речь идёт о conscious realism — сознательный, здравый реализм). Вторая часть главы это анализ литературных текстов, награжденных в Ясной Поляне (категория XXI век). В процессе анализа автор руководится характерными для «деревенской прозы» мотивами деревни, природы, дома, «родных мест», времени и языка. В результате, можно сказать, что корпус анализируемых текстов не может быть зачислен к «деревенской прозе» (кроме нескольких исключений) из-за значительных разниц в интерпретации мотивов складывающихся на изображённый мир произведений. Практически невозможно найти общие черты анализируемых текстов на уровне

языка или композиций. В итоге, единственное, что связывает тексты, это, по мнению автора, указание разнообразия российского/русского народа (почвы).

В последней части (Заключение) автор подводит итоги и дает окончательные объяснения на счёт литературной премии Ясной Поляны. Библиографический список включает все источники использованные автором в диссертации.

Yasnaya Polyana Book Award

— Poetics, Ideology, Aesthetics

Summary

The present thesis aims to analyze one of the most prestigious Russian literary prizes – *the Yasnaya Polyana Book Award*. The author of the thesis is primarily interested in the ideological, aesthetic and poetical dimensions of the award.

The first chapter provides a theoretical description of the *Yasnaya Polyana Book Award*, focusing on the role such distinction has in shaping the literary canon through acts of ‘consecration’ – defined as raising the status of a text of culture (in this case – a literary work) to that of a work of art. Moreover, literary prizes function as extremely important factors for establishing bonds within literary circles by creating associations between writers who share the same or similar views on literature. Another discussed issue concerns the role of literary awards in shaping the book market, i.e. the relationship between the field of literature and the broadly understood field of economics. The author of the dissertation claims that the act of ‘consecration’ of a work of art through the verdict of the jury (or in other words – through the mechanism of reference to authority) may raise the status of that work in the reader’s eyes, simultaneously encouraging them to buy the book. As the author claims, to a large extent the *Yasnaya Polyana Book Award* aims to become one of the most important factors shaping the field of Russian literature. Finally, a brief outline of the history of Russian literary awards, as well as their place in contemporary Russian culture, expands upon the considerations included within this chapter.

Chapter two constitutes an attempt to recreate the ideological and aesthetic views of the jury members. Following Janusz Sławiński and Derek Attridge’s considerations about the inability to detach a critical act, such as the jury’s verdict in the case of the literary award, the author argues that there exists a relatively compact system of views shared by the members of the *Yasnaya Polyana* committee. The research material used in this part of the analysis consists of journalistic speeches, essays and other texts written by the *Yasnaya Polyana* jurors. The analysis allows to identify, with relative precision, the ideological and aesthetic context of the *Yasnaya Polyana* – *pochvennichestvo* and its artistic emanation, Village Prose. The main point of reference for the Village Prose ideology is nation-soil (почва), its spiritual condition and transformations within that group.

Some of the more important aspects of the ideology of *pochvennichestvo* (and of Village Prose) relate to the themes of binary oppositions, such as: new-old, tradition-modernity, country-city, past-future, revolution-evolution.

Chapter three is devoted to the role the *Yasnaya Polyana Book Award* has in the process of shaping the new Russian identity. It would involve extending the concept of the nation-soil to all the inhabitants of Russia, regardless of their ethnicity, nationality or religion. In his reflections, the author of this thesis focuses on the Russian national character, the substantial features of the Russian nation, and the attitude towards 'their own' and 'outsiders.' Referencing the literature on the subject, the author denies the existence of the abovementioned factors and indicates that socio-cultural identity is a construct largely imposed on an individual by social institutions (family, school, culture, state). According to him, *Yasnaya Polyana is an institution of cultural life and it constitutes a 'channel of nationalization' (as used by Mikhail Timofeev) of new meanings, aimed at creating a common Russian identity. The process of building a new identity is linked with the official policy of the Russian state. The author proposes to call the ideology represented by Yasnaya Polyana 'the new pochvennichestvo' and uses the framework proposed by Mikhail Timofeev - time, space, language, system of values, ethnic, religious and cultural communities, and attitude towards other nations – as its core indicators. Consequently, the author performs an initial analysis of the works awarded by Yasnaya Polyana according to these categories, and as a result, he confirms the assumption of the identity-constituting aspect of Yasnaya Polyana.*

Chapter four focuses on the poetics and aesthetics of the works associated with *Yasnaya Polyana*. The first part of the chapter explores similarities in conventions and genres of the selected works, leading to the conclusion that the discussed texts share their most important characteristic: they all represent conscious realism, as defined by Damian Grant. The following part of the chapter is devoted to the analysis of said works through the lens of common themes of Village Prose, as listed by Katherine Parthé (including: rural environment, nature, home, 'little homeland', time, language). The detailed analysis shows that the prize-winning texts cannot, some exceptions aside, be treated as representative of Village Prose, due to major differences between the poetics of particular authors. In fact, the most important binding factor between the texts, according to the author of the dissertation, is that they show diversity of the nation-soil, both in diachronic and synchronic cross-section.

The final part of the dissertation (Conclusions) contains a summary of all the abovementioned considerations, as presented in the corresponding parts of the thesis. The bibliography includes an alphabetical list of references, divided into primary, theoretical, and secondary sources.

